

A N T İ K Ç A Ğ D A N G Ü N Ü M Ü Z E

KUŞADASI TİCARET TARİHİ

KUTO
Kuşadası Ticaret Odası
Chamber of Commerce

Kültür Yayınıdır

Mahmut ÖKÇESİZ

© Bu kitabın yayın hakkı yazarına aittir ve tüm yayın hakları saklıdır. Bu eserin herhangi bir bölümünün kopya edilmesi, başka dillere tercüme edilmesi, basılması ve çoğaltılması yazarın iznine bağlıdır. Kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

Eserin adı : **Antik Çağdan Günümüze Kuşadası Ticaret Tarihi**

ISBN : **978-605-86056-4-0**

Dizgi : **Mahmut ÖKÇESİZ**

Kapak : **Özden DAĞTEKİN**

Ön kapak: Kuşadası tablosu Mimar Christian Kamsetzer.

Kaynak; Varşova Ulusal Kütüphanesi

Arka kapak: Kuşadası tablosu John B. S. Morritt. Kaynak; Morritt Family Trust

Baskı : **İstanbul Seçil Ofset**

Sertifika No : **44903**

Tel : **0 212 6290615**

Mail : **info@secilofset.com.tr**

Adres : **Seçil Ofset 100. Yıl Mah. 4. Cad. Massit
Matbaacılar Sit. No: 77 34218 Bağcılar –İstanbul**

Bu Kitap , Kuşadası Ticaret Odası Tarafından 6000 adet bastırılmıştır.

Cumhuriyetimizin kurucusu büyük ATATÜRK'e en derin saygı ve minnetle

İÇİNDEKİLER

1.BÖLÜM: ESKİ ÇAĞLARDA KUŞADASI 11

Yunan ve Roma Dönemlerinde Ticaret	12
Efes'in Bölgemize Etkisi.....	13
Çakabey ve Bizans İlişkileri.....	18
Phygela ve Anaia Limanları	21
Ceneviz Deniz üssü Anaia.....	27
Aydınöğlü Beyliğı ve Gazi Umur Bey	31
Hızır Bey Ahidnamesi ve Ayasuluk Limanı	34
Osmanlı'nın Kuşadası'nı Fethi	41
İne Köyü Ahi Mehmet Zaviyesi ve Debbağılık Mesleğı	43
Cezayir'i Bahri Sefid Eyaleti ve Suğla Sancağı İne Kazası..	45
Cerrah Mehmet Paşa ve Kurşunlu Han	48

2.BÖLÜM : KURULUŞ ve ÖKÜZ MEHMET PAŞA50

Öküz Mehmet Paşa Kimdir	52
Kuşadası'nın İskâna Açılması ve Ticari İzin	59
Mehmet Paşa'nın Kurduğı Ticari Ağ	63
Öküz Mehmet Paşa Vakfının Kuşadası Ticaretine Katkısı...	69
Kuşadası Osmanlı Vakıfları ve Holdingleşme	72
Pay-i tahtın Kuşadası Limanı hakkındaki Tutumu	75

3.BÖLÜM: KERVANSARAY ve İSKELENİN TİCARETE ETKİSİ80

Kervanlar, Kervan Yolları ve Kuşadası İskelesi.....	81
Kervansaray nam-ı diğer Kurşunlu Han	84
Kurşunlu Handaki Ticari Hayat	89
Eramine-i Acem ve Acem Hanları	91
Kuşadası Kambiyo İşlemleri ve Ticaret Borsası	97
İstanbul'un İaşesinin Kuşadası'ndan Temini	102
İstanbul Yemiş İskelesi ve Kuşadalı Tüccarlar.....	106
Kuşadası Gümrüğü ve İhracat /İthalat Rakamları.....	110

4.BÖLÜM: DÖRT TOPLUM BİRLİKTE YAŞAMANIN YARARLARI 111

Ermeni, Musevi, Rum ve Türk Cemaatleri	112
Musevi Kırım Karay Türkleri ve Çıfıttepe.....	120
Birlikte Yaşamanın Getirdiği Kültürel ve Ticari Zenginlik...	122
Toplumların İştigal Ettiği Meslek Grupları.....	124
Kuşadası'nda Açılan Yabancı Konsolosluklar	125
Kuşadası'na Sefer Yapan Gemi Kumpanyaları	131
Bingazi /Kuşadası ve Trablusgarp / Kuşadası Gemi Seferleri..	137

5.BÖLÜM: İZMİR-KUŞADASI REKABETİ ve GERİLEME..... 140

İzmir-Kuşadası Rekabeti Ne Zaman Başladı	140
Valide Sultanların Temlik Gelirleri	144

Resmi ve Alternatif Limanlar.....	147
Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı.....	151
Ayanların Etkisi ve Eşkıyanın Gölgesi.....	156
İzmir-Aydın Demiryolu ve Kuşadası'na Etkisi.....	163
Meyan Balı ve Tütün Üretimi	170
Kayseri Rumları ve Çukurova	182
Salnamelerde Kuşadası Ticaret Hayatı	185
Geleneksel Kuşadası Meslekleri ve Zanaatları	190
Balkan Savaşı ve Girit Adasını Kaybetme	198
İtalyan ve Yunan İşgal Dönemleri	202

6.BÖLÜM : CUMHURİYET DÖNEMİ KUŞADASI

TİCARETİ.....	208
Kuva-i Milliye ve Kurtuluş Savaşı.....	208
Lozan Mübadelesi Sonrası	214
Cumhuriyetin İlk 15 yılı.....	218
Atatürk'ün Ölümü Sonrası	223
İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası.....	225
Kuşadası Turizmin Başkenti Olma Yolunda.....	226
Kuşadası Limanının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu	231
Kuşadası Ticaret Odasının Kuruluşu	236
Kuşadası Ticaret Odası'nın Açılması.....	239
KUTO ve Kente Katkısı.....	240

EK BELGELER.....	247
Ceneviz Portalan Haritaları	247
Osmanlı Arşiv Belgeleri.....	249
Gravürler ve Eski Resimler	262
Sözlük.....	264
 KAYNAKÇA.....	 267
Arşiv Belgeleri	267
Kaynak Kitaplar	269
Dergiler.....	275
Ansiklopediler	282
Doktora/Yüksek Lisans Tezleri	283
Kongreler/Sempozyumlar	285
İnternet Siteleri.....	288
Araştırma Raporları.....	289

Levend, Osmanlı Donanma Askeri-İstanbul Deniz Müzesi

SUNUŞ

“Antik Çağdan Günümüze Kuşadası Ticaret Tarihi” isimli kitabımızın yazılması fikriyle başlayan heyecanımızı, sizinle paylaşmak istedik.

Geçmişten günümüze, tarihi boyunca doğal ve kültürel güzellikleri ile odak noktası olan bölgemiz, yetiştirilen ürünleriyle ticaretin de can damarlarından olmuştur.

Geçmişte ticaretiyle, bugün ise ticaret ve turizmiyle yerli ve yabancı turistlerin en çok ilgisini çeken turizm destinasyonlarının başında gelen ilçemizde, Ticaret Odası’nın kuruluşu da Türkiye’deki benzer ilklerinin tarihi ile aynı zamana, 1800’lere rastlamaktadır. Kuruluş hikâyesini ayrıntılı olarak bu kitapta okuyacağınız Odamızın resmi kuruluşu 1992 yılında tamamlanmıştır. O yıllarda bir pasajda hizmet vermeye başlayan Kuşadası Ticaret Odası, bugün geldiği noktada modern hizmet binası ve kurumsal yapısı ile kentin ekonomisi, sosyal ve kültürel hayatına önemli katkılarda bulunmaktadır.

6 ana bölümden oluşan bu kitabımız; eski çağlardan günümüze ticaret, Kuşadası’nın kuruluşundan, Kervansarayın ve limanın ticari hayata etkisine, birlikte yaşayan toplumlardan diğer kentlerle ticari rekabete ve Cumhuriyet dönemi tarihine kadar, Kuşadası ticaretine ışık tutmaktadır. Büyük bir titizlikle hazırlanan, bugüne kadar hiç duymadığımız pek çok bilgi ve belgeyi de bizlere aktaran bu kitap, aynı zamanda kaynakçaları ve dipnotları ile bilimsel bir eser niteliği taşımaktadır.

Bu önemli eserin ortaya çıkmasında büyük emeği geçen araştırmacı-yazar *Mahmut Ökçesiz* ve değerli akademisyenlerden oluşan ekibine ve desteklerinden dolayı Odamız personeline teşekkür ediyor, yüzlerce yıldır cazibe merkezi olmayı sürdüren ilçemiz Kuşadası’nın ticari tarihine ışık tutacak olan ve tarihe not düştüğümüz bu serüvenini siz değerli okuyucularımızın ilgisine sunuyoruz.

Serdar AKDOĞAN

Kuşadası Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı

KİTAP HAKKINDA

Değerli Okuyucu,

Antik Çağdan Günümüze Kuşadası Ticaret Tarihi adlı yeni ve hacimli bir kitapla tekrar huzurunuzdayız. Kuşadası, doğal ve korunaklı limanı, Batı Anadolu liman kentleri olan Selçuk ve İzmir limanlarının hinterlandının içinde olması, güzel iklimi ve çalışkan ve üretici insanları sayesinde her çağda bir çekim merkezi olmuştur. Antik çağda, Asya eyaletinin başkenti Efes şehrine yakın oluşu, bünyesinde *Anaia* ve *Phygela* gibi limanlar barındırması ve ikliminin hayati öneme haiz tahıl ve meyve ürünlerinin yetiştirilmesine ve bu limanlar üzerinden ihraç edilmesine imkân sağlamıştır.

Orta çağda ise; *Anaia Limanı* çağın en önemli denizci devletlerinden biri olan Cenevizlilerin ihracat ve ithalat limanı olmuştur. Türklerin Malazgirt zaferinden sonra kalıcı olarak yerleştikleri Batı Anadolu'nun en önemli iki limanından biri *Ayasuluk* (Selçuk) diğer ise İne (Kuşadası) dir. Bugünkü Kuşadası 1618'de kurulmuştur. 1856 yılında yapılan İzmir-Aydın demiryolu ise Kuşadası kentinin bahtını değiştirmiş ve limanla birlikte şehir ticari önemini kaybetmiştir. Kuşadası halkının genlerinde var olan ticari girişimcilik ruhu 1960'larda yeniden canlanmış, bir avuç fedakâr Kuşadalı'nın yaktığı turizm meşalesi önemli bir fırsatı beraberinde getirmiş ve kentimiz küllerinden adeta yeniden doğarak Türk turizmi amiral gemisi ünvanını elde etmiştir.

Bir yıl üzerinde çalıştığımız, 2000'e yakın Osmanlıca belge taradığımız, 330'den fazla kaynağa atıfta bulunduğumuz bu kitap Kuşadası Ticaret Tarihine ışık tutacak önemli bilgiler verecektir. Kitapta ilk defa verilen bulgular okuyucuya ve araştırmacılara yeni ufuklar açacaktır. Bu kitabın hazırlanmasını sağlayan Ticaret Odası Yönetim Kuruluna, Başkanımız Sayın Serdar Akdoğan'a, Genel Sekreter Sayın Burhan Sezer'e, Yönetim Kurulu Danışmanı Sayın Didem Başdemir'e ve Basın Danışmanı Sayın Özden Dağtekin'e çok teşekkür ederim.

Saygılarımla **Mahmut ÖKÇESİZ**

1. BÖLÜM - ESKİ ÇAĞLARDA KUŞADASI

Kuşadası'nın ilk defa nerede ve kimler tarafından kent olarak kurulduğunun, tarihi belgelere dayanarak tam olarak kanıtlanması mümkün değildir. Zira her geçen gün yeni yüzey araştırmaları yapılmakta ve yeni bulgular ortaya konmaktadır. Nitekim 2020 yılında Samsun (Mykale) Dağı ve Kuşadası ilçe sınırları içerisinde yer alan arkeolojik kalıntı ve buluntuların tespit edilmesi amacıyla bölgede bir yüzey araştırması çalışmasına başlanmıştır¹. *Çalışmalar sonucunda bölge tarihi açısından çok önemli tespitlere ulaşılmıştır. Yılandıcı Burnu Mevkii'ndeki yerleşimin bir höyük mantığıyla kurulduğu anlaşılmış*, bu alanda Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen seramik parçaları bulunmuştur. Eldeki mevcut bilgilere göre Kuşadası, coğrafyasının yer aldığı Efes ve yöresi deniz ticaretinden çok etkilenmiş ve Efes kentinin kurulmasıyla birlikte ticaretinin önemli bir durağı olma başarısını göstermiştir.

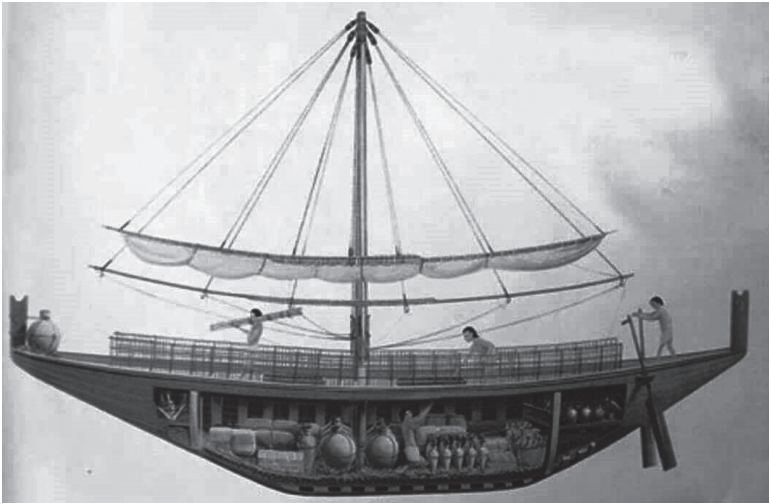
Tarihi kaynaklara göre deniz taşımacılığı ve deniz ticareti, kara taşımacılığından ve kara ticaretinden, günümüzde de olduğu gibi daha ekonomik bir yöntemdi. Deniz ticareti ilk deniz araçlarının ve yelkenin icat edilmesi ve geliştirilmesine paralel olarak gelişmiştir. Arkeolojik veriler deniz taşıtları ile deniz aşırı ülkelerin talep ettiği ürünlerin götürülüp, ihtiyaç duyulan ürünlerin getirilmesi ile başlayan ve erken bronz çağına dayanan ticaretin, doğu Akdeniz kıyılarında² ortaya çıktığını göstermektedir. Deniz ticaretinde kullanılan gemilerin, antik çağda eski uzun ve dar yelkenler yerine kısa ve geniş yelkenler tasarlanmaya başlandığı ve bu Mısırlılar tarafından rüzgâr gücünün keşfedilmesi ve hayvan-insan gücünden daha kuvvetli olduğunun anlaşılmasından sonra yapılmaya başlandığı bilinmektedir. MÖ 2000'li yıllara doğru rüzgârın kontrolü kolaylaştı. Mısırlılar için artık Afrika'nın ucundan güneye

1 Aydın Erön, Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı Yüzey Araştırması Projesi: 2021 Yılı Çalışmaları, Lycus Dergisi, Aralık 2022, Sayı 6, s 127-154,

2 Lionel Casson, Antik Çağ'da Denizcilik ve Gemiler, Çeviren Gürkan Evgin, Homer yayınları, İstanbul 2002, s 34

kadar ve Doğu Akdeniz³ sahillerine uzanan bir bölgede ticaret ilişkisi kurulması sağlandı.

Yunan ve Roma Dönemlerinde Ticaret; Antik Çağ'da nüfus artışı, kişilerin zenginlik ve refaha ulaşma istekleri, şehirleşme hızının artması, sikke yapımında kullanılan usullerin ve maden türlerinin çeşitlenmesi gibi sebeplerle ticaret hacmi yükselmiş ve yeni ticari yolları keşfedilmeye başlanmıştır. Antik Çağ'da ticaret kara yolu kullanılarak yapıldığı gibi ayrıca deniz yolu taşımacılığı da Antik Çağ ticaretini kolaylaştıran usullerden birisidir. Bu bakımdan liman kentleri tarihsel süreç içerisinde önem taşımaktadır. Antik Çağ'da hızlanmaya başlayan deniz ticareti dönemin teknolojik şartlarından dolayı Akdeniz'de⁴ gelişim göstermiş ve Roma imparatorluk döneminde bu gelişim, en üst noktaya ulaşmıştır.

(Resim 1: Mısır Deniz Ticaret Gemisi. Kaynak: İnternet)

Deniz ticaretinde kullanılan gemiler, ticaret mallarını taşımak için çeşitli yöntemlere başvurdular. Gemi ambarı olarak kullanılan alt katlarda katı ihtiyaç maddeleri taşınır ve sorun olmazdı. Ancak, sıvı maddeler taşınırken dökülüp zayi olmaması için taşıyıcı kaplara ihtiyaç hâ-

3 Lionel Casson, Antik Çağ'da Denizcilik ve Gemiler, a, g, m, s 22

4 Hale Eda Akduru, Antik Çağda Ticaret: Karia Bölgesinde Bir Araştırma, Academic Knowledge Dergisi, İstanbul 2022, Sayı 5, s, 156-157

sıl oldu. Toprakta pişmiş amphoralar yapıldı ve sıvı ticaret mallarını taşımakta kullanıldı. Amphoralar pişmiş toprak kaplar olduğundan ve kırılıp içindeki sıvıların dökülerek heba olduğu görüldüğünden, kara taşımacılığında tercih edilmemiştir. Kara taşımacılığında daha çok deri tulum ve kırılmayan objeler kullanılmıştır. Ticari amaçlı taşımacılıkta kullanılan amphoraların içerisinde taşınan yüklerin başında gelen “şarap, zeytinyağı ve balık ürünleri” Tunç Çağı’ndan başlayarak, Akdeniz deniz ticaretinin belkemiğini oluşturmuştur. Deniz ticaretinin gelişmesine paralel olarak denize kıyısı bulunan bölgelerde antik yerleşimler kurulmaya başlanmış ve bu yerleşimler ticaret hacmine paralel olarak hızla büyümüştür.

Yapılan son araştırmalarda Akdeniz deniz ticaretinin Antik Çağ’da başladığı ve Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının deniz kenarlarında bulunan yerleşim yerlerini etkisi altına aldığı ortaya çıkmıştır. Günümüzde yapılan deniz altı su araştırmaları da bu tezi destekler mahiyette “*gemi batıklarını*” araştırmışlar ve çok ilginç veriler elde etmişlerdir. MÖ 3000 yılı tarihlenen en eski batık olarak bilinen “*Ulu Burun*”dan hareketle, Akdeniz’de deniz ticaretinin Antik çağda başladığı kabul edilir. Luwilerin MÖ 2300 yıllarına doğru Balkanlar’dan Anadolu’ya girdiği, Batı Anadolu’da MÖ 2300-1200 yılları arasında yaşadığı ve Ephesos, Kolophon, Teos ve Smyrna⁵ milletlerinin ataları olduğu yeni belgelerle kabul edilmektedir. Lidyalıların MÖ 7. yüzyılda parayı icat etmesi ve bunun hızla yayılmasıyla, ticaret çok daha rahat bir ortam kazanmış ve bu dönemde gemilerin boyutları büyümüş, yeni limanlara ihtiyaç doğmuştur.

Efes’in bölgemize etkisi; Efes kentinin ilk çağda kurulduğu ve hinterlandını da her yönden etkilediği bir gerçektir. Efes’in etki alanında bulunan “*Smyrna, Kolophon, Phygela, Panionion, Anaia ve Samos*” kentleri de hem siyasi, hem de ticari bakımından bu gelişmelerden etkilenmişlerdir. Efes’in deniz kenarında doğal bir limana sahip olması,

5 Ekrem Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, Net Yayınları, İstanbul 1995, s.119

kentin merkezinden başlayan Kral yolunun Sardis üzerinden Pers İmparatorluğu başkenti Şuşa'ya kadar uzanması, kent limanından ihracat ve ithalat yapılması ve vb. nedenlerden dolayı hinterlandında bulunan Kuşadası yakınlarındaki antik kentleri de çok etkilemiştir. Çoğunluğu Batı Anadolu'da olan ve bölgemizin kentlerini de kapsayan “İon Birliği” Antik Çağ'da önemli bir ticaret ve siyaset örgütüdür. Deyim yerindeyse günümüzün “Avrupa Birliği” ile eş değer görev yapmıştır.

MÖ 6.-7. yüzyıllar arasında altın çağını yaşayan Ege İon Kentleri'nde dış pazara yönelik sanayi geniş bir ürün yelpazesine sahipti, bu sayede Ege kıyılarında en önemli limanlar kurulmuştu. “*Ephesos, Miletos, Knidos, Phokaia*” bunların başlıcaları olup, “*Khios, Klazomenai, Erythrai, Smyrna*” şaraplarıyla, “*Kolophon*” Mısır pazarında bile alıcı bulan reçineleriyle, “*Khios, Teos, Phokaia, İassos*” mermerleriyle, “*Erythrai*” değirmen taşlarıyla,⁶ “*Miletos, Ephesos, Teos, Erythrai, Phokaia*” yünlü tekstil parçalarıyla, “*Miletos, Samos, Teos*” keramikleriyle ün kazanarak ticareti güçlendiriyordu.

İon Birliği, ticaret ve siyasette bu altın çağını yaşadığı dönemde bilim, kültür ve sanat alanlarında da çok olumlu gelişmeler yaşanmış ve İon kentleri dünyaca tanınan bilgeleriyle meşhur bir bölge haline gelmişti. Bilhassa MÖ 650-545⁷ yılları arası, dünyanın en gelişmiş ticaret, bilim, sanat ve kültür merkezlerinin toplandığı Batı Anadolu'nun altın çağı olmuştur.

Antik Çağ'ın klasik döneminde yaşanan bu olumlu gelişmeler, Helenler döneminde de daha ileri giderek bir üst seviyeye ulaşmıştır. Tarihte büyük izler bırakan Makedonyalı İskender, on yıl gibi kısa bir süre içerisinde ortalığı kasıp kavurmuş, Makedonya'dan Hindistan'a kadar uzanan seferler yapmış ve tüm dünyayı hâkimiyeti altına almıştır. MÖ

6 Hüsniye Esra Tufanoğlu, Antik Çağda Batı Anadolu'da Deniz Ticareti ve Limanlar, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya ABD Doktora Tezi, İstanbul 2017, s 29

7 Engin Eroğlu, “Ege Göçleri ve MÖ I. Binde Anadolu”, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt1,sayı:1, 2014, s.44

334-324 yılları arasında Büyük İskender'in kurduğu Helenistik dünya klasik dönemden çok daha büyüktü. MÖ 1. yüzyılda Akdeniz ticaret ağının Roma yararına yeniden düzenlenmesi, Akdeniz dünyası ile Çin ve Hindistan arasında ilk kez doğrudan ilişki kurulması bakımından önem taşır. Ünlü İpek Yolu ve bunun devamında Roma İmparatorluğu sınırlarından, Seyhun Irmağı kıyılarına kadar uzanan Pers ticaret ağı da mevcuttur.

(Resim 2: Efes Kureter Caddesi, Kaynak: 3D Sanatçısı Adam Nemeth)

Deniz ticaretinde en büyük rolü limanlar yerine getiriyordu. Limanların doğal durumları, etkilediği hinterland alanı, tarım ürünlerinin verimliliği ve sürekliliği, güvenlik vb. nedenler bazı limanların diğerlerine göre öne çıkmasının en büyük amillerinden biriydi. Limanları kurmak için ise yer seçiminde öncelikle rüzgâra karşı korunaklı körfezler ve koylar tercih edilmiştir. Denizciliğe bağlı olarak gelişen Batı Anadolu kıyılarındaki antik kentler, daima akarsuların ağzında gemilerin güvenli barınmasına elverişli koy ve körfezler etrafında kurulmuştur.

Batı Anadolu kıyılarının girintili çıkıntılı yapısı, yüzlerce liman olabilecek koy yaratmıştır. Yine, çok girintili-çıkıntılı yapısı, doğu-batı yönlü çöküntü hendekleri boyunca akan büyük akarsuları, geniş deltaik

ova birikintileri, alüvyonlanma sorunları gibi nedenlerle Batı Anadolu⁸ aynı zamanda tarihi ve güncel değişikliklerin en çok gözlemlendiği, terk edilmiş tarihi limanların en çok görüldüğü bölgedir.

Limanlar deniz ticaretinin bel kemiği idi ve limanların taşıdığı özellikler, gerçekten ticaretin gelişmesi veya gerilemesinin temel öğeleridir. Bir limanın büyüklüğü ve önemi, hinterlandının ekonomik⁹ gücüyle doğru orantılıdır. Bu güç ne kadar büyükse, limanın gelişmesi de o kadar fazla olmuştur. Limanların doğal ve stratejik konumları ne kadar önemli ise, limanların sahip oldukları bir liman için gerekli binalar, lojistik hizmetler, dini ve sosyal hayata cevap verebilecek yapılar da o kadar önemliydi. Uzun süren gemi yolculuklarından sonra demir atılan limanlarda mürettebatın fiziki ve ruhi ihtiyaçlarının da karşılanması gerekiyordu. Bu ihtiyaçların giderilmesine yönelik hareketler de ticaretin vazgeçilmez bir parçasıydı ve verilen hizmetlere göre liman kentleri ya cazibe merkezleri olur veya gemilerin rotalarından çıkarmaları nedeniyle kısa süre içinde yok olup giderlerdi.

Özellikle işlek ve büyük limanlarda, denizcilerin ihtiyaçlarını karşılayacak dini ve sosyal yaşam alanları, ticari malların yükleme boşaltması sırasında ihtiyaç duyulan görevlilerin, çalışma alanları rıhtım gerisinde bulunurdu. “*Ephesos*” buna en güzel örnektir. “*Ambarlar, gemi barınakları, mendirek, dalgakıran, rıhtım, deniz fenerleri ve Ephesos liman caddesi*”¹⁰ gibi limanı kente bağlayan cadde veya yollar en önemli öğelerdir. Gemi yapımı ve tamiratlarında kullanılmak üzere bir tersane bölümü yanında, tüccarların konakladığı evler, yıkandıkları liman hamamları bulunmaktadır. Ephesos, yüzyıllar boyunca, coğrafi konumu sebebiyle birinci derece önemli bir liman kenti olmuştur. Hem doğuya gitmek isteyen batılılar, hem de batıya gitmek isteyen doğulular

8 Hüsnüye Esra Tufanoğlu, a. g., m., s 162

9 Süha Göney, Şehir Coğrafyası I, 3.baskı, İstanbul 1995, İstanbul Üniversitesi Yayın no 3908, s.183

10 W.J.Shaw, “Greek and Roman Harbours Works”, A History of Seafaring Based on Underwater Archaeology, ed. G. F. Bass, London, Oxford University Press 1972, s.91

için en elverişli liman Ephesos¹¹ 'tu. Üstelik burası, bütün Anadolu'yu geçerek güneydoğudan geçip İran içlerine yani “*Susa*” kentine kadar giden “*Kral Yolunun*” başlangıç noktasını oluştuyordu. Bu durum da, kara ticaretiyle deniz ticareti bağlantısını sağlama açısından son derece elverişli bir noktadaydı.

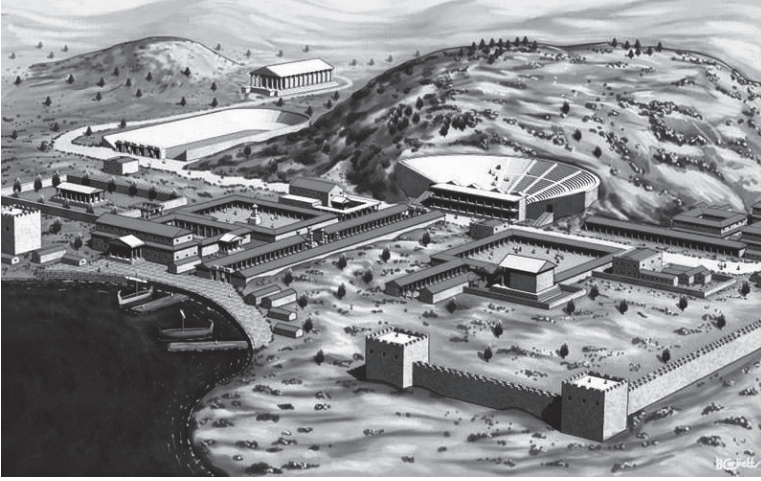
Roma döneminde Efes Limanı, imparatorluğun Roma'dan sonra ikinci büyük kenti olmuştu. Roma imparatorları ve komutanları da bu kente büyük yatırımlar yapmışlar ve ticaretin gelişmesine katkıları da bulunmuşlardı. Bugün Efes Kenti kalıntılarını gezerken “*Hadrian Tapınağı, Celcius Kütüphanesi, Trojan Mabedi*” gibi yapıları görmek mümkündür. Deniz ticareti çok hareketliydi ve kente maddi ve manevi büyük katkılarda bulunuyordu. Rıhtıma yelkenlilerden biri yanaşır diğeri demir alırdı. Limanda birçok antrepo ve tersane durmaksızın çalışıyordu. Strabon, *Ephesos*'un avantajlarla dolu, kazancı her gün artan bir kent ve Torosların içindeki “*Asya'daki en büyük pazar*” olduğunu yazıyor, aynı dönem tarihçileri, “*Asya'nın en büyük ticaret, finans ve bankacılık merkezi*¹²” olarak tanımlıyordu.

Limana civarında çok sayıda banker bulunuyordu. Böylece *Ephesos*, Anadolu'nun Ege sahillerindeki en hareketli limanı olarak, “*Smyrna*”yı bile geride bırakmıştı. Antik Çağ'da bölgede sadece Efes değil, “*Smyrna* ve *Klazomenai*” de Efes'ten sonra gelen önemli liman kentleriydi. Smyrna ve Klazomenai limanları da kentlerine büyük katkılar yapıyor ve limanları sayesinde bu kentlerde bilim, kültür ve ticari hayat canlılığıyla akıp gidiyordu. “*Smyrna*” parfümeri yapımında ünlenmiştir. “*Klazomenai*”de üretilen “*garum*” adlı parfüm, cam şişelerle “*Smyrna*”dan ihraç edilirdi. Burada liman, silo ve agora bir saçayak görevi görürdü. Silo, kentin depolama ve dağıtım işlevini yerine getiren bir “*emporium*”, yani dağıtım merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. Bu üçlü

11 Hüsniye Esra Tufanoğlu, Antik Çağda Batı Anadolu'da Deniz Ticareti ve Limanlar, a, g, m. s, 182

12 Sabahattin Türkoğlu, Efes'in Öyküsü, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999, s.51

oluşum, kentin ileri ekonomik seviyesini göstermektedir. Hadrianus'un inşa ettirdiği silo, limanın yanındaydı.

(Resim 3: Antik Efes Limanı Canlandırması,
Kaynak: <https://izmirdergisi.com/>)

Çakabey ve Bizans İlişkileri; Anadolu coğrafyası üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımadadır. Türkler bu coğrafyaya geldiklerinde coğrafyaya uyum sağlayarak deniz algılarını da geliştirmişlerdir. Bu konudaki ilk girişim de Çaka Bey tarafından olmuştur. Gemilerin kullanılması, adaların fethedilmesi¹³, denizlere egemen olunması gibi gelişmelerle birlikte Türklerde denizciliğin temellerinin atılması sağlanmıştır. 1018'de başlayan Anadolu akınları, düzenli ordular tarafından icra edilmiştir. Anadolu'nun fethini bizzat yöneten Tuğrul Bey, Selçuklu prens ve başbuğlarını buraya sevk ederek, Türk yerleşimine açmıştır. 1048 Pasinler Zaferi ardından Erzurum, Erzincan, Sivas ve Malatya gibi önemli şehirler fethedilmiştir. 1071 Malazgirt'ten sonra da bağımsız Türk devletleri kurulmaya başlanmıştır. Batı Anadolu sınırlarında kurulan beyliklerden biri de, Çaka/Çakan Bey¹⁴ tarafından İzmir bölgesinde kurulmuştur.

13 Mutlu Adak, Çakabey ve Emirliği, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2022, s. 110

14 Coşkun Alptekin, İzmir Türk Beyliği (Çaka Beyliği), Tarihte Türk Devletleri, Sanat Kitabevi, Ankara 1987, s. 477

11. yüzyılda, Kuşadası çevresini ve Anadolu'yu etkileyen Türklerin bu coğrafyada tutunmasının, devlet kurmasının ve denizlere hâkim olmasının önemini kavrayan kişi deniz amirali “Çaka bey ”dir. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya sel gibi akan Türkmen ordularının birinin de komutanı olan Çaka Bey'in bu topraklara verdiği hizmet çok büyüktür.

Kaynaklarda “Çaka”, son araştırmalarda ise “Çakan” olarak adlandırılan bu Türk beyi, Oğuzların Çavuldur boyuna mensuptur ve Anadolu'yu baştan-başa fetheden Türk başbuğlarından biridir. 1071 Malazgirt zaferinden sonra şimşek gibi akınlar yapan Selçuklu ordusu komutanıdır. 1078 yılında genç bir komutan iken savaşta esir edilerek Konstantinopolis'e götürülür ve dönemin imparatoru Nikephoros Botaneiates'e sunulur. İmparator, Çaka Bey'e bazı unvanlar ve imtiyazlar verir.

1081 yılında yeni imparator olan Aleksios Komnenos, Çaka Bey'e verilen tüm imtiyazları geri alır. Hayatının tehlikede olduğunu anlayan Türk başbuğu, bir yolunu bularak Konstantinopolis'ten kaçarak İzmir'e gelir. Çevredeki Türkmen kuvvetlerinin başına geçen Çakan Bey kısa sürede Balkanlardaki Peçeneklerle anlaşarak İzmir'i ele geçirip burada bir Türk beyliği kurar. Rum ustaların yardımıyla kısa sürede büyük bir donanma tesis eder ve sırasıyla, Urla, Foça, Çeşme ve Ayasuluk (Selçuk) şehirlerini ele geçirir. Dönemin Selçuklu Sultanı 1. Kılıçaslan 'a ¹⁵kızını vererek, sultanın kayınpederi olur. Çaka Bey'in amacı çok büyüktür ve sonra Ege Denizi'ndeki Midilli, Sakız, Samos ve Rodos adalarını ele geçirir.

Çaka Bey'in güçlenmesini ve İzmir'i fethetmesini hazmetmeyen köhne Bizans, yine klasik oyunlara başvurur ve Kılıçaslan'ı kışkırtarak iki Türk hakanını karşı karşıya getirir. Sultan Kılıçaslan'la görüşmeye giden Emir Çaka ziyafet sofrasında bizzat sultanın aniden kılıç çekmesi ile öldürülür. Çaka Bey'in, dönemin ünlü Bizans Prensesi

15 Halil İnalçık, İzmir'i fetheden, Bizans'ı Titreten Türk Emir Çakan, NTV Tarih Dergisi,2013, İstanbul, s 151-157

Anna Komnena'nın anlatımıyla; vaktiyle Anadolu'da akınlar yapan ve kahramanca savaş yapan bir genç olduğu, fakat tecrübesizliğinin kurbanı olduğu, Aleksandros Kabalikos tarafından esir¹⁶ edildiğini, sonra da Botaniates'e sunulduğu, bundan sonra da asalet, rütbe ve zengin hediyelere nail olduğu kitabında ifade edilmektedir.

Çaka Bey'e başarıyı getiren asıl sebeplerin altında, denizlere açılmanın mantıklı olacağı görüşü ve Bizans sarayında iken edindiği tecrübeler vardır. Sarayda ayrıcalıklı bir konumda iken, tüm Bizans siyasetini yakından takip etmiş ve bu siyasete aşinalık kazanmıştır. Ayrıca, Bizans'ın dost ve düşman olarak gördüğü tüm devlet ve toplulukları öğrenerek buna göre yol haritası¹⁷ belirlemiştir. Bu sebepten dolayı Bizans'a karşı güçlü durabilmek için donanma oluşturmak gerektiği düşüncesini benimseyerek, İzmir'de ilk donanmasının temellerini atmıştır.

Çaka Bey, iyi teşkilatçılığın yanında, iyi bir denizci ve çok iyi bir strateji uzmanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Çaka Bey'in, diğer Türk beylerinin pek aşına olmadıkları deniz hâkimiyetinin önemini kavrayarak deniz ve denizcilik faaliyetlerine yönelmesi¹⁸, donanma faaliyetlerinin yoğun olduğu Bizans payitahtında edindiği bilgi

(Resim 4: Büyük Türk Amiralî Çakabey büstü.)

ve tecrübelerle bağlamak doğru bir yaklaşım olacaktır. Çaka Bey, Bizans'taki esareti süresince denizler konusunda kendini geliştirmiş ve denizler hâkimi olabileceğini de anlamıştır.

16 Anna Komnena, Alexiad Malazgirt'in Sonrası, Çeviren Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996, s. 232

17 Akdes Nimet Kurat, Çaka Bey, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s. 21

18 Mutlu Adak, Çakabey ve Emirliği, a., g., m., s 113

(Resim 5: Phygela Kuştur Harabeleri,
Kaynak: <https://kusadasi.bel.tr/>)

Çaka Bey, kurduğu ordu ve donanması ile Bizans imparatorluğunu yalnız karadan yıkmanın imkânsızlığını düşünerek, Türk tarihinde ilk defa çok mahir ve atılgan bir denizcilik hareketine girişmiştir.

Phygela ve Anaia

Limanları; Kuşadası yakınlarında Ortaçağ'da çok önemli iki liman kenti vardır. Bu liman kentlerinden doğudaki “Phygela” ve batıdaki “Anaia” dır. Bu iki liman kenti, bölgemizin ticaretine bu çağda yön vermiş ve çoğunlukla Kuşadası ile karıştırılmıştır. Bugünkü Kuşadası o tarihlerde kurulmamış olmasına rağmen, kimi tarihçiler 17. yüzyılda batılı gezginlerin seyahatnamelerinde belirttiği “Scala Nova - Yeni İskele”nin, Kuşadası’nın ilk yerleşimi olduğunu yazmıştır.

Phygela, Kuşadası’nın kuzeyinde Kuştur Mevkii olarak adlandırılan alanda yer almaktadır. Kalıntılarının önemli bir bölümü günümüzde Kuştur Tatil Köyü’nün altında kalmıştır. Phygela’nın uzunca bir süre Yılandı Burnu Mevkii’nde olduğu sanılmıştır. Fakat 1974-1978 yıllarında H. Gürçay başkanlığındaki bir ekip tarafından, Kuştur Mevkii’nde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan buluntu ve kalıntılar ışığında, yerleşimin söz konusu lokalizasyonda olduğu kabul edilmiştir.

Kuştur Tümülsü’ünde¹⁹ ayrıntılı fotoğraflama ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Höyüğün, Helenistik ve Roma dönemlerinde bir nekropol alanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Höyüğün kuzey eteğinde

19 Aydın ERÖN, Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı Yüzey Araştırması Projesi, a. g., m., s139-141

Roma Dönemi'ne tarihlendirebileceğimiz ana kayaya oyulmuş bir oda mezar kalıntısı bulunmaktadır. Phygela Antik Kenti'nin kurulu olduğu arazi ve kalıntılar incelendiğinde, yerleşimin bir liman kenti mantığıyla oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Yerleşimin kuzeyinde, Adagöl civarında yapılan araştırmalarda liman kalıntıları tespit edilmiştir. Ana kayaya oyulmuş mekânların erken dönemlerden başlayarak, Bizans Dönemi'ne kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Phygela, kaynaklarda orta Bizans döneminde çok sık kullanılan bir yerleşimdir. Scalanova ise, ancak 17. yüzyıl kaynaklarında bahsedilen bugünkü Kuşadası'na verilen addır. Ceneviz portalan haritalarında “*Figella/Figuella*” olarak adlandırılan kent Phygela'dır. Phygela'dan geç antik çağ kaynaklarında İonya'nın bir şehri olarak bahsedilmektedir. MS 754 dolaylarında “*Figiellayı*” ziyaret eden Willibaldus²⁰, bu yerleşimi Ephesos'a sahilden 2 mil uzakta ve merkezinde büyük bir su kuyusu bulunan büyük bir kasaba olarak bahsetmektedir.

Keşiş Sabas tarafından kaleme alınan Atrolı Peter'in biyografisinde, Lidya civarında denizin ortasında tahkimatlı, hapishane olarak kullanılan ve bin kişilik silahlı bir garnizonun koruduğu Phygela denen bir yerden, MS 820-823 yılları itibariyle söz edilmektedir. Amiral Himerios'un 911 yılındaki Girit seferinde Phygela'den donanma için 20.000 modioi arpa, 40.000 modioi buğday, 30.000 birim şarap, kesimlik 10.000 hayvan, fûnye ve kalafatlar için 10.000 birim keten ve toplam 36.000 çivi yüklenmiştir. MS 960 yılında da Phygela donanma ikmal merkezi olarak kayıtlara geçmiştir.

11. yüzyıl itibariyle Phygela; Galesioslu Lazaros'un biyografisinde bir keşişin gemi yoluyla Girit'e geçmek için kullandığı bir üsden bahsedilmektedir. Anonim Fatımi kozmografyasında ise 1020-1050 yılları arasında Phygela, körfezde tahkimli bir yerleşim olup, ana karaya ya-

20 Sercan Sağlam, Unesco Dünya Miras Geçici Bağlamında Kuşadası Eleştirisi ve Var Olmamış Ceneviz Kolonisi Scala Nova, Kent Akademisi Dergisi, İstanbul 2022 Yıl 15, sayı 2 , s 461-462

rım milden az mesafedeki yuvarlak bir yarımada üzerinde tanımlanmaktadır. Konstantinopolis Ekümenik Patrikhanesi arşiv belgelerinde²¹ ise Phygela, 1214-1216-1259-1292 ve 1329 tarihli belgelerde “*Emperion*” olarak tanımlanmakta ve burada tarımsal faaliyetlerden bahsedilmektedir. Ceneviz portalan haritalarında ise 14-17 yüzyıllar arası Phygela bölgesi, “*Figella/Figüella*” gibi isimlerle düzenli olarak gösterilmektedir.

Phygela’nın önemli bir liman olduğu dönemlerde, deniz ticaretinde etkili olan iki İtalyan şehir devletleri Ceneviz ve Venedik vardır. Deniz ticaretinde birbirleriyle rekabet halinde olan bu iki denizci devlet o dönemin bölgede hâkim olan güçleri “*Bizanslılar ve Türk Beylikleri*” ile ittifak kurma çabasıındadırlar. 1261 Nimpheon (Nif) anlaşması üstünlüğü Cenevizlilere bırakmasına karşılık, Venedik’te hem Bizans’la hem de Türk Beylikleri ile temas halindedir. 1275-1300 dolaylarına tarihlenen bir Ceneviz portalan haritası olan “*Carte Pisane*”²² de Phygela günümüz Kuşadası dolaylarında “*La Figella*” şeklinde rastlamak mümkündür ki bu bağlamda en erken kartografik gösterimdir.

Cenevizli Pietro Visconte’nin 1311 tarihli portalan haritasında aynı konumdaki gösterim “*La Fingela*” şeklindedir. 1442 tarihli Giovanni Di Antonio da Uzzano²³ portalanın da ise Phygela, Sığacık’tan çıkınca doğu/güneydoğu yönünde kalan ve Yılandı burnundan Arslan Burnuna kadar denize uzanan kayalık coğrafi yapının kuzey/kuzeydoğusuna, ana karada bir köy ve önünde bir körfez olarak konumlandırılmıştır. Devamında Anaia (Kadı Kalesi) yer alan söz konusu burun, yakınındaki Ephesos nedeniyle Aziz Yuhanna üzerinden tanımlanmış olmalıdır.

Anaia; bölgemizin doğusunda Samos körfezine hâkim bir noktadaki stratejik orta Bizans dönemi ticaret limanıdır. Kuşadası merkezine 8 km uzaklıkta yer alan Anaia kalesi, Kuşadası Körfezi’nin güneyindeki orta

21 Sercan Sağlam, Unesco Dünya Miras Geçici Bağlamında Kuşadası Eleştirisi ve Var Olmamış Ceneviz Kolonisi Scala Nova, a., g., m. , s 463

22 Sercan Sağlam, Unesco Dünya Miras Geçici Bağlamında Kuşadası Eleştirisi ve Var Olmamış Ceneviz Kolonisi Scala Nova, a., g., m. , s 463

23 Sercan Sağlam, Unesco Dünya Miras Geçici Bağlamında Kuşadası Eleştirisi ve Var Olmamış Ceneviz Kolonisi Scala Nova, a., g., m. , s 464

çağ limanlarından biri olan Anaia'yı korumak için yapılmıştır. Son yıllarda Anaia höyüğü üzerinde yapılan kazılarda geçmişi çağlar öncesine dayanan önemli bulgular ve objeler elde edilmiştir. Prehistorik dönemden

(Resim 6: Anaia, Kadı Kalesi Höyüğü'nden bir görüntü. Kaynak: <https://kusadası.bel.tr/>)

itibaren yerleşilmiş olan Kadı Kalesi Höyüğü, Batı Anadolu prehistoryası ve arkeolojisi açısından önemli bir merkez olmuştur. Nitekim günümüzden 8.000-10.000 yıl öncesinde Neolitik çağda başlayan iskân, Osmanlı dönemine kadar çok uzun bir zaman aralığında kesintisiz olarak devam etmiştir. “Kadı Kalesi Höyüğü²⁴”, Ege Denizi ticaretinde çok önemli bir role sahip olan Dilek Yarımadası ile Samos Adası arasındaki boğazı denetleyen bir noktada kurulmuştur.

Kadı Kalesi, Ortaçağda Akdeniz ticaret dünyasında önemli bir yeri olan Anaia liman kentinin korunması amacıyla, 12-13. yüzyıllar arasında inşa edilmiş bir Bizans kalesidir ve kale yapısı höyüğün üzerine yerleşmiştir. Kalede yürütülen çalışmalar gösterişli burçlar ve duvarlara sahip olmasına karşın burasının sadece bir savunma yapısı olmadığını ortaya koymuştur. Kazılarda ortaya çıkan 13. yüzyıl Bizans çanak, çömlek, cam, kuyum gibi deniz ticareti için üretildiği anlaşılan buluntuların bolluğu kalenin liman işlevi ve deniz ticari açısından önemini ortaya koymaktadır.

Anaia; Orta Bizans döneminde bir deniz ticaret limanı olduğu kadar özellikle Hristiyanlar tarafından önemli kutsal yerleşim yeridir. Anaia

24 5. Onar, Z. Mercangöz, L. Kutbay, E. Tok, Kuşadası Kadı Kalesi (Anaia) Kazısında Ortaya Çıkarılan İşlenmiş Kemik Kalıntıları. 28. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara 2012., s 31-42,

kenti Bizans dönemi boyunca, konsül ve manastır kayıtları başta olmak üzere yazılı kaynaklarda, Asya'daki Ephesos Metropolitliğine²⁵ bağlı bir piskoposluk merkezi olarak anılmaktadır. Bizans Dönemi Anaia tarihini 13.yüzyıla kadar söz konusu belgelerden takip edebilmekteyiz.*Monumenta Latrensia Hagiographica*'dan öğrendiğimize göre Miletus'un eski piskoposu Nikephoros, Bizans Dönemi'nde Latros olarak adlandırılan Latmos Dağında rahiptir, yerini Pavlos'a bıraktığı 956 yılından kısa bir süre sonra kendi münzevi topluluğunu aramak üzere dağdan ayrılır. İlk olarak Anaia yakınındaki Platane²⁶ diye adlandırılan yeri seçer. Anaia piskoposu ile çatıştığı ve burada uzun süre kalmadığı anlatılan eserde ne yazık ki bu piskoposun adı verilmemektedir.

Anaia kazılarında elde edilen bulgular, objeler ve belgelerde bu kente dönemin Bizans yöneticilerinin ve saray mensuplarının ilgisi de hayli fazladır. Bulgulardan elde edilen verilere göre saray mensupları da Anaia'da ticaretle iştigal etmekte veya burada siyasi güç elde etmeye çalışmaktadırlar. Anaia kazılarında bulunan 5 kurşun mühürün incelenmesinde bunların Bizans sarayının önemli kişilerine ait oldukları saptanmıştır. Bu mühürlere göre 1100-1300 yılları arasında Anaia'ya önemli belgelerin geldiğini, Anaia ve Konstantinopolis²⁷ arasında doğrudan bir iletişimin varlığını göstermektedir. Kurşun mühürlerden ikisi imparatoriçe Theodore Palaigolos dönemine aittir.

Tarihi kaynaklardan öğrendiğimize göre, Laskarisler zamanında (1204-1261) Anaia, "**Emperion**"²⁸ (ticaret merkezi) ve "**Kommerkion**" (Gümrük kapısı) olarak geçmektedir. Buna göre Anaia, toprakları Batı Anadolu ile sınırlı İznik Bizans devletinin yani Laskarislerin ticaret ve

25 Ayça Elalmış, Bizans Anaia'sı ve Çevresinin Tarihsel ve Kültürel Coğrafyası, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bizans Tarihi ABD Doktora Tezi, İzmir 2016, s 6

26 Ayça Elalmış, Bizans Anaia'sı ve Çevresinin Tarihsel ve Kültürel Coğrafyası, a., g., m., s 11

27 Zeynep Mercangöz, Emperion ve Kommerkion Olarak Anaia'nın Değişken Tarihsel Yazgısı, 1. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu, Koç Üniversitesi, İstanbul 2010, s 285

28 Zeynep Mer'cangöz, Emperion ve Kommerkion Olarak Anaia'nın Değişken Tarihsel Yazgısı, a., g., m., s 282

gümrük kapılarından biriydi. Anaia'da Laskarisler adına gümrük vergisi alan bir “*Kommerklarios (gümrük memuru)*” ikamet etmekteydi. Anaia Limanı'na girişte, Adalar denizindeki manastırlardaki rahipler ve rahibeler de vergi ödemek zorundaydılar. Bu durum, Anaia'nın ortaçağda önemli bir deniz ticaret limanı olduğunu kanıtlar.

1261 Nimpheon anlaşmasından sonra Anaia ticaret dengeleri değişmeye başlamıştır. Ceneviz ve Venedik arasında 1261'de deniz savaşı olmuş ve Ceneviz donanması yenilmiştir. Ancak Cenovalıların Venedikliler karşısındaki başarısızlığı, imparatorun Venediklilere karşı tutumunu değiştirmiştir. Bu yüzden 1265 yılında Venediklilere imtiyaz sağlayan anlaşma metni kaleme alınır ve Venediklilere Anaia'ya giriş izni²⁹ verilir. Mart 1277'de 8. Mikhael Palaiologos ve Venedik Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşma, tazminatlarla ilişkin bir maddeyi de ihtiva etmektedir. Mikhael, Venediklilerin on yıl boyunca korsanlık faaliyetlerine maruz kalmalarından doğan hasar ve kayıplarını telafi etmeyi teklif etmiştir.

Anaia ticari rolünün olumsuz bir sonucu olarak 13. yüzyıl sonlarına doğru Venediklilere karşı, Yunan, Ceneviz ve Türk korsanlarının sığınma yeri olmuştur. Özellikle Venedikli tüccarların paralarına zahmetsizce el konulan korsanlığın başlama gerekçesi ise, Bizans'ın bu sulara yeteri kadar sahip çıkmamasıdır. Ayrıca, Anaia limanı giderek kolay ve ucuz köle³⁰ pazarı olmuştur. Pakhymeres'e göre kent 1298'de Türklerin eline geçmişti. 1300 ve 1301 tarihli belgelerde Anaia'da Latin tüccarlara satılan Tatar ve Yunanlı kölelerden bahsedilmektedir. Türklere karşı mücadele için davet edilen Katalanlar, 1304 tarihinde buradan ayrılınca Anaia tekrar Türk hâkimiyetine girmiştir. Aydınoğulları, son bulgulara göre Beylik donanmasını Anaia'da kurmuş ve Gazi Umur bey tarafından sonra Ayasuluk'a taşınmıştır. Türkler bu kente önce “*Anyra*” daha sonra da Osmanlılar zamanında “İne” adını vermişlerdir.

29 Ayça Elmalı, Bizans Anaia'sı ve Çevresinin Tarihsel ve Kültürel Coğrafyası, a., g., m., s 16-17

30 Zeynep Mercangöz, Emperion ve Kommerkion Olarak Anaia'nın Değişken Tarihsel Yazgısı, a., g., m., s 282

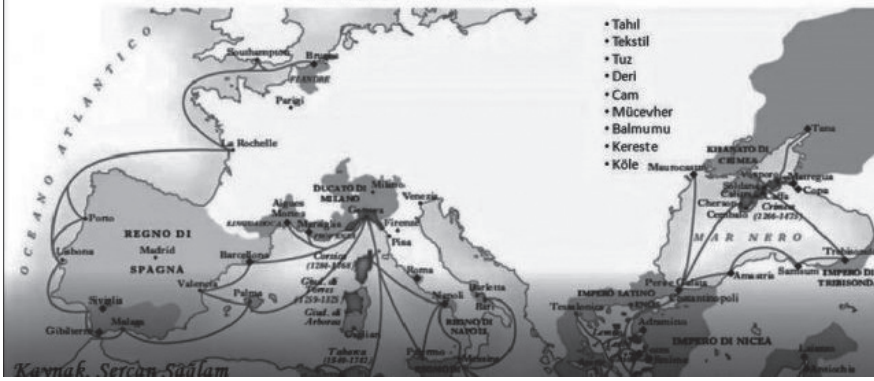
Günümüzde Soğucak mahallesinde yer alan bu höyük “*Kadı Kalesi*” olarak bilinmektedir. 1421 yılına ait bir resmi arşiv belgesine göre Osmanlılar buraya bir kadı tayin eder, Ayasuluk (Selçuk) ve İne (Kuşadası) bölgelerinin yönetimini kadı üstlenir. Kadı’nın resmi bürosu ve ikametgâhı olarak birinci katı taştan, ikinci katı ahşaptan kale görünümünde büyük bir konak inşa edilir. Konak halk arasında “*Kadı Kalesi*” olarak ünlenir. Yakın geçmişe kadar Kadı Kalesinin de içinde bulunduğu parsel, Karova çiftliğine³¹ aitti. Bu çiftliğin eski varisleri, kalenin adının büyük dedeleri “*Kadı Mehmet*” ten geldiğini ve dedenin ailesi ile birlikte bu çiftlikte yaşadığını söylemişlerdir.

Ceneviz Deniz üssü Anaia ve Katalanlar; Anaia liman kenti 13. yüzyıl sonlarından itibaren Bizans imparatorluğu ile yapılan antlaşma ile Ceneviz deniz üssü haline gelmiş ve bu durum Türklerin Anaia ve çevresini fethine kadar devam etmiştir. Ceneviz; İtalya’nın Ligurya bölgesindeki Cenova kentinde, 11. yüzyıl başlarında Roma İmparatorluğu’ndan ayrılarak bağımsız kent statüsüne kavuşan dört denizci şehir devletinden biridir. Cenevizliler, 13-15 yüzyıllar arasında başta finans, denizcilik ve ticaret olmak üzere birçok alanda Avrupa’nın etki sahibi devletlerinden biri olmuştur. Cenevizliler, Venediklilerin aksine bir sömürge imparatorluğu kurmak niyetinde olmamışlar ve kalıcı olmayan ticaret kolonileri³² kurmaya özen göstermişlerdir.

13. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Anadolu kıyılarında Bizanslılar ve Türk beylikleri ile yaptıkları anlaşmalarla çeşitli imtiyazlar elde etmişlerdir. Bu imtiyazlar sonucunda ticarete çok etkin roller oynamışlar ve gemileriyle “*balmumu, cam, deri, kereste, köle, mücevher, şap, şarap, tahıl, tuz ve zeytinyağı*” taşıyarak zengin olmuşlardır.

31 Zeynep Mercangöz, Emperion ve Kommerkion Olarak Anaia’nın Değişken Tarihsel Yazgısı, a., g., m., s 286

32 Batuhan Servet Gürkan, Batı Anadolu Kaleleri ve Cenevizliler, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Türk-İslam Arkeolojisi ABD Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2022, s 3

(Resim 7: Ceneviz Kolonileri. Kaynak: Sercan Sağlam)

Bizanslılarla Cenevizliler arasında 1261’de imzalanan Nimpheon (Nif) Anlaşması sonucu bir ittifak kurulmuş ve Cenevizliler bundan oldukça kazançlı çıkmışlardır. Anlaşma kapsamındaki yeni imtiyazlara bir grup yerleşimde ticari koloni kurabilmek de dâhildi ki bunlar Batı Anadolu kıyılarında “Anaia (Kadı Kalesi), Smyrna (İzmir) ve Adramytteion (Ören, Burhaniye)” iken, Anadolu yakınındaki adalarda “Midilli ve Sakız”³³ şeklindeydi. Bunlarla yetinmeyen Cenevizliler Foça ve Yeni Foça gibi farklı koloniler de kurmuşlar ve buralarda yoğun ticari faaliyette bulunmuşlardır. Batı Anadolu kıyıları ile yakındaki adalara yayılan ve bu esnada birtakım mimari izler bırakan Ceneviz hâkimiyeti, Osmanlılar tarafından kademeli olarak kaldırılmıştır. 1455’te Foça ve Yeni Foça, 1462’de Midilli ve en son 1566’da Sakız fethedilmiştir. 13 Mart 1261’de imzalanan Nimpheon Anlaşmasına göre, Cenovalılar Venedik’e karşı imparatorluğa silah yardımıyla bulunacak, buna karşılık bütün imparatorluk arazilerinde geniş imtiyazlara, vergi ve gümrük muafiyetine sahip olacaklardır. İlaveten Anaia, da Cenevizlilerin “ticaret³⁴ loncası, saray, kilise, fırın, dükkân ve ev” yapmalarına müsaade edilmiştir.

33 H. Sercan Sağlam, UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi Bağlamında Kuşadası Eleştirisi ve Var Olmamış Bir Ceneviz Kolonisi: Scalanova, a., g. , m. , s 468

34 Ayça Elalmış, Bizans Anaia’sı ve Çevresinin Tarihsel ve Kültürel Coğrafyası, a., g., m. , s 15

Bizans İmparatorluğu’ndan elde ettikleri imtiyazlar ile Anaia Limanı’nı bir deniz üssü haline getiren Cenevizliler, Adalar denizi üzerinden Foça, Enez, Galata, Amasra, Sinop rotasını izleyerek, bu limanlara uğrayarak, limanlarda yeni mal değiş-tokuşu yaparak Kırım Kefe (yafa)’ye ulaşmışlardır. Anaia deniz üssünün Batı Anadolu’da önemli bir Ceneviz ticaret kolonisi olmasının nedenlerinden biri de Anaia’daki cam üretim atölyeleridir. Anaia 13. yüzyılda önemli bir cam üretim merkezidir. Cam köpükler, cam parçaları ve camdan yapılmış süslü takılar da kullanılan malzemeler kazılarda bulunmuştur. Kazılarda bulunan cam kandiller, Anaia’nın Orta Bizans döneminde önemli bir cam üretim merkezi olduğunun kanıtıdır. Kadı Kalesinde bulunan cam parçaları detaylıca incelendiğinde, Bizans döneminde Anaia’daki cam üretimine işaret eden diğer bir buluntu da cam topakları yani cüruflardır.

“*Cüruflar*”³⁵, camın eritildiği potanın dibine yapışıp zamanla bir katman haline gelmesiyle oluşmaktadır. Bazen de cam fırının içindeki atıkların da zamanla cam topağına dönüştüğü bilinmektedir. Kazılarda 20.000 den fazla cam parçaları bulunmuştur ve her yıl kazılardan birkaç bin cam parça gelmeye devam etmektedir. Camdan yapılma bilezikler ise, Anaia’nın Orta Çağ ve Geç Bizans döneminde önemli takı süsleme merkezlerinden biri olduğunun da göstergesidir. Orta Çağ’da bilezik yapımı³⁶ ile ilgili iki yöntemden söz edilir. Bunlardan ilki, camın eriyik halde bulunduğu potadan noble yardımı ile alınan camın, iki taraftan çekilip uzatılarak kerpeten benzeri bir aletle birbiri üstüne yapıştırılmasıyla elde edilir. İkinci teknikte ise, yine noble yardımıyla alınan bir miktar cam, demir bir çubuğa geçirilerek istenilen büyüklüğe gelene kadar sürekli çevrilmektedir. Bu tip bilezikler de dikişsiz bilezikler olarak adlandırılır. Kadı Kalesi bileziklerinin tümü dikişli, yani birleşim yeri belli olarak üretilmiştir.

35 Tümay Coşkun, Kuşadası Kadı Kalesi / Anaia Kazısı Cam Buluntuları Yoluyla Bizans Camcılığı, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bizans Sanatı ABD Dalı Doktora Tezi, İzmir 2017, s 43

36 Tümay, Hazinedar Coşkun, Kuşadası, Kadı Kalesi, Anaia Bizans Cam Bileziklerin Yapımına İlişkin Gözlemler, Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, İstanbul 2017, sayı 16, s 147

Katalanlar; Ortaçağda Anaia bölgesine gelmeleri ve bölgenin Türkler tarafından ele geçirilmesini önlemeye yönelik bir tedbir olarak düşünülmüştür. 4. Haçlı Seferleri sonrasında başlayan gerileme sürecine giren Bizans İmparatorluğu’nda tahta geçen İmparator 2. Andronikos Palaiologos (1282-1328), Anadolu’da yerleşik düzene geçen Türk Beyliklerinin oluşturduğu tehdite karşı koyabilmek için, Kafkaslardaki Moğol istilasından kaçarak Bizans’a sığınan Alanları iskân karşılığı göreve çağırdı.

2. Andronikos Palaiologos, Magnesia ad Sipylum’da Hermos Nehri civarında karargâh kuran Alan takviyesiyle güçlendirilmiş, oğlu IX. Mikhail Palaiologos başkanlığındaki orduyu, Batı Anadolu’yu kontrol altına almak üzere yolladı. Bu seferin IX. Mikhail Palaiologos ilk savaş tecrübesi olması ve dolayısıyla acemiliği Türkleri cesaretlendirdi ve Magnesia ad Sipylum civarında şiddetli bir saldırı düzenlediler. Böyle bir karşı koyuşu beklemeyen Alanlar, Türklerle karşı savaşmaktan vazgeçtiklerini söylediler. Onların savaş alanını terk etmelerinden sonra pek fazla direnemeyen IX. Mikhail Palaiologos, çareyi Pergamon’a kaçmakta buldu.

Orayı da emniyetli bulmayarak önce Kyzikos daha sonra da Pegai’ye çekildi. Bu başarısızlık sonrasında İmparator 2. Andronikos Palaiologos Türklerle karşı başka çare aramaya koyuldu, dışarıdan gelebilecek her türlü yardıma muhtaç durumdaydı. Akdeniz’in bir diğer ucunda cesaretleriyle nam salan “*Katalan Birliği*”³⁷, o sırada Sicilya’da Aragonlu Kral 3. Federico’nun yanında, 2. Charles d’Anjou’ya karşı savaşıyorlardı. Aragon-Anjou savaşına son veren ve Aragon bağımsızlığını ilan eden 31 Ağustos 1302’de imzalanan Caltabellota antlaşmasından sonra “*Roger de Flor*” yönetimindeki Katalan ordusu işsiz kalmış, kendilerine savaşacak başka hedef aramaya başlamışlardır. Bizans İmparatoru 2. Andronikos (Palaiologos), İmparatorluk içinde Türk Beyliklerinin sebep olduğu karışıklıkların üstesinden gelebilmek için, Roger de Flor başkanlığındaki Katalan Birliği’nin yardım önerisini kabul etmiştir.

37 Şebnem Atakan, Ramon Muntaner Kroniğinde Türk İmgesi, 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Türk Tarih Kurumu, 2007 Ankara, s 327-331

Katalan Birliği ile yola çıkan asker ve devlet adamı Ramon Muntaner, Roger de Flor'un birliğini ilk önce Konstantinopolis'e oradan da 1303'de Kyzikos'a getirdiğinden bahsetmektedir³⁸. Ona göre ticari teşekkül Kyzikos'dan Kasım 1303'de ayrılmaya hazırdır, ancak kötü hava koşulları Nisan 1304'e kadar hücuma kalkmalarına engel olur. Bu nedenle Katalanlar, Kyzikos'da konaklamak zorunda kalmıştır. Pakhymeres'e göre, 1304 yılı Mart ayı sonuna dek maaşlarını almalarına rağmen Katalanlar harekete geçmemiştir. Bunun yerine Alanlarla atışıp durmuşlardır.

1305 yılından itibaren Konstantinopolis'ten ayrılıp Bizans İmparatorluğu emrinde Türklere karşı savaşmak için Batı Anadolu' ya geçen Katalanlar, Türkmenlere g durumlar yaşatmışlardır. Karesi Türkleri ile savaşıp yaklaşık 3.000 Türkmeni öldürmüş ve 2000 kadın ve çocuğu esir alarak Konstantinopolis'e göndermişlerdir. Anadolu'daki ilerlemelerine devam eden Katalan Birliği Yakup Bey komutasındaki Germiyanoglıları³⁹ kuvvetlerini yenmiş ve Tire'deki Türkleri de yenerek Selçuk zerinden Anaia'ya gelmişlerdir. Katalanların lideri Roger De Flor, 23 Nisan 1305'de Edirne'deki Bizans sarayında kalırken Bizans kuvvetleri tarafından ani baskınla öldürülmüş ve daha sonra Katalan donanması Cenevizliler tarafından yok edilmiştir.

Aydınoğlu Beyliği ve Gazi Umur Bey; Anadolu'nun Türkleşmesinde en büyük emeği geçen Türk beyliklerinden biri de Aydınoğlu Beyliği'ni kuran Mehmet Bey ve oğlu Gazi Umur Bey'dir. Gazi Umur Bey, aka Bey'den iki yüz yıl sonra Türklerin deniz hkimiyetini tekrar ele geçirmelerini sağlamıştır.

Antik Lidya ve İonya bölgesinde Aydınoğlu Beyliği'ni kuran Mehmet Bey, Germiyan Beyliği ordusunda subaşı idi. Aydınoğlu Mehmet

38 şebnem Atakan, Ramon Muntaner Kroniğinde Türk İmgesi, a., g., m. , s 329

39 Zeynep Selcan Kartal, 14. Yüzyılda Balkanlar ve Anadolu'da Katalanlar, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s 47-51

(Resim 8 :Gazi Umur Bey,
Kaynak :Erol Şaşmaz)

Bey, Germiyanoglu 1.Yakup Bey'in emri ile Ege sahillerine indi. Aydın ve Menteşe kuvvetleri bu sırada birlikte hareket ediyorlardı. Katalanların Batı Anadolu'ya yönelik seferinden sonra Sasa Bey, Tire, Efes ve Birgi'yi ele geçirirken, Mehmet Bey de Ayasuluk civarını almıştı. En-

verî'ye göre Birgi'yi ele geçirmiş olan Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey ile mücadele eden Mehmet Bey, Birgi'yi onun elinden aldı.⁴⁰ Sasa Bey ise bu savaş sırasında öldü. Mehmet Bey, onun bertaraf edilmesiyle 1307-1308 yılında Birgi iline tamamen hâkim oldu. Beylik merkezi Birgi idi. Daha sonra Ayasuluk (Selçuk), Tire, Sultanhisar'ı, Bodemya (Bademli) ve 1317'de de İzmir yukarı kalesini (Kadife Kale) ele geçirdi.

Mehmet Bey, hâkimiyeti altındaki yerleri aile arasında paylaştırarak, beylik arazisini beş kısma ayırmış, oğullarından her birini buralara tayin etmiştir. Ayasuluk ve Sultanhisar'ı büyük oğlu Hızır Bey'e, İzmir'i diğer oğlu Umur⁴¹ Bey'e, Bodemya'yı üçüncü oğlu İbrahim Bahadır Bey'e, Tire'yi dördüncü oğlu Süleyman Bey'e verdi. En küçük oğlu İsa Bey'i de yanında alıkoydu. Kaynaklarda ilk donanmayı Ayasuluk 'ta kurduğu yazılan Mehmet Bey, İzmir'i Cenevizlilerin ellerinden aldıktan sonra (1327-1328) burada da bir donanma meydana getirdi. Umur Bey henüz 15-16 yaşındayken, 1325 yılında babası Mehmet Bey'in emriyle İzmir Beyi olmuştur. Şanlı Türk tarihinin en müstesna şahsiyetlerinden, destanlaşan bir yıldızdan bahsediyoruz. 1329 yılında İzmir'in Latinlerin elinde kalan bölümünü kuşatıp, kalenin Cenovalı Komutan Mortino Zaccaria'yı Sakız adasına gitmek zorunda bırakmıştır.

40 Zerrin Günel Öden, Aydınogulları Beyliği, Türkler Ansiklopedisi, Ankara 2002, Cilt: 6 Sayfa: 793-796

41 Zerrin Günel Öden, Aydınogulları Beyliği, a.g.m., s 795

Gazi Umur Bey, 1332 baharında 350 gemiden oluşan bir donanmayla, Adalar Denizi'nde "İpsara, İşkiros ve İşkopelo" adalarını aldı. Enver'inin Düsturname isimli eserinde anlatıldığı gibi Umur Bey, 1338 senesinde Epir Harekâtında İnebahtı Körfezi'ne inmek için Mora Yarımadası'nı do-laşmak yerine yarımada'yı anakaraya bağlayan Korint Bölgesi'ne gelip gemileri buradan 10 kilometre karadan yürütüp İnebahtı'na indirmiştir. Gemilerin karadan yürütülüp denize indirilmesi, Gazi Umur Bey deha-sının ve cesaretinin bir örneğidir. Bu teşebbüs çağlar boyunca Türkler arasında anlatıla gelmiş, 115 yıl sonra büyük Türk hükümdar 2. Mehmet Han Konstantinopolis'i fethi sırasında tekrarlanacaktır.

Umur Bey 1334-1348 de "*Bozcaada, Gelibolu, Semadirek*" adala-rını almış ve Batı Trakya'da Gümlüce'ye asker çıkartmıştır. Ayrıca Adalar ve Eğriboz'u da alan Umur Bey, Adalar Denizi'ni baştan sona geçmiş, Yunanistan'da Attika'ya da asker çıkarmış ve Mora'yı da ele geçirmiştir. 1339'da Eflâk seferine çıkarak Balkanlar'ın kuzeyine ulaş-mıştır. 1342'de Girit ve Kıbrıs sahillerini ateşe vermiştir. Bu arada Bul-garistan ile başa çıkamayan Bizans İmparatoru VI. Ioannes Kantakuze-nos⁴² 1347-54 yıllarında Umur Bey'den yardım istemiş, o da 32 savaş gemisi ve 29.000 askerle Avrupa'ya ayak basmış, Dimetoka'yı alarak Bizanslılara vermiştir. 1348'de Gavur İzmir'i almak isteyen Umur Bey Haçlı ordusu tarafından kalenin önünde Haçlı ordusunda Sen Piyer adlı biri tarafından atılan okla şehit edilmiştir. Böylelikle Aydınoğlu'nun Rumeli fethi de yarım kalmıştır.

Gazi Umur Bey, 14. yüzyılın ve beylikler döneminin en önemli Türk devlet adamı ve büyük Türk amiralidir. 19 yıla yakın süren beyli-ği döneminde Anadolu'da hüküm süren çağdaşı Türk beylerine örnek olmuş, yaptığı fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesine büyük katkılarda bulunmuş, cesareti ve siyasi dehası ile Bizans'ın fitne siyasetine engel

42 Aynur Durukan, Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic , Ankara, Volume 9/10 Fall 2014, p. 391-502

olmuş hatta Bizans imparatorlarının bile tahta çıkmalarını veya inmelerini sağlamıştır.

Tarihçiler bu büyük Türk amiralinden övgüyle bahsederler. Gazi Umur Bey Türklerin denize olan çekingenkliklerini kırmış, kendisinden sonra gelecek olan Türk beylerine ilham vermiş ve deniz ticaretinin gelişmesine büyük katkılar yapmıştır. Osmanlı Beyliği de onun bu misyonunu devam ettirmiş, Osmanlı donanması Gazi Umur beyin izlediği metotları kullanılarak kurulmuş, Osmanlı denizcileri de bu büyük Türk amiralinin her zaman saygı ile yâd etmişler ve seferlerinde “**Biz Umurca oğlanlarıyız**” diye naralar atarak küffar gemilerine hücum etmişlerdir.

Hızır Bey; Gazi Umur Bey’in Kadife Kale kuşatması esnasında şehit edilmesinden sonra beyliğin başına geçmiş ve Aydınolu Hızır Bey dönemi başlamıştır. Hızır Bey’in hüküm sürdüğü 1348-1360 yılları Aydınolu Beyliği’nin özellikle denizlerde ve dolayısıyla ticarete eski gücünü yitirmeye başladığı bir süreçtir. Nitekim Adalar denizinde yeniden Batılilar egemen olmuşlar, 1348 yılında Aydınolu ile Beyliğin aleyhine olan ağır bir anlaşma imzalamışlardır. Tarihimizde “**Hızır Bey Ahidnamesi**” adıyla bilinen bu anlaşma ile kısaca Haçlılar yüklü gümrük vergisinin yarısını ödeyecekler⁴³, tüm deniz gücü silahtan arındırılacak, Hristiyan ülkelerine ait gemiler Beylik limanlarına serbestçe girip çıkacak ve Aydınolu topraklarında konsolosluk kurulacaktı. Bu anlaşmayla Aydınolu’nun Adalar denizindeki etkinlikleri ortadan kalkmış, bunun üzerine onlar da Menderes Irmağı’ndaki iskeleleri aracılığıyla özellikle her tür “*ipekli dokuma, safran, bal, balmumu, meyan-kökü, halı ve tahıl ürünlerini*” serbest olarak Avrupa pazarlarına sevk etmeye başlamışlardı.

Ahidname; bir hükümdar tarafından diğer devlet ya da devletlere bazı haklar tanımak ve karşılıklı hakları garanti altına almak için tek taraflı imzalanan belgedir. Aydınolu Beyliği döneminde ticareti canlan-

43 Aynur Durukan, Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit, a., g., m, s 397

dırmak için imzalanan bu ahidnameler Osmanlı dönemindeki kapitülasyonların bir önceki aşamasıdır. Türk-İslam devletlerinde ahidnameler gayrimüslimler ile ticareti geliştirmek amacıyla imzalanmıştır. Bölgede ticari gücü elinde bulunduran yabancılara ayrıcalık verilmesi ülkenin ticari etkinliğini artırmıştır. Bölgede herhangi bir ticari tecrübeye sahip olmayan Türkler kurdukları siyasi yapılarla yabancılara ayrıcalıklar tanıyarak bölge siyasetinde söz sahibi olmak istemişlerdir.

1348 yılında Avrupa’da baş gösteren veba salgını beraberinde ekonomik krizde getirmiştir. Bu kriz her iki tarafı da birbirine karşı ılımlı bir politika izlemeye mecbur etmiştir. Bu koşullar altında 18 Ağustos 1348 tarihinde Hızır Bey ile Cenova şehir devleti arasında bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Metin “*Müslümanların Hıristiyanlar için yemini*” başlığı, Besmele ve Kelime-i Şehadet ile başlayıp Hızır Bey’in antlaşmaya uyacağına dair Tanrı’ya yemini ile devam eder. Metinde antlaşmanın bir yıl süreyle geçerli olacağı belirtilmiştir. Bu antlaşmanın en önemli özelliği de Latin dilinde oluşturulmuş olmasıdır. Antlaşmanın bazı maddeleri şöyledir:

- Hızır Bey liman ve kalelerini koruyacak ve buralarda savaşmayacaktır.
- Karşı tarafın tebaası korkusuzca ve rahatça Hızır Bey’in ülkesine gelip ticaret yapabileceklerdir.
- Eğer halkı tarafından karşı tarafın tebaasına karada ve denizde zarar verilecek olursa, durumu düzelterek açıklamada bulunacak ve suçluları cezalandıracaktır.
- Aynı şekilde Hızır Bey’in tebaası da antlaşmanın imzalandığı devletin hâkim olduğu yerlerde rahatsız edilmeden serbestçe ticaret yapabileceklerdir.
- Eğer diğer tarafın halkından kendi tebaası zarar görecektse, onlarda durumu düzelterek açıklamada bulunacaklar ve suçluları cezalandıracaklardır.

İmzalanan Ahidnameyi Papa 4. Clement reddetmiştir. Papa 4. Clement; Hızır Bey’e bir mektup yollayarak, antlaşmayı niçin imzalamadığını izaha çalışmış, Venedik Cumhuriyeti ve Kıbrıs Krallığı ile bir araya gelerek antlaşma metnini tekrar gözden geçirmek zorunda olduğunu, ancak bu devletlerin elçilerinin Mayıs 1350 tarihinden önce Avignon’a ulaşamayacaklarını belirtmişti. Aydınoğlu Beyliği’nin İzmir’e tekrar saldıracağından emin olan Papa Haçlı Birliği’nin⁴⁴ bir an önce toplanabilmesi için zaman kazanmak amacıyla Hızır Bey’i oyalıyordu.

Hızır Bey’in ne zaman vefat ettiği kesin olarak bilinmemektedir ancak 1360 tarihinde öldüğü tahmin edilmektedir. Evliya Çelebi’nin bildirdiğine göre, Hızır Bey, Tire’de “*Kadı Abdullâtif İbn Ferište (İbn Melek) Medresesi*”nin avlusunda gömülüdür. Hızır Bey’in tarihi şahsiyeti hakkında şunları söyleyebiliriz ki: O, kardeşi Umur Bey gibi büyük bir kahramanla beraber mücadelelere atılmış ve onun en büyük destekçisi olmuştur. Siyasî ve askerî faaliyetleri birlikte başarıyla yürütmüşler, kardeşinin ölümünden sonra ise, yalnız ve desteksiz kaldığı için aynı performansı sürdürememiştir. Venediklilere tanınan ticarî imtiyazların benzerlerini Cenevizlilere de tanımak suretiyle, bir yandan iki rakip devlet arasındaki ticarî çekişmeyi hızlandırırken, diğer yandan da, bu devletleri Haçlı birliğinden koparıp, kendi çıkarları doğrultusunda Aydınoğlu Beyliği ile iyi geçinmek zorunda bırakması, onun mevcut durumdan faydalanarak Hristiyan devletlerin baskılarından kurtulmak için ince bir politika takip ettiğini, bu yönüyle, siyasî alanda küçümsenmeyecek bir devlet adamı olduğunu ortaya koymaktadır.

Aydınoğlu Beyliği döneminde Kuşadası çevresinde ve Adalar Denizi’nde ticaret çok gelişmiş ve Aydınoğlu Beyliği başta olmak üzere Menteşe ve Karesi Beylikleri de zenginleşmişlerdi. Aydınoğlu Beyliği’nin ithalat ve ihracat limanı olan, haçlıların “*Altoluogo*”, Türklerin “*Ayasuluk*” adını verdikleri Selçuk Limanı çok önemli bir rol oynamış-

44 Hüseyin Kayhan, Aydınoğlu Hızır bey, Turkish Studies Dergisi, İstanbul 2009, Cilt 4 Say 8, s 1682-1683

tır. Aydınöğlu; Adalar Denizi'nin ticari hacminden daha fazla pay elde edebilmek adına ittifaklar kurma siyaseti izlemiştir. Beyliğe bu siyaseti yürütmeyi zorunlu kılan etmen ise bölgede faal olmaya çalışan glerin fazlalığıdır. Bu gler; 14. yüzyılın başlarında yaklaşık bin yıldır bölgenin hâkimi olan Bizanslılar, denizlerdeki ticareti kontrol ederek varlığını sürdüren İtalyan denizci devletleri Venedikliler⁴⁵ ve Cenevizliler, Akka'nın düşüşüyle Rodos'a yerleşen Haçlı bakiyesi Rodos şövalyeleri, 14. yüzyılın başlarında Batı Anadolu'da faaliyet gösteren, bağlı oldukları Bizans ile anlaşmazlığa düşünce Atina bölgesini ele geçirip burada kendi yönetimlerini kuran Katalan paralı askerleri ve 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Anadolu'da zuhur eden Menteşe, Saruhan ve Karesioğlularını gibi Türk beylikleridir.

(Resim 9 : Venedik Gigliato parası.
Kaynak: İnternet)

14. yüzyılda bölgede çok çeşitli para birimleri kara ve deniz ticaretinde kullanılmıştır. Bu paraların isimleri “**akçe, florin, duka, gigliato ve hyperpyron**” dur. İbn Fazlullah el-meri'nin verdiği bilgiye

göre, Anadolu'daki her beyliğin kendine ait gümüş sikkesi bulunmaktadır. Duka ve florin yaklaşık 2,5 ila 4 gram altına denk gelmektedir. Kullanılan diğer bir para ise gigliatodur. Elizabeth Zachariadou'nun İbn Fazlullah el-meri'nin verdiği bilgilere dayanarak yaptığı hesaplamalara göre bir hyperpyron 10 akçeye, bir duka 22.6 akçeye, bir dinar ise 26.6 akçeye eşittir. Gigliato ise saf gümüşten oluşurken yaklaşık 4 gram ağırlığındaydı.

Aydınöğlu Beyliği döneminde limanlara girip çıkan gemilerden alı-

45 Müjdat Namdar, Beylikler Döneminde Menderes Havzasının retim ve Ticaret Tarihi, Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2023, s 70

nan vergilerde ticaret mallarının türlerine göre değişiklik göstermekteydi. Bu vergiler ürünlere göre %2 - %4 oranlarında başlıyor ve giderek yükseliyordu. Vergilerdeki çıkışlar veya inişler izlenen siyasete ve konjoktürel durumlara göre değişebiliyordu. 1324-1329 yılları arasında Aydınolu Beylięi'nde uygulanan vergi oranlarının ürüne göre değişiklik gösterdiğini söyleyebiliriz. Pegolotti, Aydınolu'ndan ihraç edilen “buğday, piriń, şarap, hayvan ve kölelerden % 4 oranında vergi” alındığını, fakat bazı ürünler için vergi oranının % 2'ye indirildiğini, ithal ürünlerden ise sadece “şarap ve sabundan gümrük vergisi alındığını”, diğer ithal ürünlerin ise vergiden muaf olduğunu ifade etmektedir. Aydınolu'nun Umur Bey⁴⁶ döneminde vergi siyaseti değişmiştir.

Venedikliler ile yapılan 1337 tarihli antlaşmaya göre hububat ve benzeri gıda malzemelerinde önceleri % 4 olan vergi oranı yüzde elli arttırılarak % 6'ya, “balmumu” gibi ikinci derecede önemli ürünlere ise yüzde yüzlük bir zam yapılarak oranları % 2'den % 4'e çıkarılmıştır. 1353 yılında Hızır Bey ile Kandiye Dukası Marino Morosini arasında imzalanan antlaşmaya göre ihraç edilen ürünlerdeki vergi oranı % 2'ye indirilmiştir. Bilhassa hububat maddeleri, başta buğday ve arpa olmak üzere, Türk beylikleri tarafından silah olarak kullanılmış ve Bizans şehirlerinin büyük bir kısmının da Türklerin eline geçmesinde bu siyaset çok önemli rol oynamıştır. 14. yüzyılda Batı Anadolu'da hüküm süren Türk beylikleri bu metotla Bizans şehirlerini ele geçirmişlerdir.

Menderes Havzası'ndaki Bizans şehirlerinin Türklere teslim olmasının en büyük nedeni de hububat eksikliği olmuştur. Bizans kronik ilerinin mürekkebinden damlayan satırlara dikkat kesilirse Tire, Ayasuluk, Tralleis ve Tripolis gibi şehirlerin hububat eksikliği sebebiyle teslim olmaya mecbur kaldığını görebiliriz. Hububat  eşitleri içerisinden özellikle buğday, kuşatılan kentler için çok önem arz etmiştir. Homeros'un ünlü destanına öykünerek Tripolis kuşatmasını aktaran

46 Elizabeth Zachariadou, Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300–1415), Venice Istituto ellenico di studi bizantini e postbizantini, 1983, s 7

“*Pakhymeres*”⁴⁷, açlıkla pençeleşen Tripolis halkının buğday sıkıntısını giderebilmek için şehre aldığı Türk tüccarların aldatmacasına kandığını ve şehrin “*Truva Atı*” misali eşeklerle içeri giren Türkler tarafından fethedildiğini anlatmaktadır. İtalyan tüccarların Anadolu’dan hububat almalarının tek sebebi fiyatının Avrupa’ya göre çok ucuz olmasıdır.

14. yüzyılın başlarında çoğunlukla Karadeniz’in kuzeyi ve doğusu ile Mısır ve Batı Avrupa arasında yürütülen “*köle ticaretinin*” aynı yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren yeni aktörü, Türkler tarafından fethedilen Batı Anadolu kıyıları olmuştur. Bu bölgenin yeni hâkimleri olan “*Menteşe, Aydınolu ve Karesi Beyliklerinin*” Ege Adaları’na akınlar yaparak adaların yerli ahalisini esir etmesi ve köle olarak Latinlere satmasıyla Batı Anadolu, köle ticaretinde yeni bir merkez olmaya başlamıştır. Batı Anadolu Türk beyliklerinin Ege adalarına yaptığı akınların sebeplerinden biri ganimettir. Batı Anadolu’da Aydınolu Beyliği’nin ve muadili olan diğer Türk beyliklerinin deniz ticaretinden elde ettikleri kazançlarından biri de “şap” ticaretidir. Batı Anadolu’nun başlıca şap üretim merkezi Foça’dır. Cenevizliler Foça’yı 1275’ten 1445’e kadar ellerinde tutmayı başarmışlardır. Paralı Katalan askerlerine eşlik eden ve 14. yüzyılın ilk yıllarında bölgeye gelen “*Ramon Muntaner*”, Foça’da şap üretimiyle ilgilenen yaklaşık üç bin kişi olduğunu ifade etmektedir.

Foça’nın sakinlerinden olan Bizans kronikçisi “*Dukas*” da bölgeden ayrılıp batıya doğru yelken açan her geminin şap taşıdığını belirtmişti. Foça şapının kalitesine benzer olan “*Kütahya şapı*”, Ayasuluk ve Balat limanlarından Avrupa’ya gönderilmekteydi. Yılda üretilen 12 bin Ceneviz kantarı şapın yaklaşık 8 bini bahsi geçen iki limandan ihraç edilmekteydi. Aydınolu, Mentese ve İnanoğulları Beylikleri hiçbir dönemde şap üreticisi olmamışlardır. 14. yüzyıl beylikler döneminde önemli ihraç ürünlerinden biri de “*cam ve camdan imal edilen*” ürünlerdir. Venedikliler; Bizans camcılık geleneğinden aldıkları ilham, Suriye ve Mısır kıyılarından ithal ettiği soda ve Akdeniz kıyılarından elde etti-

47 Müjdat Namdar, Beylikler Döneminde Menderes Havzasının Üretim ve Ticaret Tarihi, a., g., m., s 115

ği kum ile yaşadıkları coğrafyayı 13. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'nın camcılık merkezi haline getirmişlerdir. Cam üretimine o kadar önem vermişlerdir ki, cam üretim bilgilerinin şehir dışına çıkarılmasını engelleyecek tedbirler almış, hatta Venedik açıklarındaki Murano⁴⁸ Adası'nı bir cam üretim merkezi haline getirerek bu emtia üzerinde tekel oluşturmaya çalışmışlardır.

Venediklilerin bu zanaat üzerinde mutlak tekel oluşturduğu böylesi bir dönemde, Türkler de nispeten ufak çaplı cam ve seramik üretimiyle bu hususta geri kalmamışlardır. Yakın tarihli arkeolojik araştırmalardan elde edilen veriler, Aydınöğlu'nun Ayasuluk ve çevresinde cam ve seramik üretimi yaptığını göstermektedir. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından 2009-2012 yılları arasında Selçuk'ta bulunan Artemis Tapınağı ve hemen yakınındaki Anonim Türbe'de gerçekleştirilen kazılarda⁴⁹ cam ve seramik üretiminin yapıldığını işaret eden üçayak ve kalıp gibi fırın malzemeleri ile yarı mamul seramik parçaları elde edilmiştir. Ayasuluk'daki kazı sonuçlarına ilaveten 2001 yılından beri sürdürülen Kuşadası Kadı Kalesi/Anaia kazılarında elde edilen cam ve seramik buluntular da Ayasuluk'da bir üretim merkezi bulunduğu işaret etmektedir. Yaklaşık 22 yıldır sürdürülen kazılarda henüz bir seramik fırınının bulunmaması, uzmanlara bu seramiklerin Ayasuluk merkezli olma ihtimalini düşündürmektedir.

Aydınöğlu Beyliği döneminde “*Ayasuluk*” Kuşadası çevresi ve Batı Anadolu'da çok önemli bir ticaret limanıdır ve beyliğin can damarıdır. Ayrıca, Ayasuluk, İtalyan şehir devletlerinden gelen tüccarların yerleştiği önemli bir ticaret merkezidir. Aydınöğlu Beyliği'nin verdiği Ahidnameler çerçevesinde Ayasuluk'da 1137 den itibaren Venediklilerin⁵⁰, 1351'den itibaren de Cenevizlilerin konsoloslukları ve kendi yar-

48 Tuncay Gezgin, “Bin Yıllık Gelenek: Venedik Camcılığı”, Eskişehir Anadolu Sanat ve Tasarım Dergisi, Sayı: 19, 2008, s. 61-62

49 Ebru Fatma Fındık, 2012 Yılı Efes, Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazıları Depo Çalışmalarından İlk Gözlemler, Yeni Bir Keşif: Ayasuluk'ta Cam Atölyesi, İstanbul Seleucia Dergisi, Sayı 3 Ocak 2013 . s. 35.

50 Şule Pfeiffer-Taş, Aydınöğullarının Liman Kenti Ayasuluk'ta İtalyanlar, 12-15- yüzyıllarda Anadolu'da İtalyanlar Sempozyumu, Koç Üniversitesi, Mayıs 2016 Ankara, s 167

gı sistemlerini geçerli olduğu mahkemeleri vardır. Kendilerine tahsis edilen kiliselerin yanı sıra, mülk edinme hakları olduğu için müstakil yerleşmeleri içinde dükkânları, konutları, hatta fırınları bulunmaktaydı. Ahidnamelerle verilen imtiyazlar arasında bulunan serbest ticaret yapma hakkı ve güvencesinin yanı sıra, birçok mal için gümrük muafiyeti özellikle İtalyan tüccarlara önemli bir pazar oluşturmuyordu.

Ayasuluk'ta, *“at, deri, sürü hayvanları, şap, tahıl, pirinç, balmumu, kendir kuru meyve ve köle ihracatı”* önde gelirken, ithal ürünler arasında ise, *“gümüş eşyalar, şarap, sabun ve kaliteli kumaş”* ticareti yapılan önemli mallar arasındaydı. Ayasuluk'un hinterlandı da tarım ve zanaat merkezleri olarak üretimde ve ticaret ağı içinde önemli bir yere sahipti. Kaynaklardan elde edilen detaylı bilgilere göre Kuşadası ve çevresindeki Ayasuluk Limanı 14. yüzyılın başından itibaren Aydınolu Gazi Umur Bey'le yükselişe geçmiş, yapılan fetihler, elde edilen ganimetler, köle ticareti ve Ayasuluk limanının sağladığı deniz ticareti gelirleriyle Aydınolu Beyliği zengin bir devlet haline gelmiştir.

Osmanlı'nın Kuşadası'nı Fethi, Osmanlı Beyliği, Kuşadası ve çevresini tarihi sebeplerden ve devletin bir ara yıkılma aşamasına gelmesi nedeniyle iki kez hâkimiyeti altına almak zorunda kalmıştır. Birinci hâkimiyet dönemi 1389-90 tarihleri arasında diğeri ise 1413-1420 arasındır. Birinci Kosova savaşında Murad Hüdavendigar'ın şehit düşmesi üzerine Yıldırım Bayezid tahta geçmiş ve kardeşi Yakup'u öldürtmüştür. Yıldırım Bayezid, Rumeli'nin güvenliğini sağladıktan ve Bizans'taki taht kavgalarını da kendi isteği doğrultusunda çözümledikten sonra Anadolu'ya geçmiştir. 1389-1390 kışında⁵¹ yapıldığı anlaşılan seferde Aydınolu Beyliği'ni de Osmanlı topraklarına katmıştır. Neşri, Yıldırım Bayezid'in beyliğin topraklarının bir kısmını Aydınolu İsa Bey'e bıraktığını fakat hutbe ve sikkenin kendi adına olduğunu yazmaktadır. İsa Bey'in kendi isteği üzerine Ayasuluk'da kalmasına izin verilmiştir. Kuşadası ve çevresi de Aydınolu Beyliği'ne ait olduğundan Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

51 Zeki Arıkan, 14 ve 15. Yüzyıllarda Ayasuluk, Belleten Dergisi, TTK, Ankara 1990, Cilt 54, sayı 209, s 121-128

Osmanlı hâkimiyetindeki ilk dönemde ticaret eski usullerle ve İtalyan şehir devletleri olan Ceneviz ve Venediklilerle kesintisiz ve sorunsuz devam etmiştir. Yıldırım Bayezid'den önceki Osmanlı sultanlarıyla yapılan anlaşmalara hem Latinler, hem de Osmanlılar sadık kaldılar. İtalyanlar daha kuruluş döneminden başlayarak Osmanlı topraklarında bazı ayrıcalıklarla ticaret yapma hakkını elde etmeyi başarmışlardı. İstanbul'daki Bailoları aracılığı ile Osmanlı Sultan I. Murad'la ilişkiye geçen Venedik, 1368'de Üsküdar'da bir ticaret yeri açma iznini almıştı. Bununla birlikte Osmanlı Sultanı ile ilk Ticaret Antlaşması'nı yapan Ceneviz olmuştu. Orhan Gazi zamanında Osmanlılarla dostane ilişkiler kuran Cenevizliler 3 Haziran 1387'de I. Murad ile bir Dostluk ve Ticaret Antlaşması imzalamışlardı. Antlaşma esas olarak Osmanlılarla Galata Cenevizlileri arasındaki ticaret ilişkilerini düzenliyordu. Yıldırım Bayezid bu durumu devam ettirdi ve kendilerine serbestçe ticaret hakkı tanıyan bir mektup göndermişti. Doc A. Venier'e hitaben yazılan 21 Mayıs 1390⁵² tarihli mektupta Venediklilere bütün Osmanlı topraklarında tam bir ticaret serbestliği tanındığı belirtiliyordu.

İki Türk hakanı arasındaki anlaşmazlıklar, ipek yolu üzerindeki kazancın bölüşememe durumu ve Yıldırım Bayezid'in, Emir Timur'un ilettiği tekliflerin devşirme vezirlerin telkinleri sonucunda gururunu yenemeyip kabul etmemesi sebebiyle dönemin kudretli iki Türk hükümdarı savaşmak zorunda kaldılar. 1402 Ankara Savaşını kaybeden Osmanlı imparatorluk olma yolunda hayli zayıflamış ve Emir Timur eski Anadolu beyliklerini yeniden canlandırmıştır. Bölge tekrar Aydınolu Cüneyt beyin himayesine girmiş ve bu sırada büyük isyanlar başlamıştır. Simavna Kadısı Şeyh Bedrettin tarafından başlatılan isyan kısa sürede Batı ve Orta Anadolu bölgelerinde etkili olmuş, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal Tire, Ayasuluk, Kuşadası ve Sakız bölgelerinde devleti güç durumda bırakan hareketler yapmışlardır. Tarihimizde "*Fetret devri*" diye bilinen bu karanlık dönem 1402-1413 yılları arasında cereyan

52 Şerafettin Turan, Akdeniz Dünyasında Levant Ticareti, 1. Deniz Ticaret Sempozyumu, İzmir Deniz Ticaret Odası, İzmir 2009, s 28

etmiş ve nihayet 1413 yılı sonunda Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmet tarafından sonlandırılmış, Osmanlı devleti toparlanmış, Anadolu Türk Birliği yeniden tesis edilmiş ve Kuşadası bölgesi de ikinci kez Osmanlı devleti topraklarına katılmıştır.

İne Köyü Ahi Mehmet Zaviyesi ve Debbağlık Mesleği; düzeni tekrar sağlayan Osmanlı devleti, Kuşadası ve çevresinde hemen yeniden teşkilatlandı ve Ayasuluk-Anya arasında yeni bir kadılık ihdas edilerek bu bölgeyi yönetecek kadı tayin edildi. Osmanlı kaynaklarında “*Anya (Kadı Kalesi)*” olarak bilinen yerde görev yapan kadı bugünkü Soğucak ’tan-Selçuk’a kadar olan bölgenin idari sorumlusudur. 1421’de 2. Murad tarafından ilk defa tapu tahrirleri yapılır ve Soğucak ’ta bir ahi zaviyesi kurularak dericilik ana meslek olur. Bölge hala bâkir toprakların olduğu, yerleşimin çok az olduğu bir konumdadır. Kuşadası’nın ismi o dönemde “*Anya-namı diğer Kuşadası*” diye Osmanlı kayıtlarında geçmektedir. Bu isim 1421-1438 tarihleri arasında düzenlenen “*mufasssal tahrir defteri*”⁵³ nde bulunmaktadır. Bu tahrire göre; Anya’da 59 hane vardır. Fatih Sultan Mehmet devrinde 1450 yıllarında ise, Anya köyünde “*Ahi Mehmet*” isimli bir zat yaşamıştır. Bu zatın ismi “*Tırha köyü*” kayıtlarında geçmektedir. Bugün Soğucak ’ta bulunan ve harap olmuş Osmanlı mezarlığı ve harabe ahi Mehmet zaviyesine ait olduğu kesinleşmiştir. Günümüzde Kuşadası’ndan yaklaşık 10 km uzakta olan “*Soğucak Karyesi*”nde büyük bir çiftlikte sürülerle davarlar beslenmektedir.

Ahilik, “*Ahi Evran*” tarafından Anadolu’da 13. yüzyılda kurulmuştur. Başlangıçta sadece Anadolu topraklarında, daha sonraları ise, Osmanlı Devleti’nin hemen her tarafına yayılmıştır. 19. yüzyıl dek Anadolu’da Balkanlarda ve Türkistan’da yaşamış olan Türklerin “*sanat*”⁵⁴ ve meslek alanlarında yetiştirmelerini, ahlaki yönden gelişmelerini sağlayan, belli kurallara bağlı olarak faaliyet gösteren esnaf ve sanatkârlar

53 Ahmet Şahin, 15. ve 16. yy da Aydın Sancağının Demografik Yapısı, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2008, s 153

54 Abdullah Turan- Kudret Safa Gümüş, Türk Dünyasında Kültür Sosyal Dayanışma ve Birlik Köprüsü Olarak Ahilik teşkilatı, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, İstanbul 2015, Cilt 8 sayı 41, s 598-599

(Resim 10: Osmanlı Dönemi Meslek Sahipleri Gravürü) (Kaynak: <https://bilginlertekkesi.wordpress.com>)

birliğini"; yani siyasi, sosyal, iktisadi ve dini ahlaki bir kurumu ifade etmektedir. Ahilik teşkilatının kurulması Anadolu'nun "*Türkleşme-İslamlaşma*" dönemi sırasında başlamış, Moğol tehlikesinin Anadolu'da baş göstermesiyle devam etmiştir. Anya Karyesi'nde (köyünde) başlayan Debbağlık (dericilik) mesleği sonraki yıllarda giderek yaygınlaşmış ve Anya karyesi sınırlarını aşarak bugünkü Kuşadası Türkmen mahallesi civarındaki derenin etrafına konumlanmış ve 17. yüzyıl başlarında Kuşadası iskâna açılıp yeni bir şehir kurulunca Debbağlık ana meslek dalı haline gelmiştir.

Kadı Kalesi bugünkü Soğucak mahallesinin merkezidir ve Osmanlılar döneminde kadılık merkezidir. "*Kadı Kalesi*" ismi ise kadının bölgeyi idari olarak devlet adına yönettiği ve ikamet ettiği konaktan gelmektedir. İki katlı konağın alt kısmı taştan ve üst kısmı ahşaptan yapılmış bir kale görünümündedir. "*Dört ocaklı fevkani ve tahtani ev*" olarak tanımlanan bu büyük Osmanlı kadı konağı ihtişamlı görünümünden dolayı "*Kadı Kalesi*" olarak tanınmaktadır. "*Tahtani*,⁵⁵" evin hizmetkârlarının oturduğu bahçeye bakan küçük odalardan oluşan kısım, "*fevkani*" ise, ev sahiplerinin oturdukları ve evin içinden tahta merdivenle çıkılan büyük sofa etrafındaki odalardan oluşan kısımdır. Konağın dış görünüşü gösterişli, süslü, kapladığı alan geniş, kullanılan malzeme ka-

55 Sevil Sargın, Isparta'da Kentsel Koruma, Doğu Coğrafya Dergisi, 2005 Erzurum, Cilt 10 sayı 14 , s 251-281

liteli ve özenlidir. İşte bu gösterişli kadı konağı yüzyıllardır bu bölgede Kadı Kalesi olarak tanınmış ve halen aynı isimle bilinmektedir.

Batı Anadolu’da, Kuşadası Osmanlı döneminde küçük bütçelide olsa Ahiler tarafından kurulan vakıflar vardır. Bunlar genellikle yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak için “*yol kavşaklarında, ıssız bölgelerde ve dağ başlarında*” kurulan Zaviyelerin masraflarını karşılamak için tarım alanlarından elde edilen hâsılatlarla kurulan küçük vakıflardır. Kuşadası ve Güzelhisar sancaklarına tabi Ayasuluk’da “*Ahi Osman*⁵⁶ ve *Ahi Çuha Zaviyeleri*,” Anya’da “*Ahi Mehmet Zaviyesi*,” Bozdoğan’da ise “*Ahi Yuvaş, Ahi Şatır ve Ahice Zaviyeleri*”, Tire’de “*Ahi Hacı, Ahi İsrail Zaviyeleri*”, Birgi’de ise “*Ahi Mahmud Zaviyesi*” en tanınmış ahi vakıflarının kurdukları hayratlardır. Kuşadası’na dericilik mesleğini Ahilerin getirdiği, asırlarca kentimizde tabakhanelerin ürettiği derilerin hem yurt içinde, hem de yurt dışına gönderildiği bir vakıadır.

Cezayir’i Bahri Sefid Eyaleti ve Suğla Sancağı İne Kazası; 16. yüzyıl başlarında İne Kazası artık büyümeye başlamıştı. Osmanlı Devleti’nin başında 1520 tarihinde tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman vardı ve tarihimizde muhteşem Süleyman çağı başlamıştı. Akdeniz dünyası’nda Cezayir Sultanı olarak şöhret kazanan Barbaros Kasım 1533’de İstanbul’a geldi, Osmanlı’ya katılmak istediğini bildirdi ve büyük bir törenle karşılandı. Beraberinde mücadele arkadaşları olan 10 denizci reiste bulunuyordu. Dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından kabul edilen Hayreddin, 29 Kasım 1533⁵⁷ Cumartesi günü getirdiği hediyeleri saraya takdim etti.

Osmanlılar Hayreddin Reisi “*Mağrip (Tunus ve Cezayir) Beyi*” olarak kabul ettiler. Kanuni, Hızır Reisi derya beylerbeyine uygun gördüğünü söyledi ancak o sırada Halep’te bulunan sadrazam Rüstem Paşa ile görüşmesini istedi. Bunun üzerine Hızır Reis Ocak 1534’de Rüstem

56 Emine Sönmez, 571 Numaralı Evkaf Defterine Göre Aydın Vakıfları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ordu 2017, s 50

57 İdris Bostan, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin Kuruluşu, Tarih Dergisi, İstanbul 2003, sayı 38, s 61-78

Paşa ile görüşerek “*Mir-i Miran Cezayir Şüd Derya-yı Sefid- Akdeniz Adaları Beylerbeyi*” unvanıyla göreve başladı. 6 Mart 1534 tarihinde Venedik Doğu’na Sadrazam Rüstem Paşa tarafından gönderilen mektupta da Osmanlı donanması kapudan-ı deryalığına Hızır Reis’in atan-dığı ve Rodos Adası’nın onun emrine verildiği resmen tebliğ edilmiştir.

Hızır Reis’e beylerbeyilik payesi verilerek Osmanlı donanmasının başına getirilmesi büyük bir sevinçle karşılanmış ve Akdeniz’in tamamen “*Türk gölü*” olmasının yolu açılmıştır. Osmanlı cihan devleti haline geldi ve üç kıtada hüküm sürmekteydi. 1534 yılında eyaletlerin sayısı “*Budin ve Cezayir Adaları Eyaleti*” de ilave edilerek otuz dörde çıkarıldı.⁵⁸ Barbaros’un Osmanlı Devleti hizmetine girmesiyle evvelce Derya Beyliği seviyesine göre olan, Gelibolu Sancağı genişletildi. Anadolu Beylerbeyliğinden “*Kocaeli, Sığla, Biga*” ve Rumeli Beylerbeyliğinden “*Eğriboz, İnebahtı, Mezistre, Karlieli ve Midilli*” sancakları alınmak suretiyle yeni eyalet teşkil edildi. İsmi de Kaptan Pasa (Cezayir-i Bahr-i Sefid, Cezayir) Eyaleti oldu. Buna karşılık olarak da teşrifattaki derecesi, Budin Beylerbeyliğinden sonraya gelmek üzere yükseltildi. Kuşadası da bu eyaletin içinde “*Sığla Sancağı İne Kazası*” olarak yer aldı. Eyaletin merkezi Gelibolu’ydu. Buradan elde edilen gelirlerin bir kısmı kaptan paşaya aitti. Bunun yanında Eğriboz ve Midilli Adaları’nın gelirleri ve ayrıca Sakız Adası’nın ödediği yıllık peşin vergi de buraya gönderilirdi. 1537-1540 yılları arasında cereyan eden Venedik Savaşı’ndan sonra Ege Adaları’nın büyük bir kısmı ele geçirildi ve bu durum 20 Kasım 1540 tarihli muahe- de ile tasdik edildi. Sakız Adası da 1566 yılında Cenova Cumhuriyeti’ne bağlı idarenin elinden alınarak eyalete bağlanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde eyalet, sancak beyinin idaresi altında “*sancak veya liva*” denilen idarî birimlerden meydana geliyordu. Sancak, bir idarî birimdi ve beylerbeyinin⁵⁹ bizzat kendisi “*paşa sancağı*” adı ve-

58 Ayhan Afşin Ünal, 16. Ve 17. yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid Ya Da Kaptanpaşa Eyaleti, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri 2002, Cilt 1 sayı12, s 251-261

59 Halil İnalçık, Eyalet, TDV İslam Ansiklopedisi, 1995 İstanbul, Cilt 11, s 548-550

rilen merkez sancakta bulunuyordu. Onun hassı olarak her sancaktan bazı yerler ve kasabaların gelir kaynakları tahsis edilmişti. Bir beylerbeyinin başta gelen vazifeleri tayin beratlarında özetlenmiştir. Beylerbeyiler, sultanın icra gücünün temsilcileri olarak eyaletin bütün işlerinden sorumlu olurlar ve vali sıfatıyla anılırlar, kadıların hükümlerini ve padişahın emirlerini uygulamaya koyarlardı. Ayrıca beylerbeylik divanında askerî statüdeki şahıslarla ilgili meselelerde karar verme yetkileri de vardı. Özellikle vezir unvanlı beylerbeyiler daha fazla yetkiye ve büyük güce sahip bulunuyorlardı.

Sığla Sancağı İne Kazası olarak Osmanlı kayıtlarında geçen yer bugünkü Soğucak / Kadı Kalesi bölgesidir. “Sığla/Suğla” olarak kayıtlarda geçen bölge çok geniş bir araziye sahiptir ve “sulak alan” bölge anlamına gelir. Burada kastedilen Büyük ve Küçük Menderes nehirlerinin Suğla sancağı içinde olması ve çok verimli tarım arazilerinin bulunmasıdır. Antik çağlarda “İonya” olarak adlandırılan bölge, Osmanlı döneminde ise Sığla/Suğla olarak adlandırılmıştır. Osmanlı kayıtlarına göre, 1530 yılında Anya’da 52 hane vardır. Bu karyede Ahilerin olduğunu ve “*haftada bir pazar kurulduğunu*” biliyoruz. 1575 tarihli sayımda ise aynı çiftlikte 82 nefer vardır. Kanuni dönemindeki TT-87 nolu deftere göre⁶⁰ “Anya” Ayasuluk’a bağlı bir köydür.

(Resim 11: Barbaros Hayreddin Paşa. Kaynak: <https://gopbarbaros.meb.k12.tr/>)

60 Cahit Telci, 15-17.yy Anaia Karyesinden Kuşadası Kazasına, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu I, Meta Basım, İzmir 2001, s 223

Bu defterdeki kayıtlarda; “35 mücerret, 6 çift, 3 kara, 16 nim çift ve 25 bennak” vardır. Seyyah Weigand Davutlar’dan, Söke’ye gelirken Anya’dan geçmiş burada Türklerin yaşadığını söylemiştir. Daha öncede belirttiğimiz gibi Osmanlı arşivlerinde bulunan TD-T 806 nolu 1656 Avarız defterinin 231. sayfasında “*Anya-nam-ı diğer Kuşadası*” ismi tekrarlanmaktadır. Belgelerden de anlaşıldığı gibi Kuşadası kenti Öküz Mehmet Paşa tarafından kurulmadan önce Anya karyesi vardı, ahiler burada bir zaviye açmışlar, Türklerin Orta Asya’dan-Anadolu’ya getirdikleri “*davar sürüleri*” nden elde edilen ve binlerce yıldır süren “*geleneksel dericilik mesleği*”ne işlerlik kazandırmışlardır.

Cerrah Mehmet Paşa ve Kurşunlu Han; 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Adalar Denizi’nde Türk hâkimiyeti tam anlamıyla sağlanmış, Sakız adası fethedilmiş, Anya karyesindeki nüfus çoğalmış ve yeni bir yerleşim alanı ihtiyacı ortaya çıkmıştı. 1566’da, hayli geç bir tarihte gerçekleşen Sakız’ın fethi, ilk anda yöredeki ticari ilişkilerde bir değişikliğe yol açmamıştır. Sakız Adası’ndaki Ceneviz etkisi veya gölgesindeki “*Fransız, İngiliz ve Felemenk tacirleri*”, kendilerine Anadolu kıyılarında daha uygun bir yer ve daha elverişli bir liman aramaya giriştiler⁶¹ çünkü deniz ticareti Akdeniz içindeki bir hareket olmaktan çıkmış, Cebelitarık ötesinden, Atlantik kıyılarından da etkilenmeye başlamıştır. Bu yeni anlayışa, Osmanlı idaresinin bu sırada uygun durumda olması da belirli bir katkı sağlamıştır. Kısacası, 16.yüzyıl sonlarından itibaren, Anadolu karasında yeni ve uygun bir yer aranmaya başlanmıştır. Bu yerler olarak, eskiden beri bilinen İzmir ve Foça yanında, yepyeni bir yer olarak Kuşadası da dikkati çekmektedir.

Kuşadası, bazı Osmanlı devlet adamlarınca, geleceği parlak görünen bir yerdir. Bu devlet adamlarının başında, Vezir Mehmet Paşa gelmektedir. Cerrah Mehmet Paşa; aslen devşirmedir. Enderun’da yetişti ve Has Oda’da cerrahlık görevinde bulundu. Daha sonra yeniçeri ağası oldu. 1578’de Kaptan-ı derya Piyâle Paşa’dan dul kalan Hâce Gev-

61 Tuncer Baykara, Kuşadası’nın Tarih Sahnesine Çıkışı ve Ekonomik Etkenler, 1. Deniz Ticaret Sempozyumu, İzmir 2009, s 34-35

herî Memlûk Sultan'la evlendi.1579'da beylerbeyliğe ⁶² tayin edildi. 1581'de Rumeli beylerbeyi, Mart 1582'de dördüncü vezir oldu. Bu görevde iken 3. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmet'i sünnet etti. Bu sebeple bundan sonra “*cerrah*” lakabıyla anıldı. 1584'te üçüncü vezir oldu; Şubat 1587'de azledilmesine rağmen aynı yılın haziran ayında yeniden vezirliğe tayin edildi. Ancak 1589'da Gence Seferi sonrasında azledildi. 29 Ocak 1593'te yeniden dördüncü vezirliğe tayin edilen Cerrah Mehmet Paşa bir yıl sonra üçüncü vezir oldu. 1596'da Eğri seferi dolayısıyla Belgrad'da bulunan ordunun zahiresini temine memur edildi. 4 Mart 1596'da sefere çıktı ve Eğri Kalesi kuşatmasına katıldı. 9 Nisan 1598'de Hadım Hasan Paşa'nın azli üzerine sadârete getirildi. Ancak hastalığı sebebiyle Dîvân-ı Hümayun'a gelemediği ve devlet işlerini nişancı vasıtasıyla sarayından yürüttüğü için 6 Ocak 1599'da azledildi, yerine Damat İbrâhim Paşa getirildi. 7 Şâban 1012 /10 Ocak 1604 tarihinde vefat etti ve yaptırdığı caminin hazîresindeki türbeye gömüldü.

O zamanlar bugünkü Kuşadası boş ve تنها bir yerd. Yerleşim yeri yoktu. Bu sebeple korsanlar, Osmanlı Devleti ile savaş halinde olan kâfirler, Maltalı ve Floransalı gemiciler, gemiler ile gelerek bu bölgede hem karadan hem de denizden yol kesiyorlardı. Bölge halkının talepleri neticesinde bölgenin şenlenmesi ve asayişin sağlanması için Sultan 3. Mehmet bu bölgeyi Cerrah⁶³ Mehmet Paşaya özel mülk olarak verdi. Cerrah Paşa da önce iskele, han, kule, mahzenler, dükkânlar ve bir mescit inşasına başladı ama ölümü sebebiyle bunları tamamlayamadı. Cerrah Mehmet Paşa'nın başlattığı inşaatları, Vezir Mehmet Paşa tamamladı ve artık onun ismiyle bilinir oldu.

62 Yusuf Halaçoğlu, Cerrah Mehmet Paşa, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, Cilt 7, s 415

63 M. Akif Erdoğan, Öküz Mehmet Paşa'nın Ailesi ve Kuşadası, Kuşadası'nın Banisi Öküz Mehmet Paşa, Tibyan Yayıncılık Basım Yayım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd., İzmir 2019, s 98

2. BÖLÜM - KURULUŞ VE ÖKÜZ MEHMET PAŞA

Kuşadası 16.yüzyılın sonlarına doğru Anya karyesinden bugünkü Kuşadası'na doğru genişlemeye ve büyümeye başladı. 1566 yılında Sakız ve 1571 Kıbrıs adalarının fethinden sonra Adalar Denizi ve Akdeniz tam bir Türk gölü haline geldi. İskenderiye-İstanbul deniz ticaret hattının emniyete alınması ve Akdeniz'deki korsan saldırılarının önüne geçilmesi için yeni emniyetli bir liman ihtiyacı ortaya çıktı. İzmir ve Kuşadası limanları dışındaki Anadolu limanları iç ticaretle uğraşırlardı. Rodos Adası Anadolu'dan düzenli olarak yiyecek maddeleri alırdı. 1566 yılında Osmanlı topraklarına katılan Sakız Adası Ceneviz egemenliği süresince Adalar Denizi'nin başlıca ticaret⁶⁴ merkeziydi ve Avrupa devletlerinin konsoloslukları Sakız Adası'ndan ayrıldı. 16. yüzyıl sonunda ticaret etkinliği azalan Avrupalı tüccarlar ve konsolosluklar Sakız'dan ayrıлып İzmir'den yerler aldılar, depolarını ve konsolosluklarını İzmir'e taşıdılar. Sakız adasının yerine emniyetli bir liman kenti arayışı Osmanlı bürokratları arasında başladı.16. yüzyıl sonlarında Sakız adasının yerini alacak ve Batı Anadolu'da önemli bir liman kenti olmaya müsait iki yeni liman adayı vardı "İzmir ve Kuşadası". Sadrazam Cerrah Mehmet Paşa, İzmir köyünün kendi mülkü olması ve liman yapılacak alanın güvenliği nedeniyle İzmir'in yeni ithalat-ihracat limanı olabilmesi için baskı yapıyordu. Ancak Cerrah Mehmet Paşa Kuşadası'nı da düşünerek burada "*han, iskele, dükkânlar ve bir mescit*" inşasına başladı. Cerrah Mehmet Paşa, 1602/03 yılında Kuşadası'nda hayratlar yaptırdı ve 1604 yılında öldü.

17. yüzyılın başları Osmanlı Devleti için yeni bir dönüşüm ve değişim çağının başlangıcıydı. Fetihler durmuş, ordu bozulmuş, kudretli padişahlar devri bitmişti. Devlet teşkilatı duraklama dönemine girdi ve yeni kararlar alınması şarttı. Osmanlı Devleti 1. Ahmet'in tahta çıktığı tarihten yaklaşık on yıl önce Avusturya ile savaş hâlindeydi ve iki

64 Surayia Faraoqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Türkçesi Neyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı İstanbul, 1994, s 95

devlet arasında yaklaşık 13 yıl sürecek olan savaşlar dönemi başladı. Avusturya cephesindeki savaşların uzamasından dolayı içeride asayişî sağlayacak yeterli miktarda asker kalmaması üzerine, Anadolu’da daha önce çeşitli sosyal, siyasî ve dinî sebeplerden dolayı ortaya çıkıp öteden beri süre gelmekte olan Celâli isyanları başladı. İşsiz kalmış bazı eski devlet görevlileri, sekban ve asker firarîleri ile çeşitli sebeplerle yerini yurdunu terk etmiş halktan bazı kimselerin, suhte denilen medrese öğrencilerinin ve eşkıyalık yapan levendlerin de katılmasıyla isyan büyümeğe başladı, binlerle ifade edilen sayılara ulaştı ve büyük bir kaos dönemi başladı.

Osmanlı Devleti’nin içerideki ve dışarıdaki durumu bu şekilde iken, Padişah 3. Mehmet 18 Recep 1012 /21 Aralık 1603 tarihinde vefat etti. Tahta oğlu I. Ahmet geçti. Bu tarihte henüz 14 yasında olan I. Ahmet, şehzadeliğinde sancağa çıkmadan tahta geçen ilk Osmanlı padişahıdır. Osmanlı padişahlarının 14’üncüsü olup, 14 yıl tahtta kalmıştır. Tahta geçtiğinde, Fatih Sultan Mehmet zamanında kanun hâline getirilmiş olan kardeş katli geleneğini uygulamayıp kardeşi Mustafa’nın hayatına dokunmadı. 1606 yılında Macaristan’da Zitvatorok antlaşmasıyla Avusturya ile yapılan savaşlar sona erdi. 1. Ahmet vezir-i azamlığa getirdiği Kuyucu Murad Paşa’yı 1607 yılında Celali isyanlarını bastırmak için Anadolu’ya gönderdi. Murad Pasa yaklaşık 3 yıl boyunca bunlarla uğraşıp kimini savaş, kimini de hile ile ortadan kaldırdı. Ancak bu esnada haklı-haksız ayırt etmeden birçok kimse de Celâlîlere yardım ettikleri gerekçesiyle öldürüldü. 1607 yılında Mısır Beylerbeyi görevini tamamlayan Öküz Mehmet Paşa padişahın emriyle İstanbul’a döndü ve kendisine Osmanlı donanma komutanlığı tevcih edildi. Barbaros Hayreddin Paşa’nın Osmanlı hizmetine girmesiyle başlayan ve ondan sonra devam eden Kaptanpaşa eyaleti denilen Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin de genel valisi oldu. İşte bu yıl Osmanlı’nın İne adını verdiği yerden yeni bir bölgeye taşınması ve kıyıda yeni bir şehrin kurulmasının zamanı gelmişti.

Öküz (vezir) Mehmet Paşa Kimdir; Bugünkü Kuşadası şehrini kuran kişi Türk kökenli büyük devlet adamı Öküz Mehmet Paşa'dır. Mehmet paşa, iki kez Osmanlı sadrazamı, Mısır valisi, kaptan paşa, Revan seferinin başkomutanı, Halep beylerbeyi gibi önemli devlet görevlerinde bulundu. Osmanlı tarihinde "*Konevi, Damad, Kulkıran, Kara, Oğuz*" lakaplarıyla tanınır. Yaşarken kendisine "Öküz" kelimesi hiçbir zaman söylenmemiş ancak öldükten sonra Rum, Ermeni, Gürcü, Sırp asıllı devşirme Osmanlı vezirleri tarafından paşayı çekemedikleri için "Öküz" lakabı takılmıştır. Öküz kelimesi, bir küçük görme ifadesi değil aksine güçlü, kuvvetli ve akıllı manasında kullanılırdı. Ne yazık ki asırlar sonra da bu ifade gözden düşürme anlamında kullanılmıştır.

İstanbul Karagümrük'te 1550 yılında doğan Mehmet Paşa "Öküz" lakabını babasının öküz nalbandı olmasından, "*Kara*" lakabını ise es-

(Resim 12: Osmanlı Sadrazam kıyafeti, Kaynak: Dalvimart'ın "*Osmanlı Kostümleri*" kitabı)

merliğinden almıştır. Mehmet Paşa, 1567 senesinde Enderun mektebine alındı; 1607 senesinde ise çeşitli görevlerin ardından Mısır⁶⁵ valiliğine getirildi. Mehmet Paşa, Mısır valiliği görevine başlar başlamaz şehirdeki vergi toplama sistemini değiştirdi, aracı olan vergi toplayıcılarının vergi toplaması ile ilgili ilişkisini keserek vergilerin doğrudan hazineye aktarılmasını sağladı. Mısır'daki dört buçuk yıllık görevinin ardından İstanbul'a çağrıldı, 1612 yılında Sultan Birinci Ahmet'in kızı Gevherhan Sultan ile evlendi. Bu sebeple kendisinin bir diğer adı "*Damat Mehmet Paşa*"dır. 1614'e gelindiğinde ise sadrazamlık görevi kendisine verildi.

65 Mahmut Ak, Osmanlı Devletinin Gücünün ve Adaletinin Başarılı Temsilcilerinden Öküz Mehmet Paşa, Kuşadası'nın Banisi Öküz Mehmet Paşa, Tıbyan Yayıncılık Basım Yayım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd., İzmir 2019, s 11

Mehmet Paşa'nın Mısır valiliğinde, kaptan-ı deryalığında, sadrazamlığında, diplomaside ve Kuşadası şehrini kısa sürede kurup önemli bir liman kenti haline getirmesinde saray mektebi Enderun'da yetişmesinin de büyük etkisi vardır. “*Enderun*⁶⁶ *Mektebi*, Osmanlı saray bürokratlarının yetiştiği devlet okuludur. Osmanlı devleti, hem eğitim hem de askeri ve kültürel alanlarda çağının oldukça ilerisinde, dünyaya örnek olmuş bir yapıya sahipti. “*Enderun mektepleri*” Osmanlı Devleti'nin başarılarının en önemli sebeplerindendir. Enderun mekteplerindeki görevlendirmeler bürokraside, yönetim kademesinde ve ordu içinde gerekli görülen her yerde gerçekleşebildiği için tüm önemli görevler ehil kişilerin elinde olmuştur.

Mehmet Paşa'nın “*silahtarlık*” gibi önemli bir saray görevinde iken I. Ahmet döneminde vezirlik⁶⁷ payesi verilmek suretiyle Mısır Beylerbeyliği'ne yollanmış olması hayli dikkat çekicidir. Mısır'ın Osmanlı eyaletleri arasında çok farklı bir yeri olması, zenginliği ve gelirlerinin doğrudan saraya intikali, muhtemelen buraya tayin edilecek olan paşaların mensubiyet ve sadakat bağları açısından sarayla koyu bağlantıları olmasına özel bir itina gösterilmesi hassasiyetini doğurmuştu. Mısır'ın genellikle sarayla yakın ilişki içinde olan paşalara, haremde çıkma ağalara verilmesinin altında yatan sebepler bu hususla doğrudan ilgilidir. Nitekim yine saray çevresine mensup I. Ahmet'in imamı olan ve Mehmet Paşa'yı şahsen tanıdığı anlaşılan “*Safî Mustafa Efendi*” bu durumu açık ifadelerle aktarır. Onun akıllı, anlayışlı, rüştünü ispat etmiş bir görevli olarak padişah tarafından çok takdir edildiğini ve bu sebeple silahtarlıktan Mısır'a vali tayin edildiğini yazar.

Tarihi kaynaklar o kadar açık ve net ki Kuşadası'nın gerçek kucusu ve hamisi Osmanlı veziriazamı Öküz Mehmet Paşa'dır. Osmanlı

66 Mahmut Ak, Osmanlı Devletinin Gücünün ve Adaletinin Başarılı Temsilcilerinden Öküz Mehmet paşa, a., g., m., s 12

67 Feridun M. Emecen, 17. Yüzyıl Değişim ve Dönüşüm çağının Bir Devlet Adamı Damad Mehmet Paşa, Kuşadası'nın Banisi Öküz Mehmet Paşa, Tibyan Yayıncılık Basım Yayım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd., İzmir 2019, s 83

arşiv belgeleri, “*hayali ve tenha*” olan, Hristiyan ve korsan gemilerinin korsanlık yaptıkları, Müslüman misafirlerin eziyet çektikleri bir yeri “*iskân ve imar etmek*” için ilk evvel Osmanlı sultanı 3. Mehmet’in işe koyulduğunu gösteriyor. Kuşadası, 3. Mehmet tarafından 1604 yılında Cerrah Mehmet Paşa’ya bir çeşit özel mülk⁶⁸ olarak verildi. “İskele, han, kule, mahzenler, dükkânlar ve mescidin” inşaat masrafları Cerrah Mehmet Paşa tarafından karşılandı. Vefatından dolayı inşaatlar yarım kalınca bu vazife, Öküz Mehmet Paşa’ya devredildi. Başlatılan inşaatlar Mehmet Paşa’nın kararlılığı ve dirayeti sayesinde tamamlanmıştır.

Öküz Mehmet Paşa elindeki tüm imkânları seferber ederek 6-7 yıl içerisinde Kuşadası şehrini kurmayı başardı. Bugün “*Kale içi*” semti olarak adlandırılan bölgeyi korumak için gerekli tüm tedbirleri aldı ve surların yapımına başladı. Öküz Mehmet Paşa bir yandan Kuşadası kentinin kurulmasıyla uğraşırken, diğer yandan devlet görevlerini de layıkıyla yapıyordu ancak devşirmelerden oluşan fitne gurubu da boş durmuyor ve Türk kökenli bu devlet adamını azlettirmek için her türlü dolapları çeviriyorlardı. Bunlardan bir tanesi de Rum devşirmesi “İstanköylü Güzelce Ali Paşa” idi. Bu esnada padişah olan 2. Osman tecrübesizliğinden Güzelce Ali Paşa’yı sadrazamlığa getirdi. Güzelce Ali Paşa’nın sadrazam olup iktidara gelişiyle Mehmet Paşa için çok zor günler başladı, etrafında da pek kimse kalmadı. Eğer dönemin tarihçilerine itimat edersek bundan sonraki olayları şöyle özetleyebiliriz: Hasan Beyzade’ye göre yeni sadrazam onun İstanbul’da kalmasını istemiyordu, sert muamelelerle gözünü yıldırmaya, onu hareketsiz bırakmaya çalışıyordu. Nitekim Ali Paşa saraya yolladığı hediye ve pişkeşlerin bir kısmını bu maktul sadrazamdan çıkarmak gibi kurnazca bir tertibe başvurdu. “*Ya başın ya malın*”⁶⁹ diyerek ondan büyük miktarda nakit aldı, ayrıca bununla yetinmeyip İstanbul’dan uzaklaştırmak için “*Halep*

68 Mehmet Akif Erdoğan, Açılış Konuşması, Kuşadası’nın Banisi Öküz Mehmet paşa, Tıbyan Yayıncılık Basım Yayın ve Matbaacılık San. Tic. Ltd., İzmir 2019, s 8

69 Feridun M. Emecen, 17. Yüzyıl Değişim ve Dönüşüm çağının Bir Devlet Adamı Damad Mehmet Paşa, a., g., m., s 83

Beylerbeyliği'ne” tayin ettirdi. Bu duruma çok üzülen ve hastalanan Mehmet Paşa, Halep'teki sayılı günlerini ıstırap içinde geçirdi. Hasan beyzade iki defa bile divana çıkamadığını yazar. İşleri kethüdası ile birlikte kâtibi durumunda olduğu anlaşılan Hasan beyzade görüyordu. Sonunda burada 1622 yılında vefatı vuku buldu ve “*Halep'te Ebubekir Zaviyesine*” defnedildi. Vasiyeti üzerine geride kalan malları tamamıyla zevcesi olan Gevherhan Sultan'a intikal etti.

17. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı siyasi dünyasında önemli bir figür olduğu anlaşılan Mehmet Paşa hakkında kaynaklar genellikle iyi bir devlet adamı olduğu konusunda müttefiktir. Çağının içinde Avrupa'daki siyasi meseleleri çok iyi bilen usta bir diplomat olarak telakki edilir. Dönemin tarihçileri onu saygın ve cömert biri olarak tanıtmışlardır. Şuur sahibi ve “*bilâ mucib*” hiç kimseyi incitmediği üzerinde de durulur. Yaptığı hayratı dönemine göre hayli fazladır. İlginç⁷⁰ bir özelliği uğradığı her yerde kendisinden iz bırakacak hayrata teşebbüs etmiş bulunmasıdır. Kuşadası'ndaki imar faaliyetleri konusunda dönemin kaynakları içinde yalnızca Topçular Kâtibi ilginç bir bilgi verir ve şöyle der:

“*Veziriazam olan Mehmet Paşa, Kuşadası maruf ada olup her kâr küffar gemileri sultanıp rençber gemilerine ulaşırlarmış, orada bir cedit kal'a inşa ettirmiş, toplar koymuş, onun eseridir*” der. Sonuç hakkında övgü dolu cümleler yazılan Mehmet Paşa, döneminin bir başka tarihçisi Mehmed b. Mehmed'in belirttiği gibi “ırz u vakar ve kamet ü salabet sahibi bir vezir-i mükerrerem ve muhterem ve celilü's-şân idi.” Bugünkü Türkçe açıklaması ise “*Mehmet Paşa, namus, iffet, şan ve şeref sahibi, saygın ve itibarlı, hak yolunda sebat ve sabırla giden, güçlüklerden yılmadan cesaretle yoluna devam eden, hürmet edilen ve sözü dinlenen, kudret sahibi ve hakkı gözetken, Hakk katında da şanı ve şerefi yüce olan bir vezir idi*” anlamındadır.

70 Feridun M. Emecen, 17. Yüzyıl Değişim ve Dönüşüm çağının Bir Devlet Adamı Damad Mehmet Paşa, a., g., m., s 91-92

Bir Osmanlı Şehri Nasıl Kurulur? “Şehir” MÖ 5000-6000’lerde ortaya çıkmış ve mekânsal bir örgütlenme biçimi olarak günümüze kadar gelmiştir. Türklerin tarih sahnesine çıktığı çağlarda Türkistan bozkırlarında göçebe yaşama biçimi değil, şehir yaşama biçimi başlamıştı. Batılı tarihçiler Türklerin İslam öncesi şehirleşmesini görmezlikten gelerek “*göçebe Türkler*” masalını uydurmuşlardır. Son yıllarda yapılan Türkistan araştırmalarında Türklerin “*göçebe*” değil “*şehirleşmiş*” bir millet olduğu gerçeği kazılarda bulunan eşyalarla ve buluntularla kanıtlanmıştır. Weber’e⁷¹ göre bir yerin şehir sayılabilmesi için belli nitelikleri taşıması gerekiyordu. Kale içerisinde olması, belirli günlerde kurulan bir pazarın bulunması, kendine ait bir mahkemesinin bulunması, kendi kendini yönetebilme özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Bunlara ilave olarak şehirlerin kendine ait toprakları da olmalıdır. Şehirleri, iktisadi açıdan tüketici, üretici ve tüccar şehirler olarak tasnif eden Weber, bu tasnifin “*şehirlerin hâkim ekonomik bileşeni açısından*” yapılması gerektiğini söylemiştir.

Weber ’in kuramını kabul ederseniz örneğin Türkistan coğrafyasında hüküm süren “*Hunlar*” ve akabinde “*Göktürkler*” in palangaları ve kaleleri, koyun ve sığır sürüleri, sürü hayvanlarından elde ettikleri süt ve süt ürünlerini, deri mamullerini, madenleri işleyerek yaptıkları ziynet eşyalarını sattıkları günlük, haftalık, aylık ve hatta özel günlerde kurdukları “*pazar yerlerin*”, yüzyıllardaki uygulamalardan oluşmuş başta hakan olmak üzere tüm budunun yani tüm milletin boyu eğdiği “*töre*” adı verilen mükemmel bir hukuk sistemi vardır. Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılan “*kut*” ve milletin ulularının yönettiği ve hakanı seçtiği bir “*kurultay*” geleneği vardı.

Antik Çağ’daki şehirler ile Orta Çağ⁷²’daki İslami şehirlerini kıyaslayan batılılar, son derece olumsuz bir bakış açısıyla İslami şehirleri

71 Ahmet Ercivan, Şehir Tarihçiliği ve Türkiye’deki Yansımaları, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, İzmir 2022, Sayı 11, s 117

72 Andre Raymond, “Şehir”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, C.38, ss.449-451.

değerlendirmişlerdir. Buna göre İslami şehirler, kendine özgü hukuki statüsü olmayan, terkedilmiş, düzensiz ve hatta anarşik bir yapıya sahiptir. Bu tanımlama yapılırken coğrafi ve kültürel özellikler hiç dikkate alınmamış ve bütün İslam şehirleri tek bir şekilde değerlendirilmiştir. İşte bu anlayıştan hareketle günümüzde Kuşadası şehir tarihini yazmaya kalkanların yanıldıkları nokta burasıdır. Batı gözüyle ve bilhassa antik Yunan-Roma anlayışıyla Kuşadası'nın geçmişini sorgulamak veya yazmaya kalkmak büyük yanılgılara giden yolun başlangıcı olmaktadır.

Osmanlı bakış açısından şehir, belgelerin ifadesiyle “*cuma kılınır*⁷³ pazar durur” yerdur. Bir merkez cami ve pazar yeri mutlaka merkezdedir. Burada dikkati çeken nokta şehirlerin bir ibadethane ve pazar etrafında gelişmiş olmasıdır. Kuşadası şehri Cerrah Mehmet Paşa'ya temlik olarak tahsis edildiği zamanda pazar kurulma hakkı verilmiş ve daha sonra da bu hak bir fermanla devam ettirilmiştir. Nitekim arşivde bulunan 24 Cemaziyülevvel 1024⁷⁴ /21 Haziran 1615 tarihli Osmanlıca belgede Ayasuluk kadısına yazılan bir fermanla Kuşadası karyesinde inşa edilen bir han ve haftalık pazar kurulmasına müsaade edildiğine dair izin verildiği yazılıdır.

(Resim 13: On Yedinci Yüzyıl Bir Osmanlı Şehri, Kaynak: <https://blog.tesbihane.com>)

73 Mehmet Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”, Türkiye Literatür Dergisi, Türk Şehir Tarihi Sayısı, c.3, s.6, 2005, s.59.

74 BOA, A DVNSMHM d 80-1266 , 24 Cemaziye'levvel 1024/ 21 Haziran 1615

Osmanlı Devleti’nde kasabalar veya şehirler farklı ürünlerin üretildiği dağ ve ova köyleri arasında bir pazar ve ürünlerin değiştirildiği bir merkezdi.⁷⁵ Aslında kasabaların oluşmasının sebebi, bu tip pazar yerlerinin kurulmasıydı. Bu kasabalarda, pazar yeri veya onun yanında kurulmuş olan ulu cami kasabanın merkezini oluşturuyordu. Ayrıca han ve hamam gibi ortak yönleri de bulunuyordu. Türk şehirlerinde Avrupa’daki gibi kapalı bir sur içerisine hapsolme yoktur. Bir Osmanlı şehrinde, her evin şahsiyeti⁷⁶ vardır. Bu şahsiyeti oluşturan önemli bir unsur, şehrin çok önemli bir elemanı olan yolların biçimidir. Aynı şekilde Osmanlı, şehirleri inşa ederken tabiatın dengesine uygun bir yol izlemiştir. Osmanlı şehirlerindeki çarşı⁷⁷ ise sadece ekonomik alışverişlerin yapıldığı bir mekân değil aynı zamanda yoğun bir şekilde toplumsal ilişkilerin de devam ettiği bir yerdir. Kuşadası şehri; sur içinde üç mahalleden oluşan, altı adet camisi ve mescidi bulunan, ticaretin canlı olduğu büyük bir hanı, han önünde gemilerin boşaltma /yükleme yaptığı iskelesi, han etrafında çok sayıda dükkânın yer aldığı çarşısı, imareti, medresesi ve gümrük alanı ile donatılan mükemmel bir Osmanlı şehri olarak kurulmuştur.

Kuşadası kentinin kuruluşunda Türk tarihinin geçmiş dönemlerine ait kültürel ve mimari miras izlerini de düşünmeniz gerekmektedir. Anadolu’da yüzyıllardır süre gelen Türk-İslam kültürünün ana mimari öğeleri ve şehirlerin vazgeçilmez unsurları mutlaka yerine getirilmiştir. Osmanlı şehrinin tarihsel arka planını, Selçuklu⁷⁸ ve Bizans şehir kültürü ile Arap-İslam şehir kültürü oluşturmuştur. Osmanlı şehri bir yanıyla İslam şehri, bir yanıyla da Türkistan Türk şehir tipinin bir sentezi konumundadır. İslam şehirleri gece güvenlik nedeniyle büyük kapılarla kapatılıyordu. Osmanlı şehirlerinde ise böyle bir şey yoktur. Bu

75 Hamit Sadi Selen, “16. ve 18. yüzyıllarda Anadolu’nun köy ve küçük şehir hayatı”, 3.

Türk Tarih Kurumu Kongresi, TTK, 1943, Ankara, 1948, S. 390-398.

76 Turgut Cansever, Osmanlı Şehri, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.18.

77 Hülya Taş, 17. yüzyılda Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, S.235.

78 Tuncer Baykara, “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?”, Osmanlı: Toplum, c. V, Ankara 1999, s. 529.

bize devletin güvenliği ne kadar büyük ölçüde sağladığı hakkında bir fikir vermektedir. Mustafa Akdağ’a göre, bu sentez içerisinde ⁷⁹ Türk kültürü daha ağır basmaktadır ve Osmanlı şehri, Selçuklu dönemi şehir kültürünün bir devamı niteliğindedir.

Osmanlı Devleti’nde mahalle, birbirini tanıyan ve bir birinin davranışlarından sorumlu olan insanların birlikte yaşadıkları yerdir. Osmanlı şehri; “*cami, pazar, vakıf*” üçlüsünün odak noktasını oluşturmakta ve mahalle tipi yapılanmayı model⁸⁰ olarak almaktadır. Her ne kadar mahalle tipi yapılanmada cami ön planda görünse de Müslümanların yanı sıra gayrimüslimler de mahallelerde kendilerine yer bulmaktadır. Kuşadası şehri de bu Osmanlı kurallarına göre kurulmuş, şehir kurulduktan sonra Osmanlı milletlerinden olan gayr-i Müslüm Ermeni, Musevi ve Rum cemaatleri sur dışındaki meskûn yerlere yerleşmiş ve mahallelerini bir birinden ayrılan bölgelerde kurmuşlardır. 18. yüzyıldan itibaren şehir nüfusunun artmasından dolayı sur dışına taşmış ancak mahalleler yine de özenle korunmuş ve karışmamıştır.

Kuşadası’nın İskâna Açılması ve Ticari İzin; Mısır valiliğinde çok başarılı olan, terfi alıp kaptan-ı deryalığa getirilen Öküz Mehmet Paşa yeni liman olarak Kuşadası’nın iskâna açılıp kurulmasını istiyordu. Öküz Mehmet Paşa, Mısır valiliğinde pirinç işine girmiş ve bu ticaretten hayli zenginleşmişti. Nil nehri boyunca sulama kanalları açtırmış ve çeltik (pirinç) üretimini artırmıştı. “*Dimyat* ”ta üretilen pirinç gemilerle İskenderiye Limanı’ndan “İskenderiye-Rodos-Sakız-Kuşadası-Lâpseki-İstanbul” rotası izlenerek İstanbul’a gönderilecekti. Aynı şekilde gemilerle Osmanlı hacı kafileleri de bu hattan yararlanarak İskenderiye Limanı’na gönderilebilir ve oradan da kara yoluyla Mekke-Medine’ye ulaştırılabilirlerdi. Kara yoluyla bazen 4-5 ay süren hac

79 Mustafa Akdağ, Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.27-28

80 Nagehan Üstündağ, “Osmanlı’da Şehir ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği 18. Yüzyıl , Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2, Bahar 2005, s.156.

(Resim 14: Kuşadası'nın 1702 tarihli gravürü. Kaynak: Tournefort.)

yolculuğu en fazla bir ay içinde tamamlanabilirdi. İskenderiye-İstanbul deniz ticaret ve hac yolunun ana durağı ve ikmal merkezi Kuşadası olmalıydı.

Bir limanın işlevini yerine getirebilmesi ve kentin ticaret limanı olabilmesi için bazı fiziki yapılar zorunludur. Gemilerin rahatça sığınabileceği liman kentlerinde kısa zamanda mali ve idari kurumların oluşması elzemdir. Demir atmış gemilerin güvenliğini sağlayacak bir tahkimat⁸¹(kale) olmadan iskelelerle vergi toplama arasındaki bu bağlantı kolayca kurulamazdı.

Gemileri koruyan kale, vergi tahsildarına ve kendisine yardımcı olacak askerlere de güvenli bir barınak olurdu. Çoğu iskelede, özellikle Osmanlı kadısının bulunmadığı küçük iskelelerde, en önemli kişi “gümrük emini ya da mültezimdi”. Limanda asker bulunuyorsa “kale kethüdası ya da kale dizdarı”, limanın günlük işlerine bakardı. Ancak merkezi idare genellikle bölge kadısını muhatap alırdı. 1566 yılında Sakız Gümrüğü'ne bağlanan Kuşadası'na 1604'de bir iskele yapıldı ve

81 Surayia Faraoqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, a., g., m., s 117

iskeleye bağılı olarak han inşaatına başlandı. Padişah 1. Sultan Ahmet Han, Mısır valiliğinden dolayı çok hoşnut olduğu, kızını vererek kendisine damat olarak itimat ettiği ve başardığı işleri yakından bildiğinden dolayı bir fermanla Öküz Mehmet Paşa'ya “*Kuşadası'nı şenlendirme*” görevini 1613 yılında verdi.

Mehmet Paşa, Kuşadası'ndaki “*mektep, han, mahzenler, fırın, değirmenler, çarşı*” yı da içine alan bir külliye yaptırdı. Kuşadası'nda bir cami ile Sakız Adası'nda bir cami inşa ettirdi. Kuşadası'na, Kütahya yörüklerini yerleştirdi ve kendi adını taşıyan vakıf kurdu. Onun imar ve iskân faaliyetleri sayesinde Müslümanlar (*Türkler, özellikle Söke ve Selçuk Müslümanları*), Kuşadası sahillerine güvenle inmeye başladılar. Ayrıca gemilerle hacca giden Müslümanlar veya Doğu Akdeniz'e giden Müslüman yolcular, artık bu bölgede Hristiyan korsanların baskısına maruz kalmayacaklardı. Daha sonra Ermeni, Musevi ve Rumlar Kuşadası'na yerleşecekler ve Kuşadası kısa bir süre sonra cazibe merkezi olacaktır. Mehmet Paşa'nın Kuşadası'nı şenlendirme iznini padişah Sultan 1. Ahmet Han'dan aldığı ferman dikkatle incelendiği ve fermanın içindeki maddeler detaylıca okunduğunda Kuşadası'nın niçin seçildiği, kurulduktan sonra nasıl yaşatılacağı, hangi gelir kaynakları ile şehrin bir ticaret limanı olacağı çok iyi anlaşılır. Fermanda, “*Balat ve Ayasuluk iskelesinin gelirleri, her türlü vergilerin paşa tarafından toplanıp Kuşadası için harcanması, hatta dalyan, değirmen, depo, dükkân ve benzeri tüm akarların da*” Mehmet Paşa'ya verilmesi yazılıdır. Öküz Mehmet Paşa'nın külliye inşaatı kendisi 1618 yılında “*vezir-i azam*” olması ile de hızlanmıştır. Paşa kendi özel kasasından harcadığı altınlarla Kuşadası'ndaki külliye inşaatını tamamlattırması ve bir nevi Kuşadası şehrinin silueti ortaya çıkmaya başlamıştı.

Külliyenin yapımı bitmiş ve etrafı sur duvarları ile çevirme işine girilmişti. 1618 yılında Kuşadası tekrar idari yapılanmaya gitti ve daha önce “*Ayasuluk kadılığına*” tabi olan bölge Ayasuluk 'tan çıka-

rıldı ve müstakil bir kadılık yapıldı. Der-saadetten, Kuşadası’nda yeni yapılan hanın emini olan Şaban ile Kuşadası civarındaki kadılara gönderilen Temmuz 1618⁸² tarihli resmi bir emir, Kuşadası civarındaki idari ve adli yapılanmaya açıklık getirmektedir. Kuşadası 1619 yılında “*Gümrük Merkezi*” yapılarak Batı Anadolu’da *Sakız*, *Çanlı* ve *Balat* gümrükleriyle “*aynı gümrük ağı*” içerisine dâhil edildi. 1619 tarihli bir başka Osmanlı arşiv belgesinde⁸³ Kuşadası’nda bulunan hanın, vezir Mehmet Paşa (Öküz) tarafından “*bina*” edildiği ve Şaban isimli bir Müslüman erkeğin “*gümrük emini*” olduğu açıkça yazılıdır.

1619 yılından itibaren, Öküz Mehmet Paşa’nın uzak görüşlülüğü sayesinde, “*Kuşadası limanının*” Sakız, Mısır, Ege Adaları ve İstanbul’un iâşesi açısından giderek önem kazandığı anlaşıyor.⁸⁴ Kuşadası Limanı, özellikle “*buğday ihraç limanlarından*” biri yapıldı. Menderes vadilerinin hububatı buradan İstanbul’a nakledildi. Kuşadası’na yapılan bu tesisler ve külliyeinin tamamlanarak sur duvarlarının da çevrilmeye başlanmasıyla herkese burasının ileride Anadolu’nun müstakbel “*ithalat girişi*” kapısı olabileceğini gösterdi. Bu sebeple Sakız’daki konsoloslar birer şubelerini burada açmaya başladılar. Fransa hemen açtı , ötekiler de birkaç sene sonra Kuşadası’na geldiler. *Kuşadası*, 1630’lardan ⁸⁵ itibaren gittikçe büyüüp gelişen bir yerleşim yeri haline gelmiş, hatta kalenin yapılmasından sonra “*Anaia’daki kadı*” da buraya taşınmıştı.

Kurulduktan sonra şehrin banisi Öküz Mehmet Paşa; çeşitli vergi indirimleri ile şehri korumak ve kale içinde ikamet etmeleri şartıyla “*Kütahya Türkmenleri*” ni getirtmişti. Oğuzların “*Salur*⁸⁶ *boyuna bağlı Bozkuş ve Kılcan Aşiretleri*” 16. yüzyıldan itibaren Kütahya civarında

82 İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618), İSAM ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s.465-466

83 M. Akif Erdoğan, Öküz Mehmet Paşa’nın Ailesi ve Kuşadası,a., g., m., s 99

84 M. Akif Erdoğan, Öküz Mehmet Paşa’nın Ailesi ve Kuşadası,a., g., m., s 100

85 Tuncer Baykara, 17 yy başlarında Kuşadası-İzmir Rekabeti,Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempoiumu, TTK, İzmir 2010, s 39

86 Mehmet Akif Erdoğan, Kuşadası Tarihine Dair Bir Belge Öküz Mehmet Paşa Vakfiyesi Tıpkı Basım, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, İzmir 2016, s 2

yaşamaktaydılar. Bu “konar-göçer” aşiretler sürüleriyle birlikte Kuşadası kalesini korumak için iskân edildiler. Bu aşiretlerin ahalisi hayvan sürülerinden elde edilen derileri işleyecek “ahiler” idi. Türkmenler, kale içinde yaşadılar ancak sürülerini surun hemen dışındaki “*Türkmen Deresi*” nin kenarındaki ağılarda muhafaza ettiler. Bir süre sonra ise dere suyundan yararlanıp “*tabakhaneleri*” ni kurdular, “*debbağlık ve sahtiyanlık*” mesleklerinin Kuşadası’nda temellerini attılar. 1671 yılında Kuşadası’nı ziyaret eden ünlü Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi, Kuşadası’ndan sitayişle bahseder ve çok önemli bilgiler verir.

Evliya Çelebi’ye⁸⁷ göre Kuşadası’nda; “*kale içinde 3 mahalle, 180 kiremit örtülü, gayet süslü ve güzel binalar vardır. Yolları kaldırım döşeli, temiz caddelerdir. 200 dükkân vardır ama bedesten yoktur. 1 hamamı, 1 hanı ve 7 çeşmesi, 7 mektebi, 1 medresesi ve kaptan Topal Recep Paşa’nın yaptırdığı kubbesi kurşunla örtülü 1 camisi vardır. Bayırlar üzerine bağ bahçeli, akarsulu, sağlam konaklar, verimli bahçelerle donanmış kenttir ki sur içi 3, sur dışı 6 tümü 9 mahalledir. Kentin havası ve suyu çok güzel olduğundan civan delikanlıları ve güzel kızları çoktur. Genç delikanlıların hepsi Cezayir esbabı giyerler. Tüfenk kuşanmış yiğitleri ünlüdür. Kadınları kumaş ferace giyer, namusluca hareket ederler ve başlarına beyaz başlık takarlar.*”

Mehmet Paşa’nın Kurduğu Ticari ve Sosyal Ağ, Öküz Mehmet Paşa attığı her adımı dikkatli atan, geleceği çok iyi okuyan, beylerbeyi , kapudan-ı derya, vezir ve vezir-i azam görevlerindeyken devleti ve milleti düşünerek icraatlarda bulunan ve Akdeniz’de geniş bir ticaret ağı kurmaya çalışan bir girişimcidir. Mısır Beylerbeyliği esnasındaki 4,5 yılda kafasında kurmaya çalıştığı ticari ağın tüm durak noktalarını tek tek tespit etmiş ve yaptırdığı hayrat eserlerle bu ticaret ağının alt yapısını tamamlamıştır. “*Kurşunlu Hanı*” büyüterek bir kervansaray haline getirmesi, Orta

Anadolu’daki sağ kol⁸⁸ kervan yolu üzerinde yaptırdığı “*Ulukışla Menzil*

87 Seyit Ali Kahraman, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 2023, Yeditepe Yayınevi, Cilt 9 s, 778

88 Seyit Ali Kahraman, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 2023, Yeditepe Yayınevi, Cilt

(Resim 15: Bir Osmanlı Kalyonu temsili resim, (Kaynak: https://wwwcdn.aselsan.com/api/file/ASELSAN_Dergi_116.pdf)

Külliyesi”, Sakız adasında yerli bir Rum’dan aldığı kiliseyi “*Cuma camisi*” olarak hizmete açması, Dimyat iskelesi yakınlarında “*pirinç depoları*” satın alması hep kurmaya çalıştığı ticaret ağının temel taşlarıdır.

Mehmet Paşa’nın Akdeniz’de en çok kullandığı deniz güzergâhı “İskenderiye-İstanbul hattıdır”. Akdeniz’de birbirine oldukça yakın topraklara uğramadan gemi çalıştırmak ve ticaret malları taşımak mümkün değildir. Ayrıca güçlü deniz yollarının güzergâhı üzerinde bulunan adalar büyük ticaret ilişkilerine katılmaktadırlar⁸⁹. Deniz seferlerini de kıyı bölgelerinin coğrafyası düzenlemektedir. Mısır’ın fethinden sonra Osmanlı sarayının iâşesini temin etme yolunda uyguladığı politikalar ve Mısır’dan Osmanlı sarayı için deniz yoluyla gönderilen zahirenin sevkiyat süreci her zaman çok önem arz etmiştir. Mısır valiliği sırasında İstanbul’un başta zahire olmak üzere “*pirinç, kına, kahve ve demir-hindi*” gibi gıda ürünleri ve ilaç yapımında kullanılan baharatın temin işlerini bizzat Öküz Mehmet Paşa üzerine almıştı.

9 s, 778

89 Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası. Çev., Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Eren Yayınları 2 cilt, 1989, s.57,91

Mehmet Paşa'nın Mısır'dan İstanbul'a gönderdiği pirincin kaynağı Nil'in doğu kolunda yer alan İskenderiye Limanı yakınlarındaki "*Dimyat*"tır. İskenderiye, Suriye limanlarına yakın konumuyla asırlar boyunca Filistin, Suriye ve Anadolu pazarlarıyla ticaret yapan gemilere hizmet vermiştir. 1517'de Mısır'ın fethiyle beraber Osmanlı idaresine geçen Dimyat Limanı, ticari önemi nedeniyle 1572⁹⁰ yılında diğer Mısır liman kentleriyle beraber sancak statüsüne getirilmiş ve merkezden atanan yöneticiler tarafından idare edilmiştir. Dimyat, başta "*pirinç*" olmak üzere "*kahve, şeker, hububat, kına, keten vb. ticari emtiayı*" daha çok Anadolu kıyılarına, Suriye limanlarına ve Osmanlı başkenti İstanbul'a taşıyan konumuyla ön plana çıkmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısında Dimyat'ı ziyaret eden Evliya Çelebi⁹¹ de şehrin ticari fonksiyonuna vurgu yapmış ve padişahların pirinç ihtiyacının buradan karşılandığını söylemiştir. Burada bulunan "*menzilavî ve Fereskür pirinçlerinin*" dünyanın başka yerinde bulunmadığını yazan seyyah, ayrıca Dimyat'ta "*balık, balık yumurtası, beyaz ekmek, ipek alacalar ve muz*" gibi ürünlerin de bol miktarda bulunduğunu ve ticarete konu emtiayı teşkil ettiğini vurgulamıştır. Evliya Çelebi, Dimyat'taki en önemli iktisadi faaliyetlerin dokumacılık ve ticaret olduğunu vurgulayarak 140 dükkânın pirinç ticaretiyle uğraştığını, yaklaşık 600 işletmede de dokumacılık faaliyetlerinin yürütüldüğünü bildirmiştir.

Vezir Mehmet Paşa'nın kurmaya çalıştığı ve epey uğraş verdiği ticari ve sosyal ağ birkaç yönden incelendiği zaman çok ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Kurduğu vakıflarla bu ağın belkemiği olan gayrimenkullerin yer seçimleri, vakfiyelerde dağıtılan görev taksimleri, gayrimenkullerin işlevleri ayrıntılarıyla düşünülmüş ve çarkın çok iyi çalışması için her türlü tedbirler alınmıştır. Örneğin Kuşadası'nda yapılan külliye'nin merkezindeki caminin hemen yanına hamam inşa edilmiş,

90 Mehtap Nasıroğlu Aydın, 18 yüzyılda Doğu Akdeniz'de Ticaret Dimyat Limanı Örneği, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eylül 2022, Cilt 12 sayı 3, s 1749

91 Evliya Çelebi, Dimyat, Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt 9-10, İstanbul 1985 Üç dal Neşriyat, s 495-500

hem temizlik hem de gelir bakımından cami masrafları hamam iradından karşılanmıştır. Aynı şekilde Cerrah Mehmet Paşa'nın yaptırdığı “*Kurşunlu Han*” büyütülerek kervansaray haline getirilmiş, kervanlarla getirilen malların handa boşaltılması, açılıp tartılması ve buradan tedarikçilere gönderilmesi zorunlu kılınmıştır. Malını getiren bir tüccar kervanı handa boşalttırdığı ve burada tarttırdığı için ödediği bedel vakfa kalmaktaydı. Kervansaray etrafındaki dükkânlar da vakıf tarafından kiraya veriliyor ve gelirleri vakfın işletilmesinde kullanılıyordu.

Vezir Mehmet Paşa'nın kurmaya çalıştığı ticari ağın bir ayağı da Halep şehrinde idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bursa ve İstanbul'dan sonraki en önemli dokumacılık merkezi Halep'ti. İpekli⁹² dokumaları ve meşhur sabunları Halep'in en önemli ihraç malıdır. İstanbul'dan sonra ikinci en büyük ticaret merkezi ve altın çarşıları Halep'teydi. Eyyubiler döneminden itibaren ticaret hayatı canlanmaya başlayan Halep'in, Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle önemi daha da artmış ve Doğu Akdeniz'de önemli bir ticaret kenti durumuna gelmiştir. Bu gelişme, Asya mallarını Avrupa'ya taşıyan Batılı tüccarların ticari faaliyetlerini Şam'dan Halep'e kaydırmalarına neden olmuştur. Anadolu'yu Suriye'ye bağlayan ve baharat yolu üzerinde bulunan Halep'in tarih boyunca hareketli bir ticari yaşamı vardı. Halep'te Kapalıçarşı ve hanların en güzel örneklerini Osmanlılar yapmışlardı.

16.yüzyılda kentin ticari açıdan önemini kavrayan yalnızca Osmanlılar ve Venedikliler değildi. Avrupalılar için İran ipeği, pamuklu kumaş ve baharat⁹³ ticareti açısından Halep pazarları oldukça cazip gelmeye başlamıştı. Yerel dokumacılar daha çok Bursa ve Tokat ipeğini tercih ederken, Batılı tacirler Gilan bölgesinden gelen ipeğe rağbet etmekteydiler. Halep'in ticaret kenti olarak sesini dünyaya duyurmaya baş-

92 Kemal Hakan Tekin, Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Halep Şehrindeki Ticari Yapılanma, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ekim 2013 Adıyaman, Cilt 6 sayı 8, s 681-698

93 Kemal Hakan Tekin, Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Halep Şehrindeki Ticari Yapılanma, a., g., m., s 685

lamasıyla, diğer ülkeler de buraya konsolosluklar açmaya başladılar. Venedikliler, Suriye konsoloslarını 1545'te doğrudan çalışmalarına son vermiş oldukları Şam'dan Trablusşam'a, oradan da 1548'de Halep'e göndermişlerdir. Öküz Mehmet Paşa'nın vakfiyesinde Halep şehrindeki gayrimenkullerin sayısı epey fazladır. Öküz Mehmet paşa Halep şehrinin çeşitli mevkillerinde iki hamam da dâhil toplamda 136 parça dükkân almış ve vakfiyesine devretmiştir. Başlıca ihraç malları “*ipek, sabun, baharat*” olan Halep'te bu kadar dükkânın alınması ve kurmaya çalışıldığı ağa dâhil edilmesi bir ticaret dâhisinin ve çağlar sonrasını gören bir beynin ürünü olsa gerektir.

Öküz Mehmet Paşa'nın ilk vezir-i azamlığa atandığında ortaya çıkan Tebriz seferinde Şah Abbas'ın ordusunun üzerine yürümesinin sebebi de Safevilerin ipek ticaretini engelleme girişimini bertaraf etmektir. Osmanlıların 16. yüzyıl ortalarından itibaren, *Semer kant-Merv-Nişabur-Rey* ve nihayetinde Tebriz üzerinden Erzurum'a ulaşan ipek yolunda İran seferleri ile etkin olmaya başlamaları, Safevi cephesinde ekonomik bir tehdit⁹⁴ olarak algılanmış ve Şah Abbas siyaseti Osmanlıları bu yol üzerinde etkin olmaktan olabildiğince uzak tutmak üzere kurgulanmıştı. İpek ticareti ve endüstrisi, özellikle 17. yüzyılda gerek Osmanlı gerekse İran'da önemli bir iktisadi potansiyelin ortaya çıkmasına imkân sağladı. Osmanlı topraklarında “*Amasya, Bursa, İstanbul, Mardin, Diyarbekir, Şam*” gibi dokuma merkezlerinin yanında “*İzmir ve Ankara*” gibi şehirler bu ticaretle beraber ön plana çıkarken Osmanlı ve Batı'nın hammadde talebi İran'da “*Gilan, Mazenderan, Şemahi, Şirvan, Karabağ*” gibi şehirlerde ham ipek üretimini de arttırmıştı. İran ipeği o dönemde “*Eramine-i Acem*” olarak anılan İran Ermeni tüccarları tarafından kervanlarla İran'dan Halep ve İzmir pazarlarına getirilir ve yol güzergâhı üzerindeki şehirlerin “*acem hanlarında*” pazara sunulurdu. Buradan İran ipeğini alan Avrupalı tüccarlar malları Avrupa'ya götürürlerdi.

94 Cahit Telci-İrfan Kokdaş, Anadolu'da Eramine-i Acemi Haritalandırmak, Yollar, Hanlar, Mallar ve Gümüş, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, İzmir 2022, Cilt 37 sayı 2, s 690

Kuşadası içinde kurduğu ve 300 yıl kent ekonomisinin dinamosu görevi gören “Öküz Mehmet Paşa Vakfı” nin gayrimenkullerine bakacak olursak yapılan yatırımın kurulmaya çalışan ağın ana parçaları olduğuna şahit olacağız. Kuşadası Vakfı, Sultan I. Ahmet tarafından Ramazan 1027/Ağustos-Eylül 1618 yılında verilen temliknameyle Mehmed Paşa’nın adına kayıtlıdır ve Vakıflar⁹⁵ Genel Müdürlüğü arşivlerinde korunmaktadır. Bu vakfın gayrimenkulleri özet olarak “*bir han, bir cami, bir hamam, bir imaret, sekiz adet suyla çalışan un değirmeni, dört adet balık dalyanı, altı adet ekmek fırını, on iki tane han etrafında dükkân, mera, otlak, mezra ve zeytinlikler, hayvan damları, çok sayıda mahzen ve depolar, on adet su dolabı, yedi adet samanlık vs.*” Hepsii gelir getiren ve yeni kurulmuş bir şehrin ekonomisine can suyu vererek ayakta kalmasını sağlayan ticari işletmelerdir. Bu da Mehmet Paşa’nın ticareti çok iyi bildiğinin bir kanıtıdır.

Verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere Öküz Mehmet Paşa Mısır’dan İstanbul’a kadar kurmaya çalıştığı ticari ağ üzerinde yüzlerce gayrimenkuller satın almış, kurduğu vakıflara bu gayrimenkulleri devretmiş, makine gibi işleyen bir düzen kurmuş ve binlerce kişiye istihdam sağlamıştır. Bir de bu ağın sosyal ve dini yönüne bakalım. Bu ağ üzerinde yer alan şehir, kasaba ve merkezlerde mutlaka “*camii, mescit, medrese, kütüphane, imaret, talebe odaları ve benzeri*” sosyal ve dini görevler üstlenmiş yapılar vardır. Bu yapılarda görevli “*mütevelli, kâtip, tahsildar, imam, hatip, cüz okuyucuları, medrese hocaları, aşçıları, bekçiler ve benzeri*” binlerce personel görev almakta ve hayatlarını idame ettirmekteler. Başta talebeler ve cami-mescit cemaati olmak üzere halkın tüm kesimleri de bu sosyal ve dini kurumlardan azami ölçüde yararlanmakta ve Mehmet Paşa’ya her daim dua etmektedirler. Sadece hayatın devamı için şart olan ticaret düşünülmemiş, halkın dini ve sosyal bakımından ihtiyacı olan her kurum için elzem olan ana öğelerde tamamlanmıştır.

95 Öküz Mehmed Paşa Vakfı, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi’nde Vakf-ı Cedid kataloğu, Yeni 18, Eski 2182/2228

Öküz Mehmet Paşa Vakfının Kuşadası Ticaretine Katkısı; 10 Zilhicce 1027 / 28 Kasım 1618 tarihini taşıyan Öküz Mehmet Paşa Vakfiyesi Kuşadası kenti külliyesi inşaatının bitirilmesine yakın kurulmuştur. Kurulduğu tarihten 20. yüzyılın başlarına kadar Kuşadası’na ticari, dini ve sosyal alanlarda çok büyük katkılarda bulunmuştur. Vezir Mehmet Paşa Vakfı; sadece Kuşadası kent içinde değil Suğla Sancağı adı verilen Ayasuluk’tan-Balat’a kadar bölgede yer alan karyelerdeki mera, otlak, hanlar, depolar, su mahzenleri, balık dalyanları, iskelelerden alınan gümrük vergileri, pazar gelirleri gibi çok sayıda ve türde akara sahipti. Yaklaşık 350 yıl Kuşadası ticaretine ve Batı Anadolu ekonomisine hayat veren, çok sayıda iş kollarına destek olan, yüzlerce hatta binlerce kişiyi istihdam eden, Osmanlı maliyesine para akışı yapan güçlü bir vakıftan bahsediyoruz.

Öküz Mehmet Paşa Vakfı’nın Kuşadası’na ekonomik, kültürel ve ticari katkılarını daha iyi anlamak için Osmanlı’da zirve yapan vakıf sistemini bilmek, amaçlarını anlamak ve yaptıkları hizmetleri öğrenmek için kısa bir açıklama yapalım. Vakıf ⁹⁶“*bir malın sahibi tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesi*” olarak açıklanır. Mehmet Genç’e göre vakıflar “*iktisadî hayatın devamını garanti altına alan birinci derecede hayatî, vazgeçilmez bir kurum*” dur. Zira din, eğitim ve öğretim, kültür, yapım, bakım ve restorasyon, sağlık; hayrî ve sosyal yardım, güvenlik, ulaşım, temizlik, ekonomik altyapı, şehircilik ve savunma hizmetleri gibi birçok kentsel hizmetler vakıflar aracılığıyla topluma ulaştırılmaktadır.

İktisadi hayatın yani ticaretin garanti altına alındığı ve ticaretin önündeki tüm engellerin kaldırıldığı birinci derecede önemli ve

96 Methiye Gül Çöteli, İslam Kentinde Vakıfların Ticaret Bölgesinin Oluşumu Üzerine Etkisi. Hayrat-Vakıf İlişkisinin Döngüsel Doğası, Vakıflar Dergisi, Ankara 2016, sayı 45, s 10

vazgeçilmez bir kurum olarak nitelendirilen vakıflar şehirlerin gelişmesinde ve ticaretin devamlılığında büyük işlev görmüşlerdir. Osmanlı'da vakıflar⁹⁷ şehirlerin kurulmasında ve gelişmesinde büyük önem arz etmektedir. Vakıf, bir anlamda şehir kurumudur. Vakıf demek kurulduğu ve hizmet ettiği Osmanlı şehrinde devletin yapmadığı tüm hizmetleri yerine getirmek demektir.

Osmanlı'da vakıflar , şehre ve şehirliye hizmetler verir. Her şehrin kapladığı yüzölçümünün % 15'i kadar bir alan, şehrin merkezini oluşturur. Bu merkez oluştuğunda, ticari hayatın burada ürettiği artı-değer oluşur. Fakat bu artı-değer şehir var olduğu için oluşur. Dolayısıyla bu artı-değerin şahıslara değil, şehirlere dönmesi için vakıflara mal edilir. Şehir merkezindeki yapıların hepsi vakıfların olur. O zaman burada teşekkül eden ve vakıfların elinde toplanan artı-değer vakıflar tarafından şehirliye hizmet, sosyal donanım ve altyapı olarak geri döner. Osmanlı şehirlerinin alt yapı finansmanının temin edilmesinde, kuruluşunda, imarında, iskânında ve gelişmesinde vakıfların önemli rol oynadığı açıktır.

Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Vakfı'nın bünyesinde çok sayıda ticari işletme faaliyet göstermekte ve Kuşadası'na büyük katma değer sağlamaktadır. Kurşunlu Han adı verilen ticaret merkezi şehrin adeta can damarıdır. Hanın önündeki iskeleye getirilen mallar burada boşaltılmakta, hanın etrafındaki çarşıda kervanların getirdiği mallar satılmakta, vakfa ait mekteplerde insanlar eğitilmekte, kent etrafındaki karyelerdeki balık dalyanlarında üretim yapılmakta, imaretlerde fakir halk doyurulmakta, şifa merkezlerinde tedavi edilmekte ve ilaçları verilmektedir. Hatta vakfın işlettiği talebe odalarında ise medrese öğrencilerine konaklama imkânı sunulduğu gibi Kurşunlu Han'da iki öğün yemek verilmektedir.

Ticaret hayatı; Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Vakfı'na ait vakıf mallarından elde edilen gelirlerle finanse edilmekte ve devamlılık sağ-

97 Turgut Cansever, "Osmanlı Şehri", Osmanlı, c. V, Ankara, 1999, s. 516

(Resim 17 :Bir Osmanlı Vakfı Sıbyan Mektebi)
(Kaynak: <https://belgelerlegercektarih.com>)

lanmaktadır. Hizmetlerin sürdürülebilirliği için “*kervansaray* ⁹⁸, *han*, *bedesten*, *dükkân*, gıda satış yerleri gibi ticarî binalar, şeker, sabun, demir, cam, dokuma,

mum, *bezir* gibi maddelerin üretim atölyeleri ile değirmenler, fırınlar, yağ sıkma imalathaneleri, hamamlar ve kahvehaneler” gibi toplumsal kaynaşma mekânları, hem kira hem bahçe ve bostanlardan aynî ödemeler yoluyla gelir sağlayan tarım mülkleri bağışlanmaktadır. Devletin kontrolü altında ancak yönetimi dışında kalan vakıf müessesesi ile servet sahipleri hem mal varlığına el konulması riskini bertaraf etmede, hem vakıf sahibinin adını dünyada ebedi kılacak hâyr işleri gerçekleştirme imkânı verilmektedir. Kuşadası’nda Öküz Mehmet Paşa Vakfı’nın hizmetlerinden bazıları şöyleydi; fakirlerin parasız yıkandıkları hamamlar mevcuttu. Sebillerde buzlu su, hatta şerbet dağıtılırdı. Yol, kaldırım ve köprü yapımını vakıf sağlıyordu. Yine vakıf gelirleri ile kandil ve yağ alınarak sokaklar aydınlatılıyordu Sokakların temizlenmesi ve umumî helâlardan vakıf sorumluydu.

Halil İnalcık genel tarih çalışmaları içinde Osmanlı ekonomi politikasında “*adalet*” ve “*bolluk ekonomisi*” merkezli sistem yaklaşımını beşinci açıklama modeli olarak belirtmek gerekir der. İnalcık, Osmanlı

98 Methiye Gül Çötelî, İslam Kentinde Vakıfların Ticaret Bölgesinin Oluşumu Üzerine Etkisi, a., g., m. s 10

sistemindeki “*adalet*” kavramının sadece siyasal alanla sınırlı olmadığını sosyal ve ekonomik boyutunun da ihmal edilmeyecek kadar önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Osmanlı ekonomik sisteminde üretilen ve temin edilen tüm mallar önce içeride piyasaya arz edilir, her malın mutlaka bol sayıda olmasına özen gösterilirdi. Bu sayede her malda belirli bir fiyat istikrarı sağlanır ve karaborsa veya stokçuluğa izin verilmezdi.

Kuşadası Osmanlı Vakıfları ve Holdingleşme; Araştırmalardan elde edilen verilere göre Kuşadası’nda çok sayıda vakıf vardır ve her bir vakıf Kuşadası ekonomisine, dini ve sosyal hayatına, kültürel dokusuna ve ticaretine büyük katkılarda bulunmaktadır. Kentimizde ve bölgemizde kurulan vakıfların sayısı on dokuz (19) adet olarak tespit edilmiştir ancak yeni belgelere ulaştıkça bu sayının daha da artacağı bir vakıdır. Günümüzdeki holding; tek veya birden çok girişimcinin farklı alanlarda iş yapan birden fazla şirketlerini bir amaç için holding çatısı altında toplamasıdır. Türklerin İslam dinini kabul etmesinden ve Anadolu’nun fethinden itibaren vakıflar, bugünkü holdinglerin yaptıkları işleri üstlenmişler ve yönetim tek elden yapılmıştır. Kuşadası’ndaki Öküz Mehmet Paşa Vakfı zamanının bir anlamda en büyük holdingidir. Bu vakfın dışında bazı konularda ihtisaslaşmış vakıflarda mevcuttur.

Bunların içinde “*Hatice Hatun Vakfı*” küçük fakat zengin bir holding olarak dikkati çekmektedir. Kendisine ait zeytinlikleri bulunan, zeytin mahsulünü işleyen bir büyük yağ fabrikasına sahip ve yağ ticareti yapan, camiler ve sokaklardaki kandillere yağ satan bir holding olarak kayıtlarda vardır. Hatice Hatun Vakfı’na ait “*Hanımıyye cami*” imamı, müezzinleri, cüzhanları ve hatta ferraşları (temizlik görevlisi) sınavla alınmakta ve kendilerine diğer vakıflarda çalışan görevlilere nazaran daha yüksek ücretler ödenmektedir. Hanımıyye camisinde görev yapacak imamın en az 2-3 dil bilmesi, sesinin güzel olması, Kuran ve fıkıh ilminde belirli bir seviyede olması gibi özellikler aranmaktadır. Müezzinin ise güzel sesli olması, en az on musiki makamını bilmesi, ezanları

(Resim 18: Kuşadası Hatice Hatun Cami.
Kaynak: M. Ökçesiz)

farklı makamlarda okuması gibi kıstaslar aranmakta ve titizlikle sınavlardan geçirildikten sonra işe alınmaktadır.

Öküz Mehmet Paşa Vakfı'na ait Kaleiçi camindeki imam efendi günlük bir (1) akçe yevmiye alırken, Hanımiyye⁹⁹ caminde görev yapan imam ise günlük sekiz (8) akçe almaktadır. Kentimizde 18. ve 19. yüzyıllardaki Kurşunlu Han'dan sonraki ikinci büyük ticari han Hatice Hatun Vakfı tarafından işletilmekteydi. Bu vakfın aynı zamanda bir *sibyan mektebi (ana okulu)* ve *medresesi (üniversite)* vardır. Bu nedenle vakfın camisi, zeytinyağı fabrikası, vakıf hanındaki dükkânlar, sibyan mektebi ve medresedeki öğretmenler, görevliler ve esnaflar arasında bir cazibe merkeziydi ve bu vakfın elemanı olmak bir ayrıcalıktı. Hatice Hanım şu ana kadar elde ettiğimiz tespitlere göre Kuşadası'nın 17. yüzyıl sonlarındaki en büyük “kadın girişimcisi” dir.

Kuşadası vakıflarının holdingleşerek bir alanda ihtisaslaşması ve topluma hizmet vermesinin en güzel örneklerinden biri de “Kuşadası

99 Günnur Aydoğdu-Hasan Akdağ, Hurufat Defterleri Işığında 18-19 yüzyıllar Kuşadası Panoraması, Astana yayınları, Ankara 2023, s 34-41

Sürtük Su Yolu Vakfı” dır. Suyun kaynağından alınıp, kullanım yerine getirilmesine ve dağıtılmasına kadar yapılan tüm tesisler, “su yolları” ismiyle anılmıştır. Bu tesisler, “ kanallar, tüneller, su kemerleri, su terezileri, maksemeler, su depoları ve arıtma havuzlarından “ oluşmuştur.

Vezir Mehmet Paşa’nın Kaptan-ı derya görevi sırasında kurulan bu vakfın ana amacı kentin su ihtiyacını karşılamak, su kemerlerini inşa etmek ve mevcut kemerleri onarmak, sokak çeşmelerine su temin etmek ve sakalar vasıtasıyla fukara evlerine ücretsiz su dağıtmaktır. *Sürtük Su Yolu Vakfı* Roma döneminde Efes’e su getirmek amacıyla inşa edilmiş antik su yollarını ve su kemerlerini onarmış, yeni ilave kanallarla ve kemerlerle şehrin su yollarını takviye etmiş, maksemelere su depolamış ve sokak çeşmelerine su vermiştir. Bu vakfın gelirleri ise her yıl kentin kadısı tarafından denetlenerek icmal defterleri özetleri İstanbul’a gönderilmiştir.²⁹ Muharrem 1189¹⁰⁰ /1 Nisan 1775 tarihli bir Osmanlı arşiv belgesinde “*Kuşadası’na cari Sürtük suyunun mürabahatından vakıf dükkânları ile dolap ve bağ mahsulatından zimem-i nasda toplanan iradeyle su yoluna ve umur-ı vakfa sarf edilen mebalığın muhasebesini gösterir icmal*” ifadesi geçmektedir. Bu cümleden anlaşıldığı üzere 1775 yılında Sürtük Su Yolu Vakfı gelirleri denetlenmiş ve gerekli işlem yapılmıştır.

Kuşadası Vakıflarının holdingleşmesine çok güzel bir örnekte “*Kuşadası Hırka-i Şerif Vakfı*” dır. Veysel Karanî, Hz. Peygamberin (s.a.v.) kendisine hediye gönderdiği hırkayı hayatı boyunca itina ile muhafaza etmiş, hiç evlenmediği için de vefatından sonra Hırka-i Şerif, kardeşi Şehabettin Sühreverdi El-Üveysi’ye intikal etmiştir. Veysel Karanî Hazretlerinin soyu, bu zatın evlatlarından çoğalmıştır. Mübarek Hırka-i Şerif de, bu sülale vasıtasıyla, bugün muhafaza edildiği makama kadar getirilmiştir. Üveys Ailesinin, Irak ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ikamet ettiği dönemlerde sık meydana gelen çarpışmalar yüzünden hu-

100 BOA, CBLD 00112 05594 , 29 Muharrem 1189 / 1 Nisan 1775

zuru kaçmış, Ziver el-Üveysi zamanında Kuşadası'na göç edip burada Hacı Lolo mahalline yerleşmişlerdir. Uzun müddet ziraatla meşgul olmuş ve aşiret halinde yaşamışlardır. Ellerinde Hazreti Muhammed'in (s.a.v.)

(Resim 19: Hırka-i Şerif Sergisi Kaynak: M. Ökçesiz)

hırkasının¹⁰¹ bulunması sebebiyle aileye daima saygı gösterilmiş ve Üveysiler o bölgede dini bir önem kazanmıştır. I. Ahmet'in fermanıyla aile, 1611 tarihinde İstanbul'a gelmiştir.

Kuşadası şehri kurulduğu 17. yüzyılın ortalarından itibaren *Ermeni, Musevi, Rum* ve diğer Osmanlı milletlerinin yaşadığı kozmopolit bir yerdir. Kentimizde Türk-İslam vakıfları olduğu gibi, *Ermeni, Musevi* ve *Rum* toplumlarına ait vakıflarda bulunmaktadır. Bunlara en güzel örnek Rum milletine ait “*Kilise Vakfı*”dır. Vakıf, bugünkü Kese Dağı eteklerinde kurulu Rum katedrali, Rum kilisesi, Efes¹⁰² Metropolitliği, saat kulesi, Rum mektepleri ve Rum din binalarını korumak ve yaşatmak amacıyla kurulmuştur.

Pay-i tahtın Kuşadası Limanı hakkındaki tutumu; 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyüyen ve Osmanlı milletleri arasında bir cazibe kenti olan Kuşadası'na padişah I. Ahmet ve ondan sonra tahta çıkanlar ve hanedan üyeleri çok büyük ilgi göstermişlerdir. Osmanlı hanedanının Kuşadası Limanı ve etrafında bulunan verimli arazilere olan ilgilerini

101 <http://www.hirkaiserifvakfi.com/TR/662/Tarihce/Hirka-i-Serif-in-Istanbul-a-Gelis-Seruvani.aspx>. Erişim tarihi 20.05.2020

102 Hasancan Eralaca-Mahmut Ökçesiz, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Kuşadası Tarihinden Kesitler, Metro Matbaacılık, İzmir 2020, s 129-143

anlamak için Osmanlı idari isteminden, toprak ve gelir kalemlerinden kısaca da olsa bahsetmek gerekmektedir. Osmanlı toprak sistemindeki “*has veya hassa*” sultan ve saray hizmetinde olanlarla sultanın, hanedan mensuplarının, vezir, beylerbeyi, sancak beyi, defterdar gibi yüksek devlet memurlarının yıllık geliri en az 100.000 akçeye varan şahsî mülkleri, arazileri ve dirliklerini ifade eden bir uygulamadır.

Haslar¹⁰³ padişah hasları (*hâss-ı şâhî, havâss-ı hümayun*), vezirlerle diğer yüksek devlet memurlarına verilenler (*havâss-ı vüzerâ, havâss-ı mîr-i mîrân vb.*), hanedana mensup hanımlara “*paşmaklık*” adıyla tahsis edilenler ve tekaüt hasları olmak üzere dört gruba ayrılır. Paşmaklık haslar, sultanlara hayatta bulundukları sürece tahsis edildiklerinden vefatları halinde havâss-ı hümayuna ilhak olunur, başkalarına devredilmezdi. Haslar 16. yüzyılda emanet suretiyle idare edilirken sonradan iltizam usulü ile yönetilmeye başlandı. Böylece mansıpların satılması sonucu bunlara ait hasları da elde edenler bazen bizzat adamlarıyla, bazen voyvoda veya mütesellimleri vasıtasıyla halktan fazladan para koparmanın yollarını aramaya başladılar. Bu da bilhassa 17. yüzyılın sonlarına doğru büyük şikâyetlere sebep oldu.

Kuşadası’nın kuruluşu; kentin arazisi, iskelesi, hinterland alanındaki diğer iskeleler ve devlet adına alınan tüm vergilerin zamanın kudretli veziri ve padişah damadı Öküz Mehmet Paşa’ya “*temlik yani geçimlik*” olarak verilmesiyle başlamıştır. “*Temlik*”, padişahların ve merkezi bürokrasinin, sivil bireylere mutlak mülkiyet verme noktasındaki sıkı politikalarının hedefleri arasında üretim-tüketim düzenindeki işleyişinin kendi kontrollerinin dışına çıkmasını engellemek ve toprak aristokrasisinin ortaya çıkmasına mani olabilmek gibi önemli hususlar yer almaktaydı. Basamak tabirine benzer şekilde temlik¹⁰⁴ uygulamalarının bir “*ağ*” gibi örüldüğü ve başkentin saraya yakın mekânlarından baş-

103 Cengiz Orhonlu-Nejat Göyünç , Has, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1997, Cilt 16, s 268-271

104 Zafer Karademir, 16. Yüzyılda Osmanlı Padişahlarının Politik, Ekonomik ve Manevi Güç Kaynağı Olarak Hanedana Yönelik Temlikleri, Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, İstanbul Aralık 2022, Sayı I s, 47

layıp ülkenin uzak diyarlarındaki köylere kadar uzanan “*temlik ağının*” padişahların bilgi ve iradeleriyle genişletildiği ya da daraltıldığı ileri sürülebilir. Bu geniş ağın en sağlam kollarının sultanların anneleri ve eşlerinden başlamak üzere hanedanın kadın ya da erkek üyelerine ulaştırıldığı görülmektedir. Osmanlı Devletinin önemli gelir kalemlerinden biri de “*mukataa*” adı verilen ve devlet tarafından açık artırmaya çıkarılıp belirli bir dönem kiraya verilen araziler veya taşınmazlardır. Osmanlı maliyecileri, Mukataa kurumu aracılığıyla devletin nakit ihtiyacını karşılama, iç borçlanmayı sağlama ve özel sektörü finansman sürecine dâhil etme amacını öngörmüşlerdir.

Mukataa, hazinenin gelir kaynaklarından biridir. Devlete ait bir arazi veya gelirin bir bedel karşılığında kiraya verilmesi veya geçici olarak devredilmesidir. Osmanlı devleti bütçesinde mukataa gelirleri, “*cizye ve avarız gelirleri*” ile birlikte üç önemli kaynaktan biridir. Her bir mukataa, ne kadar gelir getireceği ayrı bir birim olarak dönem başında tahmin edilen ve maliyenin¹⁰⁵ defterlerine kaydedilen bir gelir kaynağıdır. Bunların çoğu belirli bir iltizam sistemi çerçevesinde tahvil adı verilen ve genelde 1 ila 3 yıl arasında değişen bir zaman diliminde ve bir sözleşme ile özel kişilere ihale edilmiştir. Müzayede işleminden sonra mültezim ile devlet arasında bir sözleşme yapılmış, her iki tarafın talep ve taahhütleri tek tek belirtilmiştir.

Mültezimler, müzayede konusu olan mukataayı, vaat ettiği gelir, oluşacak masrafları ve bırakacağı kâr hakkındaki tahminlerine göre kıymetlendirdikten sonra, devlete yıllık olarak ödeyebilecekleri miktarla tekliflerini yaparlardı. Hazine, bunlar arasında en yüksek teklifi yapan mültezime tahvil adı verilen 1 ilâ 3 yıl arasında değişen bir devre için o mukataayı vergilendirme hakkını devrederdi. “*Mültezim*”¹⁰⁶, devletin sağladığı mali, adli ve idari kolaylıklardan faydalanarak, kanunların

105 Fatma Şensoy, Mukataalarda Muhasebe Kayıtları ve 17 Yüzyıl Başında Bursa Mukataası Örneği, 3. Balkanlar ve Ortadoğu Ülkeleri Muhasebe ve Muhasebe Tarihi Sempozyumu, İstanbul 2013 s 201

106 Fatma Şensoy, Mukataalarda Muhasebe Kayıtları ve 17 Yüzyıl Başında Bursa Mukataası Örneği a., g., m., s 202

(Resim 20: Fransız Thorunefort'a göre 1702 yılı Kuşadası limanı. Kaynak : Kuyeta-Kuşadası Yerel Tarih Dergisi)

çizdiği sınırlar içinde tam bir müteşebbis gibi davranırdı. Elde ettiği hasılatın müzayedede üstlendiği kadarını hazineye ödedikten sonra kalan kısım kendi şahsi ve meşru kazancı olurdu. Böylece devlet zamanın şartlarına göre çok masraflı, külfetli olabilecek bir maliye teşkilatına gerek kalmadan, kanunlarda aynî olarak belirlenen vergi gelirlerini; nakden ödenecek bütçe harcamaları ile karşılamak imkânını bulmuştur.

16. yüzyıl sonlarından başlayarak ve özellikle 17. yüzyılda Osmanlı devlet ve toplum düzeninde meydana gelen bir takım değişiklik ve bozulmaları ele alan, bunların düzeltilmesi için padişahlara tavsiyelerde bulunan ıslahat eseri yazarlarının üzerinde durduğu konulardan biri de bu tür temlikler ve vakıflardır

Durum o kadar istismar edilmiş ve devlet büyük gelir kaybına uğramıştır ki artık Osmanlı ülkesindeki köy ve kasabaların çoğu has, zeamet veya tımar olması gerekirken vakıf ve mülk haline gelmiştir. Burada¹⁰⁷, özellikle kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi bağlamında beytülmala ait gelirlerin bir takım kişilere tahsis edilmesi, onların da kendi evladı-

107 Mehmet Öz, Geleneksel Osmanlı Islahat Düşüncesinde Temlikler ve Vakıflar, Vakıflar Dergisi, Ankara 2019, 80. Yıl Özel Sayısı, s 107-108

nın menfaatini de garanti altına alarak vakıflar tesis etmesi yerine, çare olarak bizzat padişahın bu gibi hayratı yapması önerilmektedir. Kuşadası Limanı 17.yüzyıl başlarında Avrupa gemilerinin büyük miktarda pamuk yükledikleri bir limandır. Bir ara Fransızlar gemilerini İzmir’de değil Kuşadası’nda boşaltarak mallarını karayolu ile İzmir’e getirmeyi yeğlerler. Çünkü Fransa konsolos yardımcısı Kuşadası’nın yerel yöneticileri ile anlaşmayı başarmış, gümrük vergi oranlarını düşürmüştü. 1631-1632 yıllarında Kuşadası Osmanlı hanedan mensuplarından Safiye¹⁰⁸Sultan’a temlik olarak verilmişti.

Sözün özü şudur ki, başta Kuşadası Limanı olmak üzere, Öküz Mehmet Paşa’nın Kuşadası’nı abad eden kendi ismiyle anılan vakıf mülkleri de olmak üzere, Kuşadası kenti etrafındaki verimli araziler, taşınmazlar ve hatta vergiler bile Osmanlı hanedan mensuplarının her zaman dikkatini çekmiş ve saray güç kullanarak çoğu zaman bazı gelirlere el koymuş, bazen ticaret hayatının getirdiği zorunlu şartlara ve çağa ayak uyduracak gelişmelere engel olmuştur. Bu durum ileride kentin kaderine büyük darbeler vuracak, İzmir limanı ile büyük bir rekabet halinde olan Kuşadası Limanı’nın ve kentinin saray kaprisleri, devşirme bürokratların telkinleri ve hanedan mensupların aç gözlülükleri neticesinde Kuşadası 18.yüzyıldan itibaren gözden düşecektir. İzmir limanına yapılan yabancı yatırımları, İzmir Limanı’nın resmi liman olarak korunması ve Kuşadası Limanı’nın “*alternatif liman*” veya ikincil liman olarak tanınmasına sebebiyet verecektir. El altından devlet ricaline ve yerel yöneticilere verilen rüşvetler sonucunda Kuşadası limanı ticari önemini büyük ölçüde kaybedecek, Avrupalı tüccarlar yatırımlarını İzmir’e kaydırarak, İpek İzmir’den ihraç edilecek ve başta Musevi-Ermeni tüccarlar olmak üzere Kuşadası iktisadi hayatının aktörleri olan ticaret erbabı İzmir’e göç edecektir.

108 BOA. MD 85 S 122-264

3. BÖLÜM: KERVANSARAY VE İSKELENİN TİCARETE ETKİSİ

(Resim 21: 19. yüzyıl da bir kervan-Rouargue Kardeşler tarafından resmedilmiştir. Kaynak: Gravürlerle Türkiye Kitabı-1855)

Osmanlı İmparatorluğu'nda kara ulaşımı çoğunlukla at, deve ve katırlardan oluşan kervanlarla yapıldı. Bir kervanın hızı, ortalama olarak 3,5-5 km/saatti. Osmanlı Devleti yol güzergâhlarında, bu hız ve zaman ölçüsüne göre belirlenen mesafelerle kervansaraylar¹⁰⁹, derbentler, menziller ve kaleler kurmuştu. Anadolu'da, Selçuklu Devleti zamanında 30-40 km aralıklarla kervansaraylar inşa edilmiş, bu uygulama Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu veriler göz önüne alındığında kervansarayların yapıldığı noktalar ile kervanların hızı arasında tam bir uygunluk olduğu görülmektedir. Derbentçiler de bu kervansarayların etrafında 15 km yarıçaplı alanın güvenliğini sağlamaktan sorumlu tutulmuştur.

109 Ümit Tekin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi, Kadim Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Sakarya Üniversitesi, Adapazarı 2022, sayı 3, s 39

Kervanlar Osmanlı coğrafyasında şu üç ana koldan yani üç ana yol güzergâhlarını kullanarak mallarını ana merkezlerden alır, satacakları yerlere kadar götürürlerdi.

Bunlardan ilki sağ koldur. Bu yol “Üsküdar-Gebze-Eskişehir-Akşehir-Konya-Adana-Antakya yolu ile Halep ve Şam” tarafına bağlanmakta idi. Sol kol ise “Üsküdar-Gebze-İznik-Bolu-Tosya-Merzifon-Lâdik- Niksar-Karahisar-ı Şarkî-Kelkit-Aşkale-Erzurum üzerinden Tebriz’e ya da Kars’a” doğru uzanmakta idi. Bunların dışında bir de Orta koldan bahsedilebilir ki o da “Üsküdar-Gebze-İznik-Bolu-Tosya-Merzifon-Tokat-Sivas-Malatya-Diyarbakir-Musul ve Kerkük” üzerinden devam eden Basra hattıdır. Bu yollar üzerinde derbentler, kaleler ve kervansaraylar inşa edilmişti. Bu yol ağı üzerinde ayrıca resmi haberleşmeyi ve ordunun intikalini en iyi biçimde sağlamak üzere yol ağıyla örtüşen yaygın bir “*menzil*¹¹⁰ *teşkilatı*” kurulmuştu. Önceleri haberleşme maksadı ile kurulan menzillerin daha sonraları sefer sırasında ordunun iâşesinin sağlanması, kentler arasındaki irtibatın kurulması ve ticari emtianın taşınması amacıyla da kullanıldığı bilinmektedir.

Bedesten ve arasta bir kentin ana ticaret merkezleriydi. Eğer bir kentte bedesten yoksa mutlaka kervansaray olurdu. Kervansaray hem konaklaşmanın yapıldığı, hem de ticaretin icra edildiği bir alandı. Ticaret mallarını kervanlarla getiren ve bunları talep eden alıcılara satarak para kazanmak isteyen tüccarlar kervansarayları mesken edinmişlerdi. Osmanlı Devleti’nde vakıf kurucuları başta “*dünya halkına nimetler yediren, yoksul doyuran, sofrası sahibi*¹¹¹ *olan padişahlar olmak üzere*” sadrazamlar, vezirler, Hâcegan-ı divan-ı hümayun üyeleri, kadı, naip gibi devlet adamları, varlık sahibi kişiler, az veya çok nakit durumuna göre vakıf teşekkül ettirmişlerdir. Osmanlılar kurdukları vakıfları büyük bir inanç ve kararlıkla geliştirme ve sürekli hale getirmeyi bir vazife haline getirmişlerdir. Bu-

110 Yusuf Halaçoğlu, Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar, Osmanlı Araştırmaları Dergisi İstanbul 1981, Sayı 2, s 123-132

111 Nazif Öztürk, Osmanlı Devletinde Vakıflar, Türkler, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2014, Cilt 10, s 434

nun sebepleri 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı devletinde devlet yönetimi, vatandaşın malını korumak, asayişini sağlamak, sınırları korumak, devlet düzeninin daimi olmasını sağlamak ve canlı tutmakla mükelleftir.

Kervanlarda develer ve atlar genellikle bir arada kullanılırdı. Develer yük taşımada ve atlar da yolcuları taşımada kullanılırdı. Süratli kervanlarda ise sadece atlar kullanılırdı. Eşekler çok yavaş olduklarından ve kervanların hızına ayak uyduramadıklarından fakir yolcular genellikle eşek kervanlarıyla seyahat ederlerdi. Kervanların başında¹¹² yolculuğa katılan tüccarların aralarında seçtikleri bir kervanbaşı bulunurdu. Kervanın zamanını ve uygun konaklama yerlerini kervanbaşı belirlerdi, askeri ve idari görevliler karşısında kervan yolcularını o temsil ederdi. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı da bir vakıf malıdır ve Öküz Mehmet Paşa Vakfı'nın gelir getiren akarlarından biridir. Kervansaray kentin tarihinde, ticaret hayatında, kültüründe ve ekonomisinde asırlarca önemli roller üstlenmiş ve kente büyük yararları olmuştur. Kurşunlu Han genişletilerek 17. yüzyıl başlarında dönemin Osmanlı mimarisine göre iki katlı ve avlulu bir kervansaray olarak düzenlenmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan 15 Safer 1173 (8 Ekim 1759)¹¹³ tarihli belgede şöyle denilmektedir. “*Sahibi arzuhal el hac Ali Ağa kullarının mütevellisi olduğu sadr-ı esbak müteveffa Öküz Mehmet Paşa Kuşadası nam mahalde emniyet-i tarik ve muhafaza-yı ebna-yı sebil için bir kule, bir han ve bir iskele bina ve iktiza edip, ulufe ve vazifeleri mal-ı vakıftan eda olunmak şartıyla dizdar ve kale kethüdası ve bölükbaşı ve odabaşı ve iki yüz neferden mütecaviz mustahfızan ve topçuyan ve himenekan tayin etmekle neferatı mezburenin maaş olunan ulufe ve vazifeleri bu ianeden ve gerek taraf-ı vakıftan eda olunmak ahzu hats ve gerek azil ve nasb ve fesih intikalleri zuhur eyledikde....*”

Yukarıdaki metnin günümüz Türkçesine göre sadeleştirilmiş hali

112 Surayia Faraoqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Türkçesi Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı İstanbul, 1994, s 118

113 BOA, AF AMST, III .00240. 19041. 001.002

(Resim 22: Kuşadası İskelesinin eski görüntüsü, Kaynak: Stüdyo AC Fotoğrafçılık arşivi)

şöyledir. “Dilekçe sahibi el hac Ali Ağa eski sadrazam merhum Öküç Mehmet Paşa Vakfı’nın mütevellisi olarak şunları söyledi. Adı geçen Öküç Mehmet Paşa Kuşadası’nda yol emniyeti ve su yapılarının korunması için bir kule, bir han ve bir iskele yaptırmıştır. Ayrıca yukarıda bahsedilen binalarda ve başka yerlerde görevlendirilmek üzere ulufe ve vazifeleri vakıf gelirlerinden sağlanmak şartıyla dizdar, kale kethüdası, bölükbaşı, odabaşı, iki yüz kişiyi geçen muhafız ve topçu askeri görevlendirilmesi istenmiştir.”

Vezir Mehmet Paşa’nın kaptan-ı deryalığı görevi esnasında sultan 1. Ahmet Han’dan aldığı fermanla kurmaya başladığı Kuşadası kentinin ana ticari binaları; “Kurşunlu han, han önünde bulunan iskele, han etrafındaki dükkânlar, pazar kurulan bir alan, Küçük ada üzerinde korsan gemilerini gözetlemek için yapılan bir kule, Balat ve Ayasuluk iskelelerine eklenen ek yapılarıdır.” Onun ölümünden ve yerine geçen defterdar Topal Recep Paşanın tamamlattırdığı sur dışında ise, deve kervanlarının konakladığı bugünkü Sağlık Caddesi üzerindeki acem hanlarıdır. Yukarıda belirtilen belgede geçen “yol emniyeti ve su yapıla-

rının korunması için bir kule, bir han, bir iskele yaptırmıştır” ifadeleri aslında Kuşadası limanı ve yakın çevresinin Öküz Mehmet Paşa tarafından imar ve iskâna tabi tutmak için bilinçli olarak seçildiğini gösterir¹¹⁴. Zira Kuşadası, Sığla Sancağı’na bağlı bir bölge olarak stratejik önem ve jeopolitik durumu itibarıyla Rumeli yol şebekesi, Anadolu yol şebekesi, Şam-Medine Hac yolu, İstanbul-Mısır Hac ve Deniz Ticaret Yolu üzerinde, Mısır’a açılan tarihi Anadolu yarımadasında son güvenli şehir külliyesine sahip Batı Anadolu sahillerindeki önemli noktalardan biridir.

Kuşadası Limanı ve yakın çevresini tanımakta fayda vardır. Zira bu alan, özellikle Kuşadası limanı Sakız ve Sığacık’tan yelken açan gemilerin yanaşabileceği doğal bir limandır. Paşa ve maiyetindekiler, büyük ölçüde sığınacak, korsan saldırılarına dayanıklı bir yapıya sahip olan bu limanı Mısır ile İstanbul¹¹⁵ arasında yaptıkları deniz yolculuklarında tercih etmişlerdir.

Kuşadası kurulduktan sonra Kuşadası iskelesine yanaşan gemilerin yükleme-boşaltma işlemlerini resmi şekilde yapmaları, mallardan alınan vergilerin tahsil edilmesi ve devletin gelir kaybına sebep olmaması için Kuşadası gümrük ağı içine dâhil edildi. “*Sakız, Kuşadası, Çanlı, Güzelçamlı, Balat gümrükleriyle*” aynı ağ içine alındı ve bir bütünlük sağlandı. İstanbul tarafından atanan gümrük emini işe başladı, iskele civarında antrepo binaları yapılmaya başlandı, başta Musevi tüccarlar olmak üzere *Ermeni, Rum, Acem* ve Osmanlı tebaasına ait tacirler kente gelip yerleştiler. 1640-1660 tarihleri Kuşadası kenti bir ticaret limanı olma yolunda emin adımlarla ilerlemeye, batı Anadolu ticaret ağı içerisinde doğal limanı ve emniyetli iskelesi ile öne çıkmaya başladı.

Kervansaray nam-ı diğer Kurşunlu Han; Kuşadası ticaretinin belkemiği yani ana omurgası, önünde iskelesi olan kaleye benzer yapı-

114 Mehmet Akif Erdoğan, Kuşadası Tarihine Dair Bir belge, Öküz Mehmet Paşa Vakfıyesi, İzmir, E.Ü. İzmir Araştırmaları Merkezi, 2016, s 4

115 Mehmet Akif Erdoğan, a. g. m. , s 5

(Resim 23: Eski Kervansarayının görüntüsü, Kaynak: Stüdyo AC Fotoğrafçılık arşivi)

da inşa edilen “*Kurşunlu Han*”dır. Kurşunlu Han, Afrika yarımadası ve Hindistan’dan gelen ticaret yollarının Basra Körfezi’nden kara yoluyla İskenderiye limanı, Rodos, Sakız, Kuşadası, Gelibolu, Bozcaada, İstanbul noktalarından oluşan “İstanbul-Mısır Deniz Ticaret ve Hac Yolu” üzerinde çok önemli bir lojistik merkezi idi. Örneğin Selanik’ten yola çıkacak ve kutsal topraklara gidecek “*hacı-yolcu-ticaret kervanları*” önce İstanbul’a uğrayacak, burada ikmalini tamamladıktan sonra gemiyle Bozcaada ve Gelibolu’ya geçip Akdeniz’e, Rodos hattına girmeden önce Kuşadası’nda son eksikliklerini ikmal edip, dinlenip, hayvanlarının bakımını yaptırıp tekrar gemiye binerek denizden Sakız, Rodos ve İskenderiye limanına ulaşacaklardır.

Vezir Mehmet Paşa Kervansarayı, kervansaraylardaki ticari hareketler bakımından incelendiğinde buralarda geçen ticareti faaliyetlere göre menzillerde inşa edilmiş kervansaraylardan ayrılır. Zira menzillerde inşa edilen kervansaraylarda; kervansaraya gelen kervanlar, buralarda geçici olarak konaklarlar ve beraberlerinde getirdikleri malların değişimiyle

para işlerini de görürlerdi. Bu işlemler yapılırken belli kurallara bağlı olarak hareket edilir ve bir sonraki konak yerine ait mal asla bir önceki yerde, herhangi bir şekilde elden çıkarılamaz veya değiştirilemezdi. Bu özellik ise ticari hayatın sağlamlığını ve devamlığını sağlaması yönünden çok önemliydi. Esasen menzil kervansaraylarından, şehir kervansarayları ve şehir hanları bu noktada ayrılmaktaydılar. Şehir kervansaraylarında borsa işlemlerinin görülmesine karşılık, şehir hanları mal yapımı ve ticaret işlerinin birlikte görüldüğü yerler olmaktaydı. Şehirlerde inşa edilmiş olan hanların isimlendirilmesi de buralarda üretilen mallarla ilgiliydi¹¹⁶. Öküz Mehmet Paşa Kervansaray-hanında dükkânlar hem kervansaray içinde hem de dışında yer alarak uzun süre konaklayacak ticaret kervanlarına, yolcu-hacı kabilelerine hizmet vermek amaçlanmıştı. Bu uzun süreli konaklamalar için kervansarayda “*yatakhane, aşhane, mescit, hamam, şadırvan, hastahane, eczane, erzak deposu, ticari eşya ambarları, ahır, samanlık, sarraç, nalbant*¹¹⁷, *fırın*” gerekli öğeler Kurşunlu Han da bulunuyordu.

Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, Vakıflı kervansaraylar gurubunda, idari olarak “*Haremeyn-i Şerefeyn Evkafı*” na bağlanmıştı. Haremeyn müfettişleri vakfa yapılan müdahaleleri önlemeye çalışmış ve vakfin yönetimi, denetimi bu şekilde gerçekleşmiştir¹¹⁸. Zira idare bakımından kervansaraylar Osmanlı devletinde iki grupta yönetilirdi. Bunların bir kısmı şehir ve kasabalarda ticari olarak vakıflı idi ki bunlarda yolculardan para alınmazdı¹¹⁹. Kervansarayın, ticaret kervanları, yolcu-hacı kabilelerine hizmeti için görevlilerin tayini ve bunlara verilecek ücret vakfedici tarafından vakfiyede nereden sağlanacağı ve ücretin ne kadar olacağı kesin olarak belirtilirdi. Vakıflı kervansaraylarda “*şifahane, maristan, bimaristan, misafirhane*” tipinde olan bu binalara

116 Gönül Çantay, Türk Mimarisinde Kervansaraylar, Türkler, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2014, cilt 6 s 77

117 Erol Özbilgen, a. g. e. , s 322

118 M. Akif Erdoğan, a. g. e. , s 7

119 Erol Özbilgen, a. g. e. , s 333

batıda pek rastlanmazdı.¹²⁰

Şehirlerin tarih sahnesinde yerini almasında ve şehircilik anlamında gelişme göstermesinde ticaret potansiyeli¹²¹ bulunan alım-satım yerleri, imalathane, antrepo gibi ticaret mekânlarının iktisadi-ekonomik durumları, nicelik-nitelik bağlamında şehirlerin ticari boyutunda hayati rol oynarlar. Hatta bu yapılara ticari canlılığın atar damarları demek yanlış olmaz. Kuşadası bölgesinde yaşanan bu canlılık Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı ile ortaya çıkmış ve kıyı ticaret ile zamanla gelişmiştir. Mimari ve lojistik yönlerden Kuşadası kervansarayı incelendiğinde kesme taş malzeme ile inşa edildiği, kale ile liman arasında yer alan noktada yapıldığı görülecektir.¹²² Duvarların üzerindeki mazgal ve dendan dizileri yapıya bir kale görünümü vermektedir.¹²³ Kuzeybatı köşesinde yer alan çıkıntılar dikkate alınmazsa, üzeri dendan ve mazgallarla çevrili kervansarayın planı tam bir dikdörtgendir.

Dış duvarlarda moloz taşlardan yapılmış bir hare kullanılmıştır. Bu duvarlar, sadece ikinci kattaki odalarda sivri kemer alınlıklı ve silmeli pencerelere ev sahipliği yaparak zarif görünüşlü mazgallarıyla ayrı bir güzelliği sergilemektedirler. Biri deniz kenarında diğeri de cadde üzerindeki ikinci kapısından başka bir küçük kapısı da bulunan yapının iç kısmında dikdörtgen avlunun etrafını iki kat halinde sivri ve basık kemerli revaklar çevirmektedir.¹²⁴ Yapıda yalnız üst kat odalar dışa açılan, sivri kemerli ve dikdörtgen açıklı pencereler ile dışarıya hâkimiyet daha iyi sağlanmaktadır. Üstte pencere aralarında dışa taşkın çörtenler sıralanmış, avlu, her iki katta dört yönde taş ayaklara oturan tuğladan,

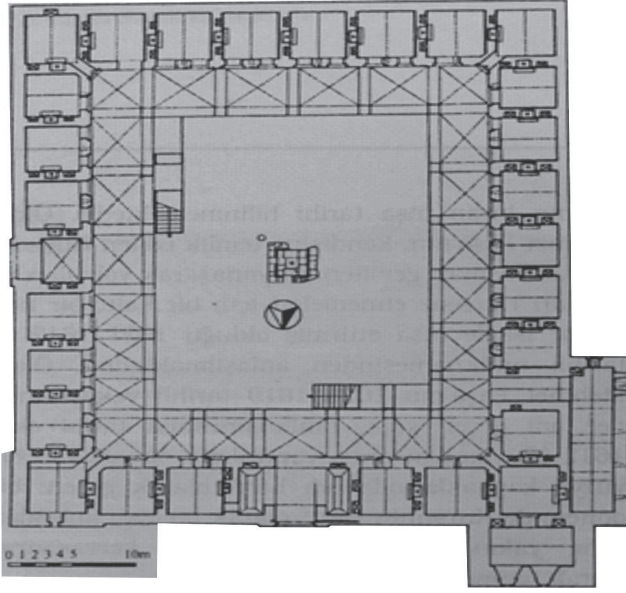
120 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, İstanbul 1972, MEB Yayınları, s 246

121 İnci Kuyulu Ersoy, *Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayının Tarihlendirilmesi ve Bazı Mimari Ayrıntılarının Değerlendirilmesi*, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu, Kuşadası, Kuşadası Belediyesi, 2001, s 179

122 Feramuz Berkal, *Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hareketinde Kullanılmaları*, Vakıflar Dergisi, Ankara, 1973, sayı 10, s 350

123 Ahmet Vefa Çobanoğlu, *Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı*, TD Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 34, Ankara 2007, s 26

124 Feramuz Berkal, a. g. e. s 351

(Resim 24: Kurşunlu Han alt kat vaziyet planı
Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy makalesi)

sivri kemerli revakların arkasında içinde ocakları bulunan beşik tonozlu odalar sıralanmaktadır. Bu odalar “birinci katta yirmi altı, ikinci katta yirmi sekiz odadır.”¹²⁵

Bu odalardan kapıların üzerindeki dizdarlara, gümrük eminlerine tahsis edilmiştir.¹²⁶ Sadece kuzeydeki giriş

holünün iki yanı aynalı tonozlu mekânlarla genişletilmiş olup aynı plan üst kattaki odalara da yansıtılmıştır.¹²⁷ Kuzeybatı köşesinde dışa çıkıntılı biçimde ele alınan bölümler iki katta da mazgallı olarak düzenlenmiştir. Kuzeydeki birim ise köşe odalara açılan birer mekândır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden kervansarayın ortasında bir “şadırvan ve bir köşk mescidinin” bulunduğunu öğreniyoruz. Diğer taraftan bir kapısında bugün var olmayan çarşıya açılması kervansarayın bir hizmetini daha ortaya koymaktadır.¹²⁸ Dış duvarlarda bulunan top deliklerinin savunma amacı doğrultusunda kullanıldığı, hem kervansarayın, hem de Kuşadası’nın ihtiyaç dâhilinde denizden gelecek korsan saldırılarına ve tacizlerine karşı koruma işlevi görmektedir. Vezir Mehmet Paşa Kervansarayı’nın diğer bir özelliği ise çok katlı kervansaray tipinde yapılmış olmasıdır. 1617-1618 yıllarında yapılmış bu ker-

125 Ahmet Vefa Çobanoğlu, a. g. e. , s 26

126 Feramuz Berkal, a. g. e. s 351

127 Ahmet Vefa Çobanoğlu, a. g. e. , s 26

128 Feramuz Berkal, a. g. e. s 351

vansaray Anadolu'nun batı bölgelerinde inşa edilmiş, Menemen (17. yüzyıl başı) ve Ankara Nallıhan (1606)¹²⁹ ve diğer çift katlı kervansaraylar gibi, ticaretin yoğun olduğu kervan yolları üzerinde bulunmaktadır. Özellikle deniz kıyısında inşa edilmiş olan Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, deniz ticareti yoluyla şehre giren ticaret malları ile limandan çıkış yapacak ticaret mallarının sevkinde, yasa dışı göç hareketlerinin kontrolünde önemli rol oynamıştır. Zira Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde kervansaray duvarına bitişik durumda (bugün var olmayan) bir “gümrük emini evinden”¹³⁰ bahsederek Kuşadası Kervansarayının bir deniz gümrük noktası olması durumunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kurşunlu Handaki Ticari Hayat; Kurşunlu Osmanlı kervansaraylarının hem mimari özelliklerine sahip olduğu kadar hem de Osmanlı sosyal, kültürel ve ticaret hayatının getirdiği usulleri yaşamıştır. Osmanlı mimarisinde Selçuklu kervansaraylarından farklı olarak kale görünümünden uzaklaşmış, yapının dışarıyla bağlantısı artmıştır. Kervansaray olarak tasarlanan, cephesinde dükkânların yer aldığı kervansaraylar Osmanlı devrine hastır. Osmanlı döneminde şehir içi hanları, ortada bir avlu, avluyu çevreleyen revaklar ve revakların arkasına yerleştirilmiş odalardan oluşan, genellikle iki katlı kargır yapılardır. Hanlarda izlenen bu klasik şemanın yanı sıra, değişik mekânsal çözümler de olsa uygulanmıştır. Örneğin İzmir Kızlar Ağası Hanı (1744), handan daha çok bir arastalar kompleksi gibidir. Hanlarda arazinin (meyil) durumuna göre ender de olsa üç kat görülebilir veya bir bodrum kat izlenebilir.

Hanlarda ayrıca, mescit, şadırvan, hela veya hamam da bulunabilmektedir. Hanın dış cephelerinde, sokak durumuna bağlı olarak dükkânlar yer alabilir. Konaklama adabı kervansaraylarda pek farklılık göstermediğinden Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı'nda da aşağıdaki şekilde gerçekleşirdi. Akşam yemeğinden sonra mehterhane

129 Gönül Çantay, a. g. e., s : 81

130 İnci Kuyulu Ersoy, a. g. e. , s 184

çalınıp kapılar kapanır. Kapılarda gözcüler ve kapıcılar dururlar. Kapıcılar geceleri vakıf kandillerini yakıp dibinde yatarlar. Eğer gece yarısı dışarıdan bir konuk gelecek olursa kapıyı açıp içeri alırlar, yiyecek getirirler ama cihan yıkılsa içeriden dışarıya kimseyi bırakmazlardı. Çünkü hanlardaki vakıf şartları böyledir.

Sabahleyin herkes kalkınca yine mehterhane çalınır, herkes malını kontrol eder. Hancılar, bağırarak herkesin mallarının tamam olup-olmadığını sorarlardı. Yolcular ” *tamamdır*” dedikten sonra kapıcılar kapının her iki kanadını birden açarlar ve yola koyulanlara hayır duaları ederlerdi.¹³¹ Hancının herkesin malının ve elbiselerinin tamam olup-olmadığının sorusuna olumlu cevap alınamazsa, önce hırsız araştırılıp bulunur, sonra kapı açılırdı. Ancak önce olumlu cevap verilmiş ve kapı açılmışsa artık yapılan ihbar¹³² ve itiraz geçersiz sayılırdı. İşlevsel olarak hanlar, küçük kervanların indiği, yolcuların konakladığı, depolama ve atölye kullanımı ile perakende ticaret yapılan mekânlardır. Hanlarda, özellikle üst kat odalarında tüccarlar konaklamakta, ayrıca gezginler, resmi görevliler de kalabilmekte ve hatta sadece onların konaklaması için hanlar da bulunabilmektedir. 19. yüzyıl sonlarında yıkılan, İstanbul’daki Elçi¹³³ Hanı, sadece elçilerin konakladığı bir han olarak bilinmekte ve bu isimle anılmaktadır. Hanlar bu işlevlerine göre veya içerisinde depolanan veya pazarlanan ürüne göre Pamuk Hanı, Koza Han gibi isimlerle anılmaktadır.

Perakende satışın olduğu bu dükkânlarda, akşamları dükkân cephelelerini kapayan çifte kepenkler, gündüz alttaki kepengin öne doğru açılması ile tezgâh, üsttekinin yukarı doğru kaldırılması ile de malları güneş ve yağmurdan koruyan saçak görevini üstlenmişlerdi. Dükkânların altında mahzen veya bodrumları da bulunabilmekteydi. Dükkânlar

131 Erol Özbilgen, a. g. e. , s 333

132 Tuba Akar, Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi, Bilim ve Sanat vakfı Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, Yıl 2009 İstanbul , s 267-292

133 Tuba Akar, Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı, a. g., m., s 271

KURŞUNLU HAN DELLALI

Ben Kurşunlu Han dellalı İsrail
Her sabah namazından sonra nida eder ve
yolculara sorarım her hangi bir zayı mal
var mıdır diye. Tamamdır derlerse kapı
açılır ve kervan yola çıkar. Na-tamam
derlerse o zaman hırsız bulunana kadar
kapı açılmaz. Nidam altıdır okuyun

“ Ey ümmet-i Muhammed ! Malınız,
canınız, atınız, donunuz tamamdır ? ”
“ Tamamdır !. Hakk sahibi-i hayrata
Rahmet eyleye ! ”
“ Yollarda gafıl gitmen
Bisat gaip itmen
Herkesi refik itmen
Yürün Allah asan getüre. ”

(Resim 25: Kurşunlu Han Dellalı- Kaynak: Kurşunlu Han kitabı)

önceleri ahşap olarak yapılmış olsa da, çarşılarında yangınların sıkça çıkması ve büyük zararlara yol açması sonucunda, kargır olarak yenilenmişlerdi.

Eramine-i Acem ve Acem Hanları; 16. yüzyılın ortalarında İran’da zuhur eden, o yüzyılın sonunda ve 17. ve 18. yüzyılların tamamında etkili olan “Acem tüccarları veya Eramine-i Acem yani İran Ermenileri” adıyla bilinen bir tüccar gurubu vardır. Bu grup Osmanlı ticaretini derinden etkilemiş, İran şahları tarafından Osmanlı ticaretine ket vurmak için desteklenmiş ve Anadolu ticaret hayatında kentlerin idarecilerini çok zorlamıştır. Acem tüccarları Manisa¹³⁴ ve Üsküdar bölgesindeki köyleri dolaşırken ve mallarını satarken, bazıları da Midilli Adası’nda faaliyet gösterirlerdi. Şah Abbas döneminde Isfahan yakınlarındaki yeni “Culfa” şehri kurulmuş ve İran Ermeni tüccarları bu şehirde ikamete mecbur edilmişlerdi. Şah Abbas, İran Ermenilerinden birçok aileyi İran

134 Surayia Faraoghi, Osmanlı’da Kentler ve Kentliler, Türkçesi Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı İstanbul, 1994 , s 66

ipeğini dünya ticaretine pazarlamaya memur etmişti. Yeni Culfa'dan başlayan kervanlar, Erzurum üzerinden Anadolu'ya girmiş, Anadolu'yu baştanbaşa geçerek Ankara'ya uğramış, Ankara'dan da devam ederek İzmir Limanı'na kadar ulaşmıştı. İzmir Limanı'ndan Ege Adaları'na da uğrayan bu kervanlar ticaretin ana kollarından biri olmuştu.

“*Eramine-i Acem*” olarak anılan İran Ermeni tüccarları, 1550-1800 döneminde, Anadolu coğrafyasını kesen uluslararası ticaret yollarının dışındaki küçük kasaba ve kentlerde kendi ticari sahalarını oluşturabilmişlerdi. Acem tüccarlarını hanlarda uzun süre kalmaya ve yerel tacirlerle iş birliği yapmaya itmişti. Ancak bu faaliyetler, tüccarların vergi yükümlülükleri ve yerel unsurların mal alışverişlerindeki ticari öncelikleri hususlarında yerelden sert bir muhalefetle karşılaşmıştı. Özellikle 1550'lerden sonra çıkarılan birçok emir, Acem tüccarının Osmanlı merkeziyle çatışmaktan olabildiğince kaçındığını gösterirken tüccarların gümrük vergisi ödemekten sıklıkla kaçtıklarına ve ticari düzenlemeler için devletle sıkı pazarlıklar yaptıklarına işaret etmektedir. 1550-1650 döneminde Osmanlı merkezi ile Acem tüccarların aralarındaki ilişkiyi belirleyen asıl dinamik, tüccarların vergi kaçırmasından ziyade Osmanlı-Akdeniz havzasındaki para kriziydi. Bu krizin tam ortasında Acem tüccarları gümüş ve değerli madenleri, Batı ve Orta Anadolu'dan doğudaki gümrük bölgesine ve Safevi sahasına taşımaya çalışmışlardı.

İran Ermenileri tarafından kervanlarla taşınan “*Acem İpeği*” önceden Halep pazarına getirildiği halde, Safevi siyaseti gereği yüksek Osmanlı gümrük vergileri bahane edilerek Halep'e değil İzmir'e getirilmeye başlandı. Bu politika sonucunda kısa zamanda İzmir gelişmeye başladı ve İpek ticaretinin önemli bir pazarı haline geldi. Halep ve Bursa pazarlarından Osmanlı ipeğini almak istemeyen Avrupalı tüccarlar, İran Ermenileri ile önce gizli ortaklıklar kurdular ancak zaman içerisinde İzmir'de Osmanlı Ermenileri ve diğer gayr-i Müslimlerle yasal ortaklıklar oluştu. Osmanlı ipeğini pazarlayan Halep ve Bursa pazarları da

önemlerini kaybetmeye başladı. İran Ermenileri kervanlarıyla İran ipeğini Halep ve Bursa pazarlarına indirmeyip direk olarak İzmir pazarına getiriyor ve ortaklılar kurdukları Avrupalı tüccarlara direk satıyorlardı. İpeğin yanında uğradıkları Ankara ve çevresindeki ilçelerden bizim “sof” dediğimiz, Avrupalının “moher” adını verdiği Ankara keçisinden elde edilen yünü de İzmir’e kervanlarla taşıdılar. Zira tiftik yünü Avrupa’da inanılmaz bir rağbet görmekte ve tiftik ticareti büyük paralar kazandırmaktaydı.

Acem Ermenileri, Anadolu ve İran coğrafyalarında yaşayan, göçer Türkmen unsurlardan farklı olarak, Anadolu şehirlerinde yaşayan gerek Safevi ülkesine gerekse Anadolu’dan Balkanlar’a, oralardan Avrupa’nın çeşitli ülkelerine, Rusya ve Hindistan’a varıncaya kadar birbirleriyle ilişkilerini asla terk etmeyen gruplardı. Acem Ermenileri, İran/Culfa Ermenileri olmakla beraber Anadolu Ermenileri ile zaman içerisinde karışan çoklukla uluslararası ticaretin bizzat uygulayıcıları bazen de aracıları olan unsurlarıdır. Hanlarda konaklamakta olanlardan bazıları on-on beş yıldır bu şekilde “ikamet” etmekteydiler. Bu durum elbette şehir ahaliilerinin ödemekle yükümlü olabilecekleri bir kısım vergilerden kaçınma ya da handa kalan, ticaretle uğraşan, teorik de olsa gelip-geçen tüccarın sahip olabilecekleri belirli hak ya da muafiyetlerden yararlanma isteğinden kaynaklanan bir keyfiyet olarak da düşünülmelidir. Acem¹³⁵ Hanı tanımlaması dışında Osmanlı coğrafyası üzerinde çoklukla barındırdığı/hizmet verdiği unsurların adıyla anılan pek az han grubu vardır. “Acem Hanı” tanımlaması aslında isimleri farklı olan bazı hanların hizmet verdikleri Acem unsuru dolayısıyla süreç içerisinde bu isimle anılmaya başlamaları ile günümüze dek ulaşan bir kavramdır.

Acem tüccarlarının Anadolu’dan Balkanlar’a doğru uzayan ticaret

135 Cahit Telci-İrfan Kokdaş, Anadolu’da Eramine-i Acemi Haritalandırmak, Yollar, Hanlar, Mallar ve Gümüş, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, İzmir 2022, Cilt 37 sayı 2, s 688

şebekesi üzerinde taşıdıkları mallar aynı zamanda Avrupalı tüccarların buradan alıp götürmek durumunda oldukları ürünlerden başkası değildi. Dolayısıyla Acem tüccarlarının kullandıkları yol şebekesi, Anadolu¹³⁶ ve Balkanların

(Resim 26: Sofya Angora yünü-kaynak: Ankara Olgunlaşma Enstitüsü)

belirli yerlerinden bu malları alıp ülkelerine götürmek isteyenleri ve bu esnada Osmanlı yerel esnaf ve imalatçılar ile bunların örgütlerini, Avrupalı tüccarlar ile bunların temsilcisi makamında olan konsoloslukları ve bunlarla Acem tüccarları arasında farklı kombinasyonlarda geliştirdikleri ilişkileri içine almaktaydı. Bu arterlerden özellikle “İzmir, Ankara, Halep ve Erzurum” bağlantıları, Acem ticaret hatlarının kesişim noktalarını oluştururken Acem tüccarlarının bu yollar dışında yer alan şehir ve kasabalarda da faal oldukları görülmektedir. 1570’lerden itibaren Ankara, Ayaş, Beypazarı, Tosya, Tokat gibi “sof”¹³⁷ üreten Orta Anadolu kentleri menşeli Ermeni ve Müslüman tüccarlar, merkezinde ipeğin de yer aldığı ticari ilişkiler ağı ile Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisi ile eklemlenmesini sağlayan bir potansiyel oluşturmuşlardır. Bu eklemlenme keyfiyeti, Osmanlı sınırları içerisinde güneyde Halep, kuzeyde Karadeniz kıyıları ve Karadeniz’in kuzeyi ile Orta Anadolu coğrafyasında Ankara, Bursa ve Batı Anadolu’da İzmir’de düğümleniyordu. Elbette İstanbul bu ilişkiler ağını aynı zamanda tanzim eden otoritelerden birini barındırması sebebiyle önemlidir.

136 Cahit Telci-İrfan Kokdaş, Anadolu’da Eramine-i Acemi Haritalandırma, a., g., m., s 689

137 Cahit Telci-İrfan Kokdaş, Anadolu’da Eramine-i Acemi Haritalandırma, a., g., m., s 691

Sof üretimi çok çeşitli alanlarda, hatta o dönem top teknolojisinde kullanılan bir stratejik üründür. Sof, 17. yüzyılda Ankara keçisinden üreilmeye başlanmış, yumuşak olması ve sıcak tutması yönüyle Avrupa’da bilhassa İngiliz, Hollanda, İtalyan ve Leh tüccarlarına büyük paralar kazandırmış, İran Ermenileri tarafından kervanlarla Ankara’dan satın alınıp, İzmir pazarına getirilmiş ve burada Avrupalı tüccarlara satılmıştır. Bu ticaretle birlikte İzmir “*ipek ve sof ürünleri*” mamullerinde ana pazar haline gelmiştir. 18. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu ticaret yaklaşık 150 yılda İzmir’i ana merkez yapmıştır.

Önceleri Ankara’da keçilerden elde edilen sof tezgâhlarda dokunmuş ve kumaş olarak Acem Ermenilerine satılmış, kervanlarla İzmir Limanı’na getirilmiş ve Avrupa’ya ihraç edilmiştir. Zaman içerisinde Avrupalı tüccarlar, iplik olarak sof talep etmişler, Ankaralı dokumacılar önceleri direnmişler ancak talep arzı etkilemiş ve iplik haline getirip satmak zorunda kalmışlardır. 18. yüzyılın sonlarında ise bilhassa İngiliz tüccarların baskısıyla sof hammadde olarak Avrupalı tüccarlar tarafından satın alınıp kendi fabrikalarında önce iplik ve sonra kumaş halinde imal edilerek pazarlanmıştır. Bu durum ne yazık ki Ankara tiftik yünü- nün sonunu getirmiştir.

Acem Ermenilerinin Osmanlı ekonomisine ve ticaret hayatına vurdukları darbe sadece ipek ticaretini ve sof üretimini baltalamak değildi. Bu tüccarlar kervanlarıyla getirdikleri bu ürünleri İzmir Limanı’nda Avrupalı tüccarlara satmışlar ve karşılığında gümüş almışlardır. İşin ilginç olan bir yönü de Osmanlı akçesi olan gümüş paraların basıldığı darphanelerin yakınlarındaki hanlarda konaklamalarıdır. Cahil Telci-İrfan Kokdaş hocaların makalesinde yazdıklarına göre Acem tüccarının Anadolu’daki coğrafi varlığı 16.yüzyıl Anadolu darphaneleri haritasıyla neredeyse birebir uyuyor. Osmanlı darphanelerinin esas itibariyle gümüş ihtiyacını piyasadan karşıladığı bir dünyada Acem tüccarının darphane yerlerinin etrafında görünmesi pek de şaşırtıcı değildir. Ancak

gönderilen sayısız emirden de anlaşılacağı üzere bu durumun, onları ipek ya da sof ticaretinin ötesinde değerli maden tüccarlarına dönüştürdüğünü görüyoruz.

16. yüzyılın ortalarındaki Safevi tağşişi ile başlayan, neredeyse 1640'lara kadar devam eden süreç; Osmanlı para sistemi için Halil Sahillioğlu tarafından çok haklı bir biçimde sikke tashihleri devresi olarak adlandırılmıştır. Bu dönem Anadolu'daki para düzenini yerle bir ederken Acem tüccarlarının gümrük bölgesi olarak tarif ettiğimiz Doğu ve Güneydoğu bölgeleriyle batı bölgeleri arasındaki akçe kur değerlerinden kaynaklı arbitraj fırsatı tüccarları doğuya gümüş taşımaya sevk etmişti. Osmanlı merkezinin 1550-1650 arasındaki dönemde Acem tüccarına ilişkin çıkardığı emirlerin çoğunluğunun gümrük ve gümüş akışıyla ilgili olması bunu doğrulamaktadır. Merkezin Acem tüccarın faaliyetlerine yönelik artan ilgisini kuruşa dayalı bir para sistemine geçilmeye başlanan 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında da görmekteyiz.

Ermeni Acem tüccarı ve kara yolu ticaretinin gerçekleştiği Osmanlı coğrafyasında takip edebildiğimiz faaliyet, stratejik anlamda ipeğin yanında ve muhtemelen ondan daha da önemlisi; ancak çokça gözden kaçırılan bir oranda kıymetli maden ve nakit para etrafında şekillenmekte idi. Özellikle Osmanlı-Safevî harpleri sürecinde Safevî ordusunun ve elbette devletin finansmanı bir anlamda bu ticaretten gelecek paraya dayanmakta idi. Anadolu'da faaliyet gösteren Acem tüccarlar, bir taraftan sattıkları ipek karşılığı kazandıkları nakit parayla değil, bu para ile alacakları mallarla topraklarından ayrılmasını isteyen Osmanlı merkezi siyaseti ile olabildiğince nakit ve madenle Safevî topraklarına dönmelerini bekleyen/isteyen Şah Abbas yönetiminin beklentisi altında faaliyet göstermekte idi. Kasım 1718 tarihli geç bir mühimme kaydı Osmanlı merkezinin bu konuda yaptığı hassas değerlendirmeye atıf yapar: "...İzmir'de ticaret eden bazı Acem taifesi ve bâzergân makulesi

(Resim 27: Yirmi para-Kaynak: İnternet)

ma'mul altun ve gümüşü alub Acem tarafına ve diyâr-ı âhere göndermeleriyle darphaneyevârid olan altun ve gümüş killetine bâis olmağla İzmirli ¹³⁸tüccardan ve gerek Acemlerden aher diyâra götürmek üzere bulunan altun ve sim ma'rifet-i şer'le yoklanub..."

Acem Ermenilerinin İzmir'de mallarını satmaları Batı Anadolu'daki diğer şehirleri de etkilediği

muhtemeldir. Kuşadası'nın da Acem Ermenilerinin tesirine girmeleri de bir gerçektir. *İzmir ile rekabet eden Kuşadası ve çevresinde bu tüccarların ilgisini çekecek bazı ticaret mallarının olduğu da aşîkârdır. Bunların başında Akça şehir adıyla bilinen Söke ovasında "pamuk" üretilmekte ve giderek Avrupalı tüccarların ilgisini çekmektedir. Ayrıca o tarihlerde ticareti elinde bulunduran Ermeni ve Musevi tüccar kesimi de Kuşadası Limanı çevresinde antrepolara sahiptir. Kuşadası Ermenileri Kurşunlu Han'daki bir nevi ticaret borsasını yönetmekte ve Musevi sarraflar ise para ticaretini ellerinde tutmaktadırlar. Araştırmalarımız neticesinde 17. yüzyılın sonlarına doğru Kuşadası'nda "Acem Hanlar"nın olduğunu ve Acem tüccarlarının kervansaray çevresindeki hanlarda konakladıklarını biliyoruz. Bu hanlardan birinin de "Kuşadası Acem Hanı" olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bugünkü Sağlık Caddesi üzerinde konuşlanmış deve kervanlarının yükleme-boşaltma yaptıkları hanlardan biri de bu Acem Ermenilerinin konakladığı handır.*

Kuşadası Kambiyo İşlemleri ve Ticaret Borsası; Bağımsız devlet olmanın iki temel işaretlerinden biri bayrak, diğeri ise devlet kurucusu veya yaşayan hakanı adına bastırılan "*para*" dır. Bir dolaşım aracı

138 BOA. A.DVNSMHM: 127, s. 266/1128, Evasıt-ı Zilhicce 1130-5-14 Kasım 1718

aynı zamanda, güç ve kudretin de temsilcisi olan para; geçmişten günümüze uzanan süreçte iktisadi hayatta en önemli göstergelerden biridir. Bir devletin iktisadi düzenin en belirgin gerçeği ve değişmez ögesidir. İktisadi hayattaki bütün olumlu ve olumsuz gelişmeler para üzerinden çözümlenebilir. Para politikası ¹³⁹ da iktisadi hayatın düzen ve devamının sürekli olması için izlenilen yoldur. İktisat politikaları ve siyasi iktidarın ya da devletin arasında simbiyotik bir ilişki genel hatlarıyla incelendiğinde göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti de ilk defa 1326 tarihinde Orhan Bey zamanında para bastırdı ve devlet alameti olarak kullanmaya başladı.

Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar, tahta çıkan yeni padişah eski sikkeleri yasaklayıp kendi adına sikke bastırıp tedavüle sokmuştur. Buna “*tecdid-i sikke siyaseti*” denmiştir. 16. yüzyıl ve öncesinde Osmanlıda para ekonomisi muadili olduğu devletlerde olduğu gibi “*altın, gümüş, bakır ve diğer madenleri*” içeren sikkelere dayanıyordu. “*Mangır ve pul*” adı verilen diğer madeni paralar ise gündelik işlerde kullanılıyordu. Gümüş içerikli “*akçe* ¹⁴⁰” imparatorluğun belirli yerlerinde kullanılmıyordu. 16. yüzyılda Mısır ve Suriye’de “*pare*” adı verilen Osmanlı gümüş sikkeleri, Doğu Anadolu ve Irak’ta ise “*şahi*” adı verilen Osmanlı gümüş sikkeleri kullanılıyordu. Altın paralar ise büyük hacimli işlerde, uzun mesafeli ticaretlerde ve büyük servetlerin saklanması için kullanılırdı.

Kâğıt para kullanımının başlaması, hem teknolojik açıdan hem de merkezi devletlere duyulan güven açısından büyük bir önem arz ediyordu. İlk Osmanlı banknotları Abdülmecit tarafından 1840 yılında “*Kaim-i Nakdiye-ı Mutebere*” adıyla, bugünkü dille “*Para Yerine Geçen*

139 Mustafa Öztürk, Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi , Türkler Ansiklopedisi , Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 10, Ankara, 2002, s. 802

140 Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları İstanbul, 4. Baskı, 2007, s. 113

141 Ali Akyıldız, Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo Ekonomik Etkileri, İstanbul 1996, Eren yayıncılık, s 75

(Resim 28: 1915 Tarihli 2.5 liralık kupür.
Kaynak: Osmanlı Bankası Müzesi)

Kâğıt”, bir anlamda para olmaktan çok faiz getirili borç senedi veya hazine bonusu niteliğinde olmak üzere çıkarılmıştır. Bu paralar matbaa baskısı olmayıp, elle yapılmış ve her birine de resmi mühür basılmıştır. Kaimelerin zaman

içerisinde taklidinin kolayca yapılması ve kâğıt paraya olan güvenin azalması nedeniyle 1842 yılından itibaren matbaada bastırılmasına başlanarak, el yapımı olanlarla değişimi sağlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda 1862 yılına kadar çeşitli şekil ve miktarlarda kaime ihraç edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda, 1856 yılında İngiliz sermayesi ile kurulan Osmanlı Bankası “*Bank-ı Osmani*”, 1863 yılında Fransız ve İngiliz ortaklığında “*Bank-ı Osmani-i Şahane*” adıyla bir devlet bankası niteliğini kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun sık sık Avrupa piyasalarından borçlanmak zorunda kaldığı dönemlerde İngiltere ve Fransa, devletten ziyade, kendi idaresi altındaki bu bankaya güven duymuş ve mali ilişkilerini bu bankayla yürütmüştür.

Osmanlı Devleti’nde ilk ticaret hukuku düzenlemelerinde Tanzimat Fermanı’nın etkisi olmuştur. Fransa’dan tercüme edilen düzenlemelere uygun biçimde 1838 yılında Meclis-i Ziraat ve Ticaret Komisyonu oluşturulmuş, Tanzimat Fermanı’nın kabulünden sonra 24 Mayıs 1839 yılında İstanbul’da “*Umur-ı Ticaret ve Ziraat Nezareti*”¹⁴² kurulmuştur. Modern anlamda Ticaret Kanunnamesi 1850’de kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde ticaret hukukuna dair anlaşmazlıklar öncelikle şer’i hükümler çerçevesinde çözülmeye çalışılmıştır. Yabancı tüccar-

142 M Macit Kenanoğlu, Ticaret Kanunnamesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku, 1. Baskı, Lotus Yayınevi Antalya 2005, s 17–19.

ların şer’i hükümlere itirazı ve Avrupa ile ticarete sorunlar yaşanması nedeniyle 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu tercüme edilmiş, “*Kanunname-i Ticaret*” adıyla 1850’de Osmanlı Ticaret Hukuku Kanunu yürürlüğe girmiş ve bu Kanun 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Batı Anadolu’da limanı, kervansarayı ve hinterlandındaki önemli ihraç ürünleriyle bir ticaret şehri haline gelen Kuşadası’nda bugünkü modern anlamda “*Ticaret borsası*” olmamasına rağmen, klasik Osmanlı iktisadi sistemi vardı. Kurşunlu Han ve civarındaki çarşılardaki ticaret hacmi Osmanlı tebaası olan Ermeni ve Musevi tüccarlar tarafından yürütülmekteydi. Osmanlı iktisat anlayışı kaba hatlarıyla klasik dönem ve yeni dönem olmak üzere iki döneme ayrılabilir. 14-16. yüzyıllarda beliren ve 19. yüzyılın ortalarına kadar süren döneme klasik dönem, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki değişme ve gelişmeleri içeren dönem ise yeni dönem olarak ifade edilebilir Osmanlı devletinin klasik dönemi 14.¹⁴³ yüzyılda şekillenmeye başlanmış, 16. yüzyılda olgunluk seviyesine ulaşmış, 17. yüzyıl başında zirveye çıkmış ve sonrasında gerileme sürecine girmekle beraber 19. yüzyılın ortalarına kadar ruh ve felsefesi korunmaya çalışılmıştır.

“*Ticaret Borsası*” nı başta tarımsal ürünler olmak üzere toplumsal yaşamın idamesi için zaruri temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının¹⁴⁴ belirlendiği aslı yapılar olarak tarif edebiliriz. Mal, hizmet ve üretim faktörlerinin alıcı-satıcılarının karşı karşıya getirilmesi yöntemiyle iktisadî kararların alınmasına imkân veren her türlü ortam olarak tanımlanabilen “*piyasa*” kavramının gündelik hayattaki en yaygın ve somut örnekleridir. Ülkemizde modern ticaret borsalarının tarihi kökleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat Dönemi’ne kadar gitmektedir. İlk

143 Ensari Yücel, Osmanlı Dış Ticaretinin Analizi ve Osmanlı İktisat Anlayışındaki Değişimin Dış Ticaret Politikalarına Yansımaları, Bilgi ve Ekonomi Yönetimi Dergisi, İstanbul 2023, Cilt 18 sayı 1, s 33

144 Bahar Burtan Doğan, Ticaret Borsacılığının Dünyada ve Türkiye’deki Gelişim Süreçlerine Genel Bir Bakış, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Erzurum 2010, cilt 24 Sayı 1, s 43

girişimin; 1838 yılında “*Meclis-i Ziraat ve Sanayi*”¹⁴⁵ nin kurulması olduğu ve bu oluşumun ülkemiz ticaret borsalarının ilk nüveleri olarak mütalaa edilebildiği söylenilebilir. 1856 yılında ilan edilen “*Islahat Fermanı*” akabinde de sürdürülen mevzuat oluşturma sürecinin 1870’li yıllarda ivme kazanmıştır.

Klasik dönem Osmanlı iktisat politikasının en önemli unsurları olan dirlik¹⁴⁶ ve vakıf sistemleri 17. yüzyılın sonlarına doğru fetihlerin durması ve isyanlar sonucunda bozulmaya başladı. Bilhassa toprak sisteminde ortaya çıkan çözülme ve sorunlar, iktisadi sistemin ana omurgası olması nedeniyle, bir bütün olarak devlet yapısını ve işleyişini derinden sarsmıştır. Özellikle sanayi devrimi sonrası Avrupa’dan ithal edilen mallar karşısında, Balta Limanı vb. serbest ticaret antlaşmalarının da etkisiyle rekabet gücünü yitiren yerli imalatçılar birer birer tasfiye olmuştur. Osmanlı Devleti’nin mali sorunlarının içinden çıkılmaz hale geldiği 19. yüzyılda Osmanlı ticaret ve iktisadiyatında etkili olan Galata bankerleri devlete borç para vermişlerdir. Bunların önde gelenlerinden birisi de Baltazzi ailesidir.

17. yüzyıl sonlarında ise Kuşadası’nda Kurşunlu Han içerisinde faaliyet gösteren Rum tüccarlar ve Musevi sarraflar Kuşadası ticaret borsasını yönlendirmekte ve faizle Türk-İslam tacirlerine de borç para vermektedirler. 19. yüzyılda ise Balat-Seferihisar arasındaki Osmanlı idaresi adına vergileri toplayan ayan ailesi İlyaszadeler “*Baltazzi ailesi*” mensuplarından ve İzmir ‘deki Avrupalı tüccarları adına pamuk ticareti yapan aracı Ermeni sarraflarından çok sayıda borç para almışlardır. Bu Ermeni ailelerin içinde “*Balkapanı oğulları ailesi*” en zenginidir. Bu aile bölgede çok büyük toprakların sahibidir. Kelebiç çiftliği olarak adlandırılan, bugünkü Söke ilçesinin Sarı Kemer ve Güllübahçe beldele-

145 Bahar Burtan Doğan, Ticaret Borsacılığının Dünyada ve Türkiye’deki Gelişim Süreçlerine Genel Bir Bakış, a., g., m., s 47

146 A-Çalışkan- Ü. Eryılmaz- M. Oğlakçı, 19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Galata Bankerlerinin Rolü Baltazzi Ailesi örneği, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Yıl 2021, Cilt 11 sayı 2 ; s 971

rini de içine alana tahmini 20.000 dönümlük bir arazinin mutasarrıfıdır. Burayı yörüklerle yıllık 100.000 guruşa kiralayarak işletirler. Asıl işleri sarraflık yani tefeciliktir. Aynı bölgenin “ *Cihanoğluları, İlyaszadeler ve Kara Osmanoğulları* “ gibi ünlü hanedan ailelerine yani bölge ayanlarıyla da para ilişkileri içindedirler ve bu aileler faizle para verirler. Örneğin sarraf “*Balkapanlıoğlu Ohannes, Sökeli İlyaszade Mehmet Beye*” borç vermiştir.¹⁴⁷ Balkapanlıoğlu, ilyaszadelerden daha varlıklı olmalıdır. İki kardeş Balkapanlıoğlu Ohannes ve Haçatoru’un sahip oldukları topraklar sadece buralar değil, Torbalı’da Fetret Çayı yakınlarında da arazileri vardır. Bu aile aynı zamanda bölgede aşar mültezimliği yapar.

Bir başka tefeci ailede tefeci-mutasarrıf “*Pişmişoğlu Hoca Serkis*” dir. Bu isimde para ile para kazanır. Sobice yakınlarında Haydarlı ve Gündüslü çiftliklerini işletir ancak ilgili belgede Söbice’nin yerlisi olmadığı yer almaktadır. Bu da bu ailenin sonradan bu bölgeye yerleştiğinin kanıtıdır. Çiftliklerinde göçmen Ermeni işçiler çalıştırır ve bu işçiler Eğin’den gelmiştir.¹⁴⁸ Bu aile ne yazık ki toprak işleme konusunda tefecilik kadar başarılı değillerdir çünkü Osmanlı Devleti daha sonra burayı bölgenin eski ayanlarından Cihanoğlularına satmayı düşündü ancak bu gerçekleşmedi. Bu toprakların en son sahibi ise Yunan tebaasından “*Dimitri Fotyadi*” oldu.

İstanbul’un İaşesinin Kuşadası’ndan Temini; Osmanlı döneminde İstanbul, gerek devlet merkezi olması gerekse kalabalık nüfusa sahip olması nedeniyle iâşe bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Bu doğrultuda devlet, bütün kazaların üretim fazlalarının İstanbul’a gönderilmesini istemiştir. İstanbul’a zahire taşınmasında tüccarların rolü oldukça önemliydi. Çünkü İstanbul’a taşınan malların tamamına yakını tüccar vasıtasıyla nakledilmekteydi. Osmanlı Devleti İstanbul’un iâşe temini konusunda her hangi bir sıkıntı yaşamamak için buraya erzak ta-

147 BOA. A. MKT MHM 6/66 1264 /1858

148 Olcay Pullukçu Yapucu, Aydın sancağı 1845-1914 Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durum, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İzmir 2006, s 90

(Resim 29: Ahşap helva kutusu ve tahin helvası. Kaynak : İnternet)

şıyan tüccarları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda tüccarların erzak¹⁴⁹ sevkiyatı yaparken yerine getirmek zorunda oldukları bazı formaliteler koymuştur. Öncelikle tüccar satın aldığı ürünü neresi için aldıysa sadece oraya götüreceğini bizzat taahhüt etmek ve bu taahhüdünü yerine getireceğine dair kefil göstermek zorundaydı.

Kuşadası, İskenderiye-İstanbul deniz ticaret hattının ana liman duraklarından ve lojistik merkezlerinden biri olması nedeniyle zahire alımı için limana gelen gemilerinde uğrak noktasıydı. Bölgemizde yetişen “yaş üzümler, üzümünden üretilen pekmez, üzüm helvası, susam, susamdan üretilen tahin helvası, incir, kiraz, zeytin, zeytinyağı ve diğer kuru meyveler” gemilerle Kuşadası’ndan pay-i taht İstanbul’a gönderilirdi. Osmanlı’da elde edilen tarım ürünlerinin, çıkarılan madenlerin ve belirli miktarda mamul ürünlerin yabancı tüccara kayıtsız şartsız satılması mümkün değildi. “Tahıl, buğday, pamuk, barut, at, silah deri, gön, balmumu” gibi ürünler memnu¹⁵⁰ meta içerisinde yer almaktadır. Yani dışarıya satışı yasak ürünler için devlet bürokratları yoğun olarak resmi evraklar çıkarmaktaydı.

149 Engin Aslan, Mısırdan Osmanlı Sarayına Zahire Sevkiyatı, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans Tezi, Denizli 2017, s 22

150 Zeki Arıkan, Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar-Memnu Meta, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991 s 283-286

Kuşadası yer aldığı coğrafi konumu bakımından, Menderes havzasından elde edilen malların hem iç hem dışa açılan kapısıdır. 17. yüzyılda Avrupa gemilerinin büyük oranda pamuk yükledikleri liman olan Kuşadası, yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a giden mallar arasında kuru meyveleri ve bozahanelerinde en iyi mahsulünden hazırlanan bozayı, bunun yanında ilave ürün olarak kullandıkları pekmezi görmekteyiz. Tavernier¹⁵¹, 17 yüzyıl ortalarında Türkiye üzerinden İran'a yaptığı seyahat notlarında Kuşadası'nın Sisam dâhil bütün komşu memleketlere Mısır'dan pirinç, kahve, yün ve keten; Selanik'ten bez tedarik ettiğini, İzmir'in pamuklu dokumalarını gönderdiğini ve Kuşadası'nda mersin balığından üretilen havyar ticaretinin çok gelişmiş olduğunu yazmaktadır. Tavernier'in seyahat gözlemleri de Kuşadası'nın İstanbul'un iâşesini temin ettiği ana merkezlerden biri olduğunun kanıtıdır.

18. yüzyılın ilk çeyreğindeki Kuşadası Limanı gümrük defterleri üzerinde çalışan ve çok kıymetli bilgiler veren değerli hocamız Prof. Dr. Cahit Telci'ye göre de, 1723 tarihli Kuşadası gümrük¹⁵² defteri kayıtlarında; bu limanda en çok işlem gören ürünler, “*zeytinyağı, keten, kiraz, peynir, limon, sadeyağ ve hasır*” olduğunu belirtmektedir. Yine 1726 tarihli İstanbul Kadı Sicillerinde yer alan bir dava konusuna göre, Kuşadası'ndan İstanbul'a gönderilen “*Neferiye üzümleri*” zeytinyağına yatırılarak küçültülmek istenmiş ve ikinci ürünü birinci ürün haline getirmek için ticari hileye başvurulduğu için konu mahkemeye taşınmıştı.

Osmanlı iâşe politikasında bir kazada üretilen ürünün öncelikle o kazanın ihtiyacını karşılaması temeli üzerine kuruludur. Bu ilke ile devlet, bol ve kaliteli üretimin yanı sıra ucuzluğa da önem verir. Kazanın tüketim ihtiyacının karşılanmasının ardından ürünler, tüccar vasıtasıyla devlet merkezi olan ve oldukça kalabalık bir nüfusu barındıran İstanbul'a gönderilmektedir. İstanbul'a gönderilen bu ürünlerden öncelikle

151 J. B. Tavernier , 17 asır ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat, Çeviren: Ertuğrul Gültekin, Tercüman Yay., İstanbul 1980, s. 51-54

152 : Cahit TELCİ, “Hicri 1135-M.1723 Tarihli Kuşadası Gümrük Defteri Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, İzmir 1997 12. Cilt . s. 133-154

saray ve ordunun ihtiyacı karşılanır, bunun ardından arta kalanlardan İstanbul halkının faydalanması sağlanırdı. Buna “*iaşecilik ilkesi* ¹⁵³” denilmektedir. Bu politika kurallarına uyularak Kuşadası ve çevresi ürettikleri tarım ürünlerini ve diğer hayati öneme haiz maddeleri önce kentin ve çevresinin ihtiyacına göre iç piyasaya arz eder, kadı ve gerekli kurumlar iç piyasayı denetler ve ihtiyaç fazlası ürünler de İstanbul’a mutlaka sevk edilirdi.

Devletin iâşe politikasından dolayı ülkenin her tarafındaki üretim fazlası İstanbul’a akıyordu. Ayrıca dönemin dünya ticaret merkezlerinden biri olmasından ötürü ülke sınırlarının dışından da İstanbul’a ürün taşınmaktaydı. Bu yüzden İstanbul piyasasında bir hayli ürün çeşitliliğine rastlanılmaktadır. İstanbul piyasasında meydana gelebilecek ürün arzının ve miktarının düşüşü gibi durumlar sarayı da doğrudan ilgilendiriyordu. Çünkü saray için alınan gıda maddelerinin bir bölümü “*matbah* ¹⁵⁴ *eminine bağlı pazarcı başı*” denilen görevliler tarafından

(Resim 30: Üsküdar İskelesi Flandin gravürü 1730 – Kaynak: <https://istanbultarihi.ist>)

153 Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 60-61

154 BOA, D. , BŞM. , MTE. , Defter No: 10533

İstanbul piyasasından temin edilmekteydi. Gemilere kadı nezaretinde yükleme yapıldıktan sonra gemi reislerine taşıdığı ürün cins ve miktarını belirten *kaime* verilirdi. Kadılar tarafından hazırlanan kaimeler, gemiler İstanbul'a ulaştığında *matbah-ı amire* kiler görevlileri tarafından kontrol edilir ve daha önce gönderilen vekilharç muhasebe defterindeki kayıtlarla uygunluğu gözden geçirilirdi.

İstanbul Yemiş İskelesi ve Kuşadalı Tüccarlar; Osmanlı dönemi klasik çağında ve 17. yüzyılda İstanbul meyve ihtiyacının en önemli müşterisi “*Osmanlı sarayı*” ve İstanbul halkı idi. Sarayın meyve ve gıda ihtiyacını anlamak için en önemli kaynaklar “*saray mutfağı iaşe defterleri*” dir. Meyve ihtiyacının birinci müşterisi içinde padişah, hanedan üyeleri, üst düzey devlet görevlileri, pek çoğu ileride devletin yönetim kadrolarında görev alacak Enderun mensupları, ileride padişahın haremine girecek olan cariyeler, hadım ağaları ve çok sayıda görevlinin yaşadığı Topkapı Sarayı’dır.

Osmanlı sarayında tüketilen meyvelerin listesi günümüzde tüketilen meyvelerden çoğunlukla pek farklı olmadığını ortaya koymaktadır. Osmanlı sarayında tüketilen meyveleri mevsimlere göre şu şekilde sıralamak mümkündür. İlkbahar: “*Elma, limon, erik çeşitleri çilek, kiraz, kayısı, incir, armut çeşitleri ve üzüm*¹⁵⁵ çeşitleri”. Yaz: “*şeftali, kıvılcık, kavun, karpuz, erik, mürdümeriği, incir, kayısı, armut, kiraz, üzüm, çilek*”. Sonbahar: “*Üzüm-i çavuş, razaki ve çekirdeksiz üzüm*”. Kış: “*Elma, armut, ayva, ekşi ve tatlı nar, kestane, portakal, turunç, tatlı limon*”. Sarayda en çok tüketilen meyve türü üzümdü. Bilhassa kırsal alanların büyük bir kısmında tatlandırıcı olarak kullanılan bu meyvenin şeker oranının fazla olması, saraydaki tüketim miktarını da etkilemiştir. Kuru üzüm tüketimi yaşı üzüme oranla çok daha fazlaydı.

Saray mutfağına Kuşadası’ndan da yaş ve kuru üzüm gönderilirdi. Kuşadası köylerinden İstanbul’a gönderilen yaş ve kuru üzümler ken-

155 İzzet Sak, Osmanlı Sarayının İki Aylık Meyve ve Çiçek Masrafı, Tarih Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2006, Cilt 25 sayı 40, s 141-176

tin ticaretinde önemli yer tutardı. Osmanlı dönemindeki adı “*Küplüce*” olan bugünkü kirazlı karyesinde “*Neferiye ve Osmancık*” çok sevilen üzüm çeşitleri idi. Neferiye; bağdan ilk hasat yapıldıktan sonra asmalarda kalarak büyümeye devam edip olgunlaşan ikinci hasadın üzümle-ridir ve bir anlamda bağda kalarak bekçilik yapan son üzümlerdir. Neferiye ve Osmancık üzümleri yaş olarak gönderildiği zaman zeytinyağına yatırılır, hem çabucak bozulması önlenir hem de biraz daha ufalması sağlanırdı. Kuru üzümler ise güneşte kurutulduktan sonra sevk edilirdi. Osmanlı arşivlerindeki 1723¹⁵⁶ tarihli bir belgeye göre Kuşadası Gümrüğü’nden İstanbul’a gönderilen *kiraz, üzüm, incir* ve vb. yemişler *zeytinyağına* yatırılıp gemilerle İstanbul’a gönderiliyordu.

Geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisinde tabii ki, çok değişik meyve türleri üretilirdi. Ancak dönemin ulaşım şartlarıyla ülkenin çeşitli yerlerinde üretilen bu ürünlerin İstanbul’a getirilmesi öyle pek kolay işlerden değildi: Bilhassa, çabuk bozulmasından dolayı, pek çok yaş meyvenin İstanbul’a getirilmesi mümkün olmadığından, bunların kuruları getirilerek saraya alınıyordu. Bu itibarla sarayın meyve ihtiyacı genellikle İstanbul ve yakın çevresinden karşılanmak zorundaydı. Saraya ve İstanbul’a gönderilen meyveler tüm Osmanlı gümrüklerinde olduğu gibi Kuşadası gümrüğünde de vergiye tabi tutulurdu.

Osmanlı gümrüklerinde “*amediyeye*”¹⁵⁷ (ülke içindeki mallardan alınan vergi), “*reftiye*” (ülkeden ihraç edilen mallardan alınan vergi), “*masdariyye*” (herhangi bir limana veya kentte getirilen ve orada tüketilmesi zorunlu olan mallardan alınan vergi) ve “*mururiyye*” (Osmanlı devletine getirilip ancak burada tüketilmeden bir başka ülkeye gönderilen transit geçiş vergisi) olarak dört çeşit resim (vergi) tahsil edilir-

156 Mehmet Akif Erdoğan, Kuşadası Tarihine Dair Bir Belge Öküz Mehmet Paşa Vakfıyesi, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma Merkezi Yayınları, İzmir 2016, s 6

157 Burçin Yereli, İslam Vergi Hukukunda Dış Ticaret Vergileri ve Osmanlı Devletinde Gümrük Vergileri, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, İzmir 1994, Cilt 9 Sayı 1, s 79-104

di. Büyük kentlerdeki gümrükler ithalat ve ihracat gümrükleri olarak ikiye ayrılırdı. Bazı önemli iskelelerde ihtisas gümrükleri vardı. Bunlardan olan meyve gümrükleri kuru meyve (*meyve-i huşk*) ve taze meyve (*meyve-i ter*) gümrükleri olarak teşkilatlanmıştı. İstanbul ve İzmir gümrükleri buna örnek olarak verilebilirdi.

Osmanlı Devleti, başkente getirilen emtia ve eşyanın, kara ve deniz yoluyla gelişine göre nereye götürüleceği ve gümrüklerinin nasıl alınacağı ayrıntılı olarak tespit etmişti. Bu yüzden Osmanlı İstanbul'un da çok sayıda gümrük idaresi vardı. Osmanlı arşiv belgelerinde ve muhtelif kaynaklarda “*Yemiş İskeleleri*”nden bahsedilmektedir. 17 Zilkade 1167 /3 Ekim 1754¹⁵⁸ tarihli belgede Eminönü Ahi Çelebi Cami yakınında bir “*Yemiş İskelesi*” olduğu anlaşılmaktadır. Bu iskelelerin iltizama verildiğini bilmekteyiz. İstanbul'a dışarıdan gelen mallar, cinslerine göre, farklı iskelelerde boşaltılmakta ve gerekli işlemler yapıldıktan sonra şehir esnafına dağıtılmaktaydı. Kavun, karpuz ve üzüm¹⁵⁹ gibi meyveler “*Eminönü, Hisar iskelesi, Zindan kapı ve Yemiş iskelesinde*” boşaltılıp Muhtesip çardağı karşısına götürülüyor ve orada dağıtımı yapılıyordu. Mısır'dan gelen mallar ise *Arap iskelesindeki* boş bir araziye boşaltılıyor, dağıtım buradan gerçekleştiriliyordu. Kuzey Marmara ve Trakya'dan getirilen ürünler de *Ayazma kapı* iskelesinde boşaltılıyordu. Kuru ve yaş meyvelerin Kuşadası Gümrüğü'nden İstanbul saray mutfağına ve esnafına gönderilmesinde bazen sorunlar yaşanıyor, tüccar ve gümrük görevlileri arasında kavgalar oluyordu. Bu anlaşmazlıklar Osmanlı sarayına verilen istidallardan da açık bir görülmektedir. 29 Safer 1233 ¹⁶⁰ /8 Ocak 1818 tarihli bir Osmanlı arşiv belgesinde durum şöyle belirtilmektedir.

“*Tüccarlardan Giritli Mehmet Ali, Abdi Hoca, Mazlum Salih ve Kuşadası İskelesindeki ortakları kâtip Giritli Panayot Zimni birkaç kez*

158 Güler Yarcı, Osmanlı Gümrük Kayıtlarında Meyve, Meyve Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 518-519

159 Arif Bilgin, Osmanlı Sarayının İşesi 1489-1650 , Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi , İstanbul 2000, s.239.

160 BOA, C. İKTS.31.1543.001, 29 Safer 1233

(Resim 31: Evliya Çelebi. Kaynak: www.sabah.com.tr)

Kuşadası iskelesinden satın aldıkları siyah üzüm, susam, tahin ve börülceyi Kuşadası iskelesinden İstanbul'a nakletmişlerdir. Ancak yine yukarıda adı geçen ihraç mallarını gümrük eminin haberi varken bunları naklederken Kuşadası gümrük emini bu mallara el koymuştur. Ancak bu malların İstanbul'a gelişigüzel naklinde engel olunması konusunda padişah fermanı olduğu yukarıda adı geçen tüccarların arzuhalinden anlaşılmaktadır. Ancak İstanbul halkı için gerekli olan susam, tahin, börülce ve siyah üzümün her nereden satın alınır ise miktarı belli bir şekilde ilmühaber karnesiyle birlikte gemi kaptanları vasıtasıyla İstanbul'a nakledilmesi gereklidir.”

18. ye 19. yüzyıllarda Kuşadası kenti için önemli bir gelir kaynağı olan üzüm ve üzüm helvası 1895-1896 yılları arasında Kuşadası bağlarında vuku bulan “filoksera¹⁶¹” hastalığı yüzünden büyük zarar görmüş ve 20.000 dönüm bağ harap olmuştur. Kuru ve yaş üzüm mahsulü elde edilememiş ve helva üretimi de durmuştur. Bu üzücü durum ise Ame-

161 H. Eralaca-M. Ökçesiz, Kuşadası Üzüm Helvası Nasıl Yok Oldu, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Kuşadası Tarihinden Kesitler Kitabı, Metro Matbaacılık Yayınları , İzmir 2020, s 118

rika'dan getirilen asma çubukları ile Kuşadası bağlarına dikilmesiyle ortadan kaldırılmıştır.

Kuşadası Gümrüğü ve İhracat /İthalat Rakamları; Kuşadası kurulduktan sonra Balat, Ayasuluk, Sakız gümrük ağına dahil edilmiş ve Kuşadası bir gümrük kapısı olmuş ve hemen bir “*gümrük mukataası*¹⁶²” oluşturuldu. 1632 yılında Batı Anadolu’da ithalat ve ihracat yapan bir ticaret limanıydı. İskele etrafında antrepolar ve gümrük binası vardı. Kuşadası Limanı ticaret hacmi Rum, Ermeni ve Musevi tüccarların kente gelip ticaret, banka ve gümrük konularında iştigal etmeleriyle yükseldi. Musevi sarraflar ticareti finanse ettiler. Rum tacirler şirketler kurdular. Ermeni tercümanlar da Avrupalı tacirler ile yerli üreticiler arasındaki temasları sağladılar. Tüm bu ticaret ve gümrük işlemlerinin merkezi ebetteki kervansaraydı. Evliya Çelebi¹⁶³ 1671 de Kuşadası’nı ziyaret ettiğinde hemen kervansarayın yakınındaki “*gümrük emini ağa*” dan da bahseder, limanının 500 gemi aldığını ve hareketli bir iskelesi olduğunu yazar.

162 Nazan Yüksel, Aydın Sancağında Bir Liman Kenti Kuşadası Kazası (16501-750), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Tezi, Aydın 2023, s 19.

163 Yücel Dağlı, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yapı Kredi Yayınları , İstanbul 2005, Cilt 9, s 77

4. BÖLÜM: DÖRT TOPLUMUN BİR ARADA YAŞAMASININ FAYDALARI

(Resim 32: Osmanlı Devletinde Azınlıklar.
(Kaynak: <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr>)

Osmanlı Devleti, farklı soy, dil, din, kültür ve mezheplere mensup insanları hudutları içinde barındıran dünya çapında evrensel bir devlettir. Yükselme devrinde alan ve genişlik bakımından bir kıtadan fazla yüz ölçüme sahip olmakla beraber, çeşitli tabiat ve iklim şartlarına, tebaasının ırk, dil, din, mezhep, örf ve adet gibi çok farklı yapılara sahip bir

imparatorluktu. Dünya devletlerinin çok azına nasip olan hukuk anlayışı ve adalet ile devleti altı yüz yıl yönetmeyi başardı, cami, kilise ve havranın yan yana durduğu bir kültürü inşa etmeye muvaffak oldu. Osmanlı devlet sınırları içerisinde yaşayan azınlıkların dini ibadet hürriyetleri azınlık ruhani liderlerine padişahlar tarafından verilen beratlarla sağlanmıştır. Bunun temeli ise İslâm hukukunda önemli bir yeri olan “*Zimmi hukuku*” na dayanır. İslâm devletiyle yaptıkları zimmet antlaşmasına dayanarak İslâm ülkesinde vatandaş olarak yaşayan zimmîler, İslâm egemenliğini tanıyıp cizye ödemelerine karşılık devletten, dolayısıyla Müslüman toplumdan kendilerini ve haklarını koruma güvencesi almışlardır. Zimmî kimliğini kazanabilmenin en önemli yolu *zimmet*¹⁶⁴ *akdidir*. Zimmet antlaşmasının geçerliliği için bazı şartlar aranmıştır.

Bunların başında gayri müslim erkeklerin İslâm egemenliğini ta-

164 Ahmet Yaman, Zimmi, TD Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2013 İstanbul , cilt 44, s 434-438

nıyıp yıllık cizye vergisi ödemeleri, Müslümanların mukaddes değer, eşya ve mekânlarına saygı göstermeleri, onların can, mal ve namuslarına saldırıda bulunmamaları, ibadetleriyle kendi aralarındaki bazı özel hukuk ilişkileri dışında kalan konularda İslâm hükümlerini benimseyip uygulamaları, Müslümanların düşmanlarına yardım etmemeleri, casusluk yapmamaları gibi şartlar gelmektedir. Zimmet antlaşması zimmîler açısından bağlayıcı değildir; dolayısıyla istedikleri zaman antlaşmayı bozup ülkeyi terk etme hakkına sahiptirler. Zimmînin Müslümanlığı kabulü ise zimmet antlaşmasını kendiliğinden sonlandırır. Genel kural zimmîlerin Müslümanlarla aynı hak ve sorumluluklara sahip olmasıdır.

Osmanlı Devletinin egemen olduğu tüm ülkelerde en ücra köşelerinde dahi titizlikle altı asır uygulanan bu sistemin en güzel örneklerinden biri de kentimiz Kuşadası idi. Zimmi hukuku, *Ermeni, Musevi, Rum ve Türk İslam* milletlerinin bir arada 350 yıl huzur ve refah içinde birlikte yaşamalarına imkân vermiştir. Kuşadası’nda Rum ve Ermeni kiliseleri mahallelerinde inşa edilmiş, Musevi havrası ibadete açılmış ve Müslüman camilerinden beş vakit ezan okunmuştur. “*Ezan, Çan, Hazan*” ya da “*Cuma, Cumartesi, Pazar*” şeklinde Osmanlı vatandaşlarının hafızasında yer alan bu üç kelime üç semavi din olan İslam, Hristiyan ve Musevi dinlerinin arasındaki kardeşlik bağının da kanıtıdır. Kilise dağında biri katedral olan iki *Rum kilisesi* ve biri Sarı Sokakta, diğeri ise Çıfıttepe’de bulunan iki *havra*¹⁶⁵ ve kale içi, İki Oluklu ve Türkmen mahalleleri başta olmak üzere Türk-İslam mahallelerinde inşa edilen *20 den fazla cami* vardır. Kuşadası’nda kurulan *Ermeni, Musevi ve Rum vakıfları* ise bu ibadethanelerin yaşamaları için gelir elde etmişler ve masraflarını karşılamışlardır.

Kuşadası Ermeni, Musevi, Rum ve Türk Cemaatleri; Kuşadası 1632 yılından itibaren Osmanlı azınlıkları bu yeni kurulan ve gittikçe ticaret limanı olarak önem kazanan kente yerleşmeye başladılar. Erme-

165 H. Eralaca-M. Ökçesiz, Kuşadası Yahudileri ve Sinavisi, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Kuşadası Tarihinden Kesitler, Metro Matbaacılık , İzmir 2020, s 69-77

niler, Museviler ve Rumlar ticarete ve meslek kollarında olan yetenekleri sayesinde kendilerine yer bulmuşlar ve kentte katma değer kazandırmışlardır. Sayıca çok az olan Ermeniler ve Museviler, ticaret ve zanaatlarla iştigal ettiler ve sur dışında yaşadılar. Türk-İslam toplumundan sonra Kuşadası'nda ikinci büyük cemaat olan Rumlar ise kentin her türlü zanaat kollarında çalıştılar. Kuşadası'nın gelişmesiyle ortaya çıkan iş kolları ve ticaret hacminin genişliği Kuşadası Rum milletinin nüfus olarak büyümesine yol açtı ve bazı asırlarda Kuşadası Rum nüfusu, hâkim unsur millet olan Türk-İslam toplumunu geride bıraktı.

Kuşadası Ermeni Cemaati; Ermeniler; Osmanlı İmparatorluğu'nda genellikle ticaret ve sanatla uğraştılar. Dini konularda Bâb-ı Âli'ye karşı sorumlu olan patrike bağlıydılar. Ermeniler devlet hizmetlerinin her kademesinde görev aldılar ve Osmanlı onlara çok güvendiği için “*millet-i sadıka*” adını verdi. Osmanlı idaresine girdikleri andan itibaren her türlü mal ve can emniyeti Türk idaresinin teminatı altındaydı. Özel mahallelerde otururlar, kiliselerinde dini ibadetlerini yaparlar ve iç işlerinde serbesttiler. 19. yüzyılın sonlarında yabancı yazarlara göre Osmanlı İmparatorluğunda 1.300.000-1.500.000 Ermeni yaşamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu kaynaklarına göre “1.160.000” Ermeni yaşardı. Ermeniler İzmir ve çevresinde yaşarken Kuşadası'nın ticaret merkezi olma yolunda ilerlemesiyle bir kısmı Kuşadası'na göçüp yerleşti. Yıllar içinde Karşıyaka, Ödemiş ve Bergama'dan da birçok Ermeni aile Kuşadası'na geldi. 1914 yılının nüfus kayıtlarına göre Aydın vilayetinde toplam 21.000 kişi yaşıyordu bunun 11.000'i İzmir vilayetinde bulunuyor ve sadece 200 civarında Kuşadası'nda Ermeni milleti vardı.

Ermeniler genellikle *sanatkâr, mimar, kalfa* ve küçük sanat sahibi olduklarından, kolayca şehirlere yerleşebilmiş ve kısa sürede Müslümanların sevgisini kazanmayı başardılar. Osmanlı idaresi altındaki Ermeniler kırsal alanlarda ziraat, çiftçilik ve zanaatla meşgul olmuşlardır. Şehirlerde yaşayanlar ise “*ticaret, kuyumculuk, bankerlik, ithalat ve*

ihracat” gibi daha fazla kazanç sağlayan işlerle uğraştılar. Ermenilerden; “*Kuyumcuyan*¹⁶⁶, *Kitapçıyan*, *Bilezikçıyan*, *Ketenciyan*” vb. gibi isimler daha çok şehirli olup, ticarete ve zanaata dair işlerle meşgul olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

16. yüzyılın ortalarında İran Şahı Abbas tarafından başlatılan ve Osmanlı ipek ticaretini baltalamak olan siyasi hareket, 17. yüzyılın sonlarına doğru da Kuşadası’na ulaşmıştır. Kuşadası’na yerleşen az sayıda Ermeniler, bu ticarete “*Eramine-i Acem*” adı verilen İran Ermeni tüccarlarla işbirliği yapmışlardır. Kuşadası’nda Kurşunlu han civarındaki hanlardan birinde İran Ermenilerin uzun süreli kaldıkları “*Acem*¹⁶⁷ *hanı*” vardı. İran’dan İzmir’e getirilen ve İzmir Gümrüğünde çözülmesi gereken İran ipeği, sof ve diğer mallar alternatif bir liman olan Kuşadası’na daha az vergi ödemek için getirilirdi. Diğer taraftan Avrupalı gemiler, İzmir Liman mukataası ücretlerinin fazla olması ve Kuşadası Limanı ücretlerinin düşük olması nedeniyle Kuşadası’na geliyorlar, daha az vergi ödüyorlar ve hatta gayri-resmi yollarla gemilere iskeleden mal yüklüyorlardı. Bu mallardan biri de İran ipeğiydi. Sur dışında *Boyalık Mevki* ile *Kilise Dağı* arasında yaşayan Kuşadası Ermenileri, 1915/16 yıllarında doğuda başlayan Ermeni ihaneti ve soykırımı yüzünden Osmanlı devletinin tehcir kararı üzerine Kuşadası’ndan ayrıldılar. Zaten daha öncesi bir kısım Kuşadası Ermenileri İstanbul ve İzmir’e göç etmişlerdi. Cumhuriyetin kurulmasından sonra Ermenilerin büyük bir kısmı yurt dışına göç etti ve kalan Türk vatandaşı olan Ermeniler ise İstanbul’da toplandılar.

Kuşadası Musevi Cemaati; 17. yüzyılda Batı Anadolu’da yıldızı parlayan iki önemli şehir vardır; İzmir ve Kuşadası. Her iki şehir limanı olan, ticarete açık ve Osmanlı’nın önemli ihracat ve ithalat limanlarıdır. *Kuşadası* ve *İzmir* kentleri ticari cazibe merkezleri olduğundan

166 Garbis Çarkçıyan, Türk Devlet Hizmetinde Ermeniler, Kesit Yayınları, İstanbul 2006, s 19

167 Cahit Telci-İrfan Kokdaş, Anadolu’da Eramine-i Acemi Haritalandırmak, Yollar, Hanlar, Mallar ve Gümüş, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, İzmir 2022, Cilt 37 sayı 2, s 695

büyümeye başladı ve Osmanlı milletlerinden değişik cemaatler her iki şehre göç ettiler. Örneğin *Sakız Yahudileri* 17. yüzyıl başlarında İzmir’e göç ettiler.¹⁶⁸ Yine *Manisa, Selanik, Safed* ve *Halep* Yahudileri ticari önemi artan İzmir’e göç ettiler. 17. yüzyıl başlarında nüfuslarının artması sayesinde İzmir Yahudileri kendi cemaatlerini kurarak teşkilatlanma yoluna gideceklerdir. Farklı bölgelerden gelen Yahudi göçmenler arasında dini açıdan liderlik mücadelesi baş göstermiş ve bu durum Yahudilerin sosyal ve ekonomik yaşantılarına etki etmiştir.

Kuşadası’na Yahudi göçü ise bu yüzyılın sonlarına doğru başladı. 1688 yılında İzmir’de büyük bir deprem meydana geldi ve arkasından da şehir günlerce yangınlarla yok oldu. Depremde 20.000 nin üzerinde insan yaşamını yitirdi ve hayat felce uğradı. Deprem sonrasında İzmir Yahudilerin önemli bir bölümü yıldızı parlayan *Kuşadası*’na ve *Söke* civarına yerleşti. Bir kısmı ise tekrar Tire bölgesine gitti. Kuşadası’na yerleşen Yahudiler, sur dışında, bugünkü İbrahim Camii’nin arkasın-

(Resim 33: Bir Osmanlı Ermenisi gravürü,
Kaynak: Octavien Dalvimart, 1802)

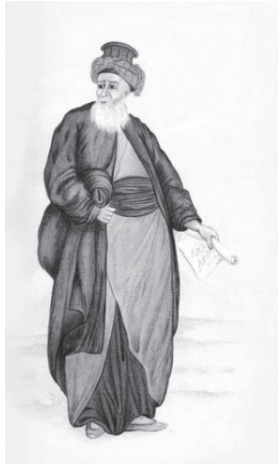
daki *Sarı sokağa* yakın bir bölgede yaşamaya başladılar. Zira sur içinde o dönemlerde sadece *Türk-İslam* cemaati yaşardı. O dönemlerde hareketli bir ihracat-ithalat limanı ve pamuk deposu olan Kuşadası ve çevresinde ticaretle uğraşmaya ve bankerlik yapmaya başladılar. *Yahudi bankerler* bir nevi *Kuşadası borsasını* yönettiler ve Kurşunlu Han civarına dükkânlarını açtılar.

Musevi inancına göre yüksek bir tepeye ve su kaynağına yakın bir yere sinagog inşa edilir, sonra etrafına evler yapılır ve böylece Yahudi mahallesi ortaya çıkardı. Sarı sokak civarı da yüksek bir tepedir ve etrafında çok zaman önce

168 Hammet Arslan, Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, İstanbul 2016, Cilt 5 Sayı 2, s 210

bir dere olduğu kayıtlarda geçmektedir. Osmanlı arşivlerinde rastladığımız “*Kuşadası Yahudi Havrasının Tamiri*” fermanı dönemin Padişahı 3. Selim tarafından 1799¹⁶⁹ senesinin Eylül-Ekim tarihini taşımaktadır. Osmanlı devletinin pay-i tahtı olan İstanbul’daki Yahudi milletine ait Üsküdar Kuzguncuk ve *Balat*, Devlet-i Ali’nin hudutları içindeki *Saruhan Sancağı Mağnisa (Manisa)*, *Cezayir-i Bahri Sefid İne sancağı (Kuşadası)* ve *Ruşçuk sancağı (Bulgaristan)* “*Sinavileri (havraları)*” harap durumdadırlar ve dilekçelerle durum padişaha iletilip tamir edilmeleri için yardım istenmiştir. Padişahta o yerlerdeki Osmanlı yöneticilerine ferman göndererek derhal tamir edilmelerini emretmektedir.

Padişah fermanı ile tamir edilmesi istenen havralar arasındaki Kuşadası havrası, Osmanlı deyiimiyle Sinavisi, Yahudilerin Kuşadası’na göç ettikleri 1688-89 yıllarında inşa edilmiş olmalıdır. Tamir edilmesi istenen Kuşadası sinavisi 1799¹⁷⁰ yılında 110 yaşındadır. 18. yüzyılın

(Resim 34 : Bir Osmanlı Yahudisi,
(Kaynak: Gözlem Yayınları-Osmanlı’da Yahudi Kıyafetleri kitabı)

sonlarında Kuşadası’na Kırım Bahçesaray “Çıfıt kale” bölgesinden Karay Türkleri geldi. Karay Türkleri Musevi’dir ve Sarı Sokak civarındaki Musevi cemaatinin yer darlığı yüzünden bugünkü Kaya Aldoğan Lisesi karşısında yer alan tepe üzerinde ve Türkmen deresi kenarında ikinci bir Sinavi inşa edildiği kayıtlarda vardır.

19. yüzyıl başlarındaki Mora isyanındaki kaos ve dehşet, Sisam adasından gelip Kuşadası sahillerini Rum Çanlı’daki yerli eşkıyalarla işbirliği yaparak vuran Rum çetelerini cesaretlendirdi, bu çeteler terör estirmeye ve ticaret ve sosyal hayatı etkilemeye başladılar. *Kaçakçılık, eşkıyalık, Mora ve balkanlardan gelen göçler,*

169 BOA, C. ADL. 15. 968.001.001 Eylül 1213 /Eylül 1799

170 H. Eralaca-M. Ökçesiz, Kuşadası Yahudileri ve Sinavisi, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Kuşadası tarihinden Kesitler, Metro Matbaacılık, 2020 İzmir, s 74

Yunanistan'ın bağımsızlığı, Ege adalarındaki isyanlar, Kırım savaşı ve diğer yenilgiler Kuşadası'nı cazibe merkezi olmaktan çıkardı ve Yahudi nüfusu hayli azaldı. 1856 yılında yapımına başlanan İzmir-Aydın demiryolu ise son darbeyi vurdu.

Kuşadası Rum Cemaati; Osmanlı arşiv belgelerine göre 16. yüzyıl sonlarında “*Akçaşehir*” civarına az sayıda Rum iskân edilmiştir. Kuşadası bölgesi ise 1630-1640 yıllarından itibaren hem Ayasuluk, Tire gibi civar yerlerden, hem de Ege Adaları'ndan gelen “*Rum tüccar*”ların cazibe merkezi olmaya başladı. Kuşadası'na yerleşen Rumlara ait ilk arşiv kayıtları ise 1661 yılını göstermektedir. O yıl toplam “*76 Ortodoks ailenin Kuşadası'nda yaşadığı*”¹⁷¹ tespit edilmiştir. Bu kayda göre Rum tüccarlar öncelikle Kuşadası ticaretinin ana üssü olan “*Kurşunlu han*” da oda kiralamışlar ve kent ticaretini gözlemişlerdir. Bir süre sonra ticaretin cazibesi ve kentin büyümesine kapılarak “*sur dışında*” gerekli izinleri alarak kalıcı olarak yaşamaya başladılar.

*(Resim 35: Kese dağındaki katedral ve kule.
Kaynak : Stüdyo AC arşivi)*

171 Sedat Onar, Aziz Yorgo Katedrali , Kuyeta Yerel Tarih Dergisi, Kuşadası Ekim 2010, s 12

Rumlar; Kuşadası Osmanlı idarecilerinden izin alarak surların dışında “*Rum-Ortodoks Mahallesi*” oluşturmaya başladılar. 1745 yılında Girit-Hanya’nın Osmanlı tarafından zapt edilmesine nazire olarak Kuşadası’nda bir Rum-Ortodoks mahallesine “*Hanya*” adı verilmiştir. Hanya mahallesinin kurulduğu yere Türkler *Kese dağı*, Rumlar *Elias dağı* demişlerdir. Daha sonra bu mahalle 19. yüzyıl. da “*Dimyat*¹⁷² *mahallesi*” adını almıştır. Rumların 18. yüzyıl ilk yarısında Kuşadası ve çevresinde çoğalmalarının ve şehrin Türk-İslam milletinden sonra sayıca ikinci millet olmasının çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan ilki ve en önemlisi “şehrin limanının sunduğu ticaret imkânları ve *beraberinde getirdiği zenginliktir.*” Kuşadası Rum Milletinin kurucusu olarak Tireli bir Rum ailenin oğlu olan “*Manolakis Benlioğlu*” kabul edilir. 1733 yılında Tire’de doğan Manolakis, 18 yaşındayken ticaret yapmak için Tire’den Kuşadası’na gelir. Önceleri “*Kurşunlu Han*”da bir oda tutar, sonra sur dışında bir ev yapar. Tüccar olarak Kuşadası’na yerleştikten sonra, Rum ailelerden birinin kızıyla evlenir. Daha sonra Rumların dağınık ve sahipsiz hallerini görerek onları bir cemaat haline getirmeye karar verir.

Manolakis Benlioğlu liderliğinde Rumlar millet haline gelirler. Benlioğlu’nun çocukluk arkadaşı olan Tire voyvodası “*Mustafa Paşa*”nın da yardımı ve paşanın dönemin Osmanlı idarecilerini ikna etmesiyle “*Kuşadası Rum Cemaati iskan izni beratını*” alır. Rumlar kese dağındaki evlerinin sayılarını artırdıkları gibi 1756’da “*Yeni Efes Hastahanesi*”ni hizmete açarlar. 1780-1896 yılları arasında ise “*Aziz Yorgo Katedrali*”ni inşa ettirerek kilise sayılarını ikiye çıkarırlar. Böylece Kuşadası’nın ikinci büyük toplumu oldular. Bu arada “*Sakız ve Sisam adalarında*” yaşayan Rumların bir kısmı da Kuşadası’na göçerek kente yerleşirler.

Yunan kaynaklarında da Kuşadası Rumları detaylıca anlatılmış ve Yunan kaynaklarında “*Yeni Efes*”¹⁷³ olarak belirtilmiştir. Kuşadası; idari

172 Sedat Onar, Aziz Yorgo Katedrali, a., g., m.

173 Engin Berber, Yunan Kaynaklarında Kuşadası , Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 1, Meta Basım, İzmir 2001, s 295-304

olarak Aydın vilayetine, dini olarakta Efes metropolitliği sınırları içindedir. Yeni Efes şehrinin nüfusu 8000 civarında olup, 4000 kişi Türk, 3000 kişi Rum ve geri kalanı Ermeni ve Yahudiler'dir. Bölgenin belli başlı ürünleri; üzüm, şarap, tütün, buğday ve arpadır. Tek sanayi ürünü ise kaza merkezinde imal edilen ancak ticareti günden güne azalmakta olan “*helva*” dır. Helva yılda yaklaşık 1.000.000 okka olarak Rusya, Mısır ve Girit'e ihraç edilmektedir. Meyan kökü ise kaza limanından gönderilen en önemli ihraç ürünüdür. Söke'de ticarethaneleri bulunan Mark Andirus ve Forbes'in yeni Efes'teki temsilcisi “*Kasenefon Aleksakis*” dir. Meyan kökü balya olarak sandık içinde ya da balı şişelenerek Avrupa'ya gönderilir.

Kuşadası'nda ilk yerli Rum ihanetini “*Rahip Oyniyoz*” adlı bir Aynaroz papazı yapar. Kuşadası'nı 1779 yılında Kudüs papazlarından olan bir arkadaşıyla birlikte karıştırmıştır. 1821 yılında başlayan ve sonunda Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olmasıyla biten “*Mora isyanı*” sırasında Kuşadası Rum Metropolitliği, Osmanlı'yı arkadan vuran ve Kuşadası Türk-İslam cemaatine kâbus dolu günler yaşatan “*Rum eşkıyaları*”nın beslenip korunduğu bir üs olmuştur. 1869 Maarif¹⁷⁴ Nizamnamesi” doğrultusunda Kuşadası'nda tanzimatın eşitlik ilkesine uygun “*Müslim ve gayr-i Müslimlerinde yer aldığı meclisler, sandıklar ve komisyonlar*” kuruldu. “*Kaza yönetim meclisi, belediye örgütü, menafi sandığı (banka) eğitim komisyonu, ilk ve ortaokullar*” çağdaş kurumlardır. Ayrıca, bir sahil kenti olması dolayısıyla açılmış olan “*konsolosluklar ve gelip giden gemiler*” Kuşadası'na bir canlılık kazandırmışlardır. Rumlar bu ortamdan yararlandılar vebu dönemde yerli Rumların “*2 okulu, 2 hastanesi, 2 kilisesi, 1 mezarlığı, 1 gazetesi, 1 Metropolit hanesi, 19 meyhanesi, 2 ta'sirhanesi, 2 eczanesi, 400 ün üzerinde çeşitli dükkânı, 5 un değirmeni*” ve çok sayıda emlakleri vardır.”

174 Mine Çağır, İbrahim Caner Türk, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri, Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2017, Cilt 4, sayı 11, s 37-50

(Resim 36 :Kırım Bahçesaray Çufut Kale- Kaynak: <https://www.girgin.org>)

26 Nisan 1922 tarihinde Yunan işgal kuvvetleri Kuşadası'nı boşaltan İtalyanların yerini aldı. Şehrimizde bulunan “Kuşadalı Rumlar” başta dönemin “Kuşadası metropoliti Yovakim Efendi” olmak üzere sevinç gösterilerinde bulundular. Osmanlı tarafından onarılan “Aziz Yorgo Katedrali Çan Kulesine” büyük boy bir Yunan bayrağı çektiler. Dimyat mahallesindeki Rum evlerinin balkonlarına ve pencerelerine de Yunan bayrakları asıldı. Bu işgal 5 ay sürdü ve 7 Eylül 1922 de sona erdi. Türk kuvvetleri kente girmeden önce Kuşadası Rumları çoktan kayıklara ve gemilere binerek Sisam Adası'na ve diğer adalara kaçtılar.

Musevi Kırım Karay Türkleri ve Çıfıttepe; Karaylar, Hazar Türklerinin bakiyeleridir. Karaylar, Yahudiliğin Karay Mezhebini kabul etmiş, Kırım'ın çeşitli bölgelerinde de yerleşmiş olan, 7.-10.yüzyıllar arasında yaşayan Hazar¹⁷⁵ –Türk göçebe halkının torunlarıdır. Kırım Karaylarının Hazar-Türk grubuna ait olduklarını temellendiren en önemli delillerinden biri de onların bugüne kadar konuştukları dildir.

175 Seyyar Süleymanov , Günümüz Dünyasında Karaimlerin Dağılımı, Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu, Bilecik Şey Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2011s, 112

Bizans'tan gelerek Kırım'a yerleşen Karaylar, Solhat'ta (Eski Kırım) ayrı bir cemaat olarak yaşarlarken, buradaki Hazar kökenli Karay Türklerine bir Tanah (Tevrat) hediye etmişlerdir. Karaylar, Hazarların Yahudiliğın Karay Mezhebini kabul etmeleri sonucunda 8.-10.yüzyıllar arasında Güney Rusya'ya geldiler. Sakaryalı İsaak Sangarı'nın faaliyetleri neticesinde Kırım'da ilk Karay cemaatinin oluşturuldu. Güney Rusya steplerinde önceleri dağınık halde yaşayan Karaylar, 12. yüzyıldan itibaren şehirlere yerleşmeye başladı. Bugün Kırım, Karayların¹⁷⁶ merkezi sayılır. Kırım'ın *Feodosiya* (Kefe), *Eski Kırım* (Solhat), *Bahçesaray* (Çufut Kale/Çift Kale), *Simferopol* (Ak Mescit) *Yevpatoriya* (Gözleve) ve Ukrayna'nın *Lutsk* ve *Haliç* şehirleri Karayların en önemli yerleşim yerleri olmuştur.

İstanbul'un fethedilmesiyle *Edirne*, *Korfu*, *Parga*, *Selanik*, *İzmit* ve Kırım'dan çok sayıda Karay¹⁷⁷ mensubu İstanbul'a göç etti. Böylece İstanbul, Osmanlı toprakları içindeki Karayların dini ve kültürel hayatlarını özgürce sürdürdükleri bir ülke haline geldi. Kırım Karay Türklerinden bir grup 18. yüzyılın sonlarında Bahçesaray'dan Kuşadası'na geldi. Tüccar Kırım Karay Türkleri Musevi inancına sahip olduklarından sur dışında yeni gelişmekte olan bugünkü Belvü otelinin olduğu yüksek tepelik bölüme yerleştirildiler. Bahçesaray bölgesindeki ana vatanları olan “Çufut-tepe-Çift kale” adını yeni yerleşim merkezine verdiler. Aynı zamanda tarihin garip bir tecellisi olarak önlerinde Kuşadası şehir surları ve arkalarında Küçük Ada Kalesi vardı. Bu iki görüntü aynı zamanda “çift kale” olduğundan yerleştikleri bölge “Çıfıttepe” olarak zamanla pekişti.

Gerçekten Karay Türkçesi'nde “çift” kelimesinin söylenişi de “çuft, çu¹⁷⁸ fut” şeklindedir. Kalenin diğer bir adı da “*Koş-Kale*”dir. Her iki

176 Seyyar Süleymanov, Kırım Karayları, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi ABD Dalı Doktora Tezi, Bursa 2012, s 78

177 Kemal Tayfur, İstanbul Karayları”, Atlas Dergisi, İstanbul 2003, sayı 127, s. 163

178 Erdoğan Altınkaynak, Kasım 2008 sayısı , Türklüğün Kırım'daki en görkemli miraslarından biri: Çift Kale (ufukotesi.com) ziyaret tarihi 22.05.2024)

manasıyla da “Çift-Kale” anlamındadır. Öncelikle unutmamalıyız ki, Kiril Alfabetinde ‘c’ sesi yoktur. ‘c’ sesini Kiril alfabesinde ‘dj’ harfleri karşılar. Halbuki hem Kiril Alfabetinde ve hem de Osmanlı Alfabetinde kalenin adının yazılışı ‘ç’ harfiyle başlar. Yani ‘*cıfit*’ kelimesinin başlangıcı olan ‘c’ harfiyle değil, çift kelimesinin başlangıcı ‘ç’ harfiyledir. Musevilik ile Gök-Tanrı dininin bir sentezi olan Karay mezhepli Kırım Karay Türkleri de bu kalenin yanlış telâffuzla Museviliğe bağlanmasından epeyce rahatsız oldular. Aslında Karay Türk yerleşimi olan “*Kuşadası Çıfıttepe*” yanlış algılanmış ve yorumlanmıştır.

Birlikte Yaşamının Getirdiği Ticari ve Kültürel Zenginlik; Dünyanın her tarafına yayılmış olan Türk milleti asırlarca beş kıtaya yayılmış ve beş kıtanın üçünde de hâkimiyet kurmuştur. Kurduğu Türk devletleri ile birkaç din değiştirmiş olmalarına rağmen Türkçe’yi konuşarak korumuşlardır. Ünlü Türkolog ¹⁷⁹ Radloff’a göre dünya dilleri arasında Türk dili kadar geniş bir alana yayılmış başka bir dil yoktur. Bu alanın yaklaşık 12 milyon kilometre kare olduğu söylenmektedir. Yeni yerler kazanma ve kanlarında dolaşan cihan hâkimiyeti arzusu Türkleri yerinde duramaz bir millet yapmıştır. Dışarıdan gelen çeşitli sebeplerde Türkleri bazen harekete mecbur kılmıştır. Batı Türklüğü ve Doğu Türklüğünün geçen yüzyıllardaki maceraları onları bugün yaşadıkları topraklara getirmiştir. Altı yüz yıllık tarihi boyunca, geniş toprakları üzerinde yirmi farklı etnik gruptan dört ayrı din mensubunu yönetmiş olan Osmanlı Devleti’nin tarihi içinde, gayrimüslimler ayrı bir önem taşımıştır.

Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan gayrimüslimler İslamiyet’in ve Osmanlıların bütün dini inançlara olan hoşgörüsünden yararlanarak kendi cemaat liderleri tarafından yönetilen, kendi mahkemelerinde yargılanan, kendi inançlarını korudular. Kuşadası kenti de kurulduğu 17. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı tebaası olan gayr-i Müslüm azınlıklarla içi içe yaşadı, din, kültür ve soy farklılıklarını aciziyet değil güç-

179 Ahmet B. Ercilasun , Tarihten Geleceğe Türk Dili, Türk Dil Kurumu Türk Dili Dergisi, sayı 569, Mayıs 1999, s. 355-362

(Resim 37: İstanbullu müslim ve gayrimüslimler. (Kaynak: <https://istanbultarihi.ist> -I. Ahmed Albümü, TSMK, nr. B. 408)

lülük olarak kullanmasını bildi. Her toplumun farklı roller üstlenmesi kentimizi hem kültürel, hem de ekonomik yönden güçlü kılmış ve refah seviyesini daima yükseltmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine modelinden esinlenen Osmanlı, yüzyıllar boyunca farklı medeniyetleri bünyesinde barındırdı, hoşgörü çerçevesinde din ve kültürlerini yaşamalarına izin vererek farklı medeniyetlere hayat hakkı tanıdı. Osmanlı Devleti'nde hoşgörü¹⁸⁰ ve özgürlük, devletin gücüyle doğru orantılıdır. Devlet güçlendikçe, azınlıklar maddi ve manevi olarak özgürleşmişlerdir. Osmanlı gerek kendi topraklarındaki vatandaşlarını gerek yeni fethedilen topraklardaki halkları Müslümanlaştırmaya zorlamadı,

inançların özgürce yaşanabilmesi için gerekli olan kurumları da bizzat tesis etti. Osmanlı'da gayrimüslimler aile, şahıs, miras, borçlar hukuku gibi dinî inançlarıyla ilgili konularda kendi mahkemelerine giderek kendi hukuklarını uygulamada serbesttiler.

Osmanlı ekonomi politiginde farklı toplumsal kesimlerin farklı rolleri olması tabii bir durum olduğu kadar farklı dinlere mensup Osmanlı vatandaşlarının ekonominin çeşitli alanlarında belli başlı konularda ön plana çıkmış olmaları belki de sistemin gereği idi. Klasik güçlü imparatorlukların bir özelliği olarak da kabul edilen bir yaklaşım olarak Osmanlı ekonomi politiginin özelliklerinden biri de farklılıkları zaaf¹⁸¹

180 Recep Şentürk, Açık Medeniyet, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, s.31-37

181 Mehmet Bulut, Osmanlı Ekonomi Politigine Yeniden Bir Bakış, Ahmet Yesevi Üniversitesi

değil bir güç olarak değerlendirebilmiş olmasıdır. Bunun yanında ilgili dönemlerde dünya ekonomisindeki gelişmeler ve yaşanan coğrafyanın gerçeklikleri ve gereklilikleri de izlenen ekonomi politikte etkili olmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bulunduğu coğrafya zor bir coğrafyadır. Tarih boyunca bu coğrafyada etkili olmuş devletlerin temel özelliklerinden biri de kendi önceliklerini belirleyerek izledikleri ekonomi politiğın ilgili dönemde dünyadaki gelişmelerle zıtlaşan değil uyumu gözetten bir niteliğe sahip olmasıdır. Osmanlı dönemi Kuşadası her yönüyle mercek altına alınır ve tüm kültürel, sosyal ve ekonomik durumları çağlara göre incelenirse, farklı dinlere ve kültürlere mensup gayrimüslimlerin oynadıkları roller ve yaptıkları katkılar daha iyi anlaşılacaktır.

Toplumların İştigal Ettiği Meslek Grupları; Müslüman olmayan halk yalnız Osmanlı İmparatorluğu zamanında değil, daha önceki dönemlerde de ticaret hayatına hâkim olmuşlardır. Zaten Gayrimüslimlerin ticaret yetenekleri ve gelenekleri yanında devlet ve Müslüman halk, ticareti de sanat gibi makbul bir iş saymadığından, doğal olarak ticaret hayatı Müslüman olmayan halkın tekeline girmiştir. Müslüman olmayan halk içinde Yahudilerin ticaretteki önemi herkesçe bilinen bir gerçektir. Osmanlı İmparatorluğunda el sanatları ve atölyeler şeklinde oluşan küçük endüstri hayatı da Müslüman olmayan halkın elinde bulunmuştur. Mesele, “*deri, kösele işleri, dokumacılık, matbaacılık, enfiye üretimi, kazan ve benzeri*” eşyaların yapımı daha çok Zimmilere bırakılmıştır.

Faiz ve tefecilik İslâm hukukunca Müslümanlar için yasaklanmış fakat bu yasağa da şarap yasağı gibi Müslümanlar tarafından pek uyulmamıştır. Ancak şarap yasağı için hiç bir hile-i şer’iyye bulunamadığı halde faiz işlemi için, dolambaçlı yollardan da olsa, bir yol bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda, özellikle Müslümanlar için makbul sayılmadığından, zimmiler bol bol faiz ve tefecilik yapmışlardır. Özellikle “*Ermeni sarrafların ve banker Yahudilerin*” bu işte önemleri büyüktür.

Güven kelimesinin anahtar kelime olduğu *kuyumculuk* sanatı *usta-çırak* ilişkisinin çok uzun yıllar alabildiği bir alan olarak karşımıza çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nde kuyumculuk sanatının yürütücüleri gayri Müslimler, özellikle de Ermeniler ’dir. Ermeniler “*kuyumculuk, doktorluk, kâtiplik*” gibi mesleklerde bulunmalarından dolayı Osmanlı toplumunda sosyal ve ekonomik yönden iyi durumda olmuşlardır. Osmanlı arşiv belgelerinden derlediğimiz 18. ve 19. yüzyıl Kuşadası toplumlarının işgal ettiği meslekler ve zanaatlar tablosu kentimizin adeta bir fotoğrafıdır. Kuşadası’nda dört toplumun bir arada yaşadığı asırlarda her toplumun işgal ettikleri meslekleri göreceksiniz. O zamanlar halk arasında söylenen şöyle bir darb-ı mesel yani atasözü çok yaygındı. “*Ermeni tercüman, Musevi banker, Rum esnaf ve Türk zabıt*”

Osmanlı Kuşadası toplumunda Cemaatlerin önemli meslek grupları

ERMENİLER	MUSEVİLER	RUMLAR	TÜRKLER
• Sarraf • Tercüman • Kazancı • Kasap • Çerçi • Tüccar • Memur • Eczacı	• Bankacı • Kuyumcu • Eczacı • Hekim • Fener imali • Sarraf • Terzi • Saatçi • Boya	• Tüccar • Kahveci • Meyhaneci • Derici • Fırıncı • Kalaycı • Bakkal • Dülger • İnşaat ustası	• Kadı • Asker • Çiftçi • Pabuçcu • Değirmenci • İrgat

Kuşadası’nda Açılan Yabancı Konsolosluklar; Kuşadası şehri kurulmadan önce 1566 yılında Sakız Adası fethedilmiş ve Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlanmıştı. Sakız ve Anya kazaları aynı eyalet içinde olan gümrük sistemine dahil edildiler. Sakız’ı fetheden kaptan- ı derya Piyale paşanın arzı üzerine Sakız müstakil bir sancak olmuş ve Kaptanpaşa eyaletine bağlanmıştı. Sakız adası gümrüğünün Osmanlı idaresine geçmesinden sonra vergileri pahalı bulan başta Fransız konsololuğu olmak üzere yabancı devletler İzmir’e taşımaya başladılar. İzmir limanında antrepoları ve sahilde konsoloslukları olan Fransız, İngiliz ve Hollanda devletlerinin başını çektiği Avrupa devletleri 17. yüzyılın

sonlarına doğru alternatif liman haline gelen Kuşadası'ndaki gelişmeler dikkatlerini çekti ve Kuşadası'nda konsolosluk yardımcılığı büroları açmaya başladılar. Kuşadası'nın ticaret limanı olarak önem kazanması ve gelişimin hızlanması büyük ölçüde 1645-1669 arasında devam eden Girit kuşatması sırasında olmuştur. Şehrin stratejik ve jeopolitik konumunun özelliklerinin farkına varan Osmanlı idaresi, Güvercinada Kalesi'ne yeni toprak koyarak ve asker sayısını artırarak, limana giren mal giriş-çıkışını da sıkıca denetleyerek kervansarayı büyüttü, iskeleyi onardı ve hemen yanına büyük bir gümrük binası inşa etti.

Bir ticaret şehri veya iskelesinde devletin ticari menfaatlerini, vatandaşlarının ve tacirlerinin haklarını koruyan, ticaret gemilerine nezaret eden ve idari ve ticari vazifeleri bulunan konsolosun tayin edilebilmesi ve konsolosluğun açılması için her şeyden önce iki ülke arasında diplomatik ve ticari bir ilişkinin oluşması gereklidir. Diğer bir ifadeyle, yabancı bir devlet Osmanlı Devleti ile diplomatik bir ilişki tesis edip İstanbul'da daimi elçi¹⁸² bulundurmaya başladıktan sonra gerekli görüldüğü yerlerde de konsolosluklar açma yetkisine sahip olabiliyordu. Bu konsolosluklar sayesinde ilgili ülkenin Osmanlı topraklarındaki ticareti geliştirme imkânı bulmakta; yabancı tüccarlar önemli ticaret merkezlerinde kendi haklarını savunacak görevli bulundurmakta ve ticaret mallarını teslim edecekleri aracılara da sahip olmaktaydılar. Konsolosluğu ortaya çıkaran ana etken deniz ticareti olduğu için konsolosluğun kurulacağı yerler haliyle Levant Bölgesi'ndeki önemli iskeleler oldu. Burada karşımıza çıkan "İskenderiye, Rodos, Sakız, İzmir, Kuşadası, Selanik ve Beyrut" gibi limanlardır.

Konsoloslar tutmuş oldukları kayıtlarında¹⁸³ limana giren yabancı gemilerin sayıları ve isimleri, bandıraları, gemilerin kaptanlarının ve

182 Özgür Yılmaz, Türk Deniz Ticaretinin Kaynağı Olarak Konsolos Raporları, 8. Türk Deniz Ticareti Sempozyumu, 2016 İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, s 314

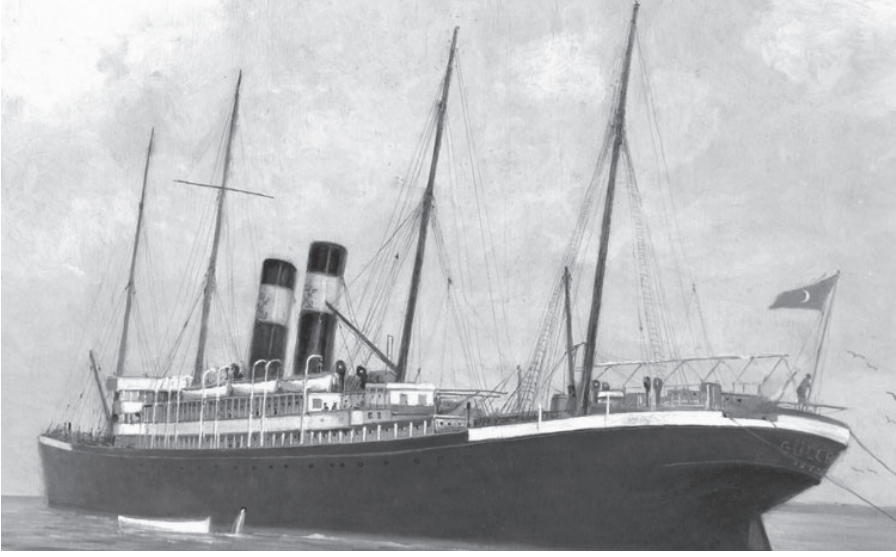
183 Theophilus C. Prousis, Risky Business: Russian Trade in the Ottoman Empire in the Early Nineteenth Century, Mediterranean Historical Review Press , Yıl 2005 London , s. 201-226;

denizcilerin adları, gemilerin tipleri ve hamuleleri, taşıdıkları toplam emtia, gemilerin geldikleri ve gittikleri limanlara ilişkin bilgiler en sık rastlanılan bilgi türleridir. Bunların yanında konsolosların tuttuğu kayıtlarda yerel ticaret, liman olanakları, iktisadi durum, ticari gelecek ve bunun gibi önemli bilgilerin de yer aldığı görülür. Kuşadası gümrük defterleri de tam olarak okunduğunda yukarıda verilen bilgilerin tamamının detaylı olarak yer aldığı görülecektir. Osmanlı arşiv kayıtlarında çok sayıda Kuşadası deniz ticareti, Kuşadası konsolosluklar açma, konsolos vekilleri tayin etme, Yunan konsolos vekillerinin bazı Avrupa devletleri konsolosluklarına vekalet etme yetkisiyle izni isteme ve konsolos vekillerinin Kuşadası kentinde bazı nahoş olaylara sebebiyet verme gibi çok çeşitli ve ilginç içerikleri olan belgeler bulunmaktadır.

16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Venedik dışında Osmanlı limanlarında kabul görecekt tek bayrağa sahip olan Fransızlar, bu dönemde Batı Anadolu ile olan ilişkilerini diğer Avrupalılar gibi Sakız'dan yönlendirmekte olup Fransız¹⁸⁴ konsoloslukları özel mülkiyet karakterleri taşımaktadır. “*Claude Rigon*” adlı bir Fransız'ın 1610 yılında satın aldığı “*Eski Foça Konsolosluğu*”, İzmir, Çeşme, Yeni Foça, daha sonra Kuşadası, Ayasuluk olmak üzere daha pek çok limanlarla birlikte, Bozcaada, Midilli, Sakız Adası dahil tüm Batı Anadolu ticaret iskeleleriyle ilgilenmektedir. İzmir'de konsolos, Kuşadası'nda konsolos yardımcısı bulunan liman Kuşadası'dır. Osmanlı Devleti 18.yüzyıla kadar Venedik, Ceneviz, Fransa ve İngiltere devletleri ile ticaret yapmaktaydı. Osmanlı ülkelerinden genellikle ham ipek, tiftik, pamuk ve meyan kökü gibi ham maddeler alıp, yünlü kumaşlar ve madeni eşyalar gibi mamul maddeler satan “*Levant Company*”¹⁸⁵ tüccarlarının büyük karları İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde önemli sermaye birikimine neden oldu.

184 Serap Tabak, Doğu Akdeniz Ticaretinde Kuşadası'nın Yeri, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 1, Meta Basım, İzmir 2001, s 203-211

185 Cihan Özgün, Tanzimat'tan Cumhuriyete Aydın İlinde Değişim, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s 18

(Resim 38: *Gülcemal Vapuru*, Ressam Amedeo Marelli Kaynak: <https://www.denizcilikdergisi.com>)

Avrupa Devletleri'ne tanınan ticaret kolaylıklarındaki denge 18.yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı aleyhine bozulmuştu. Söz konusu dönemde Avrupa'da kol gücü yerine buhar gücünün geçmeye başlamasıyla üretimde büyük artış sağlandı. Bunun doğal sonucu olarak Osmanlı pazarını elde etmek için Fransa, İngiltere ve Rusya gibi devletler kıyasıya bir yarışın içine girdiler. 1774 Rusya ile Küçük Kaynarca ve 1838 İngiltere ile Balta Limanı antlaşmaları Osmanlı ekonomisine ağır darbeler vurdu. Rusların baskısından bunalan Osmanlı Devleti 1838'de Balta Limanı antlaşması ile İngilizlere büyük imtiyazlar sağladı. Kapitülasyonların önemli bir aşaması olan 1838 Türk-İngiliz Ticaret Sözleşmesi, Osmanlı Devleti'nin maliyesinin çıkmaza girmesinin ve Osmanlılarda var olan ticaret ortamının radikal bir şekilde değişmesinin en temel etmenidir.

Buna ilaveten 1861'de Fransa, İtalya, İngiltere ve Belçika ve 1862¹⁸⁶ yılında Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, İsveç, İspanya, Danimarka, Prusya, Hollanda ve Avusturya; 1866 yılında Meksika, 1868 yılında Portekiz devletleri de yapılan anlaşmalarla Osmanlı ülkelerinden her

186 Cihan Duru- Kemal Turan- Abdurrahman Öngeoğlu, Atatürk Dönemi Maliye Politikası, 1. Kitap, TİSA yayınları Ankara, 1982, s. 100.

türlü mal kaydı bildirmek şartıyla yerli tüccar statüsüne alınıyor, gümrük vergisi % 12 den, % 8 indiriliyor ve her yıl %1 oranında bu vergiyi indirmek suretiyle 7 yıl içerisinde gümrük vergisi % 1 indirilmesi garanti ediliyordu. Bu anlaşmalarla Osmanlı ekonomisi tam bir çıkmaza girecek ve açık pazar haline gelecekti. Bu anlaşmalar aynı zamanda bu devletlere Osmanlı ülkesinde gerekli gördükleri liman ve şehirlerde ticari çıkarlarını korumak amacıyla konsolosluk açma ve konsolos tayin etme yetkisini de vermekteydi.

1850 yılından itibaren Batı Anadolu’da bilhassa, İzmir, Aydın, Kuşadası ve Söke dolaylarında Osmanlı tebaasından Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarlar, İngiliz sermayesi ile ortaklıklar yapmaya ve büyük tarım çiftlikleri kurmaya başladılar. Boş topraklar “*pamuk*” üretimine açıldı, Afrika’dan zorla kaçırılıp getirilen siyahi köleler¹⁸⁷ bu işletmelerde çalıştırıldı. Bingazi Limanı’ndan gemilerle İzmir ve Kuşadası limanlarına siyahi köleler taşındı ve bu limanlardan iç bölgelerdeki pamuk işletmelerine sevk edildi. 1856 yılında kurulan ve 1866 yılında tam hizmete açılan İzmir-Aydın Demiryolu hattı ise sadece üretilen pamuğu değil, “üzüm, incir, deri, zımpara madeni, *meyan kökü*” başta olmak üzere tarım ürünleri ve madenleri İzmir Limanı’na taşıyor ve buradan Avrupa’ya ihraç ediliyordu.

İngiltere, Fransa, Hollanda, Rusya, Avusturya, Danimarka, İsveç, Sırbistan, Yunanistan ve İtalya

(Kuşadası’nda konsolosluk vekili bulunduran devletler)

Kuşadası’nda ilk konsolos yardımcılığı bürosunun Rusya adına İstanbul’daki Rusya elçiliğinin isteği üzerine 11 Şaban 1228¹⁸⁸ Hicri ve 9 Ağustos 1813 tarihli Hattı-ı Hümayun ile açıldığı belgesine ulaştık. 1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasının 11. maddesi dayanak gösterilerek

¹⁸⁷ Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi, Savaş yayınları , Ankara, 1982, s. 79

¹⁸⁸ BOA, HAT 00168 07091 00001/ 11 Şaban 1228

“*Penayi Onedino*” adlı Rus vatandaşının konsolos yardımcısı olarak görevlendirildiğinin onaylandığı yazılıdır. Kuşadası’nda ikinci konsolosluk yardımcılığı bürosu ise İngiliz hükümeti tarafından açılmıştır. 1838 İngiliz-Osmanlı Balta Limanı Ticaret Anlaşmasını takip eden yıllarda açıldığı İngiliz konsolosluk raporlarında mevcuttur. 1846 -1906¹⁸⁹ tarihleri arasında Kuşadası İngiliz Konsolos yardımcısı olarak “*Aleksaki*” ailesi adı geçmektedir. 1846 yılındaki sanırız ilk görevlendirme “*D. Aleksaki*” adlı bir Yunan vatandaşına verilmiştir. Bir süre sonra bu aileden “*Ksenefon Aleksaki*” İngiliz ticaret raporlarını yazmıştır. 1882 yılında bu kişinin Yunan vatandaşı olduğu belirtilmektedir.

1900 yılında ise “*John Aleksaki*” adı geçmektedir. 1890 yılına mahsus Aydın salnamesinde ise Söke’de ticarethaneleri bulunan Mac. Andrews ve Forbes’in Kuşadası’ndaki temsilcisinin de İngiliz konsolos yardımcısı “*Ksenefon Aleksaki*”¹⁹⁰ olduğunu öğrenmekteyiz. Bu bilgilerden Aleksaki ailesinin Kuşadası’nın önemli ailelerinden biri olduğu ve sadece İngiltere’nin değil, İtalya ve Rusya konsolos yardımcısı olarak görev aldığını biliyoruz. Bu ailenin İngiltere hükümetine gönderdiği ticaret raporlarında sadece ticaretle sınırlı kalmayıp; tarım ürünleri, nüfus, kamu hizmetleri ve alt yapı gibi konuları da yazmışlardır. Raporların ağırlık noktası *Kuşadası’nın İngiltere ticaretine ne gibi katkılar ve fırsatlar sunacağıdır*. Raporlara göre Kuşadası’na gelen gemiler çeyrek mil açıkta demirlemekte, yükleme ve boşaltma işlemleri kayıklarla yapılmaktaydı. Bu kayıklar poyraz rüzgârının sert estiği günler hariç günde ortalama 200 ton yükleme ve boşaltma yapabiliyorlardı.

Üçüncü konsolosluk yardımcı bürosu da Yunanistan tarafından açıldı. 26 Safer 1285¹⁹¹/18 Haziran 1868 tarihli arşiv belgesinde “*Yako Akreftopulo*” adlı kişinin yetkili kılındığı bilgisi verilmektedir. Ulaştığımız Osmanlı arşiv belgelerinden birinde ise Kuşadası Fransız konsolos

189 Elif Yeneroğlu Kutbay, İngiliz Ticaret Raporlarında Kuşadası , Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 2, Siyah Grafik Matbaacılık, İzmir 2008, s 197-208

190 Uygur Kocabaşoğlu , Aydın Vilayet Salnameleri Hicri 1296-1326, Tanzimat’ın 145. Yıl Sempozyumu, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1984, s 158-159

191 BOA, HR MKT 00617 00031 001 002 / 26 Safer 1285

vekili olarak vefat eden “*Mihalapoulos*”¹⁹² adlı memurun vefat etmesinden dolayı yerine geçici olarak “*Tabib Barita*” adlı birinin getirilmesinin kabul edildiğini gösteren bir telgraf name gönderilmiştir. Bu da tarih sırasına göre dördüncü konsolosluk vekili bürosunun Fransa tarafından açıldığını göstermektedir.

Kuşadası kazasının İzmir-Aydın demiryolu hattının istasyonlarından biri olan Ayasuluk’a (Selçuk) sadece 18 km mesafede olması, Kuşadası, Söke ve köylerinde üretilen ürünlerin süratle ve bozulmadan trenle İzmir limanına gönderilmesini mümkün kılmıştır. Bir diğer avantaj ise Kuşadası Limanı’nın ticaret hacmi bakımından İzmir Limanı’ndan hayli geri kalmasına karşın, hala ithalat ve ihracat limanı olma özelliğini de taşımasıdır. Ticaret pastasından pay almak isteyen ve sadece 25-30 yıl önce Osmanlı Devleti’nin bir eyaleti olan küçük Avrupa ülkeleri bile kentimizde konsolosluk yardımcı büroları açmak için adeta yarıştılar. Böylece 19.yüzyılda Kuşadası’nda 10 yabancı devlet konsolosluk yardımcı büroları açıldı. Yukarıda bahsettiğimiz ülkeler dışında olanlar şunlardır. “*Avusturya, Danimarka, Hollanda, İsveç, Sırbistan ve İtalya*”

Kuşadası’na Sefer Yapan Gemi Kumpanyaları; 19.yüzyıl hem Osmanlı Devleti, hem de Avrupa için gerçekten uzun, zor ve tezatlarla dolu bir asır olarak geçmiştir. 19. yüzyıl, Osmanlı devletin batı emperyalizmine maruz kaldığı, ekonomik olarak çöktüğü ve bunun sonucunda da önemli toprak kayıplarının yaşandığı bir asırdır. Osmanlı devleti asrın yarısına gelmeden İngilizler tarafından zorla imzalatılan 1838 Balta Limanı Antlaşması’yla ekonomisinin koruma duvarlarını kaldırmak zorunda kalmıştır. Bu asrın başında icat edilen buharlı makinelerin gemilerde kullanılmasıyla hız çağı başlamıştır. Buharlı gemilerin denizlerde seyrüsefere başlaması deniz ticaretinin kökten değişmesine ve çok hızlı gelişmesine vesile olmuştur. Aslında 18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı devleti uluslararası ticarete batının üstünlüğünü kabul etti.

192 BOA, HR MKT 0075 0004 002 001/12 Temmuz 1288

Batı, Osmanlı karşısında ticaret üstünlüğünü ortaklıklar, kumpanyalar kurulması ve kumpanyaları imparatorluk içinde yayılmasıyla perçinledi. Batılı devletler tarafından kurulan kumpanyalar, devletin gücü azaldıkça, yetkileri artan, hatta varlıkları bir ihtiyaç haline gelen büyükelçi ve konsolosların desteğinden yararlanıyorlardı. Bu sırada kapitülasyonlar, imparatorluğun bütün iskelelerine yerleşmiş olan Avrupalı tüccarların yararına çok geniş olarak işletiliyordu. 19.yüzyılda Osmanlı dış ticareti hızla gelişti. Bu gelişme Avrupa emperyalizmine ve yayılmacılığına karşı verilen ilk tepkiydi. Avrupalıların yayılmasının ana araçlarından birisi buharlı¹⁹³ gemilerdi. Osmanlı denizlerinde ve sahillerinde hızla çoğalan buharlı gemiler, geleneksel Osmanlı deniz ticareti olan -yelkenli gemiciliğini-değişmeye zorladı.

Bu yayılma ve baskı Osmanlı deniz ticaretinin geleneksel aracı yelkenli gemiler üzerinde daha fazla hissedildi. Yelkenliden, buharlı teknolojiye değişmeye zorlanan Osmanlı deniz ticareti buna farklı tepkiler verdi. Esasında Batı 16.yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz ticaretini Merkantilizmin önemli araçlarından olan “*Levant Kumpanyaları*”¹⁹⁴ aracılığıyla yürütmüşlerdi. The English Levant Company 1583’te, Dutch Levant Company 1625’te ve Fransız Levant Compagnie 1670’te kuruldu. Buharlı gemiler Osmanlı sularında ilk kez 1820’lerde görülmeye başlandı. Buharlı makinalar, gemilerin boyutlarını da muazzam ölçüde büyüttü ve tonajlarını da artırdı. 1870’lere gelindiğinde Osmanlı sularındaki buharı gemilerin ortalama tonajı 1000 tona ulaştı. Bu yelkenli gemi dönemindeki ortalama büyüklüğün *10 ila 20 katıydı*. 19. yüzyılda gemileri *akıntılardan, gelgitlerden ve rüzgârlardan* çekip çıkaran buharlı makinelerin kullanılması sayesinde deniz yolu taşımacılığı köklü bir değişime uğradı. Gemilerin *kalkış*¹⁹⁵ ve *varış* saatlerini tam olarak belirleyebilen *sefer tari-*

193 İlhan Ekinci, 19 yy da Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler, Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi Cilt 21, sayı 2, İzmir 2006, s 35-76

194 Bülent Arı, “İstanbul’daki İlk Hollanda Elçisi: Cornelis Haga ve 1612 Tarihli Hollanda Kapitülasyonları”, Divan İlmi Araştırmalar Dergisi, sayı:15, 2003/2, ss.215-220

195 : İlhan Ekinci, 19 yy da Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler, s 65

feleri ortaya çıktı. Tarifeler hukuki taahhütleri, onlarda garantileri getirerek uluslararası ticaretin boyutunu ve hukukunu geliştirdi.

Özellikle Adalar denizi önemli bir deniz trafiğine sahne oluyordu: Bir yandan Türk ve Rum gemileri için, diğer yandan batının deniz ticareti ile uğraşan milletleri için önemli bir deniz sahası teşkil ediyordu. “*Cebelitarık, Marsilya, Ceneviz, Livorno,¹⁹⁶ Venedik* “ üzerinden gelen deniz yolları, Mora Yarımadası’na ve Girit’e yönelerek “*Ege Adaları, İzmir, İstanbul ve İskenderiye*” ye doğru dağılıyorlardı. Genellikle her millet bu yolculukları aynı kaptan ve gemilerle yürütüyorlardı. Bu yolculukları “*düzenli yolculuk*” diye adlandıramazsak bile, zira olaylar ve kazalar eksik olmazdı, gemiler genellikle Doğu Akdeniz’i iyi tanıyan kaptanlar tarafından idare edildi. Bu kişiler deniz ticaret trafiğinin randımanlı işlemesi için çalışan, seyir sırasında ortaya çıkan kaza ve olaylardan etkilenmeyen, fakat korsanlar karşısında etkisiz kalan kişilerdi.

Deniz ticaret gemilerini korsanlardan korumak için Akdeniz’de güçlü donanmaya sahip olmak gerekirdi. 1770 Çeşme faciası Osmanlı donanmasını yok etmişti. Çeşme faciasından sonra Osmanlı hükûmeti donanmasını yenilemişse de bu yeni donanma tek başına Akdeniz’in gerektirdiği güce sahip değildi. Aynı zamanda, 1774 Küçük Kaynarca sonrası bir de Karadeniz sorunu çıkmıştı. Rusların Karadeniz’de görünmesi Osmanlı adına Karadeniz için de bir donanma varlığını gerekli kılıyordu. Bu da donanmadaki gemi ve personel sayısının da artması anlamına geliyordu. Doğu Akdeniz 19. yüzyılda özellikle dört devletin “İngiltere, Fransa, Rusya ve Osmanlı Devleti”¹⁹⁷ mücadelelerine sahne oldu. Bu mücadelede ön plana çıkan ise bu devletlerin deniz gücüdür. Mısır üzerinde Fransa-İngiltere-Osmanlı mücadelesi, Yedi Adalar Cumhuriyetinin kurulması, Osmanlı Devleti ile İngiltere

196 Robert Matran, Belleten Dergisi, 17 Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz’de Ticaret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafileleri, Türk tarih Kurumu, Ankara 1988, cilt 52 sayı 203, s 685-696

197 Fatih Erbaş, 19. Yüzyıl Doğu Akdeniz Donanma Mücadelesinde Öne Çıkan Devletler ve Faktörler, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, İstanbul 2016, sayı 8 s 139

arasında Kale-i Sultaniye anlaşması ile sonuçlanan hadiseler, Mora İsyanı, Kırım Harbi, Girit İsyanı, Osmanlı-Rus Harbi ve Osmanlı-Yunan Harbi hep bu yüzyılda donanmaların önemli roller üstlendiği önemli vakalardır.

3. Selim döneminde başlayan ıslahat hareketleriyle Osmanlı denizciliği değişime uğradı, savaş gemileri kadirgadan kalyona dönüştü ve çağı yakalamak için gayretler gösterildi. Osmanlı idarecileri, Avrupa’da gelişmekte olan gemi yapım teknolojisini yakından takip etti. Nitekim 1827’de satın alındıktan sonra İngiltere’den İstanbul’a getirilen ve “*sü-rat*” adı verilen buharlı bir gemi, halk tarafından “*Buğ gemisi*” adıyla anıldı. Kelly adlı İngiliz subayının idaresine verilen bu gemiye halkın ve padişahın ilgisi büyük oldu: 2.Mahmud¹⁹⁸, gemiyle Marmara Denizi’nde gezintiler yaptı ve seyir esnasında ustalık gösteren kaptan Kelly’yi ödüllendirdi. Donanmaya katılan bu gemiden sonra, yine İngilizlerden 1829’da başka bir gemi daha satın alındı. Yelkenli gemiler hava şartlarına, akıntılara, limanların konumlarına göre taşıdıkları yolcuları ve malları zamanında teslim etme garantisi veremezlerdi. Yelkenli gemi yolculukları uzun zaman alırdı ve çok riskli idi.

Buharlı gemiler, yelkenli gemilerden farklı olarak, doğal şartlara daha az bağılıydılar. Bu da, tarifeli yolcu ve yük taşımacılığını yaygınlaştıran bir etken olmuştur. “*Peyk-i Şevket*¹⁹⁹” vapuru, 1839’da, Osmanlı bayrağıyla İzmir-İstanbul arasında düzenli sefer yapan ilk buharlı gemiydi. Yine, 1844 yılında, Tersane-i Amire ‘ye bağlı olan “*Mesir-i Bahri*” vapuruyla, İstanbul’un zahire iskeleleri olan *Gemlik*, *İzmit*, *Tekirdağ* ve *Bandırma* gibi Marmara kıyısı limanlarından İstanbul’a düzenli seferler yapılıyordu. Osmanlı deniz taşımacılığında süratli değişim ve çağı yakalama gayretleri kesintisiz devam ediyordu. Abdülmecid dö-

198 Ahmet Lütü Efendi, Lütü Tarihi, Matbaa-yı Amire, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1990 Cilt 1, s 277

199 Ercüment Kuran , 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Deniz Ulaşımı: İdare-i Mahsusa’nın Kuruluşu ve Faaliyeti , *Çağını Yakalayan Osmanlı (Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, IRCICA Yayınları, Editörler. Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, İstanbul 1995, s. 159

neminde 1840’larda, *Tersane-i Amire* tarafından *Osmanlı Vapur Kumpanyası*, 1850’lerde *Hazine-i Hassa*²⁰⁰ ve *Osmanlı Vapur Kumpanyası* kurulmuştu. Bu idare tarafından ticari amaçlı olarak “İzmir, Selanik, Çanakkale, İzmit, Gemlik, Limni, Galos, Sinop, Samsun ve Trabzon” limanlarına vapur seferleri düzenleniyordu.

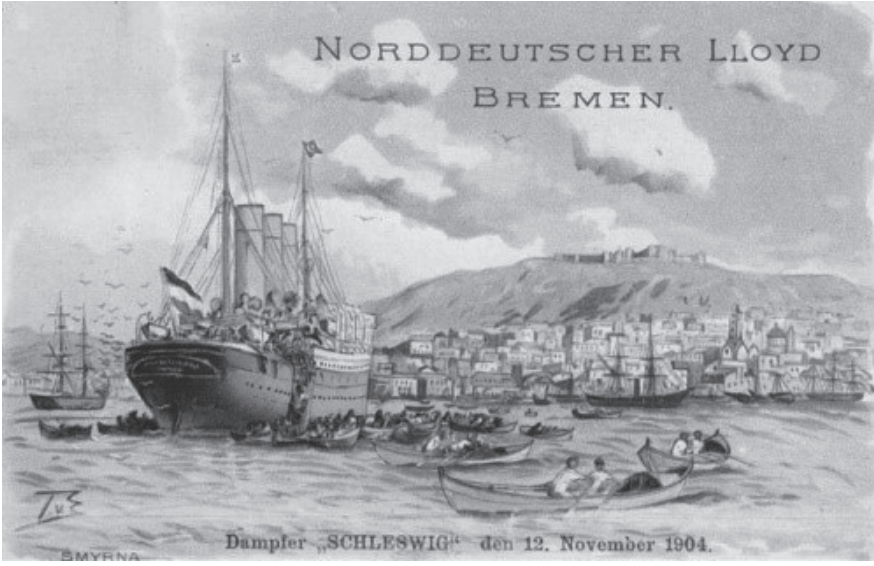
19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında önemli bir karar alındı ve uygulamaya konuldu. Tersane-i Amire, Hazine-i Hassa ve Mösyö Cus-tinyani’nin vapurları birleştirilerek yeni bir şirket kuruldu. Şirketin vapurları Karadeniz’de²⁰¹; “Amasra, Ereğli, İnebolu, Sinop, Samsun, Giresun, Trabzon, Batum Limanlarına; Akdeniz’de; “Gemlik, Selanik, Kavala, Galos, Çanakkale, İzmir, Sakız, İstanköy, Rodos, Girit, Kıbrıs, Antakya, Beyrut, Yafa, İskenderiye, Malta ve Trablusgarp’a” seferler düzenlemeye başladı. İdarenin sahip olduğu on dokuz gemiden en büyükleri “*Mecidiye* ve *Taif*” vapurları olup, 270 yolcu taşırlardı. Akdeniz’e yol alacak vapurlar ise, İstanbul’dan akşamüstü kalkarak ertesi sabah Gelibolu’ya ulaşırlardı. Şirket, 1860’larda, İstanbul’dan Midilli, İzmir²⁰², Girit ve Tekirdağ gibi limanlara düzenli posta seferleri de yapıyordu. Vapur kazalarının yanında, Rum haydutların İzmir Körfezi ve civarında “*hırsız kayıkları*” vasıtasıyla yaptığı korsanlıklar ise, dönemin basınında sıkça rastlanan haberler arasındaydı.

Deniz trafiğinin yoğun olduğu Akdeniz’deki Girit, Suriye, İskenderiye ve diğer Osmanlı limanları arasındaki vapur seferleri, 1830’lu yıllarda Avusturya şirketlerince (*Lloyd Kumpanyası*) yürütölmekteyken, 1850’lerde Osmanlı vapurları da aynı hatlarda görölmeye başlandı. 1859’da Avrupa ve Rus gemileri Akdeniz limanlarına düzenli seferler yaptı. Aynı tarihte, “*Messageries Impérimales*” adlı Fransız şirketinin bir gemisi, Marsilya’dan yola çıkıp, sırasıyla Malta, İskenderiye,

200 Cumhur Odabaşıoğlu, Trabzon-İran Transit Nakliyesi, *Çağını Yakalayan Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, Editörler ; Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, IRCICA Yayınları, İstanbul 1995, s. 450

201 Davut Hut, Buharlı Gemiler Çağında Osmanlı Deniz ve Nehir Yolu Ulaşımı, Osmanlı’da Ulaşım, Çamlıca Basın yayın, Editörler ; Vahdettin Ergin –Ahmet Uçar, İstanbul 2011, s 74

202 Davut Hut, Buharlı Gemiler Çağında Osmanlı Deniz ve Nehir Yolu Ulaşımı, a., g., m., s 75

(Resim 39: 1904 İzmir Liman resmi, Kaynak: <https://www.levantineheritage.com>)

Beyrut, Tripoli ve Latakia limanlarına uğradı. Gemi, bu limanlarda birer gün kaldıktan sonra, Mersin, Rodos, İzmir ve Malta yoluyla tekrar Marsilya'ya dönerdi. Şirketin başka bir vapuru da, diğer geminin tersi istikametinde aynı limanlara gidip dönerdi. Fransız şirketi Bazin²⁰³ Company 'nin vapurları ise, Marsilya-Kıbrıs-Beyrut-İskenderun ve Mersin'e, Avusturyalı Lloyd vapurları da "İzmir-Kuşadası, Rodos-Mersin-Latakia-Tripoli-Beyrut" limanlarına uğradıktan sonra aynı güzergâh üzerinden tekrar İzmir'e geri gelirdi. Ayrıca, Odesa Limanı'ndan yola çıkan Rus vapuru, sırasıyla "İstanbul, İzmir, Kuşadası, Rodos ve Mersin" iskelelerine uğradıktan sonra buradan Suriye limanları, Beyrut, Yafa ve İskenderun'a gidip tekrar Odesa'ya dönerdi.

Deniz taşımacılığında ve ticaretinde sadece yolcu gemileri kullanılmıyordu. Çünkü deniz taşımacılığı, uluslararası ticaretin can damarıdır. Asırlardır yük ve yolcu taşımacılığında kullanılan bu yöntem, dış ticarette önemli bir role sahiptir. Deniz yolu, büyük ölçekli yüklerin daha hızlı ve ekonomik bir şekilde taşınmasını sağlar. Deniz ulaşımıyla ilgili bir diğer alan da, posta taşımacılığı idi. Denizlerde yapılan taşımacılık

203 Charles Issawi , The Fertile Crescent 1800-1914, Oxford University Press 1988, s. 22

karayoluyla yapılana göre daha ucuz olduğundan, “*Osmanlı Posta Nezaretî*”, vapurlarla posta nakliyatına önem vermiştir. Nezaret, 1859’da bu iş için iki vapur satın aldı, 1863’te de sahil postaları teşkilatını kurdu. 1865 yılından itibaren ise, deniz postalarının Marmara, Ege ve Karadeniz limanlarına “*Fevaid-i Osmaniye*” vapurlarıyla taşınması kararı alındı. Ancak diğer alanlarda olduğu gibi, deniz posta taşımacılığında da yabancı şirketler öncü ve önde oldular. Bu alanda, geniş bir ağa sahip olan Avusturyalıların²⁰⁴ Lloyd ve Tuna Buharlı Gemi Kumpanyaları, Rusların Buharlı Gemi ve Ticaret Şirketi ile İngiliz ve Fransız Şirketleri, Osmanlı limanları arasındaki posta taşımacılığında etkinlik gösterdiler. Diğer yandan, özellikle savaş dönemlerinde, yabancı posta vapurlarının zararlı faaliyetlerinin yakından izlendiği görülür.

Bingazi /Kuşadası ve Trablusgarp/Kuşadası Gemi Seferleri; Kuşadası, Adalar Denizi’nde elverişli ve kapasitesi yüksek limana sahip olması ve Aydın bölgesinde üretilen ürünlerin ve imal edilen malların deve kervanlarıyla getirilen ve buradan ihraç edilen son nokta olması avantajını 17.-19 yüzyılları arası çok iyi kullanmıştır.

Osmanlı Devleti nezdinde İzmir resmi liman, Kuşadası ise genellikle el altından teşvik edilen alternatif bir limandır. Bu nedenle Kuşadası limanı sürekli Avrupalı gemilerin uğradığı bir liman olmuştur. Gerek yolcu, gerekse posta gemileri Kuşadası Limanı’na yük indirmekte ve bu limandan yük almaktadır.

Ege limanları arasında ihtisaslaşmanın başladığı 18. yüzyılda Kuşadası’na “*deniz kervanları*” uğramaktadır. Bu sırada Avrupalıların, özellikle Fransızların Akdeniz ticaretindeki rolleri dış ticaret ile sınırlı olmayıp, Osmanlı iç ticaretini de ilgilendirmektedir. Bu iç ticaretin adı “*deniz kervancılığı*”dır. İran ve Anadolu ürünleriyle yüklü kervanların getirdiği “çeşitli mallar”, İzmir’den buğday ve zeytinyağı başta olmak üzere zahireler ise üretim yerinin yakınındaki diğer Ege limanlarından

204 Davut Hut, Buharlı Gemiler Çağında Osmanlı Deniz ve Nehir Yolu Ulaşımı, a., g., m., s 88-89

Avrupalı gemilere yüklenmektedir. Bölgesel ürün olan pamuk ise sadece İzmir limanından yüklenmektedir. 1713 yılından 1722 yılına kadar İzmir’den²⁰⁵ Marsilya’ya 419 gemi kalkar. Bu gemilerin 169’u İzmir’den, 250 tanesi ise diğer Ege limanlarından yüklenmiştir. İzmir’den çoğunlukla “çeşitli mallar” yüklenirken; Edremit, Ayvalık, Dikili, Çandarlı, Foça, Urla, Sığacık ve Kuşadası iskelelerinden “zeytinyağı ve buğday” yüklenmiştir. Kuşadası’na yanaşan gemi sayısı azdır ancak sadece zeytinyağı önemli bir miktar tutmaktadır.

1723 tarihli Kuşadası liman gümrük kayıtlarına göre “zeytinyağı, keten, limon, peynir ve hasır” en çok işlem gören ihraç mallarıdır. Bu yıllarda buğday kıtlığı vardır ve 1722 yılında Kuşadası naibinin yazdığı bir ilamdan Güzelhisar, Suğla ve Menteşe sancaklarında zahire kıtlığı olduğu anlaşılır. Bu ilamda birde Avrupalılara zahire satılmaması istenmekte ve yasaklandığı tekrar belirtilmektedir. 1756 yılında deniz kervancılığının İzmir ticaretindeki payı % 48’dir. İzmir-Kuzey Afrika limanları arasındaki deniz ticaretinin önemini biliyoruz. 1773-1776 yılları arasında Trablus liman trafiğinde, 19’u İzmir’den gelen, 24’ü İzmir’e giden toplam 28 gemi görmekteyiz. Bu gemilerden 25 tanesi Kuşadası limanına uğramıştır. Kuşadası’ndan Trablusgarp’a 21 gemi gitmiş ve Trablusgarp’tan Kuşadası’na 4 gemi gelmiştir.

Trablusgarp ile Doğu Akdeniz limanları arasında çalışan gemilerin güzergâhı şöyledir. “*Trablusgarp, Bingazi, İskenderiye, Kıbrıs (veya Sakız), Kuşadası (veya İzmir), Malta ve tekrar Trablusgarp*”. Gemiler bu limanlara ticaret amacıyla uğramakta ve ortalama bir ay kalmaktadır. Kuşadası, Trablusgarp’a “*tahıl, bakla, zeytinyağı, bakır ve bez*” ihraç etmekte, Trablusgarp’tan ise “*köle*” ithal etmektedir. Trablusgarp’ta köle ticareti önemli bir dal oluşturmaktadır. Her yıl Trablusgarp’a, Fizan’dan en önemlisi Ocak ayında olmak üzere Mayıs ve Ekim’de üç köle²⁰⁶ kervanı gelmektedir. Bu kervanlar; 2500 zenci erkek ve kadın

205 Serap Tabak, Doğu Akdeniz Ticaretinde Kuşadası’nın Yeri, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 1, Meta Basım, İzmir 2001, s 203-211

206 Serap Tabak, Doğu Akdeniz Ticaretinde Kuşadası’nın Yer, a., g., m., s 203-211

köle getirirler. Değerli köle başına 40 Kuzey Afrika sequins'inden toplam 100.000 sequins eder. (yaklaşık 2.775.000 kuruş). Bu köleler İstanbul, İzmir, Selanik ve Mora'ya götürülmekte ve oralarda satılmaktadır. 8-10 Fransız gemisi her yıl bu taşımacılığı yapar.

Zenci köle ticaretine ilişkin olarak Fransa konsolosu, Trablusgarp'tan 1766-1769 yılları arasında her yıl 8-10 köle gemisinin kalktığını belirtir. Osmanlı-Rus savaşı bu rakamı 1770'de 4'e indirir. 1771'de köle gemisi yoktur. 1772'de bir tane ve 1773'te iki tane görülür. Sahra çölünü aşabilen bu zavallı Afrikalılar sonrasında öylesine kötü şartlarda yolculuk yaparlar ki, daha doğrusu geminin güvertesinde kafes içine tıklılırlar ki, çoğu geminin gideceği yere varmadan ölürler.

1856 yılında başlanan ve 1866 yılında tamamlanan İzmir-Aydın Demiryolu hattının deve kervanlarının yerine geçmesi, üretilen ürünlerin ve malların bozulmadan ve hızlı bir şekilde İzmir limanına aktarılması ve oradan Avrupa ülkelerine ihraç edilmesi köle sayılarını da artırmıştır. Bilhassa Söke Ovası'nda pamuk toplamak için getirilen siyahi köleler Kuşadası limanı üzerinden Söke ovasında kurulu büyük pamuk çitliklerine gönderilmektedir. Köle ticareti bu yüzyılın sonunda yasaklanmıştır. Osmanlı idaresi köleleri azad etmiş, bazı yerlerde küçük araziler vererek geçimlerini sağlamış ve vatandaşlığa almıştır. Günümüzde “*Afro Türkler*” dediğimiz insanlarımızın ataları onlardır. Afro-Türklerin günümüzdeki sayıları 5000-10.000 arasında değişmektedir. Ege Bölgesi'ndeki Afro-Türkler; İzmir merkez Konak ilçesi Çimentepe, Sabır taşı, Dolaplı kuyu, Eşrefpaşa, İki çeşmelik, Tamaşalık ve Ballıkuyu mahalleleri ile merkez Karabağlar ilçesi, Torbalı ilçesine bağlı Subaşı²⁰⁷ beldesi, Naime ve Tulum köyleri, Tire ilçesine bağlı Yeni çiftlik, Bayındır ilçesine bağlı Hasköy ve Çırpı köylerinde yaşamaktadırlar.

207 Hasan Taşgın, Afro Türkler Enik Köken ve Kimlik, Akdeniz Havzası ve Medeniyetleri Dergisi, Yıl 2019, Cilt 1, sayı 8, s 87

5.BÖLÜM: İZMİR-KUŞADASI REKABETİ VE GERİLEME

(Resim 40: Jan Christian Kamsetzer - Kuşadası Gravürü 1777-Kaynak: Polonya Ulusal Müzesi)

İzmir-Kuşadası Rekabeti Ne Zaman Başladı; Kuşadası ve İzmir, Batı Anadolu’da Osmanlı devletinin iki önemli liman kentiydi. 17. yüzyılın başında kurulan Kuşadası ise bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla gelişerek İzmir’e rakip olmaya başladı. Ancak ne yazık ki Kuşadası, 17. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı ülkesinin deniz dış ticaret kapısı olma yolunda, İzmir ile giriştiği yarış ve mücadeleyi kaybetti. Bu kaybedişin nedenleri şunlardır;

- Kuşadası Limanı, fırtınalı havalarda ticaret gemileri açısından İzmir Limanı’na göre daha az güvenlidir.
- Kuşadası Limanı, korsan saldırılarına ve denizlerden gelebilecek öteki saldırılara açıktır. Küçük Ada’daki tesisler bu hususta oldukça yetersiz kalmaktadır. Oysa İzmir’de Sancak Burnu’nda, 17. yüzyıl ortalarında, Yenikale yapılarak körfezin içindeki limanın güvenliği tam olarak sağlanmıştır.
- İzmir’deki yöneticilerin (kadı vb.) idarecilik hususunda

Kuşadası'ndan çok daha fazla bir deneyime sahip olmaları ve İzmir şehir halkının yabancılara eskiden beri alışık olmaları etkili olmuştur.

- d. Kuşadası yepyeni bir yerleşme olduğundan, buradaki sosyal hayat İzmir'deki kadar canlı değildir.
- e. Birbirlerini çekemeyen devşirme Osmanlı vezirlerinin, Öküz Mehmed Paşa'dan nefretlerinin çok fazla olmasıdır. Netice olarak Kuşadası, uluslararası deniz ticaret kapısı olma özelliğini, yarım²⁰⁸ yüzyıllık bir çekişme ve mücadele sonrasında İzmir'e kaptırdı.

İzmir'in 17. yüzyıldaki yükselişinin çevresindeki emek piyasasını şekillendirdiğini Ege adalarından gelen işgücünden de anlayabiliyoruz. İzmir'in art alanında bulunan ve Anadolu'nun önemli dokumacılık merkezlerinden olan Tire'de de Acem Han isimli bir hanın varlığı, zirai mahsulleri ve pamuk ile tanınan Güzelhisar 'da (Güzelhisar-ı Aydın) Acemler Hanı adlı başka bir hanın bulunması ve yine Acemlerin bir kısmının Midilli'de konuşlanıp tüccarın bir kısmının Hacı Mustafa Hanı'nda kalması bu duruma işaret etmektedir. İzmir'in yükselişinin sebeplerinden biri de İran Safevi devletinin Osmanlı ipek ekonomisini çökertmek istemesidir. Halep ve Bursa İpek pazarlarının yerine İzmir'e İran ipeğini Acem Ermenilerinin kervanlarıyla indirip, İzmir'deki gayrimüslim tüccarlar aracılığıyla Avrupalı tüccarlara satmalarının da büyük etkisi vardır.

1578-1639 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Safevi savaşlarının ipek²⁰⁹ ticareti üzerindeki yıkıcı etkilerinin görülmesi nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yapılan ipek üretimi büyük ölçüde desteklenmiş ve teşvik edilmiştir. Özellikle 1587'den sonra,

208 Tuncer Baykara, Kuşadası'nın Tarih Sahnesine Çıkışı ve Ekonomik Etkenler, 1.

Deniz Ticaret Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2009, s 36-37

209 Necmi Ülker, "16. ve 18. Yüzyıllar İpek Ticaretinde İzmir'in Rolü ve Önemi", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan Kitabı, İstanbul 1991, İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, s 327-331

Bursa ve çevresi sürekli önem kazanan bir ipek üretim merkezi haline gelmiştir. Bununla birlikte, 17. yüzyılda İzmir'in kuzeyindeki Foça, ipek ticareti açısından Bursa'ya rakip olarak yükselmeye başlamıştır. Tüccarlar, Bursa'ya giden ipeğe konulan dâhili ve transit vergilerden kurtulmak için kervanlarını önce Foça'ya, daha sonraki dönemde de İzmir'e göndermeye başlamışlardır. İzmir'in yükselişini başlatan ilk gelişme 16.yüzyılın sonunda Halep ve İskenderun'un önemini kaybetmesine neden olacak olan kara ticaret yolunun değişimidir. Yolun değişiminde savaşlar önemli bir etkindir.

16.yüzyıl sonunda Erzurum ve Bursa'dan geçerek Venedik'e uzanan yol kullanılmaya başlanmış; sonra bu hat Bursa'dan güneye doğru İzmir'e kaymıştır. Halep ve Bursa silikleşirken, İzmir önemli bir transit noktası haline gelmişti. 17.yüzyıl boyunca İzmir'in transit liman olma özelliği devam etmiştir. Kısacası İzmir'den ihraç edilen mallar Batı Anadolu bölgesi dışından gelen mallardır. Hollandalı tüccarlar ipek ve tiftiğin, Fransızlar tarım ürünlerinin, İngilizler başta ipekli ve pamuklu dokumalar olmak üzere bütün dokuma ürünlerinin ticaretini yapmışlardır. 17.yüzyıldan itibaren İzmir Limanındaki yabancı tüccar etkinliği artmış, başta Fransız ve İngilizler olmak üzere Hollanda'da buradaki rekabete dâhil olmuştur.

1615-1618 Osmanlı-İran Savaşı'nın sonuna doğru İzmir, bu yüzyılda İran kaynaklı ipeğin alıcısı durumunda olan İngiliz tüccarlarının yaşadığı bir ticaret merkezi konumundaki Halep'e²¹⁰ karşı ipek ticareti konusunda rakip olmaya başladı. Osmanlı yönetiminin de bu dönemde, ipek ticaretiyle ilgili yabancı devletlerin tüccarlarını İzmir'e çekme politikalarına işlerlik kazandırmak amacıyla şehri imar etme faaliyetlerine giriştiği görülmektedir. İzmir'de kıtalararası ticari faaliyetlerde bulunan tüccarlara hizmet veren hanların sayısı 17. yüzyılın başlarında 25 iken, 1670'te bu sayı 82'ye ulaşmıştır.

210 Reşat Kasaba, İzmir, Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800-1914, çev. Nur Çağalı Güven, ed. Çağlar Keyder, İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s 7

İzmir'in yükselişinin ikinci en önemli nedeni; Daniel Goffman tarafından; merkezi yönetimin Batı Anadolu üzerindeki, dış ticareti engelleyen baskılarının azalması olarak ortaya konmuştur. Faroqhi'de Goffman'la aynı fikirdedir. 1620'de pamuk ihracat yasağının²¹¹ kalkması, pamuğa olan talebi arttırmış ve bunun neticesinde Batı Anadolu'daki pamuk ekim alanları genişlemiştir. Merkezi etkinin azalması, bölgede yabancı tüccarların daha rahat hareket etmesini kolaylaştırdı. 17.yüzyılda İzmir yerel yöneticileri merkezi devletten bağımsız olarak Avrupalı tüccarlara çeşitli kolaylıklar sağlamaya başladı. Bu durum, bölgedeki yabancı tüccar etkinliğini arttıran etkenlerden biri olduğu gibi Gayrimüslim azınlıklarında Batı Avrupalı Devletlerin şemsiyesi altında ticaretle uğraşma sürecini hızlandırdı. Ancak İzmir'in gelişmesi, Batı Anadolu'da Osmanlı ticaret limanı olarak başı çekmesi öyle hemen kolay olmadı ve zaman aldı. Kentin çok sayıda uğraştığı ve çözmek zorunda kaldığı sorunları vardı. İzmir'in çekim ve refah merkezi olması iki asra yakın bir zamana yayıldı. İzmir 17. ve 18. yüzyıllarda, ticaretin ve refahın çekim merkezi olmak dışında, iç bölgelerdeki çeşitli grupların bitmek bilmez saldırılarının da hedefi durumundaydı.

Bunlardan bazıları “*yerel beylik kurmak peşindeki hanedanlar, bazıları hoşnutsuz memurlar, kimileri de paralı askerlerdi.*”²¹² Hemen hemen aralıksız sürdürdükleri saldırılar sebebiyle bu yıllar boyunca bölgede iç bölgelerin güvenliğini yok ettiği gibi, belki de bölgedeki üretimin yeni doğmakta olan dünya ekonomisiyle bütünleşmesini geciktirdi. Ayrıca bu eşkıyalar zenginliğin bölüşülmesi konusunda zararlı bir işlev gördüler. “*Yağma, adam kaçırma, soygun,*” bazen de yalnızca yer değiştirmeler yoluyla İzmir'de biriken zenginliğe el koydular, Ege kıyılarının ve daha geniş bir alanın iç bölgelerinde yaşayan çok sayıda kişi

211 Gülsüm Tütüncü, 19. Yüzyılda Avrupa'nın Doğu Avrupa Ticaretinde İzmir'in Yeri, Geçmişin Peşinde Bir Kent İzmir kitabı, Ege Üniversitesi Basım Evi, İzmir 2020, s 136

212 Ahmet Deniz, Osmanlı Devletinin 18. Yüzyıla Kadar Liman Kentleri , 4. Uluslararası Kafkasya Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi, Adnan Menderes Üniversitesi Bildiriler Kitabı , 2018 Didim Aydın, , s 1147

bu zenginlikten yaralanabildiler. Yaklaşık 18. yüzyılın ortalarında İzmir tarihindeki ikinci büyüme evresi başladı ve 19. yüzyılın son çeyreğine dek hiç kesintiye uğramaksızın sürdü. 18. yüzyılın ortasında başlayan İzmir'in cazibe merkezi olması bu etkenler ve Osmanlı devletinin Batı ile rekabet etmedeki kararlılığı sonucunda gözde bir liman kenti oldu ve Kuşadası'nın hayli önüne geçerek Batı Anadolu'nun yıldız liman kenti halini aldı. Kuşadası rekabetin kurbanı oldu ve çok geride kaldı.

İzmir'in hızla büyümesinin temelinde sadece ipek değil, Avrupa'nın Batı Anadolu ürünlerine artan talebi, Osmanlı toplumu, ekonomisi ve siyasal politikasındaki dönüşüm ve batılı tüccarın başkalaşan rolü yatmaktaydı. Osmanlı yönetimi, Batılıların yerel ürün ticaretini hem iase ağları, hem de Batı Anadolu halkının refahı için bir tehdit olarak görüyordu. Bu yüzden Avrupalıların Adalar²¹³ Denizi'nin doğusundaki bu istenmeyen faaliyetlerini engellemeye çalışıyordu. 16. yüzyılda uzun bir süre Osmanlı yönetimi bu konuda başarılı oldu. Bu yüzden İzmir ile birlikte diğer Batı Anadolu limanlarından yapılan dış ticaret önemsiz kaldı ancak 16. yüzyıldan sonra engellemelerin önüne geçilemedi.

Valide Sultanların Temlik Gelirleri; Mutlak gücün tek elde toplanması ilkesini ciddi bir kanuni altyapı ve bürokratik kadro ile uygulayan Osmanlı padişahları²¹⁴, ülkenin gerçek hâkimi sayılırlardı. Sultanlar sahibi oldukları kaynakları dilerlerse en yakınlarından başlamak üzere diğer insanlarla paylaşabilirlerdi. “*Ceyb-i hümayun, hassâ gelirleri, selâtin vakıfları ve padişahların hanedan üyelerine sağladığı temlikler*” bu değerler arasında önde gelenleriydi. Temlik, hanedan üyelerine, sadrazamlara, vezirlere, savaşta yararlık gösteren askerlere verilen geçimlik topraklardı. Ülke geneline yayılan ve oldukça farklı çeşitleri olan temlik uygulamalarının bir “*temlik ağı*” şeklinde tasarlandığı söy-

213 Daniel Goffman, İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650), Çev. Ayşen Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 48

214 Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 10.

lenebilir. Padişahlar ve onlara bağlı merkezi bürokrasi bu yapı ile hem devletin önemli gelir kaynaklarını aile içinde bırakmaya gayret etmişler hem de bunların kontrolü ile hanedan içi dengeleri gözetmişlerdir. Hanedanın kadın üyelerinden damatlara kadar pek çok kişi bu ağdan beslenmiştir.

Devletin kuruluşundan itibaren Osmanlı padişahları temlikler dağıtmışlar, bunun örfe ve şer' e uygun olduğunu düşünmüşlerdir. Osman ve Orhan Gazi'nin şeyhlere, Ahi²¹⁵ reislerine ve dervişlere temlikler verdiği, resmi kayıtlara yansımıştır. Buradaki amaç, kuruluşun sancısız bir şekilde olması ve halk üzerinde büyük tesirleri olan Ahi reislerinin ve şeyhlerin desteğini almaktır. Nitekim Ahi Şeyhi Edebalı'nın Kızı Malhun Hatunla Osman Bey daha sonra evlenecek ve akrabalık bağını da tesis edecektir. Hanedan kadınlarına verilen araziler bu kadınlar tarafından kişilere verilip arazilerde üretime katkıda bulunmaları sağlanmıştır. Elde edilen gelirler masraflar düştükten ve üretim yapan kişilerin

(Resim 41: Ana Valide Safiye Sultan. Kaynak : Wikipedia)

payları verildikten sonra kalan meblağ hanım sultana gönderilmiştir.

Hanedan kadınlarına ait “*mülk çiftlikler*” görece serbest ve kâr amaçlı üretim-tüketim faaliyetlerine, padişah ailesinin de katıldığına işaret ediyor.1583²¹⁶ yılı kayıtlarına göre, 3. Murad'ın validesi Nurbanu Sultan'ın, Üsküdar, Gebze ve Yoros'ta “*mülk çiftlikleri*” faaliyet-te iken; onun Yanbolu, Rodoscuk ve Üsküp'te de ayrıca has ve çiftlikleri vardı. Kuşadası'nın da bulunduğu

215 Ömer Lütfi Barkan, İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller II , *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII/1 , İstanbul 1941 , s. 165.

216 BOA, MD 48, 324, 953, 11 Safer 996, Mart 1583

bölge Osmanlı egemenliğine geçtiği 15 yüzyıldan itibaren tahrir yapılmış, verimli araziler tespit edilmiş ve daha sonraki yüzyıllarda hanedan kadınlarına temlik olarak verilmiştir. Temlik olarak verilen arazilerin bir kısmında çiftlikler kurulmuş ve üretim yapılmıştır. Kuşadası kale içini kapsayan külliye'nin kurulması ve kentin surlarla çevrilmesinden sonra sur dışında kalan arazilerde yine hanedan kadınlarına temlik olarak verilmişti.

Bu hanedan kadınlarından biri de tarihte önemli roller üstlenen “*Safiye Sultan*”dır. Safiye Sultan 17. yüzyılın önemli, güçlü ve renkli kişiliklerinden biridir. Sultan 3 Mehmed’in sekiz yıllık hükümdarlığı sırasında (1595-1603) imparatorluğun yönetimini annesi Safiye Sultana bıraktığı, onun da bu sürede yönetimin başına birbirini izleyecek şekilde on bir sadrazamı getirdiği bilinmektedir. Oğlunun saltanat dönemine egemen olan Safiye’nin olağanüstü itibarı 3 Mehmed’in 1603’te ölümü ile birlikte eski saraya naklinden sonra günde 3000 akçe²¹⁷ maaş almaya devam etmesinden anlaşılmaktadır. Öküz Mehmet Paşa’nın Gevherhan Sultanla evlenip kaptan-ı derya olmasından bir yıl önce, Kahire’de yapılan bir camiye Safiye Sultan²¹⁸ adı verilmiştir. “*Paraya müthiş düşkün Safiye Sultan*” 1618’de eski sarayda vefat eder.

Kuşadası’nın sonraki yıllarda bir başka Safiye Sultan ile bağlantısı olacaktır. Bu Safiye Sultan ise, Sultan 1. Ahmet’in torunu, Sultan 4. Murad’ın (1623-1640) kızı Safiye Sultan’dır. 1631-1632 yıllarında Kuşadası tüm gümrük gelirleriyle birlikte Sultan 4. Murad’ın kızı Safiye²¹⁹ Sultan’a temlik olarak verilmiştir. 17. yüzyıl ortalarına doğru (1640) Kuşadası’nın yarı mamul ürünleri, pamuk ve tersane için bükülmüş iplikleri²²⁰ İstanbul

217 Leslie Pierce, Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunda Hükümlerlik ve Kadınlar, çeviren Ayşe Berktaş, İslık Yayınları İstanbul 1996, s 72

218²²² Robert Madran, 17. Yüzyıl İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal İktisadi Toplumsal Tarih Denemesi Dergisi, Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay Enver Özcan, Ankara 1986, Cilt 2, s 587-614

219 Cahit Telci, Hicri 1135 Tarihli Kuşadası Gümrük Defteri, Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, 1997, Cilt 12, s 113-154

220 Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983,

pazarında alıcı bulabilmektedir. Bu dönemde Kuşadası'nın gelirleri ile ilgili ikinci bir hanım sultan ismine rastlıyoruz, Turhan Valide Sultan. 4. Mehmed'in (1648-1687) hükümdarlığı döneminde, tam olarak 1664 de Kuşadası'nı ve İzmir'i ziyaret eden "Tavernier" Kuşadası limanı ve bu limandan ihraç edilen mallar ile ilgili şunları yazar;

"İyi korunaklı bir liman olduğu için gemiler yüklerini bu limana girerek boşaltabiliyorlar. Fakat Türkler artık buna izin vermiyor. Sebebi ise Sultanın buranın gelirlerini ömür boyu annesine bırakmasındandır. Buranın gelirlerini azaltan bir unsur olarak Kuşadası limanını gördükleri için gemilerin bu limana yük boşaltmalarını yasakladılar ancak gemiler Kuşadası limanına ikmal için girebiliyorlar. Bu yasağın uygulanmasını ise kadı ile viskonsül (konsolos yardımcısı) birlikte sağlıyorlar." Aynı seyyahın Sakız adası ticaretinden söz ederken Kuşadası'nın Sakız'ın önüne geçtiğinden de bahseder.

Resmi ve Alternatif Limanlar; 17. yüzyıl ve sonraki asırlarda Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgelerinde Osmanlı Devleti'nin önemli limanları, "İzmir, Urla, Kuşadası, Çandarlı, Sakız, Rodos, İskenderiye, Beyrut ve Trablusgarp"tır. Bu limanlar içerisinde Batı Anadolu'da İzmir ve Kuşadası limanları öne çıkmaktadır. Rekabetin yarım asra yakın sürdüğü bu yarışta, İzmir (resmi), Kuşadası ise (alternatif) limanlar olarak öne çıkmıştır. Burada şunu özellikle belirtmek gerekir. Elbette Kuşadası limanında yer alan gümrük işlemleri yasal olarak yapılmakta ve vergileri devlete ödenmektedir. Ancak şurası da bir vakıdır ki bir kısım ithalat ve ihracat işlemleri el altından ve gümrük vergileri ödenmeden de yapılıyordu. Bunun asıl nedeni ise, gümrük vergilerinin İzmir limanında oldukça yüksek oluşu ve Kuşadası gümrüğünde ise çok düşük olmasıdır. Gelir kaybına uğrayan Osmanlı hanedan kadınları gümrük eminleri vasıtasıyla duruma müdahale ediyorlardı. Osmanlı arşivlerinde bu yönde çeşitli şikâyet evrakları yer almaktadır.

(Resim 42: 17. Yüzyıl İzmir Limanı Gravürü-Corneille Le Bruyn Reisen van Cornelis de Bruyn. Deift, 1698 Pl. 4-Kaynak: İzmir Levantenleri sergi kataloğu)

Osmanlı İmparatorluğu'nun 16.-20. yüzyıllar içinde Doğu Akdeniz kıyısında hükümdarlığı altında olan bölge; bugünkü Türkiye, Suriye, Lübnan, Mısır ve İsrail gibi ülkeler idi. Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) Fransız kralına vermiş olduğu kapitülasyonlar Levant'a bir çerçeve teşkil etmişti. Bu ittifak Avrupalıların Levant'da bulunmalarının yasal çerçevesini oluşturdu. Kapitülasyonlarla birlikte Hristiyan yabancılar Osmanlı İmparatorluğu'nda dolaşabilmeleri için Şariat Hukuku dışında yasal bir hak elde ettiler. Böylece devletlerarasında serbest ticaret ortamı tesis oldu. Fransız vatandaşları, Osmanlı mahkemeleri yerine kendi konsolosları tarafından kendi kanunlarına uygun olarak yargılanma olanağı elde ettiler. Ayrıca giyim ve ibadet özgürlüğü, zorunlu hizmetlerden olan vergilerden muaf olma gibi haklara kavuştular. Bu anlaşma Fransa dışında zaman zaman öteki Avrupa ülkeleriyle de yapıldı.

Fransa ile başlayan kapitülasyonlar ve ticaret anlaşmaları daha sonra diğer milletler tarafından da kullanılmaya başlandı. Osmanlı zayıfladıkça, sanayileşmenin gerisinde kaldıkça ve gerileme dönemleri arttık-

ça Batılı devletlerin sömürge ihtirasları artıyor ve Osmanlı hudutları içerisinde mal satıp büyük kârlar elde ediyorlardı. Kapitülasyonla oluşan ticaret sayesinde Osmanlı İmparatorluğu da Avrupa'nın diplomatik sistemi içine girdi. Hristiyanların, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında seyahat etmesi kolaylaştı. Çünkü elçiler bu seyahatler için gerekli izin belgelerini veriyorlardı. Konsolosların İmparatorluğa gelmeleriyle Avrupa ile Osmanlı arasındaki bağlar sıkılaştı. Osmanlı limanları uluslararası ticaretin merkezi oldular. Tüccarlar bu Levant şehirlerinde yaşamaya başladılar.

Ticaret de tümüyle yabancıların eline geçti. Osmanlı tebaasını oluşturan “*Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerle*” birlikte ortak yaşam, zengin yabancı tüccarları kendi şehirlerindeymiş gibi hissettiriyordu. “*Levant kentleri,*” farklı dinlere mensup insanların yaşadığı gerçek kozmopolit kentlerdi. Levant²²¹ kentleri hem Avrupalı, hem Osmanlıydı. “İzmir, İskenderiye ve Beyrut”, Levant’ın büyük şehirleriydi. “İstanbul/ Pera Bölgesi ve Selanik” ise daha küçük Levantlardı. Levant şehirlerinden İskenderiye ve İzmir *ticaret* ve entelektüel bir başkent olurken, Beyrut *eğlencenin* başkentiydi.

16. yüzyıl sonlarında Osmanlı yönetimi Batı Anadolu ticaretini artık denetim altında tutamadı. Genelde kendi içine kapalı olan imparatorluk sistemi, yerli ve yabancı alıcıların rekabeti karşısında çözüldü. Batı Anadolu’da faaliyet gösteren tüccarlar İzmir’e yerleştiler. Bu korsan-tüccarlar başta rastgele dolaşüyor ve fırsat buldukça mal alıp satıyorlardı. 17. yüzyılda artık bu rastgele dolaşım sona ermiş olup tüccarlar meşru olarak veya gizli biçimde İzmir’de faaliyet gösterdiler. Fransız tüccarlar daha önce ticareti yasak olan deri, pamuk ve balmumu satın almasına izin veren imtiyazlar elde ettiler. Osmanlı yönetimi²²²,

221²²⁴ Nevnihal Erdoğan, Günümüz Küresel Kentlerin Öncülleri: Osmanlı Dönemi Levant Liman Kentleri, <https://yapidergisi.com/gunumuz-kuresel-kentlerin-onculleri-osmanli-donemi-levant-liman-kentleri/> ziyaret tarihi 2.6.2024

222 Daniel Goffman, İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650) a., g., m , s52

bu tavizi verdikten kısa süre sonra pişman olmuş ve Batı Anadolu ekonomisinde özellikle Fransız tüccarlarının toplanmış olduğu İzmir’de açılan bu boşluğu kapatmaya çalışmış fakat boşuna uğraşmıştır. Kapitülasyonlarla başlayan ve Laventen şehirlerinin artmasıyla gelişen bu durum 18. yüzyılda Osmanlı ekonomisine bir başka açıdan bakılırsa büyük gelişmelere de neden oldu. Dış ticaret hacmi arttı, Türk asıllı vatandaşlar azınlıkta kalsalar da, Osmanlı gayrimüslimlerinin çabalarıyla dış ticaret hayatında büyük ilerlemeler kaydedildi.

18. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı dış ticareti büyük bir genişleme gösterdi. 1770-1870 yılları arasında İzmir Limanı’ndan yapılan ihracatta on kata ulaşan bir artış oldu. İthalat da sekiz kat artmıştı. Şehrin toplam ticaret dengesi 19. yüzyılın önemli bir kısmında pozitif olarak gerçekleşti. Fransızlar (1789’a kadar) ve İngilizler (1820’lerden sonra),²²³ İzmir’in Avrupa ile ticaretinde çok önemli rol oynadılar. Bu iki devlet ve tüccarları, o güne kadar iyice kurumlaşmış hale gelen aracılar ağıyla çalışmaktaydı. Fakat asıl büyük kazancın kıtalararası ticaret mallarından yerel ürünlere kayması, farklı cemaatlerin bu ağ içindeki göreceli konumlarında yeni bir düzen oluşmasına neden oldu. *Yerel aracılar*, Batı Anadolu’da her tür ticaret ve iletişim için vazgeçilmez hale geldiler ve *Rumlar* nüfuz ve güç açısından ön plana çıktılar.

Osmanlı Devleti’nin en uzun ve en sıkıntılı asrı olan 19. yüzyılda ticaret hacmi artmış ancak ekonomik kontrol tamamen yabancıların eline geçmişti. En büyük vurucu darbe ise 1838’de İngiltere ile imzalanan Balta limanı Ticaret Anlaşması oldu. 1838’de imzalanan Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile Osmanlı dış ticaret ilişkileri yeni bir sisteme bağlandı. 19. yüzyıl ticaret sözleşmeleri sistemi adı verilen bu yeni düzenlemeyle Osmanlı İmparatorluğu, içeriği aynı olan ticaret sözleşmelerini Avrupa’da yer alan her devletle ayrı ayrı imzalamıştır. İlber Ortaylı’ya göre²²⁴, 17. yüzyıl sonlarından beri Osmanlı-Avrupa ticare-

²²³ Reşat Kasaba, İzmir, Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri, a., g., m., , s. 10

²²⁴ İlber Ortaylı, İmparatorluğunun En Uzun Yüzyılı, Kronik Kitap İstanbul, 2019 s. 75

tini hukuki belgeler, anlaşmalar değil “kaçakçılık” düzenlemekteydi. 1838 Antlaşması, kaçak yapılan ticaretin belgelenmesinden başka bir şey değildi. Yani kaçak ticaretin her zaman bir potansiyeli olacaktı.

Bu yüzyılda Osmanlı devletinde artık ekonomik ve siyasi çözümler başlamış, imparatorluk çökme safhasına geçmiş ve Batılı devletlerin istekleri had safhaya ulaşmıştı. Bu gelişmeleri 1856 yılında zorla dayatılan “*Islahat Fermanı*” hızlandırdı. 1856 Islahat Fermanı’nda, yabancıların İmparatorluk topraklarında bazı şartlarla taşınmaz mal edinebilecekleri öngörülmüştü. Ardından 1867²²⁵’de yabancıların mülk edinebileceklerini öngören kanun çıkarıldı. Bundan sonra yabancılar, özellikle İzmir ve çevresi başta olmak üzere Ege Bölgesi’nde büyük topraklar alarak çiftlikler oluşturdular. Bu konuda İngilizler başta gelmektedir. Hatta İzmir’de zengin İngiliz ailelerden Edwardslar İzmir Körfezi’nin girişinde

yer alan “*Uzun Ada*” yı satın almış ve burada oturan köylülerden de kira almıştır.

Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı; Osmanlı imparatorluğunun en uzun, çözülmenin başladığı ve parçalandığı dönem olan 19. yüzyılın önemli olaylarından biri Mora isyanıdır. Henüz yüzyılın başında iken vuku bulan bu hareket Osmanlı’ya pahalıya patlamış, 10 yıl gibi kısa bir süre içinde bir milyondan fazla Türk yaşadıkları bölgelerden sürülmüş, asırlarca yaşadıkları topraklardan

(Resim 43: Mora İsyanı, Ressam Peter von Hess (1792–1871)

(Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/>)

225 Şerife Yorulmaz, XX. Yüzyıl Başlarında Türkiye’de Milli İktisat Politikasının Sorunlarına İzmir’den Bir Örnek: İngiliz Edwards Ailesi ve Uzun Ada, 14. CIEPO Uluslararası Türk İncelemeleri Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eylül 2000, İzmir, s. 67

kaçarak Anadolu'ya sığınmak zorunda kalmışlardır. Rum kilisesinin tahrikleri ile Rum, Bulgar, Sırp çeteler yüz binden fazla Türk'ü katletmişlerdir. Bu isyanın sonucunda 1830 yılında Yunanistan, batılı ülkelerin desteğiyle bağımsızlığını ilan etmiş ve Osmanlı devletinden ayrılan ilk ülke olmuştur. Osmanlı devleti 19. yüzyıla kötü başlamıştı ve bu yüzyıl Osmanlı'nın "en uzun ve en buhranlı asrı" olarak tarihlere geçecek, asrın sonunda Osmanlı devleti parçalanacak ve çok büyük bir toprak kaybedecekti. 19.yy da devletin başında padişah 2. Mahmut vardı ve "devlet-i aliye" yi tepeden-tırnağa yenilemek ve çöküşü durdurmak niyetindeydi. Ancak başta "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya" olmak üzere büyük Avrupa devletleri toprak istiyorlardı.

2. Mahmut'un bu isteklere karşı gelmesi neredeyse imkânsızdı, zira elinde ne iyi işleyen bir devlet aygıtı ve ne de güçlü bir ordu bulunuyordu. Nitekim ilk darbe Mora Yarımadasından geldi. Yunan isyanı, "Filiki Eterya Cemiyeti lideri Aleksandros İpsilantis"ın 6 Mart 1821 günü,²²⁶ üç bin kişilik kuvvetleriyle Yaş şehrine girerek isyanı başlatmasıyla, başkent İstanbul'un gündeminde ilk sıradaki yerini alarak, bunu 1829'a kadar korudu. Padişah burada büyük bir hata yaparak, isyanın çıktığı Mora Yarımadasını kontrol eden "Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa"yı asi ilan ederek astırdı. 2. Mahmud, Mora Yarımadasının kontrolünde ve asayişinde, güçlü otoritesiyle bu bölgeyi yöneten "Tepedelenli Ali Paşa'nın önemini ve Yunan İhtilâlinin İmparatorluk için yarattığı tehdidin boyutlarını" kavrayamamıştı.

Mora isyanı sırasında Yunan kilisesinde görevli papazlar etkin rol oynuyorlar ve "Konsoloslara hürriyet, Türk'lere ölüm" diye her yerde bağırlıyorlar ve Rum halkını tahrik ediyorlardı. Mora Türkleri kalelere çekildi, bazı askerî tedbirler zamanından önce alındı. Yanya Valisi için hazırlanan 3.500 asker "Anadolu"ya gönderildi. Ordu yol boyunca bazı isyancıları

226 Mehmet Seyitdanlıoğlu, Yunan İhtilali ve 2. Mahmut'un Politikaları, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bışkek 2004, Cilt6 Sayı 12, s 49-56

etkisiz hale getirdi ve Anabolu ‘daki Rum kuşatmasını²²⁷ kaldırdı. Bundan sonraki hedef “*Tripolice*” idi. Buradaki Müslümanların “*Anabolu*’ya veya *Badra*”ya nakli düşünüldü ise de sonra bundan vazgeçildi. Tripoliçe’nin muhafazası için takviye asker gönderildi. İşte bu da yapılan yanlışlardan bir tanesiydi ve bedeli bir süre sonra çok acı ödenecekti. Osmanlı devleti çaresizlik içinde kıvranıyor ve her taraftan destek arıyordu.

1821 yılı Mart ayında Rumlar tarafından Mora’da başlatılan isyan, Orta ve Güney Yunanistan’ı da sararak geniş bir alana yayıldı. Bu arada yüzyıllardan beri aynı topraklarda birlikte yaşayan Türk-Müslüman ahalisi, geniş ve vahşi bir katliama maruz kalarak kitleler hâlinde öldürüldü, mal ve topraklarına el konuldu. Osmanlı Devleti isyanı bastırmak için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’dan yardım istemek zorunda kaldı. Mısır kuvvetlerinin Mora’daki başarılı harekâtı, başlangıçta özerk bir statü içinde dahi olsa, Yunan bağımsızlığını sağlamayı amaçlayan İngiltere ve Rusya’nın bu konuda bir anlaşmaya varmalarına yol açtı. Fransa’nın da bu protokole katılmasıyla, Londra Protokolü 6 Temmuz 1827 de yapıldı. Yunanistan’ın ²²⁸müstakil bir devlet olarak teşekkülü ve Avrupa büyük devletlerinin bu amaçtaki yardım ve zorlamaları kesinlik kazandı.

Yunan devletinin kurulmasıyla sonra eren 1821 Mora isyanı, tarihin en büyük “*Türk katliamlarından*” biridir. Bugün bazı “*Yunan Muhibbileri*”nin kıyımı saklama çabalarına veya görmezden gelmelerine karşın Yunan kaynaklarında bile isyandan önce sayıları 90.000 üzerinde olan Mora Türkleri resmen katliama tabi tutulmuş ve yok edilmişlerdir. Mora Türklerinden sadece “*birkaç bini*” sandallarla Anadolu kıyılarına ulaştılar ve “İzmir, Söke ve Kuşadası” başta olmak üzere Ege bölgesine ve adalara iskan edildiler. Bu konuda gerçekten objektif ve resmi kaynaklara dayanan araştırmaları ile tanınan Ali Fuat Örenç²²⁹’e göre,

227 Ali Fuat Örenç, Yunanistan’ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri, Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi, İstanbul Yıl 2011 sayı 11, s 5-32

228 Kemal Beydilli; Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, C.1, IRCICA Yayınları, İstanbul, 1994, s.84-87

229 Ali Fuat Örenç, Yunanistan’ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri, a., g., e., s 27

(Resim 44: Kuşadası Moralılar Mezarlığı, 1900li yıllar;
Kaynak: Kuyeta Dergisi)

“Mora Yarımadası’nda 50 bin civarında Müslüman erkek olduğu zikredilmektedir. Bunlardan 40 bini Tripoliçe katliamında yok olmuştur.²³⁰ Dönemin eserlerinde; Gördüs Kalesi’nde 500, deniz kıyısındaki Vostice ve Kartina’da 100, Argos’ta 170, Navarin’de 180, Koron ve Landos’ta 200, Guston’da 300, Arkadya ve Mezistre’de 400, Benefşe’de 500, Anabolu’da Türk-Yahudi toplam 750, Fenar’da 1.000, Tripoliçe’de ise 2.000 yerleşik Türk hane tespit edilmişti. Balyabadra’nın nüfusu ise 10 bin civarındaydı. Ahmed Lutfi Efendi, isyanın daha ilk günlerinde Mora’da en az 35 bin Türk’ün katledildiğini yazmaktadır.”

19. yüzyılın başında cereyan eden Mora isyanının olumsuz tesirleri Kuşadası’na da yansımış, Yunanistan’ın bağımsızlık isteği ve Mora Türklerinin hem katledilişi, hem de Anadolu’ya zorla göç ettirilmeleri büyük bir infial yaratmıştı. Kuşadası’nın ikinci büyük toplumu olan yerli Rumlar, Mora isyanını bir fırsat olarak gördüler ve Sisam adasından gelen, Güzelçamlı ve Kuşadası sahillerini vuran “Rum eşkıya çetelerine” lojistik ve para destekleri verdiler. Yerli Rumların yataklığıyla, Türk ve gayrimüslimlerin iş adamları, zenginler dağa kaldırıldı ve zorla gaspa uğradılar.

²³⁰ Ali Fuat Örenç, Yunanistan’ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri, a., g., e., s 30

Rum çetelerinin sayısı hızla artıyor ve zaten zor durumda olan Kuşadası'nın savunması eldeki askerle zorlaşıyordu. İlyaszade Ahmet ağa ve adamları yetersiz kalmıştı. Bu sırada İzmir'de sürgün hayatı yaşayan “*Maraş Valisi Kalender Paşa*”²³¹ 2.000. askerle Kuşadası muhafızlığına atanarak İlyaszade'nin yerine geçti. Kalender Paşa'nın atanması

(Resim 45: 19. Yüzyıl ayanlarından temsili resim, ressam Louis Dupré (1789-1837))

ile Kuşadası'nda yaşayan yerli Rumlar firar etti, çünkü yerli Rumlar Sisam eşkıyalarına yardım ve yataklık ediyorlardı. Kuşadası'ndan ayrılan Rumların emlakına hükümet el koydu ve bir müddet sonra da bu emlakları satışa çıkardı. Yaklaşık bir buçuk yıl beklemeden sonra Rumların boşalttığı yerlerin tamamı, başka alıcı çıkmadığından İlyaszade Ahmet Ağa'ya 1239 /1824²³² de 50.000 guruşa satıldı.

Bin bir zorluklarla, paraları Rum isyancılar tarafından alınan, ilkel kayıklara bindirilen, denizde boğulmaları hedeflenen ve çoğunluğu kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşan Mora muhacirleri Anadolu'ya ulaşılar ve sahillerdeki kentlere yerleştirildiler. Bu sahil kentlerinden biri de Kuşadası'ydı. Mora Türkleri Kuşadası'na yerleştirildi ancak uzun süre göçün verdiği travmalarla uğraşmak zorunda kaldılar. Kuşadası'na Mora'dan gelen muhacirlerin çoğu “*Benefşe*”lidir. Bu Türklerin büyük bir kısmı Kuşadası ve Söke'ye yerleştirildi. “*Mahmut Esat Bozkurt ve Paşozadelerin ataları*” Benefşeli Moralılardan bir kaçıdır. Mahmut Esat Bozkurt'un kayınpederinin lakabı “*Menekşeli zadelere*” idi. “*Me-*

231 BOA. CEV. ASK. TASN. 27291

232 BOA.H.H. TASN. 38802

nekşeli zade Mehmet Emin Efendi” ise 1890’lı yıllarda Arvalya mevki-
inde 31.900 dönüm zımpara maden alanının işletme ruhsatına sahipti.²³³
Geldiklerinde hiç Türkçe bilmeyen bu insanların yerli halkla kaynaş-
ması uzun sürdü.

Kuşadası yerli halkı; Moralılara iyi davranmadılar. Çalışkan, ticarete
yatkın, ziraatı ve hayvancılığı iyi bilen bu insanlarla uzun süre kimse
kız alıp-vermedi ve hatta onların mezarlığı için şehir dışında yer tahsis
ettiler. Mora’dan Kuşadası’na yerleşen ve bugün de devam eden bazı
ailelerin isimleri şunlardır. ; “*Hacı Mahmut zadeler, Paşo zadeler, Naci
Akdoğan ’ın anne tarafı, Sarioğlu ailesi, Hacı İbrahim ağalar (Çam te-
peler), Orhan Killi ’nin ailesi, Şükrü Demir ’in ailesi, Ağa Mustafa ’lar,
İnce Memetler, Merzukalar, Sığır dilliler, Bokçunun Arifler, Tabaşakiler,
Papazlar, Aygırlar*”

Ayanların Etkisi ve Eşkıyanın Gölgesi; 19. yüzyılın başlarında Os-
manlı devletinin uğraştığı ve ortadan kaldırmak için bayağı zorlandığı
güç merkezlerinden biri de “*Ayanlar*” idi. 16. asırda devletin işleyişini ve
gelirlerini toplamak için oluşturulan ayanlık kurumu, zaman içerisinde
istismarla ve devletin zayıflamasından istifade ederek derebeyliğe dö-
nülmüş, devlet içinde devlet olma yolunda önemli mesafeler kat etmiş-
lerdi. “*Ayan*”; Osmanlılar’da 16. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan şehir
ve kasabalarda, devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimselere
verilen bir unvandır. Tarihî belgelerde “*voyvoda*,²³⁴ mütesellim, muhassıl,
mutasarrıf ve vali” olarak görülen yerli hanedanlar, aynı zamanda “âyan,
derebeyi veya mütegalibe” tabirleriyle de ifade edilmektedir.

Osmanlı taşra idaresinde vali, mutasarrıf, mütesellim ve voyvodalar
merkezden tayin edilirdi. Âyan, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren
memleketin idaresinde ve nizamında aksaklıkların belirmesiyle önem
kazanmaya başladı. Bu devirde halk ile devlet arasındaki işlerde aracı

233 Ali Ergül, Mora Tarihi ve Moralı Kuşadalılar, Kuyeta Kuşadası Yerel Tarih Dergisi,
Ağustos 2009, s 8

234 Özcan Mert, Ayan, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, Cilt 4, s 195-198

ve iş takipçisi olarak faaliyet gösteren âyanın, bulunduğu yerin çeşitli ihtiyaçlarını temin etmek, vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, satılan malların fiyatlarını tespit etmek, bilir kişilik yapmak, bazı vergilerin tahsil edilme zamanını belirlemek, kötü idarecilerin azledilmeleri ve yerlerine iyi yöneticilerin tayin edilmeleri yolunda, şehir sakinlerinin isteklerini İstanbul'a arz etmek gibi fonksiyonları vardı.

Ayanlar, 17.yüzyılda epey yaygınlaşmışlar ve Osmanlı imparatorluğunun hükmettiği tüm kıtalarda varlık göstermişlerdir. Ayanların 17. yüzyılda yaygınlaşmasının nedenleri; Celali²³⁵ isyanları, Anadolu'da karışıklığın ve eşkıyalığın had safhaya çıktığı dönemdir. Yeni mali yapıda ağırlık kazanan iltizam ve iltizamın daha özel bir türü olan malikâne sisteminde, taşra ileri gelenleri öne çıkmışlardır. Taşrada zenginleşen ve idari anlamda güçlenen ayanlar, bu ayrıcalığı iltizam sistemine borçludurlar. Karışıklığın hüküm sürdüğü Anadolu'da halk, sekban ve levend taifesinin zulümlerinden kurtulmak için, ayanların güçlenmesinden dolayı memnun olmuşlardı.

Aynı zamanda merkezi hükümet, bu karışıklıklara müdahale edecek kabiliyete o dönemde sahip olmadığından dolayı ayanların bu fonksiyonuna muhtaçtı. Bununla birlikte devlet, ayanların savaş zamanlarında mali ve askeri desteklerine ihtiyaç duymuştur. Ancak ilerleyen dönemlerde toplanan verginin önemli bir kısmının mültezimlerde kalması, hem devlet gelirlerinin artışını engellerken, hem de reayanın zulme uğramasına sebep oldu. Artı değere sahip olan taşradaki ayanlar, 18. yüzyılın ikinci yarısında malikâne sisteminin daha da yaygınlaşması ile taşradaki varlıklarını güçlendirdi. Bu dönüşüm, Osmanlı'da sermaye sahibi bir sınıfın ilk defa bu kadar bağımsız bir şekilde filizlenmesine kapı aralandı.

235 Tamer Güven, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik, Türkiye İslam İktisadi Dergisi, Cilt 3 sayı 1, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2016, s 65

Osmanlı padişahı 2. Mahmud saltanatının 1826'ya kadar olan döneminde, Rumeli ve Anadolu'daki ayanların desteklediği ıslahat karşıtı hareketlerin tahakkümü altında kalmış, menfaatini geleneksel düzenin korunmasında görmüştür. 1826'da kaldırılan Yeniçeri²³⁶ Ocağı'nın ardından kendi kurduğu "*Asakir-i Mansure-i Muhammediyye*" ile 2. Mahmud, mülkiyet haklarına aldırmandan ayanların sahip olduğu topraklara ve mal-lara el koyarak ayanların güçlerini kırdı. Osmanlı tarihinin ilk nüfus sayı-mı yine 2. Mahmud döneminde, 1830-31 yıllarında yapıldı. Amacı vergi kaynağını ölçmek olan sayım ile birlikte, Osmanlı idaresi merkezileşen ve standartlaşan bir vergi toplama mekanizmasını geliştirmeyi amaçladı.

Vergi gelirlerinin artırılması ve devletin vergi gelirleri kaybetmemesi için ihdas edilen bu istem, ne yazık ki sonraki asırlarda tam tersi bir gelişme gösterdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. 17. ve 18. yüzyıllarda toplanan vergi gelirlerinde, Avrupa devletlerine nazaran herhangi bir artış görülmedi. Osmanlı'da vergi gelirlerinin artırılamamasının nedeni olarak düşük nüfus yoğunluğu gösterilmişse de, nüfus yoğunluğu ola-rak Osmanlı'ya benzeyen Avusturya²³⁷ Macaristan İmparatorluğu ve Rusya'nın aynı dönemde vergi gelirlerini artırdığı bilinmektedir. Buna göre merkezi hükümetin vergi gelirlerini artıramama nedeninin aracı kurumların maliyetleri olduğu öne sürüldü. Toplanan vergilerin nere-deyse üçte ikisi, taşradaki ayanlar ile birlikte merkezdeki bürokratlar ve vergi toplama sürecini finanse eden sarraflarda kaldı.

Ayanlar, merkezi idarenin her türlü zaafını ve devletin giderek za-yıflamasını kendi amaçları için kullanmakta sakınca görmediler. Hal-ka zulmettiler ve bu da çok sayıda şikayetlerin Bab-ı Aliye ulaşması-na sebep oldu. Merkezî otoritenin zayıf oluşundan faydalanan âyanlar, bir yandan görevlerini yürütürken çok defa da haklı veya haksız kendi

236 Kemal Beydilli, 2. Mahmut, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara 2003, Cilt 27, s 352-357

237 Şevket Pamuk, Kıvanç Karaman, Osmanlı bütçeleri ve mali yapının evrimi, Avrupa devletleriyle bir karşılaştırma, Toplumsal Tarih Dergisi, İstanbul 2009, sayı 191, s 26-33

(Resim 46: 19. yüzyıl Eşkıyalarından bir grup-Kaynak: Turkish Daily News)

menfaatlerini gözettiler. Taşradaki otorite boşluğunu dolduran âyan, eşraf, hanedan ve derebeyi aileleri memleketin birçok yerinde varlık ve üstünlüklerini kabul ettirdiler. Bunlar arasında “*Tuzcu oğulları Rize dolaylarında, Canikli Hacı Ali Paşa ve oğulları Samsun ve çevresinde, Çapanoğulları Yozgat yöresinde, Zennecizâdeler Kayseri’de, Müder-ris zadeler Ankara’da, Kalyoncuoğulları Bilecik’te, Kanlızade Balikesir’de Karaosmanoğulları Aydın, Manisa ve çevresinde, Katipoğulları, İzmir’de, Balat, Söke, Seferihisar’da İlyaszadeler, Isparta’da Tekeli oğulları, Antalya’da Menemenci oğulları* “ en önemli ayan aileleridir. Öyle ki bazı âyanların halk edebiyatına konu olacak kadar şöhretleri yayılmıştı.

“Kuşadası, 19. yüzyılın başlarında Söke merkezli ayan ailesi İlyaszadeler”in etkisi altındaydı. Bu aile hakkındaki bilgiler ise şöyledir. 18.yüzyılın ortalarında Osmanlı devleti adına Batı Anadolu’da “*Balat-Seferihisar*” arasındaki çok geniş araziler eken ve ürün kaldıran ahaliden vergi toplayan İlyas oğullarının kurucusu olan İlyas Ağa’nın babası “*Hamit ağa*”, aşiretiyle birlikte İçel bölgesinden gelip önce

Muğla tarafına yerleşti, daha sonra o dönemde “Akçaşehir” adıyla bilinen Söke’ye yerleştiler. İlyas Ağa camisini yaptıran “İlyas Ağa²³⁸”, halk dilinde ve yabancı seyyahların gözünde “Hacı Elles Oğlu” diye anılır. İlyaszadeler, 19. yüzyılda Batı Anadolu Bölgesinin, Söke ve Kuşadası taraflarının en etkin ailelilerinden biri olmuştur. Ailenin Söke ve Kuşadası taraflarında “*geniş arazileri ve büyük çiftlikleri*” vardır. Bunlardan en büyük olanı bugün Söke Sazlı köy sınırları içinde kalan “*Kemer Çiftliği*”dir. Geçmişte İlyaszadeler Kuşadası’nın surlarını yaptıracak kadar yönetimde ve ticaretle söz sahibi bir ailedir. Zamanla devletin merkezileşmesi politikası karşısında kan kaybettiler, ancak bölge halkının gözünde her zaman bir hanedan olarak kaldılar.

Mora isyanı üzerinden iki yıl geçmiştir ve Kuşadası tam bir kaosu yaşamaktadır. Kent bir anlamda güç çatışmasının ortasında kalmış ve devlet otoritesi hemen hemen yok olmuştur. Bir tarafta Rum eşkıyalar azmış, Kuşadası sahillerini yağmalyorlar, zenginleri kaçırıp gasp ediyorlar eşkıyanın gölgesinde bir kaza tablosu çiziyorlar, diğer tarafta ise yaklaşık 20.000 silahlı adamıyla yörenin ayanı, derebeyi ve mütesellimi İlyaszade İlyas Ahmet Ağa hiçbir şey yapmadan olayları seyrediyordu. Ahali perişan ve umutsuzdu. 1823 yılı içinde bu durumlar cereyan ediyordu.

Nihayet Osmanlı devleti tarafından İlyaszade İlyas Ahmet Ağa; Suğla sancağı mütesellimliğide uhdesinde kalmak şartıyla, “*Mustafa Raşit Paşa*”nın yerine “*Kuşadası muhafızlığına*” getirildi. 29 Zilkade 1238²³⁹/ 7 Ağustos 1823 atama belgesindeki hükmün özeti şudur. “*Pa-dışahlık makamı kapucubaşlarından ve bugün Sakız adasında görev yapan ancak bu defa Kuşadası sahillerini de korumakla görevlendirilen İlyaszade el-hac İlyas oğlu Kapucubaşı Ahmed’e hüküm ki; Kuşadası muhafazı Mustafa Raşit Paşa Sakız adası muhafızlığına tayin edilmiş,*

238 Hasancan Eralaca-Mahmut Ökçesiz, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Kuşadası Tarihinden Kesitler, Metro Matbaacılık Ltd. , İzmir 2020, s 108

239 BOA. C.AS. 00738 30982 001 001 29 Zilkade 1238 / 7 Ağustos 1823

Kuşadası sahillerini koruma görevinden azledilmiştir. Onun yerine İlyaszade el-hac İlyas oğlu Kapucubaşı Ahmed Kuşadası muhafızı olarak tayin edilmiştir.”

XIX. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında, Anadolu’ya çok yakın olan Mıdilli, Sakız ve Sisam²⁴⁰ adalarından Yunanistan tarafından desteklenen Rum eşkıya sık sık Anadolu sahillerine çıkarak yağma, soygun, kaçakçılık ve katliam yaptı. Kuşadası bu dönemde adeta eşkıyanın gölgesi altında kalmış, ticareti felç olmuş ve can güvenliği ortadan kalkmış bir kaza görünümündeydi. Sermaye kaçmaya başlamış, kentin ticaretine yön veren azınlıklardan Ermeni ve Musevi tüccarlar, girişimciler daha güvenli en yakın ticaret kenti olan İzmir’e gidip oraya yerleşmeye başladılar.

EşkİYaların Kuşadası ve çevresini basıp terör estirmeleri, Osmanlı devleti arşivlerindeki belgelerle kayıt altına alınmıştır. Bu belgeleri yıllarına ve olayların şekillerine göre de tasnif ederek detaylıca incelemek de mümkündür. Birkaç örnek vermek gerekirse; 1820’lerin başında Kuşadası’nın “*Karain*²⁴¹ iskelesinden” karaya çıkarak bir iki küçük köyü yaktıktan sonra, üzerlerine gönderilen asker tarafından etkisiz hale getirilen büyük bir eşkıya grubu, geldikleri gemilere binerek Kuşadası’ndan ayrılmıştır. Bir başka büyükçe bir eşkıya gurubuna ise Osmanlı donanma askerleri müdahale etmek zorunda kaldılar. 1824’te²⁴² sayıca hayli fazla olduğu anlaşılan eşkıya grubuna “*Donanma-yı hümayun ile Mısır donanması müşterek*” hareketiyle karşı konulmaya çalışıldı, Kuşadası önünde on iki bin kadar asker, Kuşadası ve sahillerinde yağma ve hırsızlık yapan eşkıyaya karşı müdahalede bulundu.

Sadece Rum eşkıya Kuşadası’na tasallut etmiş değildir. Devlet otoritesinin olmadığını bilen ve terör estirerek kısa yoldan zengin olma hayali kuran Türk-İslam eşkıyalar da ortalıkta cirit atmakta ve halka

240 Aysun Sarıbey Haykıran-Cihan Özgün, Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Zamanlarında EşkİYanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası, International Journal Of History , İstanbul 2012, Cilt 4 Sayı 4, s 272-292

241 B.O.A., HAT., 933/ 40407, 15. Zilkade 1236 /14 Ağustos 1821

242 B.O.A., HAT., 915/ 39924 , 28 Muharrem . 1240 /22 Eylül 1824

korku vermektedirler. Bunlara bir örnek 1840'lı yıllarda cereyan etmiştir. Osmanlı arşivlerindeki bir belgeye göre 1840 yılının başlarında Sarıbeyoğlu adlı şakinin adamlarından olan ve Sığla Sancağı mütesellimi Ellezoğlu (İlyaszade) Hasan'ın maiyetinden “*Reisoğlu*²⁴³ *İsmail ve Kul Hasan*” adlı eşkıya, başlarına çok sayıda şaki toplayarak Kuşadası ve çevresinde huzur bozucu ve güvenliği tehdit edici eylemlerde bulundular. Sözü edilen eşkıya, Kuşadası çarşısı ve pazarlarından başta *alat-ı harb* olmak üzere pek çok eşya çaldılar, pek çok kişinin evlerini bastılar; bu baskınlar sırasında mal ve eşya çalmakla kalmayarak adam yaralama ve hatta cinayet eylemlerinde de bulundular. Halk, Sarı Beyoğlu'nun adamlarının bu hareketleri yüzünden can ve mal güvenliklerinden endişe duyar hale geldi. Bu durum hükümetin dikkatini çekmekte gecikmedi, bir yandan eşkıya ile mücadele sürdürülürken diğer taraftan eşkıya karşısında başarısızlıkları yüzünden Kuşadası dizdar ve zabitanı görevlerinden alınarak cezalandırıldı.

1850 yıllara gelindiğinde, artık devlet memurlarına saldırılar bile başlamış ve çoğu eşkıya baskınları ölümle sonuçlanır hale gelmiştir. 1850'lerin başında “*Sökeli Dimitri*²⁴⁴ *ve Ayvalıklı Konstantin*”in Çanlı köyünde rençper taifesinden Kıbrıslı Kosta 'yı öldürmesi ve iki kez de gümrük memurlarını soyup silah ve paralarını gasp etmeleri en önemli olaydır. Başta Rum eşkıyalar olmak üzere, Kuşadası kenti eşkıyanın gölgesinde kalan bir kaza haline geldi. Mora isyanı sırasında 1820'lerde başlayan, 1870'li yıllara kadar devam eden bu eşkıyalık hareketleri Kuşadası'nın gelişmesini engellemiş, birkaç önemli gelişme fırsatlarını da kaçırmada etkili olmuştur.

Bunlardan biri, 1856 yılında başlayan ve 1866 yılında sona eren İzmir-Aydın Demiryolu hattının Kuşadası'na kadar uzatılması fırsatıdır. İkinci önemli fırsat ise, Kuşadası ticaretini elinde tutan Ermeni ve Yahudi azınlıklarının kentten kaçması ve İzmir'e yerleşmeleridir. Bu

243 B.O.A., C. ZB., 84/ 4152, 29 Zilkade 1255 / 4 Mart 1840

244 B.O.A., AMKT. MVL., 40/ 46, 13 Recep 1267 /14 Mayıs 1851

da kentimizin önemli bir sermaye gurubunun güvenlik nedeniyle göç etmeleridir. Sisamlı, Rum eşkıyalarla işbirliği yapan yerli Rumlar ise daha sonra Kuşadası'ndan kaçmak zorunda kaldılar ve terk ettikleri ev ve arazilerde başta voyvoda İlyaszade hanedan üyeleri olmak üzere Türklerin eline geçti. Kuşadalı Rumların kentten kaçmaları iş gücü kayıplarına sebep oldu ve bazı sektörlerde açıklar ortaya çıktı. Zira Kuşadası esnaflarının çoğunluğu yerli Rumlardı.

İzmir-Aydın Demiryolu ve Kuşadası'na Etkisi; 19. yüzyılın ikinci yarısının en önemli olaylarından biri de “İzmir-Aydın demiryolunun” yapımıdır. Demiryolu; sadece Batı Anadolu'nun kaderini değiştirmekle kalmamış, Osmanlı devlet ekonomisinin çöküşünü hızlandırmış ve Avrupa'nın hammadde ihtiyacı, Osmanlı devleti topraklarından karşılanmıştır. Demiryolu hattının tamamlanmasıyla üretilen mallar, hızlı bir şekilde İzmir limanına aktarılmış ve süratle gemilere yüklenerek Avrupa ülkelerine gönderilmiştir. Demiryolu hattının geçtiği bölgeler hızla gelişmiş, nüfusları artmış ve maalesef çoğu Osmanlı geleneksel sektörleri, kısa süre sonra yok olmuşlardır. Avrupalı tüccarlara aracılık eden “*Ermeni, Musevi ve Rum*” azınlıklar kurdukları büyük işletmelerle ve çiftliklerle zengin olmuşlar ve devletin çöküşü de hızlanmıştır.

(Resim 47: İzmir Aydın Demiryolu Punta İstasyonu.
Kaynak : www.rayhaber.com)

Batı Emperyalizmin Türkiye girişini pekiştirmek için ticaret anlaşması tamamlanmış, ihracat duvarları olan gümrük vergileri düşürülmüş ve batılı devletlerin hammadde ihtiyacını karşılayacak alt yapı ve ulaşım yatırımlarının zamanı gelmişti. Batı Anadolu'nun iç bölgelerinde üretilen tarım ürünlerini İzmir'e daha kolay ulaştırmak ve İzmir'e Avrupa'dan gelen dış ticaret mallarını daha geniş tüketici kitlelere göndermek için, teknolojinin o dönemdeki son icadı olan demiryollarının inşası 1850²⁴⁵lerde gündeme geldi. İzmir'in hinterlandıyla ilişkisini kolaylaştıracak bir demiryolu hattının kendileri için büyük bir kar sağlayacağını gören İngiliz tüccarlar, İzmir-Aydın arasında işleyecek bir demiryolu inşası için der-Saadet'e başvurular. İngiliz Büyükelçiliğinin yardımıyla 8 Eylül 1856'da demiryolu imtiyazını aldılar. Mayıs 1857'de “İzmir-Aydın Demiryolu” adıyla kurulan şirket, toplam 133 km lik hattın ilk kısmını 1861'de tamamını ise 1866 da bitirdi ve hat ulaşımına açıldı.

İngiliz elçisinin Osmanlı hükümetine yaptığı baskı sonucunda, İzmir-Aydın Demiryolunun yapım izni 23 Eylül 1856 tarihinde İngilizlere verilmişti. Bu hattın yapılmasının nedeni, İngilizlerin²⁴⁶ hammadde ihtiyacının karşılanması ve bu bölgenin Osmanlı'nın en büyük üretim merkezlerinden biri olmasıydı. İzmir, İmparatorluğun en önemli limanlarından biriydi ve son derece verimli bir hinterlandın da tek çıkış noktası olup, dış ticarete çok elverişli bir konuma sahipti. Bölgenin en önemli kenti İzmir, Anadolu'dan gelen uzun mesafe kervan yollarının son limanı ve o devrin en önemli dış ticaret merkezidir. Demiryolu yapımı için önemli olan bir diğer kent ise “Aydın”dı. Verimli topraklara sahip olması, “Efes, Kuşadası ve Balat” gibi tarihi limanların bu kentte bulunması, “zeytin, üzüm, palamut, pamuk, meyan kökü” gibi önemli ürünlerin bu bölgede üretilmesi, develer ve iki tekerlekli at arabaları ile bu ürünlerin “İzmir ve Kuşadası” limanlarına taşınması, İzmir-Aydın Demiryolunun yapılmasının ana nedenleridir.

245 Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Yordam Kitap, İstanbul 2008, s 21

246 Gülçin Uzuntepe, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Demiryolu : İzmir-Aydın-Kasaba, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2000, s 26-30

Osmanlı imparatorluğu zor bir dönemden geçiyor, içeride ve dışarıda isyanlarla boğuşuyordu. Yunanistan, Sırbistan başta olmak üzere Kırım’da kaybedilmiş, imparatorluk parçalanma dönemine girmişti. Demiryolları hatları inşa etmek Osmanlı’nın da işine gelecek, isyanlara daha hızlı asker sevk ederek bastırabilecekti. Bu nedenle, İzmir-Aydın Demiryolunun yapımı, ülkenin içinde bulunduğu siyasi karışıkları ve çıkacak muhtemel isyanları önlemek için de gerekiyordu. Osmanlı, bu bölgedeki karışıklıklara neden olan “*Rum, Yörük ve Çerkes çetelerine*” karşı²⁴⁷ hızlı asker sevk etmek ve bu çetelerin verdikleri zararları önlemek istiyordu. Örneğin “*Kuşadası kazası*” bu dönemde “*Rum çetelerinin, başıboş zeybek gruplarının , kaçakçıların tasallutu*” altında yaşayan bir kaza görünümündeydi. Bu çetelerin sebebiyet verdiği olaylar nedeniyle üretim aksıyor ve ekonomi büyük darbeler alıyordu. Bu bölge aynı zamanda bir maden deposuydu. “*Zımpara, linyit, krom, manganez*” gibi madenlerin bulunduğu ocaklar işletmeye açılmış ve yabancılara sürekli işletme ruhsatları verilmekteydi.

İzmir-Aydın demiryolu yapımı sırasında, Osmanlı’nın geleneksel ulaştırma sektörü aktörleri isyan etmişler, demiryolu yapımını durdurmak için girişimlerde bulunmuşlar, ancak güçleri yetmemişti. 1866 yılında ilk etabı tamamlanan demiryolu hattı taşımacılığı ilk başta verimli olmamış, deve kervanları ve at arabalarıyla olan taşımacılık devam etmişti. “İzmir-Aydın Demiryolu’nun” inşasından sonra kervan²⁴⁸ yollarının izledikleri yönlerde, kullanım amaçlarında bazı değişiklikler meydana geldi. Ayrıca demiryolunun işlerlik kazanması, bölge genelinde yolların doğu-batı ekseninden, kuzey-güney eksenine dönmesinden de sorumludur. Demiryollarının taşımacılığa açılması sonrasında dahi develerle yapılan nakliyat devam etmiştir. 1914’de yayınlanan rehber-i ticaretin yazarı Hüseyin Rıfat konu ile ilgili şu bilgileri verir:

247 Gülçin Uzuntepe, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Demiryolu : İzmir-Aydın-Kasaba, a., g., m., s 34-38

248 Olcay P. YAPUCU-Cihan ÖZGÜN, Batı Anadolu’nun Yol Ağı , Araştırmalar II-Kuşadası Limanı ve Kervan Yolları , Ege Üniversitesi Tarih Okulu Dergisi Mayıs - Ağustos 2011 İzmir 2011 Sayı 10, s 65

“Gerek vilayetimiz dahilinde ve gerek vilayetimize mücavir bulunan vilayetler arasında, şimendifer güzergâhı olmayan pek çok yerde hayvanlarla yapılan nakliyat, çoğunlukla develerle yapıldığı gibi, hat boyunca civar kasaba ürünleri de kısmen develerle taşınmakta ve İzmir içinde bile Aydın, Kasaba ²⁴⁹demiryolu istasyonlarıyla hangarlarındaki ticari eşyalar tüccar ambarlarına yine çoğunlukla develerle taşınır. Hâsılı ticarete sürat arayanlar şimendifer ehveniyet gözetenler develeri tercih ederler.” 1905’de yayınlanan bir kitaptan öğrenildiğine göre, Aydın vilayetinde büyük çoğunluğu İzmir ve Saruhan’da olmak üzere 22.000 deve bulunuyordu. Kuşadası limanına ihraç edilmek üzere getirilen mallar develerle taşınır ve gemilere yüklenmeden önce bugünkü sağlık caddesi ve hanım cami civarında bulunan deveci hanlarında konaklardı.

İzmir-Aydın demiryolu hattının ilk bölümünün açılmasından itibaren Kuşadası’nın kaderi de olumsuz yönde değişmeye başladı. Başta azınlık tüccarlar olmak üzere, kentin ticaretini ellerinde bulunduranlar geleceği görmüşler ve hemen tedbirler aramaya başlamışlardır. Devletin resmi kayıtları ve yabancı devletlerin konsolosluklarının raporları da bu görüşü doğrulamaktadır. 1866 yılında ilk 133 km’lik bölümü işletmeye açılan İzmir-Aydın demiryolu hattının hizmete açılmasının ardından Kuşadası limanı ticari işlevini kaybetmeye başladı. Bu sürecin yansımalarını İngiliz konsolos yardımcısı 1871²⁵⁰ yılı raporunda “ İzmir ve Aydın demiryolunun Küçük Asya’nın iç kısımlarına kadar uzanmasıyla Kuşadası ticareti azalmaya başladı” şeklinde ifade etmektedir. Limanın stratejik coğrafi konumuna rağmen, İzmir-Aydın hattının yapılmasından sonra başlayan ticaret hacmindeki düşüşler, 1890 yılında Söke hattının demiryolu ağına eklenmesiyle daha da arttı. Bu durumu İngiliz konsolos yardımcısı 1898 yılı raporunda şöyle aktarmaktadır:

249 Hüseyin Rıfat- İzmir 1914, Editör Erkan Serçe, Akademi yayınevi, İzmir 1997, s 24

250 Müjgân Bahtiyar Karatosun, 19. yüzyıl da Kuşadası Limanının Ticari Örgütlenmedeki Rolü ve Kıyı Ölçeğindeki Temsili Yapıları, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 2, Siyah Grafik Matbaacılık, İzmir 2008, s 197-208

“Kuşadası’nın coğrafi konumu tamamen ihmal edilmektedir. Burası Avrupa’ya İzmir körfezinden daha yakın olduğu için, iyi bir ithalat-ihracat merkezi olarak kullanılabilceği ve gemiler körfeze tehlikeli girebildikleri ve iç kısımların ticari merkezlerine daha yakın olduğu halde, burasının ticareti halen çok azdır. İzmir-Aydın demiryolu hattı inşa edilmeden önce, Kuşadası ticareti çok canlıydı ve limanda her ulustan gemiler vardı. Bu gemiler her Avrupa limanına yük taşıyorlardı ve ithal malları iç kısımlara götürüyorlardı. Ancak İzmir-Aydın hattının yapılması ve hattın Söke’ye kadar uzatılması liman ticaretini iyice gerilettili. Kuşadası’nın demiryolu bağlantısı olmaması, her türlü ithalat-ihracat ticaretini engellemektedir.”

Kuşadası limanının ve Kuşadası ekonomisinin güç kaybetmesi sadece İngiliz konsolos yardımcısının devletine gönderdiği raporlarla sınırlı kalmamış, bu durum Osmanlı devletinin resmi yıllıkları olan “Salnamelerde” bile gösterilmiş ve gerekçeleri ile birlikte açıklanmıştır. İzmir-Aydın demiryolunun yapımı ile birlikte, Kuşadası kasabası ticaret terminali olarak önemini önemli bir ölçüde yitirdi ve ticari canlılık Ayaşuluk nahiyesine (bugünkü Selçuk merkezine) doğru kaymaya başladı. Bu durum ve kazanın ekonomik panoraması, 1908²⁵¹ Salnamesi ’nde şöyle ifade edilmektedir: “Kuşadası vaktiyle mühim bir ticaret iskelesi idiye de Aydın demiryolunun ve bilhassa Pelitçik şubesinin inşası zamanından beri ehemmiyet-i ticariyesini kaybetmiştir. Dahil-i kazada buharla müteharrik fabrika ve makinalar yoksa da bazı istihzararak ve imalathaneleri zikre sezadır. Ezcümle üzüm helvası öteden beri nefaset ve rağbet-i mahsusayı haizdir. İskenderiye, Odesa, Tunus ve Trieste gibi memalik- i ecnebiyeye ihrac edilen helvalar mühim bir yekuna baliğ olmaktadır. Debbağhaneleri de müterakkidir. Kösele, vidale ve sahtiyan İstanbul’a ihrac edilir.”

251 İbrahim Cavid, Salname-i Vilayet-i Aydın 1326, İzmir Vilayet Matbaası, İsam yayınları
İstanbul 2012 s. 402-405

İzmir-Aydın demiryolu hattının güzergahı üzerinde bulunan ilçe ve kasabaların etrafında açılan “çırçır atölyeleri, bakkallar, depolar, ticarethaneler, tedarikçiler, ulaştırma ofisleri ve diğer gerekli tüm işletmeler” başta Rum tüccarlar olmak üzere Ermeni, Musevi, Laven-ten ve Avrupalı tüccarların elindeydi. Türkler yine bu ulaşım ticaretin- den uzak tutulmuş, köşe başları Osmanlı tebaası olan azınlıkların eline geçmişti, ancak asıl perde gerisinde olan İngiliz ve diğer Avrupalı batı emperyalizmin temsilcileriydi. Osmanlı devleti her şeyin farkındaydı ancak yedi düvelde birden çarpışmak zorunda kaldığından, gayr-i Müs- lüm ve devşirme yöneticilerinin ihaneti yüzünden çaresizdi. Dönemin önemli istihbaratçılarından ve gerçek bir vatansever olan Kuşçubaşı Eşref, anılarında bu durumu şöyle aktarmaktadır. “İzmir-kasaba²⁵² ve tamdidi ile Aydın demiryolları tamamen Rum kadronun elindeydi. Her istasyonda bulunan bir Rum bakkalı, sureti katiyyede muhitin casusu idi. Bu bakkallar merkezleri İzmir ve Aydın’da olan Rum ticarethane- lerinin şubeleri mahiyetinde idiler. Mahalli zürraya ikrizat yapıyorlar, alivre satışları tanzim ediyorlar, fiyatları istedikleri gibi tespit ediyor- lardı. Büyük Türk çiftliklerini satın alıyorlar, Rum halkına dağıtıyorlar- dı. Tüm iktisadi hayata mutlak hâkimdiler.”

Kuşadası, sadece 18 km uzağından geçen ve kentin ticaretine büyük zararlar veren İzmir-Aydın demiryolu hattının, Ayasuluk’tan-Kuşadası’na kadar uzatılması için bir anlamda çok geç kaldı. Yapımına 1856 yılında başlanan ve 1866 da tamamlanan süre içinde bu başvuruyu yapmalı ve Aydın’a kadar olan hattın bitirilmeden kent limanına getirilmesi gereki- yordu. Ancak, gerek eşkiya gölgesinde kalan bir kaza ataleti içerisinde davranılmış, kentin dinamikleri geleceği görmelerine rağmen girişimler- de bulunmamış, İzmir-Aydın şehirleri gelişmeye başladıktan ve ticaretin tamamen İzmir’e kaymasından sonra Osmanlı hükümetine başvurup Selçuk-Kuşadası hattının yapılmasını talep etmişlerdi.

252 Cemal Kutay, Yazılmamış Tarihimiz Seçmeler 1, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1999, s 31

Normal zamanlarda birbirleri ile kavgalı olan ve hatta Rum eşkıya çetelerinden bunalan dört toplumun ruhani liderleri, İzmir-Aydın demiryolu hattının Kuşadası ekonomisine ve ticaretine büyük darbeler indirdiğini gördüklerinde hemen bir araya geldiler ve ortak yazdıkları istidaları (dilekçe) ile Osmanlı hükümetine başvurup, hattın Kuşadası'na uzatılmasını talep ettiler. 20 Şevval 1324²⁵³ / 7 Aralık 1906 tarihindeki Osmanlı arşiv belgesi bu durumu açıkça belgelemektedir. Kuşadası ahalisinin gönderdiği dilekçenin özeti şöyledir.

“Padişahlık makamına arz ederiz ki; Cenab-ı Hakk padişahlık makamını karada ve denizde hep muzaffer kılsın, iktidarını güçlendirsin. Yaşadığımız belde padişah efendimizin iktidarının gölgesinde büyüyen, gelişen verimli ve zengin bir yerdir. Ancak bundan 40 sene önce Nazill-Denizli-Bayındır-Tire-Ödemiş-Söke-Aydın-Sisam-Karlıovası-Tifany-Çeşme-Sakız-Mansut-Meis-Tasöz-İstanköy-vesair cezire ve yerlerde üretilen ticaret ve ziraat malları Aydın-İzmir arasında inşa edilen demiryolu ile ihraç edilmeye başlanmıştı. Ancak daha önce yukarıda isimleri geçen yerlerin büyük kısmındaki ticaret malı Kuşadası'ndaki iskeleden gemilerle Akdeniz'e ve İstanbul'a gönderilirdi. Fakat İzmir-Aydın demiryolu yapıldıktan sonra vagonlarla taşındı ve İzmir rıhtımı bundan büyük ticari gelir elde ederek Kuşadası'nı ikinci plana attı. 25 sene içerisinde Kuşadası limanı önemini kaybetti. Ve bizler fakirleştik.

Aşağıda imzası bulunan Kuşadası'nda yaşayan Ermeni, Musevi, Rum ve İslam milletleri olarak padişahımızdan isteğimiz şudur. Kuşadası-Ayasuluk arasındaki 18 km lik bir hat inşa edilip, İzmir-Aydın demiryoluna bağlanırsak, bölgede üretilen mallarımız kuru gıda, yaş sebze-meyve ve stratejik ürünler vaktinde ve bozulmadan İzmir limanındaki alıcısına teslim edilir. Bu durumda bölgedeki ticarete önemini koruyacak ve gerilemeyecektir. Yoksa bu gidişle 10 sene içinde Kuşa-

253 BOA, 002924, 219239 002-001 20 Şevval 1324

dası ekonomisi zayıflayarak yok olacak ve padişahlık makamınızda bu durumda yüksek bir gelirden mahrum kalacaktır. Bu ise hem güvenlik hem de ticari açılardan ülke ekonomisine büyük zararlar verecektir. Bu nedenle Kuşadası'ndan Ayasuluk merkezine kadar bir demiryolu hattı ve şubesi inşa edilmesi hususunda her türlü emir ve ferman padişahlık makamınındır.

Kuşadası Ermeni Milleti adına Papaz

Kuşadası Musevi Milleti adına Haham

Kuşadası Rum Milleti adına Metropolit

Kuşadası İslam Milleti adına Müftü

Ancak dönemin padişahı 2. Abdülhamid, İngiliz Demiryolu Kumpanyası yetkililerini hattın Kuşadası'na kadar uzatılması konusunda ikna edememiştir. Selçuk-Kuşadası hattının yapılmasının maliyetli olacağı, hattın 78 km den 60 km ye düşüp kısılacağı ve bunun da şirketin zararına sebebiyet vereceği gibi sudan bahanelerle geri çevrildi. Bu durum da, gerçekten Kuşadası ekonomisine büyük zarar verdi, İzmir-Aydın demiryolu hattına Kuşadası'nın bağlanma imkânının olmayışı, kent ticaretinin kısa sürede yok olmasına vesile oldu. Kuşadası on yıl içinde artık küçük bir kasaba haline geldi.

Meyan Balı ve Tütün Üretimi; 19. yüzyılın ikinci yarısında ülkemizi etkileyen ve Aydın-Söke-Kuşadası hattında halka tesir eden önemli olaylardan biri de “*Meyan kökü ve meyan balı*” hadisesidir. Bilhassa Batı Anadolu bölgesinin “*Büyük Menderes ve Küçük Menderes* “ nehirleri arasında kendiliğinden yetişen ve Osmanlı tabiri ile “*hüda-i nabit*” bir bitki olan ve tarlalarda ürünlere zarar vermemesi için sökülüp atılan meyan kökü bitkisi, bu yüzyılda büyük bir güç çekişmesine sahne olmuştur. Vahşi kapitalimiz hareketinin ülkemize girdiği asır olan 19. yüzyılda tüm vahşeti ve dehşetiyle hem Osmanlı devleti, hem de yettiği bölgelerde derin izler bırakmıştır. Bilhassa adı “*Mac Andrews*

& Forbes Company” olan İngiliz şirketi çok acımasız bir rekabet içine girerek yaklaşık 25 yıl içerisinde tam manasıyla bir tekel oluşturmuş, Söke ve Nazilli’de kurduğu meyan balı fabrikaları ile büyük karlar elde etmiştir.

Osmanlı coğrafyasında yetişen bir bitki olan meyan kökü, Osmanlı toplumu tarafından bilinmekteydi. Şifa ve keyif verici olarak istifade edilen bitkinin Batı endüstrisi tarafından keşfedilmesi, binlerce yıllık geleneksel kullanımını değişime uğrattı. Böylelikle meyan ve yetiştiği coğrafya için yeni bir dönem açıldı. Endüstriyel kapitalizme entegre edilen meyan kökünün kullanım alanı olabildiğince genişledi, bitki bir anda olağan üstü değer kazandı. Bunun neticesinde meyan kökünün yetiştiği Osmanlı memleketleri bilhassa Aydın²⁵⁴ ve civarı, meyan kökü ticareti ile ilgilenen yabancı şirketler için cazibe merkezi haline geldi. Evvela İngiliz Mac Andrews & Forbes olmak üzere birçok yabancı ve yerli şirket bu işi yapabilmek için sıkı bir rekabete giriştiler.

Aydın ilinde Büyük ve Küçük Menderes nehirleri boyunca, Adana, Konya, Halep, Antep, Urfa’da Dicle ve Fırat nehirleri kıyılarında, Suriye, Beyrut, Cebel ve Bağdat gibi Akdeniz havzası ve ardı alanında, aynı zamanda Kafkasya’da yetişen meyan kökü, *“sulak ve kumsal arazilerde ve nehir bataklıkları²⁵⁵ civarında iki üç metre derinliğe kadar parmak kalınlığında kökler salarak, arazi boyunca akasya flanderleri şeklinde gelişen ve siyah renkte tatlı özsuğu olan bir bitkidir.”* Meyanın olgunlaşabilmesi için en az üç yıla ihtiyaç vardır. İlk yılda kökleri küçük ve sütlüdür, ikinci yılında sarı renk alır biraz daha kalınlaşır, fakat bu hali güneşe ve soğuk havaya dirençli değildir, ancak üçüncü yılında tam olarak olgunlaşır.

19.yüzyılın başında, İngiltere merkezli Avrupa’da yaşanan sanayi

254 Süleyman Uygun, Batılıların Gözdesi Meyan Kökü ve Üzerine Yaşanan Emperyalist Rekabet, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara 2015, sayı 37, s 337-373

255 BOA. Y.PRK. HH. 35/27, 13 Şubat 1904

devrimine kadar meyan kökünün Avrupa’da ve Osmanlı’daki kullanımı sınırlı sayıda idi. 19.yüzyıla kadar deniz ihracatını en üst düzeye çıkarmak ve ithalatı en aza indirmek bu şekilde güçlü bir deniz ticareti egemenliği politikasıyla yani “*merkantilizm*” adlı ekonomik politika-sıyla önemli bir güce ulaşan İngiltere kaynaklı Batı burjuvazisi, sanayi kapitalizmiyle beraber aynı zamanda sanayi, armatörlük, endüstriyel tarım gibi birbiriyle bağlantılı değişik meslek kollarıyla da ilgilenmeye başladı. Bu sayede güçlerini pekiştirdiler ve bunun neticesinde ortaklıklardan oluşan büyük “*kumpanyaların/şirketlerin*” kuruluş süreci ortaya çıktı. Büyük oranda tekstil ve makine sanayi üzerine inşa edilen ilk dönem sınaî kapitalizmi her geçen gün ilgi ve faaliyet alanını genişletti. Batılı uzmanlar ve mühendisler, meyan kökü²⁵⁶ ve diğer bitkilerin klasik kullanım sınırlarını aşarak bu bitkileri olabildiğince endüstriyel üretime dâhil etmenin yollarını aradılar. Endüstriyel alana dâhil olan bir bitki ise yatırım aracı haline geldiği için kullanım alanı genişledi ve bu bitkiye olan ihtiyaç had safhaya ulaştı. Şekerleme, içecek ve sağlık gibi birçok alanda istifade edilen bir bitki olan meyan kökü, bu yönüyle Batı endüstrisine dâhil olmaya aday en önemli ürünlerden biriydi.

İngiltere şirketlerinin başını çektiği batılı kumpanyalar, meyan kökü kullanımını gıda sektöründen-eczacılığa kadar çok çeşitli meslek kollarında kullanmayı keşfettiler. Meyandaki şeker oranı²⁵⁷, şeker kamışından elli kat daha fazla olduğundan “*aromalı sakız, macun ve reçel*” imalinde, aynı zamanda tatlandırıcı tablet olarak nezle tedavisinde kullanıldı. “*Bira ve likör*” gibi alkollü içeceklerin imalinde ve içeceklerin tatlandırılmasında da meyandan istifade edildi. “*Baharat ve kök boya*” imalinde de kullanıldı. Eczacılıkta, “üst solunum yolu enfeksiyonlarında bilhassa öksürükte ve deri hastalıklarına” karşı ilaç yapımında önemli bir bileşendi. Bu mahsulün asıl kullanımını “*tütün*”

256 Süleyman Uygun, Batılıların Gözdesi Meyan Kökü ve Üzerine Yaşanan Emperyalist Rekabet, a., g., m., s 342

257 Osman Öndeş, Asıl Efendiler Levantenler, Şenocak Yayınevi, İzmir 2010, s. 33

sektöründe oldu. Enfiye, çiğneme ve sarma tütünün yapraklarında, tütünün mayalanmasında, siyah tütün kâğıdının boyanmasında meyandan istifade edildi.

Meyan kökü bitkisinden aşırı kârlar elde edeceklerini hesaplayan batılı girişimciler, önce İngiltere’de, sonra Avrupa ülkelerinde ve hatta Amerika’da hemen çok sayıda şirketler kurmaya başladılar. Bu kumpanyalar içerisinde *Mac Andrews & Forbes Company* kısa sürede dünyadaki meyan kökü ve balı ticaretini inhisarına alarak adeta hükümranlığını kurdu. Şirketin kurucuları İskoç olan Edward Mac Andrews ve William Forbes’tir. Şirket yöneticileri 1850’de meyan kökü toplamak ve işletmek üzere önce Kahire’ye, oradan Halep ve İskenderun’a geldiler. Osmanlı hükümeti baş döndürücü hızla vuku bulan gelişmeleri yakından takip etti. Söke ve Nazilli’de meyan balı fabrikası açmak için yapılan başvuruları incelemek için müfettişler görevlendirdi. Forbeslerin faaliyetlerini araştırmakla görevli olan Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilayeti Adliye Müfettişi Galip²⁵⁸ Bey’in hazırladığı rapor, bu şirketin Osmanlı coğrafyasındaki meyan köküne olan ilgisini ve Osmanlı’daki kuruluş sürecini özetle şu şekilde aktarır;

“Bu işe ilk önce Aydın vilayetinde İngiliz tebaasından Clark namında bir adam başlayıp Covanni namında bir diğeri de Söke’de fabrika kurarak bal çıkarmaya başladılar. 1830 senesinde 10 lira maaş ile makinacı olarak İngiliz Clark nezdine gelen William adlı şahıs bu işi ancak ihtikâr (karaborsacılık) ve inhisar ile yapabileceğini anladı. Daha sonra İngiltere’ye gidip bu işin inhisarını sağlayacak bir sermaye aramaya başladı. Clarck’ın yaptığı planlar Robert Mac Andrews adındaki sermayedar nezdinde kabul gördü. İsteddiği sermayeyi bu şekilde bulan Clark öncelikle 50 bin lira sermaye ile bu işe başladı. İngiliz tabiiyetinde bulunan Clark beş yıl sonra sermayesine 50 bin lira daha ilave ederek Mac Andrews and Forbes Şirketi namıyla Aydın ve civarında in-

258 BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909

(Resim 48: Meyan Kökü bitkisi, tozu ve balı. Kaynak : İnternet)

hisar oluşturdu. Bu işten önemli kazanç sağlayacağını anlayan Forbes, Clark’a bir miktar para vererek şirketi tamamen üzerine aldı.”

Meyan kökü ve balı ticaretindeki yüksek potansiyeli ve aşırı kârları fark eden Levanten kumpanyası sadece Forbes şirketi değildi, bu işi yapmak isteyen yerli ve yabancı olmak üzere birçok şirket, Babıali’den imtiyaz koparma peşindeydi. Babıali, “Şahin Oğlu Artin” e istediği ruhsatı vermeyi uygun buldu. Ayrıca Artin, kuracağı fabrikada Osmanlı tebaası işçi istihdam etmesi ve fabrikaya “*ecnebi eli karıştırmaması*” konusunda uyarıldı. İzin 10²⁵⁹ yıl süreliydi.

Forbes Kumpanyası, Aydın ve havalisine yerleştiğinde ilk iş olarak toprak sahipleri ile gayr-i resmi olarak anlaşma sağlama yoluna gitti. Toprak sahipleri ya kendileri meyan köklerini²⁶⁰ toplayıp şirkete teslim ettiler, ya da şirketin tuttuğu yevmiyeli işçiler bu arazilerde kökleri topraktan çıkarıp depolara taşıdılar. Ayrıca işsiz kalan köylüler, münferit olarak sahipsiz arazilere dağılıp, meyan köklerini toplayarak şirketin

259 BOA. A. MKT. NZD. 6/64, 4 Nisan 1850

260 Süleyman Uygun, Batılıların Gözdesi Meyan Kökü ve Üzerine Yaşanan Emperyalist Rekabet, a., g., m., s 348

kantarlarına taşımakta, bunlara kıyyesine göre belli bir ücret ödenmek-teydi. Böylece toprağı kazmak için bir kürek ve depolara taşımak için bir çuval edinen herkes şirket için çalışabiliyordu. Köylüler, meyan kö-künün toprağı çok fazla yayılması ve salgıladığı sıvının zirai bitkilere zarar vermesi dolayısıyla değersiz saydıkları bu bitkiyi tarlalardan za-ten sökmekte ve tarla kenarlarına yığmakta idiler. Bir de bunun üzerine meyan kökü şirketlerinin bu bitki için para ödemeleri, şirketlerin me-yan kökü toplama işini daha da kolaylaştırdı. Forbes Kumpanyası, Batı Anadolu’da 15-20 yıl boyunca karşısında rekabet edebilecek güçlü bir rakip olmadığı için meyan ticaretinde rakipsiz durumdaydı.

Osmanlı devleti hudutları içinde meyan kökü ticareti yapmak iste-yen batılı şirketleri sadece izlemekle yetinmedi. Meyan kökü ticaretin-de yüksek karlılık oranlarının farkına vardı ve hemen ihaleler düzenle-meye başladı. 1850’li yıllardan itibaren Aydın ve çevresinde²⁶¹ “İngiliz Mac Andrews & Forbes Company, Alman tüccar Simon, Rus tebaasın-dan Atanas, İtalyan Martin, 1875 yılından itibaren de Ermeni Abacıoğ-lu” şirketlerinin meyan kökü ticaretinde gerilimle rekabete giriştikleri görülmektedir. Özellikle Aydın yakınlarında Umurlu’daki tarlalardan toplanan meyan kökü 1861-63 yılları arasında büyük facialara neden olmuştur.

1875’de “Abacıoğlu”²⁶² adında bir Ermeni tacir, Aydın ve Söke’de iki meyan kökü işleme fabrikası kurunca rekabette durum değişti. Aba-cıoğlu toprak sahiplerine ve köylülere daha fazla para vererek alım yap-maya başladı ve başlangıçta büyük bir başarı sağladı. Yüksek fiyatın cazibesine dayanamayan köylüler, daha önce İngiliz şirketi için topladı-ıkları kökleri Abacıoğlu’nun depolarına taşımaya başladılar. Meyan üzerinde mülkiyet hakkına sahip olmayan “Forbesler”, fabrikalarına gelen hammaddenin gittikçe azalması sonucu Abacıoğlu’na işbirli-

261 Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Kapitalistlerin Rekabetine Batı Anadolu’dan Bir Örnek Meyan Kökü Ticareti, 1. İktisat Kongresi Tebliğleri, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2010, s 339-349

262 Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi, Yordam Kitap, İstanbul 2008, s. 187

ği teklifinde bulunsalar da buna muvaffak olamadılar. Bunun üzerine Forbesler, rekabet karşısında birtakım önlemler aldılar. Öncelikle Avrupa'daki dağıtım ağını daha etkin bir biçimde örgütleyerek, siparişlerin alıcılara eskisinden hızlı ve düşük fiyata teslim edilmesini sağladılar. Ayrıca 30.000 sterlin değerinde yeni makineler satın alarak mevcut olan fabrikalara yenilerini eklediler.

Bu tedbirler etkisini kısa sürede gösterdi ve Abacıoğlu'nun Avrupa'ya yaptığı ihracatta yavaşlama ve daha sonraları hızlı bir düşüş başladı. Ancak Abacıoğlu, Amerikan pazarlarına mal göndermeye devam ediyordu. Bu nedenle gerek siyasi gerekse ekonomik ilişkiler devreye sokularak, Abacıoğlu'nun Amerika pazarlarına yönelik mal satışının da önüne geçildi. İlk önce Abacıoğlu'nun yüksek bir sermaye ile kurmuş olduğu fabrikalar tedricen etkisiz hale getirildi. Öncelikle Osmanlı hükümetinin 1879²⁶³ yılında meyan balı ihracatından alınan vergiyi kaldırması Forbeslerin genişleme politikasını daha da pekiştirmişti. Osmanlı hükümeti meyan kökü ticaretinde artık ipleri ele geçirmenin ve Forbeslerin tekeline kırmanın vaktinin geldiğini sonunda anlamıştı. 17 Mayıs 1908 tarihli bir senetle meyan kökü imtiyazını, 30 yıllığına Osmanlı tebaasından “*Yorgaki*²⁶⁴ *Sarandidi Efendi ile Der-saadet Dava Vekili Hasan Tahsin Efendiye*” verdi. Diğer yandan İzmir civarında “*Emlak-ı Hümayun*” idaresine bağlı bazı çiftliklerin meyan kökü toplama imtiyazı da, 1906'da “İtalyan Martini Kumpanyası”na ihale edildi. Nezaretin aldığı bu karar Aydın ve havalisindeki Forbes hükümranlılığını sona erdirdi.

Tütün ziraatı ve üretimi; 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı milletlerini ve Batı Anadolu topraklarını hayli etkileyen, bir sürü katliamlara ve acılara sebep olan bir bitki de “*tütün*”dür. Bilhassa batı Anadolu'da nice ocaklar söndüren, Kuşadası da dâhil tüm Anadolu halkını kaçakçı yapan, kolcularla-halkı birbirine düşüren tütün tarımı

263 Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, a. .g., m., s. 188

264 BOA. Y. MTV. 284/98, 18 Mart 1906

(Resim 49: Kuşadası'nda üretilen tütün balyaları –
Kaynak Kuyeta Dergisi)

hayli üzücü dramlara sebebiyet vermiştir. Pamuk gibi önemli stratejik ürünlerden biri olan tütün tarımı ne yazık ki “Tütün Reji İdaresi” adı verilen batılı emperyalist devletlerin paralarını tahsil eden bir kurum haline gelmiştir. Zaten fakirlikle boğuşan ve tek gelir kaynağı tütün olan Anadolu köylüsünün elindeki tütün, yok pahasına reji idaresi tarafından satın alınmıştır. Türk köylüsü ancak Cumhuriyet sonrasında kurulan “Tekel İdaresi”nin sağladığı imkânlarla nefes alabilmiş ve emeği para etmiştir.

1492’de Amerika’nın keşfiyle birlikte anavatanından Avrupa’ya getirilen tütün, 16. yüzyılda dünyaya yayılarak, Akdeniz üzerinden Osmanlı topraklarına girdi. İlk yıllarda “*tabaka/tabaga*” sonraki dönemlerde resmî dilde “*duhân*”²⁶⁵, halk arasında “*tütün*” diye adlandırıldı. Osmanlı topraklarına getiriliş tarihini Hezârfen Hüseyin Efendi 1598, Peçuylu İbrâhim 1600, Kâtip Çelebi 1601, Naima 1606 olarak kaydeder. Yabancı tüccarlar tarafından her hastalığa çare diye tanıtılan tütün

265 Fehmi Yılmaz, Tütün, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2012, Cilt 42, s 2

tüketiminin hızla yayılışı, imparatorlukta dinî tartışmalara ve siyasal tepkilere yol açtı. İlk Tütün yasağı 1609 yılında verildi. Bu yasaklama fermanını 1610, 1614, 1618 yıllarında yenileri takip etti. Giderek artan tütün kullanımı ve talep, geleneksel Osmanlı çiftçisini daha kârlı olan bu bitkinin üretimine yönlendirdi. 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Aydın, Saruhan Biga, Bursa, Edirne, Filibe, Sofya, Belgrad, Halep ve Şam bölgelerinde tütün üretiliyordu.

1609-1649 yıllarında yasağa rağmen Karaman, Çankırı, Adana, Payas ve Antakya ile Menteşe ve Makedonya bölgeleri de, tütün üretimi yapılan yerler arasına katıldı. 1683'te İkinci Viyana bozgununun ardından devam eden savaşlar yüzünden, maliyeye ek kaynak sağlamak için ilk defa Ağustos 1688'de devletçe “*duhân resmi*” adıyla tütün gümrük vergisi kondu. 1838 Ticaret Antlaşması gereğince ithal edilen tütünlerden alınacak % 3 oranındaki vergiye ilâveten % 2 ek bir vergi konarak tütün vergisi % 5'e yükseltildi. Bu tarife, 1850 Ticaret Antlaşması'yla²⁶⁶ % 20 indirimli fiyatın % 5'i oranında belirlendi ve 1861 Ticaret Antlaşması'nda ham tütünün, Osmanlı topraklarına ithalinin yasaklanmasıyla son buldu.

1856 Kırım Savaşı'nın finansmanını sağlamak için dış borçlanmaya başvuran Osmanlı Devleti bir noktadan sonra sürdürülemez bir borç dinamizminin içine girmiştir. Vadesi gelen borçların ödenememesi, borcun borçla kapatılması gibi geçici çözümler mali disiplini bozmuş, devlet hazinesi borç yükü altında ezilmeye başlamıştır. Alacaklarını tahsil etmek isteyen yabancı devletler ise, Osmanlı'da gelir yaratan kaynaklara odaklanmıştır. Bunların başında tütün gelmektedir. 1861 yılında ülkeye tütün ithali yasaklanmış, 1862 yılında tütün gelirlerini yönetmesi amacıyla “*Duhan*”²⁶⁷ İdaresi” kurulmuştur. 1875 yılında Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödeyemeyerek “*moratoryum*” ilan etmesi, yeni bir dönemin

²⁶⁶ Fehmi Yılmaz, Tütün, a., g., m., s 4

²⁶⁷ R. Hülya Öztürk, Osmanlı Dış Borçları, Tütün ve Reji İdaresinin Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme, Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, Konya 2023, sayı 21, s 57-71

başlangıcı olmuştur. “*Reji İdaresi*” ne bırakılan gelirler; mamul tütün satışları, ruhsat gelirleri, ihraç edilen tütünden alınan vergiler, sigara, enfîye, çiğneme tütün ithalatından elde edilen gümrük giriş resimleri, Bağdat- Musul geliri, faizler ve öteki gelirlerden oluşmaktadır.

Reji İdaresi’nin göreve başlaması “*Duyun-ı Umumiye*”yi memnun etse de, borçların ödeneceğine dair bir beklenti oluştursa da, göz ardı edilen bir nokta vardı ki o da toplumsal²⁶⁸ tepkiydi. Reji İdaresi kuruluşundan itibaren tepki çekmiş ve destek bulamamıştır. Tütün üreticisinin şikâyetleri arasında ambar yapımı, ruhsatname sorunu, düşük fiyatlı alımlar, taahhüt edilen faizsiz kredinin verilmemesi yer almaktadır. Özellikle tütün üreticilerinin mallarını Reji dışında hiçbir yere satamıyor olmaları önemli bir sorundu, ayrıca istedikleri fiyatı alamayacaklarına dair bir beklenti içine de girmişlerdi. Bu olumsuz tablonun yanı sıra tütün kaçakçılığı da oldukça yaygındı. Kaçakçılığı önleme görevinin de Reji ’ye verilmesi toplum tarafından yine tepkiyle karşılandı.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın sonlarında bir ağır darbe daha aldı. Asrın başından beri Osmanlı topraklarına göz diken ve Karadeniz üzerinden Akdeniz’e ve sıcak denizlere açılarak emperyalizm pastasından pay kapmak isteyen Rusya, Kars ve Erzurum şehirlerimizi işgal etti. Tarihimizde²⁶⁹ “*93 harbi*” diye bilinen 1877-78 yıllarında gerçekleşen savaşta Osmanlı Devleti, Ruslar karşısında ağır bir mağlubiyet aldı ve düşman kuvvetleri Yeşilköy’e kadar geldi. Osmanlı Hükümeti payitaht olan İstanbul’u terk ederek başkenti taşımayı dahi tartıştığı bir süreçte, büyük devletler araya girdi ve Rusların İstanbul’u işgal etmesini engelledi. Savaş sonrası yapılacak anlaşmanın şartlarının belirlenmesi için Berlin’de bir konferans toplandı. Bu konferansa yalnızca Osmanlı

268 R. Hülya Öztürk, Osmanlı Dış Borçları, Tütün ve Reji İdaresinin Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme, a., g., m., s 66

269²⁷² Mehmet Mazlum Çelik, Tütün kaçakçılığı, Avrupa’nın ekonomik işgaline ilk direnişti, Independent Türkçe İnternet gazetesi, 13 Mart 2023, ziyaret tarihi 09.06.2024, „Avrupa’nın ekonomik işgaline ilk direnişti | Independent Türkçe (indyturk.com)

ve Rusya değil, Osmanlı'dan alacağı bulunan İtalya, Fransa ve İngiltere'den temsilciler katılarak, Osmanlı'nın borçlarının da konferansın gündemine taşınmasını istedi. Konferansın sonunda, Osmanlı'nın borçlarını ödeyebilmesi için mali reformlar yapılması ve ekonomi paketleri hazırlanması kararı alındı.

Bu alışılmış kapitülasyonların dışında, Osmanlı ekonomisine dolayısıyla bağımsızlığına yapılan ilk müdahaleydi. 1880 yılında Sultan Abdülhamid, Osmanlı'nın borç tahvillerini satın alan ülkelerin temsilcilerini İstanbul'a davet etti. Yapılan istişareler sonucunda “*Muharrem Kararnamesi*” yayımlanarak Düyun-ı Umumiye idaresi kuruldu. 1881 yılında aktif olarak faaliyetlerine başlayan bu idarede yalnızca 2 Türk görevli bulunacak, kalan tüm üyeler yabancı üyelerden oluşacaktı. 1881'de aktif olarak başlayacak bu süreç, Lozan Antlaşmasına kadar yaklaşık 40 yıl boyunca, Osmanlı ekonomisinin yabancıların eline geçmesine sebep oldu. Düyun-ı Umumiye İdaresi ile yarı sömürge haline gelmiş Osmanlı Devleti'nin neredeyse tüm ekonomisine el konuldu.

27 Mayıs 1883 tarihinde Avrupalıların talebiyle Sultan Abdülhamid döneminde, tam adıyla “*Memalik-i Şahane*²⁷⁰ *Duahanları Müşterekü'l-Menfaa Reji İdaresi*” kuruldu. Bu yapı, Osmanlı'daki tüm tütün yetiştiriciliğini ele geçirecek büyük bir tekeldi. Bu sebeple harekete geçen Reji yönetimi, kaçakçılığı engellemek için evvela kolcu birlikleri kurdu. Bu kolcuların tamamı; katil, sapık ve hırsızlardan seçilen sabıkalı ve lanet insanlardı. Bu yüzden uygulamaları, halkın hem Reji İdaresine hem de Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne olan nefretini körükledi. Reji idaresi hem satın alan, hem de üreticiye ruhsat veren kurumdu. Dolayısıyla ucuza kapatmak istediği tarlaların sahibi fiyata direnince ruhsatını iptal ediyor, Türk halkının alın terini yok pahasına topluyordu. Türk tütünü büyük bir pazardı ve İstanbul hükümeti çaresiz boyun eğerek pazarı Avrupalı devletlere altın tepside sundu; ama hesap edemedikleri şey

270 Mehmet Mazlum Çelik, Tütün kaçakçılığı, Avrupa'nın ekonomik işgaline ilk direnişti, a., g., m.,

Türk halkının inatçılığı idi. Reji İdaresi Türk tütün piyasasından hiçbir zaman hayal ettiği paraları kazanamadı; çünkü Türkler Reji İdaresi karşısında muazzam bir “tütün kaçakçılığı ağı” oluşturdu.

Kuşadası ve çevresinde tütün ekimi ve tütün ticareti 1858’de İzmir-Aydın demiryolu yapıldıktan sonra en fazla ekilen ve yetiştirilen bir ürün oldu. Kuşadası-Selçuk-Ödemiş-Tire hattı 19. yüzyıl sonlarında en önemli tütün üretim merkezleridir. Batı Anadolu’da birçok yerde tütün üretim depoları kuruldu, üretilmiş tütünler ucuz alındı ancak tütünler çok pahalı satıldı ve bu yüzden tütün kaçakçılığı başladı. Üretilen tütün “fişek” adı verilen küçük paketler halinde dışarı çıkarılıyor ve satılıyordu. Tütün kaçakçılığı Reji idaresinin Anadolu’nun tütünlerine el koymasından sonra, Türk delikanlılarını esir alıp eşkıya yetiştiren bir okula dönüştürdü. Tütün kaçakçılığından- Eşkıyalığa giden bir yol açıldı. “*Kamalı Mustafa*”²⁷¹ omuzuna çiftesini asar, kamasını beline sokar, hayvanına bir heybe tütün basar, Ödemiş ve Bayındır köylerini birer birer dolaşır maişetini temin ederdi. Mora isyanından sonra “*Sisam-Kuşadası-Söke*” hattında tütün kaçakçılığı çok yayılmaya başlandı. Reji idaresi Osmanlı tütününden yılda 8-10 milyon altın gelir elde ediyordu. Rum kaçakçıları ise 410.000 kg yılda tütün kaçııyorlardı.

Tütün Reji idaresinin katı turumu ve acımasızlığı, Anadolu’da çok büyük dramlara da sahne oluyor ve Türk köylüsünün canını acıtıyordu. Hem köylülerden hem de çoğunluğu azıllı katilerden ve kanun kaçağı zeybeklerden oluşan kolcuların da ölümlerine neden oluyordu. Rejiye karşı beslediği olumsuz duygular nedeniyle Osmanlı halkı Reji’²⁷²ye karşı direnmenin, ya da Reji ‘yi tamamen ortadan kaldırmanın gerekli olduğuna inanıyordu. Bu nedenle birçok kesim tütün kaçakçılığına başvurdular, bazı kesimler de bu kaçakçılık faaliyetlerine göz yumdular.

271 Hakan Yaşar, Kamalı Zeybek Mustafa Çetesi ve Faaliyetleri, Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, İstanbul 2014, Yıl 6 sayı 2, s 1-16

272 Hayri Mutlucağ, Duyun-ı Umumiye ve Reji Soygunu, Belgelerle TÜRK Tarihi Dergisi, Ankara 1967, sayı 2, s 32-37

Köylü, Rejiyi kendi ektiği tütünün içimine bile müdahale eden kanlı ve dolandırıcı bir çete olarak gördü. Ülke içinde kolcularla kaçakçılar arasında sık sık silahlı çatışmalar yaşanmıştır. 1901 yılında kolculardan ve halktan ölenlerin sayısı 20 000’ini aştı.

TBMM açılmasıyla birlikte, Reji İdaresi ile ilgili düzenleme yapılmıştır. İlk bütçe görüşmelerinde Reji ’nin varlığı kabul edilmiş, ancak vergilerin Ankara Hükümeti’ne ödenmesine karar verilmiştir. Reji nihayetinde 26 Şubat 1925 tarihinde kabul edilen 558 sayılı “*Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kağıdı İnhisarı Hakkında Kanun*” ile 4 milyon Türk lirasına satın alınarak devletleştirilmiştir. 1933 yılında da “*Tekel*” kurulmuştur. Tütün ekimi ve ticareti, Batı Anadolu’nun tamamında ve Güneydoğu’da Cumhuriyet döneminde stratejik bir ürün olarak devam etmiştir. Türk köylüsünün en büyük gelir kaynaklarından biri olmuştur. Kuşadası ve çevresinde ise tütün ekimi 1960 yılına kadar devam etmiş, ancak turizmin başlaması ile 1965 den itibaren Kuşadası’nda tütün ekimi tamamen durmuştur.

Kayseri Rumları ve Çukurova; Kuşadası Ticaret Tarihinde yazılmayan ve ortaya çıkarılmayan çok sayıda karanlıkta kalmış noktalar vardır. Karanlıkta kalan ancak kentin tarihine çok büyük katkıları olacağına inandığımız noktaların akademisyenlerce titizlikle araştırılıp, belgelerle desteklenerek ortaya konulması son derece önemlidir. Bu karanlık noktaların birkaç tanesine biz bu kitapta yer verdik ve elimizdeki belgeler nispetinde aydınlatmaya çalıştık. Kuşadası’nın tarihinde aydınlatmaya muhtaç noktalardan biri de Kayseri’den gelip, Batı Anadolu’nun önemli ticaret merkezlerine ve Kuşadası’na yerleşen, İzmir-Aydın demiryolunun getirdiği ekonomik ve ticaret fırsatlarından yararlanan, ancak bilinmeyen nedenlerle Çukurova bölgesine göç eden Rumlardır.

(Resim 50: Talas Panaya Rum Kilisesi- Kaynak: <https://www.havadankayseri.net>)

Kayseri, tarihin en eski dönemlerine kadar uzanan önemli bir ticaret şehridir. Kayseri Anadolu’da kurulan dünyanın eski pazar yerine ve aynı zamanda doğu-batı ve güney-kuzey istikametindeki Anadolu ticaret yollarının kesiştiği kavşak noktasına sahiptir. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de ticaret yollarının korunması maksadıyla aldıkları tedbirler veya yaptıkları han ve kervansaraylarla bu yollar canlılığını korumuştur. Ekonomik ve ticari açıdan Osmanlı devrinde de canlı olan Kayseri şehri önce Karaman, sonra Ankara eyaletine sancak olarak bağlanmıştır. Kayseri, 19. yüzyılda 70 bin nüfuslu büyük bir ticaret kentidir. Bu yüzyılda şehrin ekonomik geçim kaynakları arasında “*güherçile, cehri, halı, çeşitli dokuma ürünleri, pastırma ve sucuk, deri ve bakır, demir ve mücevher*” üretimi yer alır. Yılda 20.000’ini bulan hayvan kesimi yapılmış bundan “*pastırma ve sucuk*” imal edilerek imparatorluğun her tarafına sevk edilmiştir.

Kayserili Rum ve Ermeni tüccarların 1830²⁷³ yılından sonra İngilizlerle ticaret bağlantısı başladı. İngiliz malları özellikle tekstil ürünleri, pamuk ipliği Kayseri’de büyük talep görüyordu. 1850 yıllarında Kayserili Rum tüccarlar, yabancı ticaret kuruluşlarıyla ortaklıklar kurdular. Yabancı tüccar ve devletlerin himayelerine girdiler. Dışardan ithal edilen mallara çok düşük gümrük vergisi konması, Kayseri Endürlüklü Rum tüccarların kısa zamanda zenginleşmesini sağladı. Endürlük karyesi, bu dönemde Erciyes dağı eteklerinde kurulu, havası güzel, suyu tatlı, Kayserili tüm zenginlerin köşk ve konaklar yaptırdıkları, yazın iki-üç ay dinlendikleri bir sayfiye yeridir. Hatta Kayseri İngiliz Konsolosluğu, il merkezinden Endürlük karyesine taşınmıştır.

İngiliz sermayesi 1858’de Anadolu’da pamuk üretimini çeşitli yollarla desteklemeye başladı, bu destek Amerikan iç savaşı döneminde daha da yoğunlaştı. Pamuğa yönelik büyük talep, İzmir çevresinde pamuk tarımı için yeni araziler açılmasına neden oldu; bu arada, 1866’da tamamlanan, İzmir ile Aydın arasındaki demiryolu, daha önce taşıma maliyetinin yüksek olması nedeniyle ürünlerini büyük pazara göndermek için herhangi bir çaba göstermeyen birçok şehri İzmir’e bağladı. Aydın, Nazilli ve Bayındır bölgeleri pamuk ekimi ve üretimine yöneldi. 1860 tarihinden itibaren Kayseri Rumlarından²⁷⁴ “*Endürlük karyesinde*” yaşayan bir grup Rum esnaf ve tüccar, Batı Anadolu’ya göç ettiler, İzmir-Aydın demiryolunun geçtiği kasabalara ve onlara çok yakın olan merkezlere yerleşmeye başladılar. Bu dönemde sadece Kasaba (Turgutlu) da 187 adet Endürlüklü Rum yaşamaktadır. Endürlük köyünden batıya göç eden Rumlardan yaklaşık 50 kadarı Kuşadası’na gelip yerleştiler.

1865 yılının sonunda, Amerika’da barış anlaşması imzalanmasıyla durum değişmiş ve pamuk fiyatları büyük oranda düşmüş olsa da, Batı

273²⁷⁶ Ahmet Kolbaşı, XIX. Yüzyılın Sonlarında Kayseri Ermenileri,

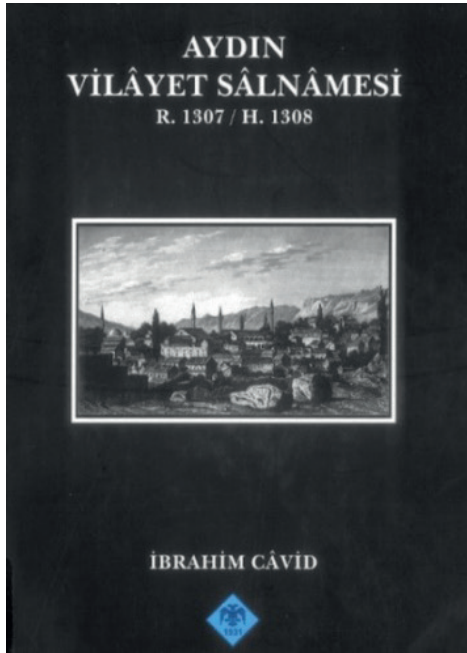
AhmetKOLBASI.pdf (ttk.gov.tr), ziyaret tarihi 10.06.2024

274 Altuğ Yılmaz, Ermeni ve Rum Kültür Varlıklarıyla Kayseri, Hırant Dink Vakfı yayınları, İstanbul 2016, s 50-54

Anadolu’da pamuk üretimi artık rayına oturmuş durumdaydı. Bu tarihten sonra “*Kuşadası, Söke, Bayındır, Nazilli, Ödemiş, Demirci, Pilke [Birgi], Turgutlu ve Uşak*” dâhil olmak üzere, İzmir ve Aydın bölgesinde daha fazla Endürlüklü Rumların yaşadığı görülür. 1874 yılında ise, “*Karolidis*”in hazırladığı “*Kapadokika*” adlı yayının abone kataloğunda, Kuşadası, Aydın ve Bayındır’da yaşayan Endürlüklü Rumların adları da yer alır. 19 yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında ise, başta Kuşadası olmak üzere Batı Anadolu’nun pamuk ekilen ilçe ve merkezlerinde yaşayan ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren buralara gelen Kayserili Rum dokuma ustalarının ve Rum tüccarların Adana, Tarsus ve Mersin il ve ilçelerine göç ettikleri görülür. Konstantinos Karolidis’in hikâyesi de, Adana bölgesindeki gelişmenin ne gibi imkânlar doğurduğunu ortaya koyar. Bir kaynağa göre, İzmir’de buğday ve pamuk ticaretiyle zengin olan Karolidis, 19. yüzyılın sonlarına doğru İzmir’i

terk edip Mersin’e yerleşmiş ve orada ölmüştür. İşte araştırılması gereken ve karanlıkta kalan bir nokta daha. Kuşadası Rumlarından bir grup ta İzmirli Rum tüccar Karolidis’i takip edip Çukurova bölgesine yerleşmiş olmalıdır. Bu göçün nedenleri araştırılıp bulununca Kuşadası Rumları ile ilgili bir nokta daha aydınlatılmış olacaktır.

Salnamelerde Kuşadası Ticaret Hayatı; Kuşadası Ticaret Tarihini yazmak için faydalanan kaynaklardan biri de 19. yüzyılın ikinci yarısından önce

(Resim 51: Aydın Vilayet Salnamesi Kitap Kapağı. Kaynak :Türk Tarih Kurumu)

yayınlanmaya başlanan Osmanlı devlet yıllıklarıdır. “*Vilayet Salname-leri*” adıyla bilinen bu yıllıklarda 170-180 yıl öncesine ait çok güzel bilgiler yer almaktadır. Osmanlı Devleti’nde merkezî yönetimin, bakanlıkların, askerî kurumların, vilâyetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyata “*sal-nâme*²⁷⁵” adı verilmiştir. Farsça sal (yıl) ve name (yazı) kelimelerinin birleştirilmesinden türetilmiştir. İlk salname 1263 (1847) yılında Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanmış ve sadrazam Mustafa Reşîd Paşa’nın öncülüğünde çıkarılmıştır. 1264 ve 1265 (1849) salnamelerini yine Ahmed Vefik Paşa hazırlamıştır.

Salnameler, 1306 (1888) yılından itibaren düzenli biçimde “*Sicill-i Ahvâl Komisyonu*” tarafından yayıma hazırlanmıştır. Sicill-i Ahvâl Komisyonu, her yıl bakanlık ve vilâyetlerden, geçmiş yıla ait bilgilerin güncellenmesi için önceki senenin salnâme formlarını gerekli yerlere göndererek, bunlar üzerinde düzeltmelerin yapılmasını talep ederdi. 1263’ten 1326’ya kadar (1847-1908) altmış dördü hicrî tarihlere göre, bundan sonraki dördü (1326-1334/1910-1918) malî tarihlere göre olmak üzere toplam “*altmış sekiz (68) adet*” neşredilen devlet salnameleri sadece 1263-1327 (1847-1912) yılları arasında düzenli biçimde basılabilmiş, 1328-1332 (1912-1916) arasında savaş yüzünden yayımlanamamıştır.

Salnamelerin basımı ve yayınlanması Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmiş, ilk ikisi “*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*” ismiyle 1925-1926 ve 1927-1928 yıllarında Arap harfleriyle, üçüncüsü “*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı*” adıyla 1928-1929 yıllarında Latin harfleriyle basılmıştır. Altı sayı neşredilen bu yıllıkların sonuncusu 1941 tarihlidir ve o tarihten sonra yayımlanmamıştır. Osmanlı İmparatorluğunda vilayet salnameleri, ait olduğu yıl içinde ilgili olduğu vilayetin yönetim birimlerini, devlet görevlilerinde listelerini, vilayet

275 Bilgin Aydın, Salname, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2009, cilt 36, s 51-54

dâhilindeki yerleşim²⁷⁶ yerlerinin nüfus sayımlarını, vilayet sınırları içindeki bina, hayvan, araba, iş yeri, köprü, ibadet yerleri ve sayılarını, yerleşim yerlerinin nüfus sayımlarını, kadın-erkek, Müslüm-gayrimüslimleri, bölgenin ticaret ve ekonomik faaliyetlerini, okulları, hastahaneleri, kütüphaneleri, vilayette yayınlanan gazeteleri ve mecmuaları, vilayette görev yapan yabancı devlet konsolosluklarını, vilayet hudutları içindeki beldelerin tarihini, coğrafi özelliklerini, bitki örtüsünü detaylı bir şekilde yayınlardı.

Padişah Abdülaziz saltanatı sırasında, 8 Ekim 1864 yılında kabul edilen “*Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi*” ile Osmanlı devlet teşkilatı yeni bir idari yapılanmaya gitmiş ve tüm eyaletler “*vilayet*” olmuştur. Kuşadası, İzmir sancağına bağlanmış ve vilayetin adı da “*Aydın vilayeti*” olmuştur. Vilayet-i Salname-i Aydın adıyla da salnameler çıkarılmıştır. İlk Aydın Vilayet Salmamesi, Hicri 1296 Miladi 1878-79 yılında yayınlanmış olup toplam 25 adettir. En son vilayet salnamesi 1908 yılına aittir. Kuşadası kazasına ait salnamelerde coğrafi durum, demografik yapı, kentte yaşayan toplumların nüfus sayıları, Kuşadası idari yapısında yer alan kurumlar ve yöneticileri, eğitim kurumları ve kadrosu, ziraat ve hayvancılık, ihracat ve ithalat ürünleri ve bu ürünlerden ne kadar gelir elde edildiği gibi ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Salnamelerde Kuşadası’na ait bilgilerden birkaç örnek vermek gerekirse; ilk örneğimiz olan “*Kuşadası’nın coğrafi konumu*”ndan şöyle bahsedilmektedir. Kuşadası kazasının yüzölçümü 621 km² kare olup Kuzeyde Torbalı, doğuda Tire ve Aydın, Güneyde Söke ve Sisam adasının Tiganı boğazı ve Batı’da Kuşadası körfezi ile sınırları vardır. Kuşadası ya da Scala Nova²⁷⁷ (Yeni Liman) olarak adlandırılan bir limanı bulunan kazanın, eskiden bir ticaret limanı olmasına karşın Aydın Demiryolu Balatçık şubesinin açılmasından sonra ticari önemini yitirdiği

276 Ali Ergül, İlk Çağlardan Cumhuriyet Dönemine Kadar Siyasal ve Sosyal Yaşam, Yeni Yol Matbaası İzmir 2006, s 92

277 Elif Yeneroğlu, Aydın Vilayeti Salmamelerinde Kuşadası Kazası, Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 1, Meta Basım, İzmir 2001, s 219-224

söylenmektedir. Ancak bu durum sadece iç ticareti olumsuz etkilemiştir, dış ticaretin ise yine deniz yoluyla yapıldığı görülmektedir. Liman girişinin batı tarafında 99 kadem yüksekliğinde ve ışığı 8 deniz mili uzaklıktan görülebilen sabit bir fener bulunmaktadır. Deniz derinliği limanda 59 kulaç²⁷⁸, fenerin bulunduğu yerde ise 27 ila 31 kulaç arasında değişmektedir.

İkinci örneğimiz ise “*Kuşadası kazasının demografik yapısı ve kazada iskân edilen muhacirler*” ile ilgili bilgilerdir. Kuşadası kazasının yarısından çoğunu Türkler, ondan sonra Rumlar oluşturmaktadır. Ermeni nüfusu 100, Museviler ise 142-169 sayısı aralığındadır. Kuşadası’nda iki önemli nüfus hareketi yaşanmıştır. Bunlardan bir Osmanlı’nın geleneksel Türkmen göçebe aşiretleri iskânıdır. 1882/83 salnamesine göre İzmir Sancağı dâhilinde toplam 70.000 kişi yerleştirilmiş ve kayıtları tutulmuştu. Kuşadası’na²⁷⁹ ise 796 kadın, 790 erkek, toplam 1586 kişi iskân edilmişti ve bunlar için 254 hane inşa edildi. İkincisi ise 1898/99 yıllarında Girit’ten göç eden Müslümanlardı. 1899 yılında “*Girit muhacirlerinden 420 kişi*” Kuşadası’na yerleştirildi ve bu insanlar için 100 ev inşa edildi. Bu evlere daha sonra “*Osmaniye*” adı verildi.

Salnamelerde Kuşadası’na ait vereceğimiz üçüncü örneğimiz ise “*Kuşadası kazası dahilinde yer alan binaların ve ticarethanelerin sayıları ve türleridir.*” Adeta Kuşadası’nın bir ekonomik fotoğrafının çekildiği detaylı izah şöyle yazılmıştır. Mevcut binalara, 1895-1899 yılları arasında oluşturulan “*47. Redif Alayı 2.Kuşadası Taburu*” nun kaldığı bir askeri bina, bir depo ve 1 cephane ve 1 ecnebi mektebi eklendi. 1908 senesinde merkez kazada “*2850 hane, 665 dükkân, 8 helvahane, 6 ta’sirhane*” vardı. 1890/91 (H 1308) salnamesinde ise bu ev sayısı az ama dükkân sayısı daha çoktu. Buna göre ; “*1687 ev, 715 dükkân, 201 mağaza, 33 kahvehane, 7 han, 14 fırın, 79 bekar odası, 52 ahır, 4 lokanta, 37 kule, 3 hamam, 17*

278 İbrahim Cavid, Salname-i Vilayeti Aydın 1308 (1890-91), Türk Tarih Kurumu , 2010 Ankara , s 682

279 Elif Yeneroğlu, Aydın Vilayeti Salnamelerinde Kuşadası Kazası, a., g., m., s 221

büfe, 9 değirmen, 1 sabunhane, 2 yağhane, 19 meyhane, 3 otel, 23 hayvan damı, 3 kiremithane, 4 gazino, 1 Rifai tekkesi, 5 cami, 5 mescid, 1 mekteb-i İslamiye, 1 Rum mektebi, 1 Ermeni mektebi, 1 Yahudi Mektebi, 1 Rum ve 1 Ermeni kilisesi, 1 havra, 1 Türbe, 1 Metropolitdhane, 1 Kütüphaneye, 2 hastahane, 1 Hükümet konağı, 2 hapishane, 1 Postahane, 1 telgrafhane, 1 balıkhane ve 1 liman dairesi” vardır.

Aydın Vilayet salnamelerinde, Kuşadası kazasının önemli bir ithalat ve ihracat limanı olduğu, şehrimizden ihraç ve ithal edilen ticaret mallarının neler olduğunu gösteren ayrıntılı bilgiler de yer almaktadır. Son örneğimizi de bu ihracat ve ithalat kalemleri ile ilgili 19. yüzyıl sonu bilgilerinden derlenen aşağıda görülen tablodur.

XIX. yüzyıl sonlarında Kuşadası Kazası İhraç ve İthalat Kalemleri ve Miktarları

İhracat Ürünleri	1893-94	1894-95	1895-96
Zeytinyağı (kg)	112.600	213.472	95.431
Helva “	359.900	430.837	428.181
Üzüm “	1.300.000	506.208	344.807
Hububat “	27.127	26.974	3. 711
Toplam	1.799.627	1.177.491	872.130
İthalat Ürünleri	1893-94	1894-95	1895-96
Şeker (kg)	0	8.284	1.560
Pirinç (kg)	93.500	125.774	64.930
Gaz (sandık)	600	700	1.051
Mısır bezi (top)	900	1.718	2.040
Toplam	95.000	136.476	69.581

(Kaynak: Nezahat Belen, 1900-1973 Kuşadası Kazası ve 1311 Vilayet-i Salname-i Aydın)

Tablodan da anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın sonlarında Kuşadası’nın en önemli ihracat kalemleri, “zeytinyağı, helva, kuru ve yaş üzüm ve hububat” tır. Kuşadası’nın ihtiyacı için ithal edilen emtia ise, “şeker, pirinç, gaz ve mısır bezi” olarak gösterilmektedir. Bu rakamlar 19. yüzyılın sonlarında çağa bağlı olarak kentimiz sakinlerinin tüketim alışkanlıklarının değiştiğinin de göstergesidir.

(Resim 52: Unesco Yaşayan
İnsan Hazine Listesinde Yer Alan
hemşerimizKörüklü Çizme Ustası
Mustafa Karpuzcu)

Geleneksel Kuşadası Meslekleri; Kuşadası kenti, bugünkü kale içi (sur içi) mevkiinde kurulan, 17. yüzyılın başından itibaren tipik bir Türk-Osmanlı şehridir. Osmanlı'nın kurduğu Türk şehrindeki tipik ticaret yapıları ile donatılmıştı ve geleneksel Türk zanaatları bu kentte icra ediliyordu. Binlerce yıllık birikimi olan Türk medeniyetinin tüm esnaf kolları da, dükkânlarda ve çarşılarda mevcuttu. Osmanlı döneminde “*Sığla sancağı İne kazası*” olarak bilinen Kuşadası, tipik bir Osmanlı kenti olmasının verdiği tüm özellikleri taşı-

maktaydı. Osmanlı kültüründe “*bedesten, arasta, han ve çarşı*” kentin kültürü ve ticareti için özel alanlardı.

Bu alanlarda sadece ticaret yapılmaz, siyaset konuşulur, kültür yaşatılır, el sanatları ürünleri üretilir, adet ve gelenekler canlı tutulur, hülasa günlük hayatın tüm yönleri tatbik edilirdi. Osmanlı kenti deyince ahşap yapılardan oluşan cumbalı, kiremitli evler, camiler, mescitler, çeşmeler, imarethaneler, şifahaneler, tekkeler, sebiller, hamamlar, türbeler, külliyeler, hanlar, kapalı çarşılar, arastalar ve bedestenler akla gelirdi. Vakıflara ve devlete ait yapılar “*merkez çarşıların çevresinde*” gelişir ve şehir içi yollar bu merkezlerde buluşurdu. Bu yüzden de külliyeler, hanlar, kapalı çarşılar, arastalar ve bedestenler şehrin merkezinde oluşturulur, diğer sivil ve resmi yapılar bunların civarlarına doğru yayılırdı.

Kuşadası menzil yolları ve ana ticaret arterleri üzerinde olmadığı için kapalı çarşısı yoktu ancak kervansaray etrafında gelişen ve her biri kendi adlarıyla anılan çarşıları vardı. Kapalı çarşısı olmayan kentlerde genellikle kervansaray ve bir-iki han bulunurdu. Bu binalardan kent dışında işlek yollar üzerinde olanları, tüccarlar için güvenli geceleme yerleri oluşturur, bazen de askerlerin yerleştirildiği kaleler olarak kullanılırdı. Hanlar²⁸⁰ ise daha uzun süreli kullanımlar içindi. Kentte geçici olarak kalan tüccarlar burada kalır, mallarını da aynı yerlerde saklardı. Bazı hanlar belli bir malın ticaretine ayrılır ve giderek o malın adıyla anılmaya başlardı. “*Pamuk kapanı, un kapanı, acem hani*” gibi.

Osmanlı Devletinde “*Esnaf*”²⁸¹ terimi eşsiz yeteneklere sahip el sanatları ustalarına, ticaretle uğraşan tüm iş kollarında iştigal edilenlerle ve geniş bir yelpaze içindekileri kapsayan alanda çalışanlara verilen ortak bir isimdi. Üreten, yaratan, satan, kimi zaman yalnızca kol gücüyle yaşayan kişiler bu ad altında toplanmışlardı. Bu farklı mesleklerin ortak paydası “*lonca ve gedik*” lerdi. Ticaret ve sanat yapma yetkisine gedik, örgütlerine ise lonca adı verilirdi. “*Loncalar*”, bir anlamda dönemin merkezi otoritesi karşısında kendi haklarını koruyan sivil toplum örgütleriydi. Bugünkü anlamda esnaf ve ticaret odalarıydı. Kökeni tarikatlara, dine ve dini merasimlere dayanan lonca sisteminde hiyerarşi, sistemin içindeki seçilmişler tarafından temsil ediliyordu. Çırak ve kalfa çıkarma, esnaf arasındaki sorunları çözme, cezalandırma ve ödüllendirme, merkezi otoriteden mesleki taleplerde bulunma loncaların yetki alanına girmekteydi. “*Gedik*”²⁸² ise, bir nevi tek el ya da sınırlamalar bütünüydü. Dükkân açmak ya da kapatmak, ya da herhangi bir yerde bir mal satmak, tümüyle gedik yönetimine bağlı olarak yapılırdı. Gedik sahibinin bu yetkileri, ölümünden sonra mirasçılara geçtiğinden bir devamlılık arz ederdi.

280 Surayia Faraoqhi, Osmanlı’da Kentler ve Kentliler, Türkçesi Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı İstanbul, 1994, s 33

281 Burçak Evren, Osmanlı Esnafı, Doğan Kitapçılık AŞ, İstanbul 1999, s 9

282 Burçak Evren, Osmanlı Esnafı, a., m., m., s 10

Bir Osmanlı şehrinde üretilen her türlü mal ve hizmet, Bedesten 'den başlayan ve genellikle “*Uzun çarşı*” diye adlandırılan işlek bir cadde üzerinde yer alır ve bu caddeden ayrılan sokakların her birinde belirli bir iş kolunda mal ve hizmet üreten esnaf, zanaatkârlar ve onların örgütleri olurdu.²⁸³ Şehrin merkezini teşkil eden bedesten, han, arasta ve çarşılarla bağlanan sokaklar kentteki zanaat dallarının, esnafın, tacirlerin, tüccarların mal ve hizmet üretenlerin dükkânları ile sınırlanırdı. Şehir merkezlerindeki bedestenler, hanlar ve çarşıların olduğu yere doğru uzanan sokaklar belli iş kollarına mensup esnafı tahsis edilir, her sokak bir zanaat dalının üretim yaptığı veya hizmet verdiği bir sokak olur ve adını da bu iş veya hizmet kolundan alırdı. “çıkırıkçılar, bakırcılar, nargileciler, havancılar, kalaycılar, kutucular, keşeciler, vb. sokağı, yokuşu, çıkmazı” gibi adlarla anılırlardı.

Kuşadası' da tipik bir Türk-Osmanlı şehri olmasından ve Batı Anadolu'da önemli bir ticaret limanı olduğundan dolayı bu özelliklerin hepsine sahipti. Şehrin Öküz Mehmet Paşa tarafından kurulmasıyla birlikte Ahiler, “*Türkmen mahallesinde lonca sistemiyle*” teşkilatlandılar. “*Tabaklık, saraçlık, kunduracılık, sayacılık, palancılık*”, gibi deri işleme zanaatlarının Kuşadası'nda gelişmesini sağlayarak Kuşadası ekonomik hayatına önemli katkılarda bulundular. Türkmen deresi kenarında “*deri işleme atölyeleri-tabakhaneleri*” ve “*kurşunlu han civarında*” ise dükkânları vardı. Kuşadası Ahilerinin zaman içinde bir vakıf kurdukları ve bu vakıfla hayratlar yaptırdıkları, Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Kuşadası'na dericilik mesleğini Ahilerin getirdiği, asırlarca kentimizde tabakhanelerin ürettiği derilerin hem yurt içinde, hem de yurt dışına gönderildiği bir vakıdır. Osmanlı döneminde Kuşadalı tabakların ürettikleri derilerin çok revaçta ve en önemli alıcısının da, İstanbul sarayı olduğu kayıtlarda yazılıdır. Osmanlı arşivlerinde “*Kuşadalı*

283 Mutlu Özgen, Osmanlı Çarşıları, Popüler Tarih dergisi, Dünya Yayınevi, İstanbul Şubat 2007 sayı 78, s 88

debbaglarının” ürettikleri “*siyah lök²⁸⁴ sahtiyan*” derisinin çok rağbet gördüğü için hiç yere satılmadan direk İstanbul’a gönderilmesi istenmektedir. 29 Safer 1230/ 10 Şubat 1815 tarihli Osmanlıca arşiv belgesinde “Şumnu ve Kuşadası’nda debbagat olunan lök siyah sahtiyanın Eflak, Boğdan ve sair taraflara gönderilmeyip cümlesinin İstanbul’a gönderilmesi” emredilmektedir. Osmanlı devletinin ana iş kollarından biri olan dericilik, kaliteli üretimleri ve çeşitleri ile sadece Osmanlı hudutları içerisinde değil, 16. yüzyıldan itibaren tüm dünyada haklı bir üne sahipti.

Türkistan bozkırlarında başlayan ve geçtiği tüm coğrafyalarında katkısıyla ve tecrübesiyle büyük bir üne sahip olan Türk debbagları ürettikleri “*sahtiyan ve vaketa*” türü derilerle çok güzel ürünler imal ediyorlar ve Osmanlı ekonomisine büyük katkılarda bulunuyorlardı. İne ve Tuzla kazalarında keçi derisinden yapılan “*beyaz sahtiyanın*” başlıca alıcılarından biri de Osmanlı sarayı idi. İne kazasında çalışan bir sanatkâra “*hassa debbag²⁸⁵*” payesi verilmişti ve bu kişinin isteği üzerine kaza dışından gelenlere keçi derisi satışı yasaklanmıştı. İne (Kuşadası) kazasında keçi kılından yapılan yem torbalarını yapan zanaatkârlara “*mutaf*” adı verilirdi. Mutaflık bu kazada çok önemli bir zanaat dalıydı. “*Sahtiyan*”²⁸⁶, keçi derisinden elde edilen bir deri türüdür.

Osmanlı döneminde pahalı ayakkabılar sahtiyanadan yapılırdı. 1600’de yürürlüğe giren İstanbul fiyat düzenlemesine göre saray için çalışan ayakkabıcılar çoğunlukla sahtiyan deri kullanırlardı. Deri işi yapan zanaatkârlar genellikle yüksek uzmanlık düzeyine sahiptiler ve iş bölümüne ilişkin anlaşmazlıklar yalnız yöre kadılarına değil, Osmanlı merkez idaresine de yansıtılırdı. Örneğin “*saray pabucu²⁸⁷*” adlı yeni bir ayakkabı imal edildiğinde, pabuççu, paşmakçı ve çizmeciler bir-

284 BOA, C.İKTS, 29 1426, 29 Safer 1230

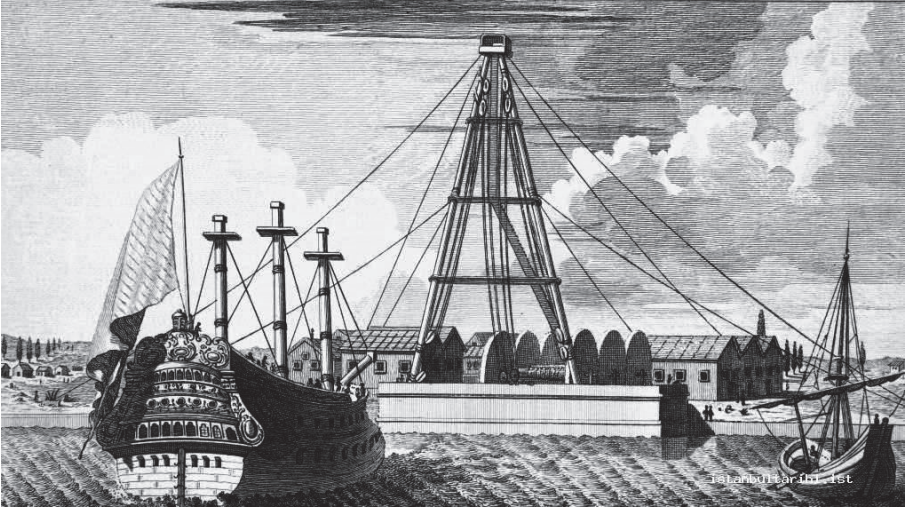
285 BOA, ŞD 3, s 45, 1064/1653-54 İne ve Tuzla

286 Bekir Küttükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1962, s 199-200

287 BOA, MD 39, s 57 No, 136, 987-1579-80

birlerine girdiler. Bu yeni ayakkabıyı üç lonca mensupları da üretmeye başladı. Saray, pabucun orduya sefere eşlik eden pabuççuların dükkânlarında da satılmasına müsaade etti. Bunun üzerine pabuççular ordunun yeni ayakkabı ihtiyacını karşılayacak bir temsilci göndermeyi reddettiler. Bursa kadısına yazılmış bir fermanda her üç loncanın da orduya gerekli zanaatkârları göndermeleri istendi ve çizmecî ve paşmakçılara pabuççuların işine karışmaması uyarısı yapıldı “*Bu duruma benzer bir olayda kutucular-helvacılar arasında Kuşadası ’nda yaşanmıştı.*”

Kuşadası, uzun yıllar önemli bir Osmanlı alternatif limanı ve ticaret merkezi idi. Bu yüzden diğer Osmanlı liman şehirlerinde olduğu gibi antepoları, kervansarayı, arastası ve ticaret yapılan bir sürü dükkânları, atölyeleri, işlikleri, yağhaneleri, dokuma tezgâhları, nalburları, keçecileri, vb. ticari yapıları vardı. Osmanlı’nın 17. yüzyıldan itibaren duraklaması ve toprak kaybetmesi ile başlayan gerileme döneminde gerek batı etkisi, gerekse Osmanlı sarayının ve devlet ricalinin lakaytlığı ve bitmeyen-tükenmeyen Yeniçeri ve Celali isyanları, klasik Türk-Osmanlı zanaatlarında önce bir gerilemeye, mal almamaya, üretim yapılmamaya ve hatta ithalata yol açan menfî etkileri sebebiyle, klasik sanatlarımızda bozulma başladı. Zanaatkârların ürettikleri mallar satılamadı, ithalat çok arttı ve Batı mallarına rağbet çoğaldı. Rönesans’ı mollaların fetvalarıyla ıskalayan Osmanlı, her alanda olduğu gibi bir çöküş dönemine girdi ve atölyeler, dükkânlar, ticarethaneler kapanmaya başladı Bugün isimlerini dahi hatırlayamadığımız ve bunlar da Kuşadası’nda mı üretilirmiş diye dudak büktüğümüz nice Türk zanaatları kaydoldu, ortadan kalktı. Günümüzde artık üretilmeyen ancak ketimizin geçmişinde önemli iş kollarından olan kaybolan bazı meslekleri burada kısaca zikrederim.

(Resim 53: Tersane-i Amiredeki Vinç, Ressam Moreno Gravürü-
Kaynak: <https://istanbultarihi.ist.com>)

“Deniz Kervancılığı”; 17. yüzyılın sonlarına kadar Kuşadası, işlek bir ticaret merkezi ve gümrük denetimi pek sıkı olmayan alternatif bir limandı. Anadolu içlerinden gelen ticari kervanlar, buradaki kervansarayda konaklar ve getirdikleri mallar, deniz yoluyla İstanbul veya Avrupa ülkelerine gönderilirdi. Develerle getirilen malları boşaltmak için kervansaray etrafındaki sokaklarda ve sahil boyunca develerin çöktürülmeleri sağlanır, sırayla kervanlar limana alınır, yükleri boşaltılırdı. Limanda büyük vinçler vardı ve çok sayıda liman işçisi de yükleme-boşaltma işlerini yaparlardı. 18. ve 19. yüzyıllarda Fransızlar Osmanlı iç ticareti ile yakından ilgileniyorlardı. Fransız tüccarlarının doğu Akdeniz limanlarına giden konvoylarının son duraklarından biri de Kuşadası limanı idi. Bu gemilere Kuşadası limanından *“zahire ve zeytinyağı, helva, sahtiyan, incir, pamuk, üzüm, şarap”* yüklenirdi.

“Gemi yapım tersanesi” Akdeniz’in Türk gölü olduğu zamanlarda, Kuşadası’ndaki gemi inşa atölyelerinde Osmanlı donanmasına *“şayka”* tipi savaş gemileri inşa ediliyordu. Altı düz ve enli, 20-50 levent taşıyan, bilhassa **“Özi, Dinyeper ve Tuna”** nehirlerinde ve Karadeniz’de

Osmanlılar ve Kazaklar tarafından kullanılan bir çeşit harp gemisidir. Üç topu bulunan şaykaların uzunlukları 17-33 zirâ, yani 13-29 metre uzunluklarda inşa edilen hafif ve süratli karakol görevi yapan savaş gemileridir ve ince donanma sınıfına girmektedir.²⁸⁸ 29 Nisan 1787 tarihinde yerel voyvodaya yazılan bir fermanla, Rusya ile savaş olmasından dolayı Karadeniz’e donanma gönderileceğinden *Limni, Rodos, Midilli, Mora ve Kuşadası* tersanelerinden ikişer adet kırlangıç tipi savaş gemisinin usulüne uygun yaptırılıp gönderilmesi istenmiştir. Kuşadası’nda büyük ve tam teşekküllü bir tersane yoktur, ancak Aydınolu beyliği zamanında Anaia’da, bugünkü Soğucak sahillerinde kurulan eski Ceneviz deniz üssünün geliştirilmesiyle oluşturulan “*Aydınolu beyliği tersanesi*” vardır. Bu gemi yapım atölyesinde, İstanbul’daki merkez tersane-i amire’den gönderilen malzemeler ve ustalarla²⁸⁹ hemen şavka gibi küçük ince donanma gemileri yapılabilirdi.

“Helvahaneler-kutucular ve üzüm helvası üretimi” Salnamelerden öğrendiğimize göre bir zamanlar Kuşadası’nın en zengin tarım ürünlerinden biri üzümdü ve üzümünden yapılan helvalar ihraç edilmekteydi. 1895 yılında meydana gelen “*Filoksera hastalığı*” 20.000 dönümü bulan bağlardaki üzümü tahrip ederek helvacılığa büyük bir darbe vurmuştu. Bir süre sonra Amerika’dan getirilen asma çubukları ile bağlar yeniden oluşturuldu. 1892 tarihli salnameye göre Kuşadası limanından 150.000 kg üzüm helvası ihraç edilmiştir. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarına kadar Kuşadası’nda helva üretimi ve buna bağlı zanaatlar, kentin önemli zanaatları arasındadır ve büyük bir gelir kaynağıdır. 19. yüzyılın sonlarında 22 tane ve 20. yüzyılın başlarında ise 9 tane helvahane faaliyette bulunmaktadır. Manisa, İzmir, Aydın yörelerinden çuvallar içinde deve kervanları ile Kuşadası’na getirilen üzümler helvahanelerde işlenir ve üretilen üzüm helvaları, kapalı tahta kutular

288 Müjân Şavkay, Tarihi belgeleri ve görünümüyle Kuşadası , Kanyılmaz Matbaacılık , İzmir 2015, sayfa 78

289 Tanju Demir, Denizlerdeki Osmanlı, Yakın Kitabevi, İzmir 2015, s 73

halinde dörtte biri iç pazara gönderilir ve dörtte üçü Rusya ve Avrupa ülkelerine ihraç edilirdi. Barbaros²⁹⁰ bulvarının orta bölümündeki çiçeklik alanındaki dükkânların çoğu helvahanelerdi. Bu dükkânların hemen yakınında ise kutucular yer almaktaydı.

“Sabunhaneler” 1890 yılı kayıtlarında Kuşadası’nda “2 ta’sirhane(yağhane), 1 sabunhane, 9 değirmen ve 715 adet dükkân” vardır. 20.yüzyılın başlarında ise Hasan Denizel tarafından kurulan Hasan Reis Zeytinyağı Fabrikası ve İtalyan Soka zeytinyağı fabrikası öne çıkmaktadır. Sabun ve zeytinyağı üretiminin çoğu ihraç edilmektedir. Ayrıca pirina yakıt olarak ısınmada kullanılmaktaydı. Osmanlı dönemi sona ermiş, cumhuriyet ilan edilmiş ancak Kuşadası’nda hala İtalyan zeytinyağı fabrikası ve sabunhanesi faaliyetlerine devam etmektedir. Önce ismi “Sisla” olan ve zaman içerisinde “Soka” olarak değiştirilen İtalyan zeytinyağı fabrikası ve sabunhanesi, çevreye verdiği zarar ve alınan izinlere aykırı hareket ettiğinden dolayı 16 Nisan 1340²⁹¹ /16 Nisan 1924 tarihli Osmanlıca belge ile hemen kapatılması istenmekte ve belgede şöyle denilmektedir:

“Ticaret vekâletine; Kuşadası’nda bir ta’sirhane idare etmekte olan İtalyan Sisla ticaret şirketinin kimya için lâzım gelen şerâit-i kânuniyeyi îfâ etmiş olduğu halde nihâyet otuz nisana kadar kapatılması için emir verildiği Mösyö Mutanya tarafından bildirilmiş, ikamet hukukunun beşinci maddesine mugayir olan bu kararın geri alınması iltimas olunmuştur. İmkân-ı kanuni mevcut bulunduğu takdirde mürâcaat-ı hâzıra getirilmesi muvafık-ı telakkî edilmekte bulunduğundan icrâ-yı muktezâsı ve muamelât itâsı mercûdur efendim.”

1. Aşçılık	19. Kundakçılık
2. Balıkçılık	20. Kunduracılık

290 M. Bahtiyar Karatosun , Geçmişten geleceğe Kuşadası sempozyumu a., g. .m. , sayfa 202

291 BOA, DK. C. G02, 8947,001 16 Nisan 1340

3. Bakırcılık	21. Kutuculuk
4. Bezzazlık	22. Meyhanecilik
5. Debbağlık	23. Mum Yapımı
6. Değirmencilik	24. Mutaflık
7. Demircilik	25. Nalbantlık
8. Devecilik	26. Sabunculuk
9. Etmekçilik	27. Saatçilik
10. Hamamcılık	28. Semercilik
11. Hancılık	29. Şarapçılık
12. Helvacılık	30. Şerbetçilik
13. Kahvecilik	31. Şıracılık
14. İncir Tüccarlığı	32. Tenekecilik
15. Kalaycılık	33. Tütüncülük
16. Kayıkçılık	34. Urgancılık
17. Keletircilik	35. Yağcılık (zeytinyağı)
18. Koltukçuluk	36. Zeytincilik

Özetle, Kuşadası'nın zengin tarihi geçmişinde icra edilen ve önemli iş kolları olan geleneksel mesleklerin çoğu, ne yazık ki zamana ve makineleşmeye yenik düşerek ortadan kayboldu. Yapılan bir tapu tahrir araştırmasına göre 1848-1910²⁹² tarihleri arasındaki Kuşadası zanaatları yukarıda verilen tabloda görülmektedir.

Balkan Savaşı ve Girit Adasını Kaybetme; Osmanlı'nın en uzun ve en çetin yüzyılı olan 19. yüzyılın en dramatik, en üzücü ve belleklerimizde hala taze olan felaketlerinden biri de Balkan savaşlarıdır. Bu

²⁹² Adnan Torun-Gülseren Karaderili, 1848-1910 Tapu Dönemi ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivindeki Tapu Kayıtları , Kuşadası'nın Banisi Öküz Mehmet Paşa, Tıbyan Matbaacılık , İzmir 2019, s 199-222

savaşlar sırasında kaybedilen topraklar ve devlet-i aliye den ayrılıp bağımsızlıklarını kazanan Türk düşmanı etnik azınlık devletleri, başta Girit olmak üzere kaybettiğimiz Adalar denizindeki Türk adalarıdır. Osmanlı'nın daha Anadolu Türk birliğini sağlamadan asırlar öncesinde fethettiği, Türk aşiretlerini götürüp iskân ettiği, isyan çıkaran Türkmenleri zorla sürdüğü bu Balkan coğrafyası, farklı yapıdaki milletlerin ve dinlerin harman olduğu zor bir coğrafyadır. Osmanlı bu coğrafyayı terk edeli bir asırdan fazla zaman olmasına rağmen hala problemlili ve savaşların hiç eksik olmadığı bir alandır. Bu problemlerin en canlı tanıkları ise çeyrek asır önceki “*Bosna-Srebrenitza*” ve bugünkü “*Kosova*” sorunları ve çekilen acılardır.

(Resim 54: Balkan bozgunu ve göçü-
Kaynak: <https://www.bursaarastirmalarimerkezi.com>)

Balkan coğrafyası, uzun asırlardır ve tarih boyunca bünyesinde birbirinden çok farklı etnik ve dini grupları barındıran bir coğrafya olmuştur. Osmanlı millet sistemi çerçevesinde bu coğrafyada etnik ve dinî açıdan birbirinden çok farklı olan halklar uzun asırlar barış içerisinde, Osmanlı-Türk idaresi altında adalet ve huzurlu bir şekilde birlikte yaşamışlardır. Bu halklar “*Hristiyan, Müslüman ve Yahudi*” dini kimlikleri yanında “*Boşnak, Türk, Sırp, Bulgar, Arnavut, Rum, Hırvat, Leh*” gibi çoğunluğu farklı ırklara mensup toplumlardır. 19. asrın başından itibaren Balkan coğrafyasında önemli siyasî, dinî ve kültürel değişimler, ha-

reketlenmeler yaşanmaya başlandı. Balkan ülkelerinden Yunanistan'ın 1830 yılında bağımsızlığını kazanması diğer etnik gruplara da örnek oldu. Bununla birlikte Avrupa'da ortaya çıkan ve dünyaya yayılan milliyetçilik hareketleri ve devrimler²⁹³ (1789, 1830, 1848) bu coğrafyada kitleleri etnik temelli millî idealler uğrunda harekete geçirdi.

Osmanlı Devleti yüzyılın başında cereyan eden Mora isyanı sırasında önce gaflete düştü ancak daha sonra toparlanarak, çözülmeyi ve toprak kayıplarını önlemek adına bazı teşebbüslerde bulundu. Bunlardan en önemlisi olan “*Osmanlıcılık*” fikrine sarıldı, ancak bu da başarılı olamadı. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın başını çektiği büyük devletler Balkanlardaki isyan hareketlerini kışkırttı, destekledi ve 1877-78 (*Doksan Üç*) harbinden sonra bozulan ve hızla çöküşe geçen Osmanlı devletini parçalamaya yöneldiler. 1878 Berlin Anlaşmasıyla da “*Sırbistan Bulgaristan, Romanya ve Karadağ*” Osmanlı devletinden ayrılıp bağımsız devletler oldular. 1898 yılında başlayan Girit hadiseleri ise, başlı başına bir faciadır. Girit isyanı başladı ve adanın kırsal bölgelerinde yaşayan Türkler evlerini ve mallarını terk ederek Resmo, Hanya, Kandiye şehirlerinde toplandılar ve Anadolu'ya göç ettirilmeye zorlandılar.

1908 de ilan edilen meşrutiyet ile padişah 2. Abdülhamit tahttan indirildi ve sonun başlangıcına neden oldu. 2. Meşrutiyetin ilanının ardından Balkan Savaşlarına giden süreçte, Bulgaristan'ın aktif genişleme politikaları ve Berlin Antlaşması ile aradığını bulamayan Rusya'nın bölgedeki Hristiyanları koruyarak himayesine alma politikaları etkili oldu. Çarlık Rusya'sının “*Baskı²⁹⁴ altındaki Ortodoks Hristiyanların imansız Türklerin zulmünden*” kurtulması şeklindeki politika ve propagandası, Balkanlardaki barış ortamını bozan en önemli faktör olmuştur. Yaklaşık 4 yıl süren bu savaşlarda elbette toprak, nüfus ve siyasi nedenler başta olmak üzere çok sayıda değişimler oldu.

293 Seyfi Yıldırım, *Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri*, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Ankara 2012, Yıl 8 sayı 16, s 77

294 Kemal Karpat, *Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 240-241

Balkan Savaşları'nın yaşandığı 1910-1914 yılları arasında Balkan haritası büyük ölçüde yeniden çizildi. Buna paralel olarak Balkan demografisi de büyük değişikliklere sahne oldu. Bu hareketlilik ve değişimin hem Balkan coğrafyasının kendi içinde, hem de Osmanlı Devleti ve özellikle Türkiye coğrafyası ve nüfusu için son derece önemli sosyal, siyasî ekonomik ve demografik sonuçları olmuştur. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında, 29 Eylül 1913 yılında yapılan İstanbul Antlaşması'nda nüfus mübadelesi de yer alacak ve böylece göç meselesi ilk defa resmi bir programa göre planlanacaktı. Türk ve Bulgar Antlaşması'na dayalı olarak, Trakya sınırındaki Müslüman ve Bulgarların yer değiştirmeleri de bu dönemdeki göçlerin bir devamı sayılmalıdır.

Ayrıca Yunanistan'ın ele geçirdiği topraklardan sürdüğü 240.000 Türk'e karşılık, Osmanlı Devleti de buna mukabil Doğu Trakya ve Batı Anadolu'dan hemen hemen aynı sayıda Rum nüfusu Yunanistan'a göç ettirmiştir. Yunanistan²⁹⁵ bu göçten dolayı zora düşmüş ve bu konuda Osmanlı Devleti ile bir antlaşma yapmaya mecbur kalmıştır. İstanbul Antlaşması'ndan birkaç ay sonra, aynı nitelikte bir antlaşma önerisi Yunanistan'a da yapılmış ve bu çerçevede, Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında yapılan Atina Antlaşması'nın maddelerinden birisi ile Yunanistan topraklarında kalan Müslümanların hakları güvence altına alınmıştı.

Balkan Savaşı ve sonrasında, hayatını kaybeden yüzbinlerce insanın yanı sıra yüzyıllarca yaşadıkları topraklardan ayrılmak, bütün geçmişi, servetini, komşusunu, bağı, bahçesini arkada bırakmak zorunda kalan milyonlarca insan göç etmiştir. Bu göçün bir kısmı Balkan coğrafyasının kendi içinde cereyan ederken, çok büyük bir kısmı ise Anadolu'ya yönelmiştir. Bu coğrafyadan Türkiye'ye gelen göçlerin I. Dünya Savaşı ve sonrasında da devam ettiği dikkate alındığında, genel itibarıyla hem

295 Seyfi Yıldırım, *Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri*, a., g., m., s 82

Balkanlarda hem de Türkiye’de demografik yapıyı önemli ölçüde nicel ve nitelik olarak etkilediği ortaya çıkmaktadır. Kentimiz Kuşadası’da, Balkan savaşları öncesinde ve sonrasında bu hadiselerden oldukça etkilenmiş, yaşanan acıları yüreğinde hissetmiş ve evlad-ı Fatihan olarak anılan yüzyıllar öncesinde Anadolu’dan Balkanlara giden Türk-İslam muhacirlerine bağrını açmış ve en büyük zorluklar içinde dahi elinden geleni yapmıştır.

Balkan savaşları çıkmadan önce Mora Benefşe muhacirleri başta olmak üzere muhacirler, kent merkezine ve Davutlar bölgesine iskân edildi. Bu muhacirlerden sonra, Girit muhacirleri 1896 yılından itibaren kentimize geldiler ve Güzelçamlı bölgesine yerleştirildiler. Balkan savaşları sırasında, bilhassa Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 Lozan anlaşmasıyla, çok sayıda Balkan Türkü yine kentimize göç edip yerleşmişlerdir. “*Lozan mübadilleri*” adı verilen bu göçmenlerin büyük çoğunluğu Selanik ve civarındaki şehirlerden ve köylerden gelen evlad-ı Fatihan dediğimiz asil ve soylu Türklerdir. Kuşadası ve civarının işgal dönemlerinde bu güzide insanlar geldikleri yurdu savundular ve Cumhuriyet ilanından sonra da şehrin imarına büyük katkılarda bulundular.

İtalyan ve Yunan İşgal Dönemleri; Kuşadası I. Dünya Savaşı bitince sonra önce “İtalyanlar” ve sonra da “*Yunanlılar*” tarafından iki kere işgal edilmiştir. Osmanlı devletinin savaşı kaybetmesi ve Sevr anlaşmasını imzalamasından sonra Anadolu itilaf devletlerince işgal edilmiş ve Batı Anadolu Yunanlılara, Akdeniz bölümü ise İtalyanlara bırakılmıştı. 1919 yılından itibaren itilaf devletlerine bağlı işgal kuvvetleri ülkemize gelmeye başladı ve yurdumuzun çeşitli bölgelerini işgal ettiler. İlçemiz Kuşadası ise önce İtalyan kuvvetleri tarafından 1919-1922 yılları arasında üç yıl süreyle, sonra 1922 yılında 5 ay Yunanlıların işgaline maruz kalmıştır.

(Resim 55: İtalyan işgal kuvvetlerinin limana demiryolu hattı döşerken)
(Kaynak: Stüdyo AC Fotoğrafçılık Arşivi)

“İtalyan İşgal dönemi”; Birinci dünya savaşı devam ederken itilaf devletleri kendi aralarında gizli olarak “*Londra ve St. Jean Marianne*” anlaşmaları ile ülkemizi paylaşmışlar ve bu anlaşmalara göre Kuşadası ve civarının İtalyanlara verilmesi vaat edilmişti. Mondros mütarekesinden sonra gerekli işgal hazırlıklarına başlayan İtalya, “İzmir”den Fethiye’ye kadar olan kıyı bölgelerine” çıkmayı planlıyordu. 11 Nisan 1919 yılında Paris’teki İtalyan heyeti, kendi hükümetlerine gönderdikleri telgrafta Yunanlıların İzmir’i işgal etmelerine engel olamadıklarını ve bu yüzden Kuşadası’na asker çıkarma düşüncelerinin eyleme dönüşmesini tavsiye ediyorlardı. İtalyanlar, 24 Nisan 1919 da Batı Anadolu sahilleri işgal planını gerçekleştirdiler. İtalyanlar, Menteşe sahillerini işgal etmeden önce yaptıkları çalışmalarla işgale zemin hazırladılar ve Fethiye, Bodrum ve Marmaris havalisine hiçbir direnişle karşılaşmadan asker çıkardılar.

Paris Barış Konferansında İngiltere, Fransa ve ABD 6 Mayıs 1919 günü İzmir’in Yunanlılar tarafından işgaline izin verdiler. İtalyanlar, konferansı terk ettikleri dönemde alınan bu kararı kabul etmek zorunda kaldılar, ancak yukarıda alınan kararlar doğrultusunda hareket ederek, İzmir’in Yunanlılara verilmesine tepki olarak Kuşadası’nı işgal etmek için ilk adımı attılar. 7/8 Mayıs 1919 da Kuşadası’na gelen Regina Ele-

na kruvazörü komutanı Albay Alessandro Ciano, Kuşadası kaymakamına “*geminin bir hafta limanda kalacağını ve efradının her gün karaya çıkıp ve gün batımıyla beraber gemiye döneceklerini*” söyledi. İşgalin an meselesi olduğunu gösteren bu durum, 8 Mayıs’ta Kuşadası mıntika kumandanı Hacı Şükrü tarafından, 57. Fırka komutanlığına ve oradan da 17. Kolorduya bildirildi. 8 Mayıs günü karaya çıkan Albay Ciano Kuşadası-Selçuk karayolunun 5. km ne kadar giderek keşif yaptı ve 12 Mayıs günü İtalyan askerleri de gümrük iskelesini onarmaya başladı. Gemiden karaya çıkan silahsız 120 asker, kasabayı dolaştıktan sonra tekrar gemiye döndüler.

İtalyan savaş gemisi “*Regina Elena*”nın Kuşadası limanında demirli olması ve her gün İtalyan askerlerinin şehirde dolaşması, Kuşadası’nda işgal havası doğurdu. İtalyanlar hiçbir engelle karşılaşmadan, 14 Mayıs 1919 günü saat 13.00 sularında Kuşadası ve Selçuk tren istasyonunu işgal ettiler. 14 Mayısta birer takım İtalyan birlikleri kasabanın kuzeyinde, mezarlıkta ve hükümet binası çevresinde toplam 200 askerle tedbirler aldılar. Kuşadası Kaymakamı Ferruh Bey, İtalyan savaş gemisine giderek “*asayişin berkemal olduğunu ve asker çıkarmanın mütarekeye aykırı olduğunu bildirdi.*” İtalyan kumandan ise verdiği cevapta “*Bu durumun ilerde olabilecek nahoş olayları önlemek adına ve Osmanlı devleti ile İtalyan devleti arasında yapılan anlaşma sonucu olduğunu ve memurların işlerine devam edeceklerini söyledi.*” İtalyanlar söylediklerinin aksine Damat Ferit hükümetine haber vermeden kararlaştırdıkları yerleri işgal ediyorlar, önceden haber verirlerse kanlı çatışmalar ve direniş olacağından korkuyorlardı.

İtalya, işgal ettikleri bölgeleri sistemli olarak yarı sömürge haline getirecek politikalar izliyordu ve bu yüzden işgal ettikleri yöre halkının gönülllerini fethetmeyi ilke haline getirdiler. Bu şekilde Türk halkına iyi davranmış, işgal bölgelerinin Kuva-ı Milliye birlikleri tarafından Yunanlılara karşı saldırılarda üs olarak kullanılmasına göz yummuş ve

halkın her türlü ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu politika da Kuşadası'nda aynen uygulanmıştır. 1 Haziran 1919 tarihi itibarıyla Kuşadası İtalyan birlikleri komutanı Albay Ciano, Ağustos 1919 itibarıyla 34. İtalyan Piyade alayı, Kuşadası'nda görevlidir ve işgal dönemi boyunca komutanlığını “*Teğmen Ugo Luca*”nın yaptığı Jandarma Birliği vardır.

İşgal dönemi boyunca İtalyanlar Kuşadası'nda askeri posta teşkilatı, telsiz-telgraf ve radyo istasyonları ve elektrik santrali kurdular, banka şubeleri açarak halka kredi verdiler, ücretsiz sağlık hizmetleri sundular ve açıkları okullarla çocuklara İtalyanca öğretmeye başladılar. Hükümet konağı karşısındaki bir hayvan damı kiralanıp halka sinema hizmeti sunuldu. İtalyanlar tarafından açılan sağlık ocağında sıtma ve bel soğukluğundan mustarip Kuşadası halkı tedavi edildi. 1920 yılında Osmanlı hükümetine yapılan müracaatla Kuşadası'nda “İtalya Banco di Roma”²⁹⁶nın şubesi açıldı ve tarım ve hayvancılık kredisi vermeye başlandı. Batı Anadolu işgal bölgeleri ve İtalya arasında sabun, zeytin ve zeytinyağı ticareti yapmak amacıyla SOKA adı verilen İtalyan şirketi tarafından, Kuşadası'nda zeytin rafineri fabrikası kuruldu.

“Yunan İşgal dönemi”; İtalyanların, Kuşadası'ndan çekilmelerinden sonra Kuşadası, “29 Nisan 1922-7 Eylül 1922” tarihleri arasında Yunanlılar tarafından işgal edildi. İşgali yaşayan birçok kent gibi Kuşadası'da Yunan işgalinden dolayı büyük zarar görmüştür. İtalyanların boşalttığı Kuşadası ve çevresini işgal eden Yunanlılar, 21 Nisan 1922 tarihinden itibaren verdikleri bütün sözlere rağmen Türk halkına büyük zarar vermekten kaçınmadılar, yerli Rumların yardım ve yataklılıklarıyla bölgede ciddi oranda zarara sebep oldular. Bu tahribatın ekonomik boyutları, Kuşadası'nın uzun yıllar gelişmesinin önündeki büyük engeller olarak ortaya çıktı. Aydın Mutasarrıfı Halil Beyin tespitlerine göre İtalyanların çekilişi esnasında asayişin bozulmasının ardından, 16 Nisan 1922 tarihinde Balatçık ve Morali havalisinden

296 Mevlut Çelebi, Kuşadası'nda İtalyan işgali, Geçmişten Geleceğe Kuşadası sempozyumu 2001, İzmir Meta Basım , s 277-284

700-800 kişilik Rum ve Çerkez çeteleri, zengin Söke ve Kuşadası'nı soymak için fırsat kolladılar. Bu eylemler Kuşadası halkının bölgeden göç etmesine sebep oldu.

Dönemin kaynakları 22 Nisan 1922'de, Kuşadası'ndan 2500 kişinin vapurlarla Antalya'ya gittiğini, 80 kişinin ise İzmir'e geldiğini kaydetmektedir. Yunanlıların Söke ve Kuşadası havalisini işgal etmeleri ile zor durumda kalan Türk-Müslüman ahalinin bir kısmı 12 Haziran 1922 tarihli Tevfik Paşa'ya gönderdikleri telgrafla bu durumu bildirmişlerdi. Yunanlılar 5 aylık işgal dönemlerinde, Kuşadası'nda büyük tahribat ve zulüm yaptılar. Yerli Rum işbirlikçileri ise, bu zulüm ve tahribatta Yunan işgal kuvvetlerine yardım ve yataklık etmede adeta yarıştılar. Yunan işgal kuvvetleri 5 Eylül 1922 de Kuşadası'ndan çekildiler, ancak burada yıllarca telafisi mümkün olmayacak büyük tahribat ve zarara meydan verdiler. Anadolu Ajansının o günlerdeki tespitlerine göre, Yunan işgal kuvvetleri Kuşadası'ndan çekilirken “*1 konak²⁹⁷, 8 okul, 5 cami 173 ev ve 1 çiftliği*” kundaklamış yani yangınla yok etmiştir.

Yunanlılar, ayrıca tüm tarlaları ve zeytinlikleri yakarak kullanılmaz hale getirmişlerdi. Rum çeteleri ve işgal kuvvetleri, Kuşadası ve çevresindeki hayvanları adalara kaçırarak suretiyle hayvan sayısını adeta yok etmişlerdi. Özellikle, Rumların bölgeyi terk etmelerinden sonra Kuşadası ve çevresindeki işkolları ortadan kalktı ve Kuşadası'nın ekonomik durumu felç oldu. Kuşadası, 7 Eylül 1922 tarihinde Söke'den gelen Türk kuvvetleri tarafından kurtarılmış ve istiklalini kazanmıştır.

Şurası unutulmamalıdır ki, işgal ne kadar kutsansa bile iyi bir şey değildir ve gerçekleri çarpıtma aracıdır. Bu yolla Türk milletine zalimlerin yaptıkları zulümler unutturulmak istenmekte ve milli birliğimizi bozmak amaçlanmaktadır. Kuşadası'nda bazı mahfiller ta-

297 Müslime ve Günver Güneş, Kuşadası'nda Yunan İşgali , Geçmişten geleceğe Kuşadası Sempozyumu II 2008, İzmir Siyah Grafik Matbaacılık, s 291-292

rihi gerçekleri çarpıtarak adeta Yunan kafirine methiyeler düzmektedir. Güzelim kentimiz Kuşadası, 1918-1922 tarihleri arasında önce İtalyanların 2 yıl 5 ay, sonrada Yunanlıların 5 ay işgalinde kalmıştır. Bir kısım gafiller de İtalyan işgalini sanki kutsamakta ve “*güler yüzlü işgal*” olarak çarpıtmaktadırlar. İtalyanların, Kuşadası’nda geçirdikleri 2 yıl 5 ay süresince Kuşadası halkına medeniyeti getirdikleri, düzenledikleri sinema ve balo etkinlikleri ile halka iyi davrandıklarını överek göklere çıkarmaktadırlar.

Hatta bazıları daha da ileri giderek bir İtalyan teğmenin, Kuşadalı bir Türk kızına aşık olduğu masalını uydurarak bu işgalin iyi bir şey olduğunu, hatta İtalyan Teğmen’in Yunan katliamını önlediğini ısrarla vurgulamaktadırlar. İtalyanların Küçük ada kalesini soydukları, kaledeki tarihi ve sanat değeri yüksek mezar taşlarını, ana burcun içindeki değerli eşyaları ve İlyas Ağa kütüphanesindeki el yazması kitapları, Selçuk çevresindeki Efes harabelerindeki heykelleri gizlice İtalya’ya gemilerle kaçırdıkları hasıraltı edilmektedir. Türk milleti, İtalyan ve Yunan işgal dönemlerindeki çektiği acıları ve yapılan tahribatı asla unutmayacaktır. Ege bölgesi, Yunan vahşetiyle oluşan ve canlı canlı yakılan Türklerin mezarlıklarıyla doludur.

6-BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİ KUŞADASI TİCARETİ

(Resim 55: Kuva-yi Milliye Kumandanı Mahmut Esat.-Kaynak : Nail Topal)

Kuva-yi Milliye ve Kurtuluş Savaşı; Osmanlı Devletinin çöküşü ve Anadolu'nun işgal devletleri tarafından işgal edilişi sonrası ve Cumhuriyetin kurulmasına kadar olan dönem, Türk'ün yok edilmesine karşı direnişi ve var oluş mücadelesidir. Yakın tarihimizde “İstiklal Savaşı” olarak bilinen 1919-1923 yılları arasında cereyan eden bu dönem, yoğun mücadelelerle ve büyük sorunlarla geçmiştir. Ordusu terhis edilmiş, silahları elinden alınmış ve yurdunun dörtte üçü işgal edilmiş bir milletin kurtuluş

için topyekûn ayağa kalkmasıdır. Düzenli orduları olmadan yokluklar içerisinde istiklali için savaştan ecdadımız, tarihimizde altın harflerle yazılan yeni bir destanı da alın teriyle-kanıyla-direnişi yazmış ve adını “*Kuva-yi Milliye*” olarak perçinlemiştir. Bir anlamda çete savaşları olan, gayr-i nizami harp teknikleri kullanılan bu hareketi anlamadan ve o günlerin şartlarına göre tahlil etmeden öğrenmek uygun değildir. Cumhuriyet öncesi şartları belirtmek konu açısından çok önemlidir.

Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince, Osmanlı Devleti'nin asker mevcudunun önemli bir kısmı terhis²⁹⁸ edilmiş ve silah-teçhizatı

298 Zeynel Levent, Kuva-yi Milliye'nin Batı Cephesi'nde Uyguladığı Gayrinizami Harp Stratejileri, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, İstanbul 2020 , sayı: 11, s 335-375

toplatılmış olduğundan, eldeki az sayıdaki konvansiyonel kuvvet ile İtilaf Devletleri'ne karşı koyma girişiminin başarılı olma ihtimali bulunmadığı gibi bu tür bir teşebbüs onlara Anadolu'yu işgal etmek için bekledikleri fırsatı vermek anlamına gelecekti. Bu noktadan hareketle Millî Mücadele Dönemi'nin özellikle başlangıç safhasında konvansiyonel harpten ziyade, gayrinizami harp benimsenmiş ve mukavemet harekâtını, toplumun tüm katmanlarına yaymak için yoğun çaba sarf edilmiştir.

Milli mücadele tarihimizi beğenmeyen, kaynak göstermeden ileri sürdükleri iddialarla kafa karıştıran ve kökeni Türk olmayan devşirme artıkları Milli Mücadele tarihimizin bu dönemine karşı insafsız ve ön yargılı davranmaktadırlar. Gerçek ise şöyledir. 19 ve 20. yüzyılda icra edilen birçok mukavemet harekâtında olduğu gibi, Millî Mücadele Dönemi'nin (1919-1922) özellikle başlangıç safhasında Türk milletince gayrinizami harp yöntemlerine başvurulması bir tercih değil, zorunluluktur. Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince Osmanlı ordusuna personel ve silah kadrosu sınırlaması getirildiğinden Eylül 1919 tarihi itibarıyla tüm askerî kuvvetlerin toplamı 50.000²⁹⁹ kişiyi geçmemektedir. Ordu envanterindeki silah ve mühimmatın önemli bir bölümüne İtilaf Devletleri'nce el konulmuş, geriye eski model ve tip/mermi çapı bakımından standart olmayan silahlar kalmıştır. Bu kadar az asker ve silah-teçhizatla işgal güçlerine karşı koymak mümkün olmadığından harbi toplumun tüm katmanlarına yaymak, mücadeleyi bir halk savaşı haline getirmek ve top yekûnleştirmek yoluna gidilmiştir.

Milli mücadele dönemi herkesin elini taşın altına soktuğu, büyük önder Atatürk etrafında kenetlenip sadece vatanı düşmandan temizlemek üzerine kurulduğu ve günün şartlarında en iyi imkân ve fırsatı kullanıldığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Burada vurgulamak istediğimiz şey; milli mücadelede görev alanların tüm komuta kademesinde

299 Tevfik Ercan, Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Cilt: II, 2. Kısım, Ankara 1991, Genelkurmay Basımevi, S 33-34

yer alan subaylarımızın ve eratın verdiği kutsal mücadeleyi anlatmaktır. Tek bir kişi kutsamak ve yüceltmek yerine, topyekûn bu kurtuluş savaşında görev alan herkesin hakkını vermek bizim ecdadımıza karşı olan borcumuz olmalıdır. Bu davranış aynı zamanda milli mücadelenin ruhuna uygun, hakkaniyetli ve birleştirici bir davranış demektir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra, Anadolu'da bir direniş örgütlenme çalışmalarının en büyük yürütücüsü ve destekçisi, ordunun vatansever komutanları olmuştur. Burada Kuva-yi Milliye fikrinden söz edilmesi, bu yöntemin siyasi-askeri bir enstrüman olarak dönemin siyasi-askeri üst yönetiminde bilinen, zihinlerde hali hazırda var olan bir şablon olduğunu göstermektedir. Anadolu'da Kuva-yi Milliye³⁰⁰'yi temel eksen alan milli bir direniş oluşturma yolundaki cabaların en önemlisi, silahların teslimini geciktirmek ve olası bir direniş için örgütlenmektir. 1919 Mart ayına ait bir gözleminde Kurmay Binbaşı Halit Akmansu şöyle demektedir. “ 1919 Mart'ında Ali Fuat Cebesoy Paşa, Ankara'daki 20. Kolordu'nun komutasını ele almış, müdafaa bakımından bazı tedbirlere tevessül etmişti. Konya 'da ordu müfettişi olan Mersinli Cemal Paşa da ayrıca Milli Mukavemeti desteklemekte, orduya ait silahların teslimini geciktirmekte idi.”

Kuva-yi Milliye'nin düzenli ordumuz teşkil edilinceye kadar verdiği mücadele gerçekten takdirle karşılanmalıdır. Anadolu'nun her yöresinde yakılan kurtuluş ateşi elbette Kuşadası'nda da hayat bulmuş ve Batı Anadolu cephesi içinde gereken hazırlıklar hemen yapılmıştır. Hemşerimiz, büyük Türkçü, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşı ve Cumhuriyetin adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt Bey Kuşadası Kuva-yi Milliye'nin kurucusu ve yol başçısıdır. Samos (Sisam) adasının hemen karşısında yer alan Kuşadası, milli mücadele döneminde de Rum nüfusunun yol açtığı sorunlarla karşılaşacaktır.

300 Ali Ulvi Özdemir, Anılarda batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi, İstanbul 2017, Tarihçi Kitabevi yayınları, s 30

(Resim 56: Lozan Barış Anlaşması-
Kaynak: <https://www.ismetinonu.org.tr>)

Özellikle Sisam³⁰¹ adası bu türden faaliyetleri yürüten Rumların yuvası haline gelmiştir. Yunanistan ve adalardan gelen Rum eşkıyalar, Kuşadası ve civarındaki yerli Rum çeteleriyle birleşmek suretiyle işledikleri cinayetler sonucunda, sadece can kaybına neden olmadılar. Soygun ve yağmacılık faaliyetlerinde de bulunarak, Müslüman Türklerin eşyalarını ve hayvanlarını gasp ettiler. Söke'deki Rumlar işgal döneminde eşkıyalığın yanı sıra propaganda ve casusluk faaliyetlerinde de bulunarak düşmana bilgi taşımışlardır.

Daha önceki bölümlerde ifade edildiği gibi, imparatorluğun tüm şehirlerinde olduğu gibi, Kuşadası'nda da, asırların ihmali ve pay-i tahtın devşirme idarecilerinin elinde olması ve duraklamadan itibaren basiretsiz padişahlar tarafından idare edilmesi, tüm sanat ve ticaret alanlarının azınlıkların elinde bulunması ve Avrupalı devletlerin görevli ajanları

301 Abdullah Doğtekin, Söke'nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri, Osmanlı medeniyeti Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2021, sayı 13, s 143

gibi azınlıklar, devletimizi sömürüyorlar ve gittikçe azıtıyorlardı. Adeta birlikte yaşanan üç asır unutulmuş ve Türk'ü ortadan kaldıracak her türlü imkân ve şart kullanılmaktaydı. Bölge genelinde olduğu gibi Kuşadası kazasında da sanayi, sanat ve ticaret sahasında azınlıkların, özellikle de Rumların hâkimiyetleri açıkça hissediliyordu. Nitekim Albay³⁰² Şefik Bey'in de belirttiği üzere Rumlar, tarım ve en çok da ticaretle iştigal etmekte ve Türklerin tarımdan elde ettikleri kazançlarını, ticari aracılıklarla ellerinden alarak, Türklerden refah seviyesi daha yüksek bir hayat tarzı sürdürmekteydiler.

Osmanlı tebaası arasında bir darb-ı mesel olarak dillendirildiği gibi “*Ermeniler mütercim tercüman, Museviler sarraf ve tefeci, Rumlar esnaf ve Türkler zabıt*” olarak tanınmaktaydılar. Ekonomi ve ticaret azınlıkların elinde, idare ise Türklere bırakılmıştı. Bu şu demektir; Türkler asırlarca savaflara katılmış, canlarından olmuş ve fakirleşmiş ancak azınlıklar askere gitmeyerek esnaf ve tacir olarak hayatın can damarları olan alanlara hakim olarak Karun gibi zenginleşmişlerdi. Özellikle de Rumlar, hemen her iş kolunda varlık göstermişlerdir. Bu durum Kuşadası kazasının idari³⁰³ yapısında da gözlemlenmektedir. Kuşadası'nın hemen karşısında yer alan Sisam Adası'ndan, Güzelçamlı ve Davutlar sahillerine kıyılarla çıkan ve mahalli Rumlarla birleşen Rum eşkıyaları sıklıkla köylere taarruz ediyorlardı. Yunanistan ve İtilaf Devletlerinden cesaret alan ve pek çok cinayet ve gasp olaylarını gerçekleştiren bu Rum eşkıyalar, Türk köylülerinin öküzlerini, koyunlarını ve sair hayvanlarını zorla alıp sürerek, kayıklarla Sisam Adası'na götürüyorlardı.

Mayıs 1919 da İtalya'nın Kuşadası, Selçuk, Söke, Fethiye yörelerini işgali ile başlayan batı Anadolu Kuva-yı Milliye hareketi Türk ordusu kuruluncaya kadar önemli görevlerde bulundu ve zaman kazandırdı. Zeybek çeteleriyle birlikte hareket eden Kuva-yı Milliye askerleri can-

302 Nuri Köstüklü, Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları, Ankara 1990 : Kültür Bakanlığı Yayınları, S 209

303 Rahmi Apak, *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990 : Türk Tarih Kurumu Yayınları , S 93

ları ve kanlarıyla yeni bir destan daha yazdılar. Bu hareketin varlığı ve mücadelesi dönemin Osmanlı arşiv belgelerinde sarihtir. Haziran 1919 tarihi itibarıyla İtalyanların, Söke ve Kuşadası kazalarında bir alay piyade birlikleri bulunmakta olup, bir alay süvari birliğinin de gelmesi beklenilmekteydi. Bunlardan bir müfreze Selçuk³⁰⁴ civarına, bir müfreze Aziziye (Çamlık) civarına ve bir tabur asker de Söke'ye yerleştirilmiştir. Söke ve Kuşadası sahilleri İtalyan römorkörleriyle kontrol altında tutularak firarilerin dönmesine engel olunmaktadır. Yine aynı günlerde bütün teçhizatıyla dört batarya dağ topu, bir İtalyan nakliye gemisiyle Bahçecik iskelesinden Kuşadası'na çıkarılmış ve bu toplardan bir kısmı da Söke'ye nakledilmiştir.

İtalyan işgali hem yurttan hem de Kuşadası'nda büyük infiale yol açmış, bunun farkına varan İtalyan işgal kuvvetleri yumuşak, güler yüzlü ve halka şirin gelecek hareketlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu iklimden faydalanan Mahmut Esat ve arkadaşları milli direniş kuvvetlerini örgütlemeye başlamışlar ve Kuva-yi Milliye batı Anadolu cephesinde görevli komutanlar ve zeybeklerle temaslara başlamışlardır. 1919 Temmuz ayı ortalarında, “*Mahmut Esat Bozkurt'un başkanlığında*³⁰⁵ *Kuva-yi Milliye Kuşadası örgütü kurulur. Yardımcısı Şükrü Saraçoğlu'dur. Kardeşi Faruk Bozkurt, Hasan Reis (Denizel), Mehmet Reis (Çakıcı) ve Çam Mehmet Efe, bu cephenin önemli adlarıdır. Yine bu cephede Ağa Mustafa, Salih Erdoğan Grubu ve Steloni Hüseyin*” önemli adlardır. Adları geçen bu yurtseverler, Kuşadası Cephesinde çok önemli görevler üstlenirler. Başlangıçta 120 zeybek görev alır. Zamanla, önce 320'ye, sonra 425'e ve 1920 Haziran'ında 1000'e kadar savaşçı sayısı yükselecektir.

304 BOA. DH.İ.UM. EK. 53/51-5.

305 Şaduman Halıcı , Yeni Türkiye Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s. 7

Kuşadası'nı işgal eden Yunan askerleri, *Athanasopulos* adlı³⁰⁶ birini kaymakam olarak tayin ederler. Bir taraftan da soyguna başlayarak taşınır taşınmaz birçok mala zarar verirler. Yunan askerlerince ilçe halkının dörtte birinin üzerinde bulunan 108.824.800 kuruş değerindeki eşya ve paraya el konuldu. 21'i kadın olmak üzere 157 kişi şehit edildi.9 kişi darp edildi, 8 kıza tecavüz edildi. Çok sayıda yaralı olduğu anlaşıldı. Kuşadası Liman Reisi Yusuf Efendi'nin eşi Yunan askerleri tarafından yarı çıplak bir halde çalgı eşliğinde, Kuşadası çarşısında gezdirildi. Yunan askerleri işkence yapıyorlar, zorla dans ettirerek Yunan askerlerini eğlendirmek zorunda bırakılıyorlardı. Saldırıya uğrayan 12-13 yaşlarında kız çocukları da vardı.

Kuşadası işgal dönemlerinde çok çileler çekti, kıtlığa dayandı, cephelere yardımda bulundu ve sabırla memleketin her tarafının bu zulümlerden kurtulmasını bekledi. Mahmut Esat Bozkurt liderliğindeki Kuşadası cephesi, Kuva-yi Milliye kuvvetleri ve vatansever efelerin çeteleriyle birlikte Yunan kuvvetlerine kök söktürdüğü gibi yerli Rumları da sindirdi. Nihayet sabırla beklenen kurtuluş günü geldi. 7 Eylül 1922 sabahı tan ağarırken “*Süreyya Örgევren ile Yüzbaşı Rifat Bey*” in güçleri Kalafat dağının kuzeyinden taş ocaklarının yanından Kahramanlar Caddesi yönünden, “*Çam Mehmet Efe*” nin zeybekleri de Aslan burnu, Kadınlar denizi yoluyla Kuşadası'na girmişlerdir. Kuşadası'na giren Türk askeri, Yılcı Burnu'na ve Bayrak Adası'na yığılan Yunanlıların tahliyelerine yardımcı olmuştur. Ruhları şad olsun.

Lozan Mübadelesi Sonrası; Yakın tarihimizin tartışmalı ve en çok eleştirilen konularından biri de “*Lozan Barış Anlaşması*”dır. Çok çeşitli adlarla bilinen bu anlaşma ile, bir anlamda Kurtuluş savaşının o dönemin şartlarına göre Türk tarafının kazandığının, İşgal devletleri tarafından kabul edilmesidir. Öncelikle, bu anlaşmanın ne olduğu ve hangi amaçla imzalandığı gerçeğini görmek ve kabul etmek gerekmektedir. Türk-Yu-

306 Şaduman Halıcı, Milli Mücadelede Kuşadası ve Söke, İzmir 2009, Yeni Yol Matbaası, s 122

(Resim 57: Cumhuriyetin 15. Yıl Kutlama Afişi).
Kaynak : Pinterest)

nan “nüfus mübadelesi”, Lozan Konferansı’nda³⁰⁷ Türkiye ve Yunanistan arasındaki öncelikli sorunlardan birisi olmuş ve 30 Ocak 1923 yılında, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan “Yunan ve

Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” ün imzalanmasıyla çözüme kavuşturulmuştur.

Sözleşmenin 1. maddesi uyarınca, Türkiye’de bulunan Ortodoks Rumlarla, Yunanistan’da bulunan Müslüman Yunan uyrukları, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu göçe tabi tutulacaklar ve göç edenler Türk ve Yunan makamlarının izni olmadıkça, geldikleri ülkelere yerleşmek amacıyla geri dönemeyeceklerdi. Bu sözleşme uyarınca, yaklaşık olarak 350.000 Müslüman Türk ve 200.000 Hristiyan Rum zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır.

Lozan mübadelesi iki devlet arasında imzalanan bir anlaşma olmasına rağmen aynı zamanda zorunlu bir göç hareketidir. Yunanistan ve Türkiye’de bulunan Müslüman ve Hristiyan Ortodoks insanların yurtlarını, evlerini, mallarını, komşularını hatta mezarlarını bırakıp bir başka yere zorla göç ettirilme ve iskân hareketidir. Bu yüzden çok önemli sorunları da beraberinde getirmiş ve iskân edilen insanların büyük sorunlar yaşamalarına sebep olmuştur. Lozan Konferansı’nda Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan bir sözleşme ile kesinlik kazanan Türk ve Rum nüfuslarının mübadelesi, her açıdan önemli sonuçlar doğur-

307 Yücel Bozdağlıoğlu, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları, Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi, Ankara 2014, Yıl 18, sayı 3, s 10

muştur. Yüzbinlerce³⁰⁸ kişinin kendi anavatanı bildiği topraklardan zorunlu olarak çıkarılmasını ifade eden bu süreç, Cumhuriyet Türkiye'sinin çözmek zorunda kaldığı öncelikli sorunlardan birisi olmuştur. Türkiye'deki Rum ve sonunda taraflar, mübadele sayesinde dinsel kimlik anlamında bütünlük sağlamıştır.

Lozan anlaşması; toplamda bir önsöz metni, 143 madde ve 4 bölümden oluşmaktadır. Lozan Barış Antlaşmasının ön sözünde, devletlerin istiklal ve hâkimiyetine saygı gösterilmesi prensibi yer almaktadır. Sözleşmenin ilk maddesinde³⁰⁹ mübadelenin kimleri kapsadığı ifade edilmiştir: *“Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir.”*

Lozan Barış Anlaşması her iki ülke açısından ele alındığında; hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar ortaya çıktığını görürüz. Bu sonuçlar, ülkelerin içinde bulunduğu şartlara ve coğrafi özelliklerine göre değişiklik göstermiştir. Lozan mübadelesi sırasında her iki ülkede de terk edilen köylere ve evlere mübadeleye tabi tutulan muhacirler yerleştirilmiştir. Anadolu'da terk edilen Rum köylerine veya boş arazilere köy kurulması şeklinde gerçekleştirilen iskânlar devamlılık açısından olumlu³¹⁰ sonuçlar vermiştir. Bu tip iskândan faydalanmış olan mübadiller, gelmiş oldukları çevredeki toplumsal kültürlerini yeni ortamlarında kurdukları köylerine aktarmışlardır. Ancak mübadillerin sahip olduğu bu kültürel farklılıklar, onları *“Türk toplumuna karşı bazen yabancı kılmıştır.”* Bu nedenle Türkiye'ye geldikten sonraki en önemli sorunlardan

308 Fahrettin Tepealtı, Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskânı, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, İstanbul 2019, sayı 39, s 89-98

309 İbrahim Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s 185

310 Behice Boran, Toplumsal Yapı Araştırmaları, Ankara 1945, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s 25-26

biri de kültürel alanda etkisini göstermiştir. Mübadiller bir yandan yeni yerleştikleri bölgelerin kültürüne uyum sağlamaya ve benzemeye çalışırken, diğer yandan da kendi kültürel özelliklerini korumaya çalışmıştır. Bu sürecin uzunluğu ise mübadillerin karşılaştığı ekonomik, sosyal ve kültürel şartların etkisine göre değişiklik göstermiştir.

Yunanistan açısından Lozan mübadelesi bir anlamda olumlu sonuçlar doğurmamıştır ve çok şiddetli travmalara ve hatta ülke değiştirmeye bile sebep olmuştur. Uyum sorunu Yunanistan’a göç eden Rumlar arasında daha şiddetli yaşanmış ve bu göçmenlerin çoğu Avrupa ve Amerika’ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Pek çok kişi ya da grubun göç etmemek için çaba sarf etmesi “*terk edilmesi istenen topluma ait olma duygusunun bir yansımasıydı.*” Kemal Arı³¹¹, pek çok Rum’un Türkiye’den isteksiz olarak ayrıldığını ve uzun süre Türkiye’yi gerçek vatanları olarak görmeye devam ettiklerini yazmaktadır. Lozan Barış Antlaşmasının ön sözünde, devletlerin istiklal ve hâkimiyetine saygı gösterilmesi prensibi yer almaktadır. Sözleşmenin ilk maddesinde³¹² mübadelenin kimleri kapsadığı ifade edilmiştir.

Türk-Yunan mübadelesi, her ne kadar tarihsel olaylar ve azınlıkların ülke içinde yarattığı karışıklıklarla ilişkilendirilse de, aynı soydan gelen ve azınlıklardan arındırılmış bir ulus yaratma gayretinde olan Türkiye ve Yunanistan’ın azınlıklardan kurtulma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İki devletin resmi olarak benimsedikleri bu politika, ülkedeki sorunların temel sebeplerinden biri olarak azınlıkları görmüş ve olaylara karışıp karışmadıklarına bakmaksızın, içlerindeki azınlıkların topluca sürgün edilmelerini meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Lozan Barış Antlaşması, 1. TBMM tarafından imzalanırken, 2.³¹³ TBMM tarafından onaylandı. Antlaşmayla, Türkiye Cumhuriyeti’nin

311 Kemal Arı, Büyük Mübadeleler Türkiye’ye Zorunlu Göç 1923-1925, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s 165

312 İbrahim Soysal, Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s 185

313 Lozan Antlaşması’nın imzalanmasının üzerinden 98 yıl geçti (aa.com.tr). erişim tarihi 10.07.2024

bağımsızlığı ve Misakımilli, itilaf devletleri tarafından resmen tanındı ve kabul edildi, Sevr Antlaşması da geçersiz hale geldi. Ülke sınırları Irak sınırı hariç belli oldu ve Türkiye açısından 1. Dünya Savaşı sona erdi. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'ta, Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin yaptığı tanımlamada, “*Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş bir suikastın yıkılışını ifade eden bir belgedir.*” ifadelerine yer verdi.

Cumhuriyetin İlk 15 yılı; Cumhuriyetin ilanı, Türk milletinin var olma ve bu topraklara sahip çıkma mücadelesinin önemli bir temel taşıdır ama “*mücadelenin son durağı*” değildir. “*Milli Mücadele*” Cumhuriyet'in ilanından sonra da her alanda devam etti ve günümüzde de tüm şiddetiyle hala devam ediyor. Cumhuriyetin ilk 15 yılı olan 1923-1938 dönemi Türk milletinin büyük önder Atatürk'ün liderliğinde yokluklar içinde ve büyük fedakârlıklarla kurtarılan son vatan parçasını ilim yoluyla imar etme ve çağlar üzerinden atlayarak dünya sahnesinde boy gösterme çabasıdır. Atatürk, bu 15 yıllık sürede halka yaşam biçimi olarak Cumhuriyet'i anlattı. Neler yapılabileceğini gösterdi. Din ve devlet işleri bu dönemde birbirinden ayrıldı. Bu dönemde Türk milleti Latin alfabesi ile eğitime yöneldi. Bu dönemde kılık kıyafette çağdaşlaşma yaşandı. Bu dönemde hukuk sisteminin altyapısı kuruldu. Ülkenin temel altyapısı ve sanayi üst yapısına el atıldı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun iki³¹⁴ aşamada gerçekleştiği, birinci aşamada ülkenin bağımsızlığının sağlandığı, ikinci aşamada ise yeni bir devletin kurulduğu, gerek o dönemde, gerekse döneme ilişkin akademik çalışmalarda genel bir kabul görmektedir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, olaylar yaşanırken, birinci aşamayı “*vatanın kurtuluşu*”, ikinci aşamayı ise “*milletin kurtuluşu*” olarak tanımlamıştır.

314 Faruk Alpkaya, Türkiye Cumhuriyetin Kuruluşu, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s 22

(Resim 58: Atatürk'ün Na'sının götürülmesi.
Kaynak : İstanbul Üniversitesi İletim Gazetesi)

Birinci 5 Yıllık ³¹⁵ Sanayileşme Planı döneminde devletin kısıtlı imkânlarıyla çok sayıda sanayi tesisi kuruldu. Bunlar “*Gemlik Suni İpek Fabrikası, Isparta Gülyağı Fabrikası, İzmit Kibrit Asidi Fabrikası, Zonguldak Seramik Fabrikası, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası, Çimento Fabrikası, Karabük Demir Çelik Kombinasyonu, İzmit Kağıt ve Selüloz Tesisleri, Keçiözümlü Kükürt Tesisleri, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası, Kayseri Pamuklu Dokuma Fabrikası, Nazilli Pamuklu Dokuma Fabrikası, Malatya İplik ve Dokuma Fabrikası, Iğdır İplik Fabrikası, Bursa Merinos Kamgan Mensucat Fabrikası, Kastamonu Kendir Sanayi Fabrikası*”dır.

Genç cumhuriyet, ekonomiyi, tarım, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün bağımlılık işlerini bir bütün olarak ele alıyordu. Bu bakış açısıyla, ülkenin ekonomisini kalkındırmak amacıyla önemli atılımlar yapıldı ve milli bir ekonomi dönemi başlatıldı. Bütün bu gelişmelerde devlet ve birey, Atatürkçü devletçilik anlayışına uygun olarak birbirlerine kar-

³¹⁵ Tefik Güngör, Cumhuriyetin İlk 15 Yılı Atatürk Dönemidir, Dünya gazetesi, 30 Ekim 2014, Cumhuriyet döneminin ilk 15 yılı Atatürk dönemidir - Dünya Gazetesi (dunya.com) erişim tarihi 10.07.2024

şıt değil, aksine birbirlerinin tamamlayıcısı olarak görev yaptılar. Ekonomide plânlı kalkınmaya önem verilerek, 1933 yılında ilk beş yıllık, 1937 yılında da ikinci beş yıllık plan uygulamaya konuldu. Sanayileşmenin temeli ise İzmir İktisat Kongresinde atılmıştır. Aşağıda ilk 15 yılda kurulan temel kurum ve kuruluşların listesi yer almaktadır.

Cumhuriyetin ilanından itibaren bir asırdan fazla zaman geçmiş ve dünya hızla değişim-dönüşüm içerisinde, ancak Atatürk döneminde kurulan Cumhuriyetin temel kurumları, bazıları ne yazık ki son yirmi yılda lağvedilmiş veya yapısal değişikliklere uğramış olmasına karşın, Türk milletinin geleceği için önemli görevler ifa etmektedirler. Bu kurumların ve kuruluşların listesini şöyle verebiliriz. “ *Anadolu Ajansı, Ankara Hukuk Fakültesi, Atatürk Orman Çiftliği, Bursa Merinos Halı Fabrikası, Çocuk Esirgeme Kurumu, Demiryolları ve Limanlar Genel Müdürlüğü, Devlet Hava Yolları, Devlet İstatistik Enstitüsü, Elektrik İşleri Etüt İdaresi, Halkevleri, Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Merkez Bankası, Hıfzısıhha Enstitüsü: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sümerbank, Türk Dil Kurumu, Türk Kuşu, Türk Tarih Kurumu, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, Türkiye Şeker Fabrikaları, Türkiye İş Bankası, Ziraat Okulları ve Yüksek Ziraat Enstitüsü.*”

Cumhuriyetin ilk 15 yılında yapılan değişiklikler sadece sanayileşme ve üretim alanlarında olmamıştır. Bunlardan en önemlisi eğitimde ve siyasi hayatta yapılan devrim niteliğindeki yeniliklerdir. Partili hayatta geçmede ilk deneme, 1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile olmuştur. Kurulmasında, Mustafa Kemal’in Meclisi dağıtması, seçimleri yeniden yapması, parti programı sunması, ittifakatçı arkadaşlarına pek önem vermemesi gibi nedenler verilse de, asıl neden halifelğin kaldırılmasına gösterilen tepkidir. 1930³¹⁶ yılına kadar, yine tek parti dönemi yaşanmıştır. Bu kez partili sisteme geçiş denemesi, Atatürk’ün desteğiyle olmuştur. Cumhuriyet, kısa sürede gerçekleşen, sosyal ve

316 Betül Batır, Cumhuriyetin Oluşumunda Atatürk ve Sonrası, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi , Ankara 1999, cilt 15 sayı 43, s348-353

kültürel inkılâplara sahne olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında, eğitim seviyemiz oldukça düşüktü. Eğitim devlet dışında çeşitli medreseler elinde gerçekleşmekteydi. Bu ise yeni kurulmuş Cumhuriyete ve yapılacak inkılâplara zarar verecek talebelerin yetişmesine neden olabilirdi. 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla, öğretim birleştirilip, devletin tekeline verildi. Bu, eğitimde ilk adımdır. İkinci adım ise, Harf İnkılabı olmuştur. Arap harflerindeki zorluk, alfabe değişikliği ile kaldırılarak, halk kitleleri okuma ve yazmaya teşvik edilmiş, bu hususta okur-yazar sayısının yükselmesine sebep olmuştur.

Atatürk’ün önderliğinde, Cumhuriyet tarihimizde bir daha tekrarlanmayan bu altın çağ, sanayileşmenin, modernleşmenin, asırlardır ihmal edilen bilime dönmenin ve ulus olma bilincinin zirveye çıktığı eşsiz bir dönemdir. Maalesef büyük Atatürk’ün ölümünden sonra önce duraklama başlamış, ikinci dünya savaşının getirdiği buhranlar, Stalin liderliğindeki Moskofun baskısı ve diğer bahaneler ileri sürülerek “*Tek adam*” olgusu yerleştirilmeye çalışılmıştır. Büyük önderin on beş yılda büyük bir vakarla kurduğu temel Cumhuriyet kazanımlarının ileride zora sokulmasının da temelleri atılmıştır ve tarihimizde çok eleştirilen 12 yıllık bir nevi istibdat dönemi başlamıştır.

Kuşadası kazasının cumhuriyetin ilanından sonra ilk yıllarda nüfus, kültürel ve iktisadi durumu gerçekten çok kötüydü. Osmanlı döneminde, bölgemizde son nüfus tespiti Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti tarafından 17 Mart 1919 günü yapıldı. Bu sayımda Kuşadası’nda 11.100 Müslüman, 9.000 Rum, 79 Ermeni, 145 Yahudi toplam 20.414 kişi yaşıyordu. Kurtuluş Savaşı’ndan sonra azınlıklar yöreyi terk etmiş, gidenlerin yerlerine Lozan Antlaşması ile özellikle Batı Trakya’dan mübadiller gelmişti. Büyük Önderi karşılayan Kuşadalılar içinde mübadillerin yanı sıra önceki tarihlerde Mora ve Girit’ten göç edenler de bulunuyordu. Bu yer değiştirmeler sonucu yaşadıkları sorunları 9 Şubat 1924 günü Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Atatürk’e doğ-

rudan aktarma fırsatı bulmuşlardı. 28 Ekim 1927³¹⁷ günü Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı yapıldı.

Bu sayımda Türkiye'nin nüfusu 13.648.270; Kuşadası'nın nüfusu ise kaza merkezinde 5152, köylerinde 9279 olmak üzere toplam 14.431 kişi olarak tespit edildi. 1929 yılında, Kuşadası'nda 9 ilkokulda 723 öğrenci, 21 öğretmen tarafından eğitiliyordu. Yine aynı yıl açılan Millet Mekteplerinden 953 Kuşadalı okuma-yazma öğrenerek belge almıştır. Kuşadası'nda Memleket Hastanesi 1902 tarihinde kuruldu. 4 koğuşlu, 20 yataklı olan bu hastanede; 1923'te bir doktor, bir idari memur ve 2 müstahdem görevliydi. 1923 yılı İzmir vilayeti Sıhhiye İstatistiği'ne göre, Kuşadası'nda 4.625 kişiye çiçek, 295 kişiye tifo, 61 kişiye veba aşısı yapıldı. 1929 yılında da Kuşadası Devlet Hastanesi'nde 1 Doktor, 3 hastabakıcı ile 469 erkek, 16 kadın toplam 485 hasta muayene edildi.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren imar faaliyetleri başlamış ve hızla gelişmiştir. Kuşadası'nda, cumhuriyetin 10. yılında merkezde 3.693 ev, 667³¹⁸ dükkân ve 8 tane otelin olduğu kayıtlarda vardır. 1929'da inşa edilen gazino şehrin eğlence hayatını renklendirmiş ve otel sayıları da artarak şehrin ticaretinin gelişmesine yardımcı olmuştur. 1933 deki cami sayısı 20 ye yükselmiştir. 1929 da 485 hastaya hizmete veren Memleket hastahanesinde, bir yıl sonra bu sayı 1500 hastaya yükselecek kadar kapasitesi artmıştır ve buna ilaveten 2 eczane hizmete girmiştir. Yine 10. yılda Kuşadası'nda 16 resmi daire halka hizmet vermektedir. 1930 yılındaki 11 kişilik memur kadrosu iki yıl sonra 114'e çıkacaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarında halkın geçim kaynakları tarım ve hayvancılık iş kollarındadır. Kuru üzüm üretimi 19.944 kıyeye, zeytin 284.360 kıyeye, hububat 753.984 kıyeye olarak gerçekleşmiştir. 1922 yılı sonlarında Kuşadası ve çevresindeki 145.000 dönüm arazide tarım yapılmakta ve “tü-

317 Ali Ergül, Dünya Lideri Atatürk Kuşadası'nda, Kuyeta Kuşadası yerel Tarih Dergisi, Kuşadası 2018 Şubat Sayısı, s 31

318 Günver –Müslime Güneş, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kuşadası'nda Ekonomik ve Ticari Yaşam, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu II, İzmir 2008, Siyah Grafik Matbaacılık ,s 294

tün, zeytin, pamuk, incir, üzüm, buğday” en çok yetiştirilen ürünlerdir. 29 Mart 1923’de şehirde Ziraat Odası kurulmuş, ayrıca 1930’lu yıllarda 461 ortağı ve yaklaşık 52 milyon liralık sermayesi olan “*Zirai Kredi Kooperatifi*” de çiftçiye destek olmaya başlamıştır. Çiftçinin diğer bir desteği de şehirdeki Ziraat Bankasıdır. Kent çevresinde ayrıca yaklaşık 57 bin dönümlük bağ, incirlik ve zeytinlik vardır.

Atatürk’ün Ölümü Sonrası; 10 Kasım 1938 saat 09.05 gece istiklal savaşımızın başkomutanı ve cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK fani âlemden baki âleme göçtü. Osmanlı devletinin enkazından yeni bir devlet kurmayı başaran, on beş yıllık cumhurbaşkanlığı döneminde asırlar üzerinden ülkemizi çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmayı hedef alan ve bilimi tekrar milletin hafızasına nakşeden büyük önderin üzüntüsü hem ülkemizde, hem de tüm dünyada derin etkiler yaptı. Ancak genç Türkiye devleti bu kaostan kısa sürede çıkmasını bildi ve hemen yeni reis-i cumhurunu seçti. Atatürk’ün ölümünden sonra, 11 Kasım 1938’de İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığına getirilmesiyle, Türkiye’de yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçildiği 11 Kasım 1938 tarihinden, Ocak ³¹⁹1939’a kadar Atatürk’ün son başbakanı olan Celal Bayar ile çalıştı.

Celal Bayar’ın kurmuş olduğu yeni kabinede iki önemli değişiklik olmuştur. Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Şükrü Kaya’nın yerine Refik Saydam, Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Tevfik Rüştü Aras’ın yerine ise Şükrü Saraçoğlu getirildi. Bir başka önemli olay ise 26 Aralık 1938’de toplanan CHP Üçüncü Büyük Kurultayı idi. Bu kurultay İsmet Paşa’nın değişmez genel başkan ve Milli Şef ilan edilmesiyle sonuçlandı. Böylece İsmet Paşa için yaklaşık 12 yıl sürecek olan milli şeflik dönemi başlamış oldu. Ancak, İsmet Paşa’nın Milli Şef seçilmesi ve parti, hükümet ve devlet üzerinde doğrudan etkili hale gelmesini, Atatürk’ün son başbakanı olan Celal Bayar’ı memnun etmedi. Kendisine yakın

319 Atatürk ve sonrası, Hacettepe üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü Ders Notları, Ankara 2002, İsmet İnönü Dönemi, bölüm 12, s 71

isimler olan Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın bakanlıktan ayrılmak zorunda bırakılmaları ve üzerindeki baskıların artırılması sonucu, Celal Bayar başbakanlıktan çekildi ve yerine 25 Ocak 1939'da Refik Saydam yeni hükümeti kurdu. Refik Saydam'ın ölümü üzerine 9 Temmuz 1942'de başbakan olan Şükrü Saraçoğlu döneminin, ekonomik alanda belki de en fazla akılda kalan ve tartışmaları bugüne kadar sarkan girişimi, Kasım 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu olmuştur.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen, savaşın ekonomik yansımalarını³²⁰ çok ciddi şekilde yaşamıştır. Yeni gelir kapıları arayan CHP iktidarı, savaş sayesinde servetlerini büyük oranda artırmış olan sermaye sahiplerine yönelmiştir. Bu yönelimin bir sonucu olarak çıkarılan Varlık Vergisi, hem uygulanışı sırasında hem de sonraki süreçte ciddi tartışmaların konusu olmuştur. Verginin ağır olması ve toplanışı sırasında çeşitli uygulama sıkıntıları yaşanmasına rağmen, bu verginin, şartların bir zorlamasının sonucu olarak yürürlük bulmuş olduğu kabul edilmelidir. Savaş döneminde sırasıyla hükümet kuran Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu, ekonominin içinde bulunduğu sıkıntılı durumlarla baş edebilme gayreti içerisine girmişlerdir. Savaş başladığında başbakan olarak görev yapan Saydam, aldığı sert tedbirlerle ekonomik gidişatı kontrol altına almaya çalıştı.

Bu hükümet döneminde ekonomiyi düzene sokmak amaçlı olarak Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. 18 Ocak 1940 tarihli ve 3780 sayılı bu kanun, öncelikli olarak kolay yoldan kazanç elde edenlerle mücadele etmeyi amaçlamıştır. Varlık vergisi daha sonra çıkarılmıştır. On yedi maddeden oluşan Varlık vergisi, 11 Kasım 1942³²¹ tarihinde TBMM'deki 429 milletvekilinden, oylamaya katılan 350 vekilin oylarıyla kabul edilerek resmi gazetede yayınlanmış ve 12 Kasım 1942 tarihinde 4305 sayılı kanun ile

320 Sabit Dokuyan, Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2014, sayı 15-2, s 24

321 Günver Güneş, Savaş Ekonomisi Uygulamaları İçinde 2. Dünya Savaşı Yıllarında Aydın Varlık Vergisi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2018, Yıl 18, sayı 37, s 650

yürürlüğe girmiştir. Varlık Vergisi kanunu ile toplam 270 milyonu 1942’de ve 47 milyonu 1943’te olmak üzere, yaklaşık 317 Milyon TL vergi tahsil edildi. Bu sayının %70’i Anadolu’dan toplandı. Toplam tahsilat, 918 milyon TL olan 1942 devlet bütçesinin %34’üne tekabül etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası; 1939-1945 yılları arasında süren ve insanlık tarihinin en korkunç savaşlarından biridir. 70 ila 85 milyon ölümle sonuçlanan 2. Dünya Savaşı, insanlık tarihindeki en ölümcül savaştı ve savaş boyunca askerî personelden daha çok, sivil kayıp verildi. Milyonlarca insan soykırımdan, planlanmış açlık ölümlerinden, katliamlardan ve hastalıklardan ölmüştür. Hitler liderliğindeki Nazi Almanyası’nın, 1 Eylül 1939’da Polonya’ya saldırmasıyla başlayan İkinci Dünya Savaşı’nda, 6 Ağustos 1945’de Hiroşima’ya ve 9 Ağustos’ta da Nagazaki’ye atom bombalarını atan ABD, Tokyo yönetimini teslim olmaya zorladı. Japonya’nın 2 Eylül 1945’de resmen teslim olmasıyla 2. Dünya Savaşı sona erdi. Dünya Savaşı süresince Türkiye’nin savaşa girmeme eğilimi sebebiyle türlü politika değişikliklerine gidilmiş ve ülke içinde savaşın sosyo-ekonomik etkileri görülmüştür. Mihver ve Müttefik devletlerin isteklerine rağmen Türkiye, fiilen savaşa katılmamış ancak 23 Şubat 1945’te kaybeden ülkelere savaş ilan ederek, durumu idare etmiştir.

2. Dünya savaşı sırasında çekilen yokluk ve sefaletin içinde dahi Türk milleti, daha 40-50 yıl öncesinde kara Yunanistan’da, adalarda hatta Kuşadası’nın işgali döneminde, Yunan askerleriyle işbirliği içinde Türkleri katleden ve topraklarından sürgün eden Rum milletine kucak açmış ve onların bir kısmını soykırımdan kurtarmıştır. Türk’ün merhametine sığınan Rumlar, Alman ve İtalyan zulmünden kaçarak kentimize gelmişler ve hatta devletimiz kendilerine iş vermiştir. 2. Dünya Savaşı yıllarında Kuşadası nüfusunda az da olsa artış vardır, zira savaş nedeniyle Adalar, Almanlar tarafından işgal edilmiştir. Birer savaş alanı haline gelen adalardan canlarını kurtarmayı başarabilmiş Rumlar,

adalardan kaçmış ve Kuşadası'na sığınarak Türk hükümetinden ve Kuşadası halkından destek görmüşlerdir. Bu konuda arşivlerde 28³²² sayfadan oluşan “*Kuşadası'na gelen Rumlara Ait Kayıt Defteri 1941*” adlı belgede, 143 Rum ailesinden toplam 571 kişi Kuşadası'na sığınmıştır. Bu 571 kişinin çoğunluğu amele ve gemicidir.

Diğer meslekler de kasap, marangoz, kaptan, gümrük memuru süngerici, inşaat ustası balıkçı dalgıç ve rençperdir. Vasıflı elemanlara Dâhiliye vekaletinin izni ile çalışma izni verilmiştir. 1941 yılında Sisam / Samos'dan Kuşadası'na iltica eden Rumlar ile ilgili, dönemi yaşayan Kuşadası sakinlerinden dinlenen hatıraların bir kısmında bu durum şöyle ifade edilmektedir. “*Rumlar, Kalamaki burnundan ve Kuşadası limanından kayıklarla gelerek karaya çıktılar. 3-4 kalası bağlayıp sandal yapan kadınlı ve çocuklu aileler perişan haldeydiler. O zaman Rumları Kale-içi mahallesindeki boş binalara ve Alaca mescit mahallesindeki Adalıoğlu Hanı ³²³ile Dolmasayanlar hanına yerleştirdiler. Bunların bir kısmı da burada çalışmaya başladılar. Naci Akdoğan bunlara iş verip birlikte “kırata “ adlı tekneyi yaptılar.”*

Kuşadası Turizmin Başkenti Olma Yolunda; İkinci dünya savaşının sona ermesi, ülkemizde bir anlamda çok partili demokratik hayata geçilmesine imkân vermiştir. 12 yıllık Milli şef dönemi sona ermiş, Adnan Menderes-Celal Bayar önderliğindeki Demokratik parti yeni dünya düzenine ayak uydurmaya çalışan Türkiye'nin yeni umudu olmuştu. 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar liderliğinde demokrat parti kuruldu. 14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimler ise Türkiye'de 27 yıllık tek parti devrini sona erdirdi. 1923'ten beridir tek başına ülkeyi idare eden Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı halk oyu ile Demokrat Parti'ye devretti. 22 Mayıs 1950 tarihinde TBMM'de yapılan oylamada Celal

322 Nezahat Belen , 1900-1973 Yılları Arası Kuşadası'nın Sosyal , Kültürel ve Ekonomik Tarihi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti ABD Dalı Doktora Tezi İzmir 2004, s 102

323 Nezahat Belen , 1900-1973 Yılları Arası Kuşadası'nın Sosyal , Kültürel ve Ekonomik Tarihi, a., g., m, s 103

Bayar Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan da meclis başkanı seçildi. Diğer yandan Demokrat Parti'nin genel başkanlığına Adnan Menderes seçildi ve hükûmeti kurma işiyle görevlendirildi.

14 Mayıs 1950'deki Demokrat Partinin seçim kampanyası esas olarak iki temel üzerine inşa edildi. Bunlardan birisi ekonomi, diğeri ise devletin başta din olmak üzere kültür üzerindeki baskısıyla ilgilidir. Demokrat Parti, tüm seçim çalışmalarında din özgürlüğünü güvence altına alacağına söz verdi. Adnan Menderes, iktisadi alanda devlet müdahalesinin azaltılacağını, köylünün emeğinin tam karşılığını vereceğini, devlete ait işletmeleri özel sektöre aktaracağını, tutucu ve bürokratik devlet anlayışının tasfiye edileceğini, özel sektörün destekleneceğini, batı demokrasi-lerinin örnek alınacağını, siyâsî rejimin demokratik bir zihniyetle yeniden düzenleneceğini,³²⁴ milletin esas alınacağı ve sadece millete mal olmuş devrimlerin korunarak son sözün millete ait olacağını vurguladı.

Demokrat Parti, müreffeh Türkiye'nin liberal bir ekonomik sistemle kurtarılabilceğini savunarak 14 Mayıs 1950 seçimlerinde halkın büyük desteğini sağlamayı başardı. İktidara gelmenin sevinciyle ve şartların da uygun gitmesiyle ilk yıllarda hızlı ekonomik adımlar atıldı, 1954 ve 1957 seçimleriyle de Demokrat partinin iki dönem daha iktidarda kalması sağlandı. 1950 Ağustos ayında özel sektörün gelişmesini kolaylaştırmak için kurulan Sanayi Kalkınma Bankası³²⁵ kuruluşunu izleyen iki yıl içinde yeni büyük tesisler için kredi vermeye başlamış, mensucat, gıda makine ve kimya sanayi dallarında büyük fabrikaların kurulmaları mümkün olmuştur. 1953 yılı içinde sırasıyla Çukurova ve Antalya İplik dokuma fabrikaları, Adana Çimento fabrikası, Amasya, Konya ve Kütahya Şeker fabrikaları, Türkiye Çimento Sanayi A.O kurularak kısa sürede 20 çimento fabrikasının hizmete açılması ve vb. özel teşebbüs

324 Hüseyin Şeyhanlıoğlu, Demokrat Parti Döneminde Türkiye'de Kültürel Faaliyetler, Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık 2020, Cilt 6, Sayı 4, s 1369

325 Şule Sevinç Kişi, Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası ve Değerlendirilmesi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Ankara 2005, Yıl 1 sayı 1, s 98-99

yatırımları akla gelen ilk örneklerdir. Özel teşebbüsün yatırımlarının yanında devlet de Sarıyer ve Seyhan barajlarıyla hidro elektrik santrallerini inşa etti.

Türkiye, 1946 yılının sonlarından itibaren turizm alanında ciddi bir yapılanmaya gitmiştir. 24 Mart 1950 tarihinde Turizm Müesseslerini Teşvik Kanunu ve 1953³²⁶ yılında da Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Turizm yatırımlarının finanse edilmesi için 1955 yılında Turizm Bankası'nın kuruluşu gerçekleştirildi. Bu dönemde yabancı uzmanların rehberliğine başvurulmuştur. 1962 yılında yabancı uzmanlar tarafından Turizm Geçiş Planı adını taşıyan bir turizm raporu hazırlanmış ve Türk hükümetine sunulmuştur. Bu rapor doğrultusunda 1963 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tesis edilmiştir. Bu bakanlığın tesisi ile turizm işleri tek bir bakanlığın yetkisi altına girdi.

(Resim 59: Kuşadası iskelesinden görüntü- Kaynak: Stüdyo AC Fotoğrafçılık Arşivi)

326 Recep Arslan, Türkiye'nin Turizm Politikası, Turkish Studies Dergisi, İstanbul 2017, Cilt 12, sayı 19, s 1-16

Ülkede Demokrat parti ile başlayan liberalleşme rüzgarı, ekonomik ve kültürel alanlardaki serbestlik ve baş döndürücü gelişmeler elbette kentimiz Kuşadası'na da olumlu etkilere yol açmıştır. Bir gurup genç Kuşadalı 1950 yılında harekete geçtiler. Bu gençler ; “*Tayyar Ekmekçi, Osman Eskici, İsmail Dirim, Zeki Yalçındağ, Hasan Fehmi Korkut, Kaya Bozkurt ile Dr. Ali Alkış*” idi. Bu genç girişimciler, Kuşadası'nı Tanıtma ve Güzelleştirme Derneğini kurdular. Bu dernek daha sonra Kuşadası Turizm Derneği adını almış ve özellikle 1985 yılından sonra başlayan planlı gelişme sürecinde turizm sektöründe profesyonel mesleki örgütlerin kurulması ile görevini büyük ölçüde tamamlanmıştır. Kuşadası iskelesi yapımının 1957 yılında başlaması ve 1958 yılında tamamlanması, Kuşadası ilçesinin Aydın iline bağlanması da bu dönemde yapılan önemli gelişmeler arasındadır.

Kuşadası'nın tarihsel süreçteki gelişimi, tekrar eden bir döngüden çok bir ilerleyişi çağrıştırmaktadır. Bununla birlikte yapılan bir araştırmada, Kuşadası'nın turistik yaşam seyri yalnızca yıllar içinde ziyaretçi sayıları ile değil, aynı zamanda kendi toplumsal bağlamında değerlendirilmiş; ilgili alan yazısında benzer araştırmalar çerçevesindeki benzerlikleri ve farklılıkları tartışılmıştır. Araştırmada, Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi tarafından yürütülen “*Türkiye Turizmi Sözlü Tarihi*”³²⁷ projesinin deşifre metinlerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçları Kuşadası'nda turizm gelişiminin; 1930-1960 döneminde doğuş, 1961-1989 döneminde büyüme ve gelişme, son olarak 1990-2014 döneminde ise olgunlaşma aşamalarını izleyerek gerçekleştiğini göstermiştir.

Doğuş sürecini 1930 senesinden itibaren kentte yapılan imar çalışmalarıyla başlatan ancak 2. Dünya savaşı ve beraberinde getirdiği ekonomik buhranla yavaşlayan Kuşadası kenti turizmdeki sıçramayı, büyüme ve gelişmeyi ancak 1960'dan itibaren başlatabilmiştir. 1960 yıllarının başında gerçek anlamda yerli ve yabancı turizme açılan Ku-

327 Erdal Arslan, Kuşadası Turizmin Gelişimi Tarihsel Bir Değerlendirme, Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2023, cilt 34, sayı 3, s11

şadası'nda, sadece belediyeden belgeli otel ve pansiyonlar bulunmakta idi. Bunlardan bazıları: “*Emek Palas, Lale Motel, Liman Motel, Ada Palas, Şener Oteli, Deniz Palas, Pamuk Palas, Sibel Palas ve Ferah Oteli*” dir. Bu otellerin yanında; “Çamtepe, Balcı, Roz, Günhan, Truva, Baysal, Türköz, Çalım Pansiyonlar “ Kuşadası'na özellikle kendi özel araçları ile gelen yerli yabancı misafirlere hizmet veriyorlardı. Kuşadası'nda ilk seyahat acentesini 1959³²⁸ yılında Naci Akdoğan tarafından kuruldu. Akdeniz Gemi ve Turizm Acentesi kurulduğu ilk yıl, Atina isimli 23.000 Grostonluk Yunan Gemisi ile 360 İngiliz turisti Kuşadası limanına getirdi. İskele olmadığı için yolcular motorlarla sahile taşındılar ve buradan otobüslere bindirilerek rehberler eşliğinde Efes harabelerini ziyaret ettiler. Deniz yolu ile gelen turistlerin, Efes ve Meryem Ana rehberliğini *Kuşadalı Sümer Erdem* yapmıştı.

1964 yılında Kervansarayın, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu başlatıldı ve 1968 yılında Fransızlara kiraya verilerek otel olarak hizmete sunuldu. Kuşadası'nda gerçek bilimsel anlamda turizm hareketinin organizasyonunda hiç şüphe yoktur ki, dönemin ileri görüşlü yöneticilerinin katkısı olmuştur. Bu yöneticilerin başında, gerçekten Kuşadası turizmine ivme kazandıran, her yönüyle Kuşadası'nın ülkenin ilk turizm kenti olmasında büyük emekleri olan Uzun kaymakam lakabıyla tanınan merhum “Özer Türk” Bey, unutulmaz bir yöneticidir. 1964–1968 yılları arasında ilçe kaymakamlığı yapan **Özer Türk, Avrupa'da** aldığı turizm eğitimi ile Kuşadası'nda turizm hareketinin fitilini ateşlemiştir. *Kuştur ve Fransız tatil köyü, Öküz Mehmet Paşa Kervansarayının restorasyonu, Yat limanı fikri ve projelendirilmesi, İskelenin yapımı. Sahilde bulunan Denizellere ait prina fabrikasının kaldırılması ve bu alanın düzenlenmesi* hep onun döneminde ve öncülüğünde yapılmıştır.

Yapılan yatırımlar ve eğitimler, Kuşadası turizminin gelişmesinde

328 Ali Ergül, Kuşadası Turizm Tarihi, Kuyeta Yerel Tarih Dergisi, Haziran 2012, sayı 41, s

büyük katkılarda bulunarak gelişti. 1970 li yıllara gelindiğinde 11 turistik belgeli işletmede 1100 oda ve 2200 yatak bulunurken aynı dönemde 30 belediye belgeli tesiste 450 oda 1200 yatak bulunuyordu. 1974 yılında Kuşadası'nda 4 seyahat acentesi “Efes Tur, Gürkay, Akdeniz, Adatur”³²⁹ faaliyet gösteriyordu. 1979 yılında yine 4 seyahat acentesi vardı ancak Adatur ve Efes tur kapanmış, yerine Karavan ve Kaya Şavkay'ın sahibi olduğu Kaya tur seyahat acenteleri açılmış idi. 1970 den 1980 yılına gelene kadar Kuşadası turistik yatak kapasitesi %50 artarak 3300'e ulaştı, yine bu dönemde belediye belgeli toplam 1800 yatak vardı. Bu sayılar 1983 yılına kadar çok az farklılıklarla arttı. Aynı yılda Belediye belgeli 13 otel, 3 motel ve 25 muhtelif büyüklükte pansiyon faaliyette idi. Turistik belgeli 5 otel, 4 motel, 2 tatil köyü, 3 pansiyon 2 mokamp faaliyet gösteriyordu. 1979 yılında Samos-Kuşadası arasında çalışan “Macera, Azimliler, Gürkay, Diana, Ünver” adlarında 5 tekne vardı.

Kuşadası Limanı'nın Tarihçesi ve Bugünkü Durumu; Kuşadası Limanı, enlemi 37 52 ' 30 “ Kuzey, boylamı 27 15 ' 42 “ Doğu olan ve Ak burun ile enlemi 37 48 ' 54 “ Kuzey, boylamı 27 16 ' 12 “ Doğu mevkiindeki Nar deresi ağzından hakiki batı istikametinde çizilen mevhum hatlar ile 27 14 ' 00 “ doğu boylamının iç kısmında kalan deniz sahasıdır. Kuşadası Limanı'nda iki adet betonarme iskele mevcut olup bunlardan 239 metre uzunluğundaki ilk iskele 1968, 205 metre uzunluğundaki ikinci iskele de 1988 yılında faaliyete geçmiştir. 629 yat kapasitesine sahip Kuşadası Yat Limanı, 1978 yılında hizmete açılmıştır. Toplam kapsadığı alan 163.000 m2 dir. 1978 yılında hizmete açılan Yat limanına 1985 yılında 247 si yerli 1215 yabancı toplam 1462 yat gelmiştir. Bu sayı 1990 yılında 2000 e ulaşmıştır. 1997 yılı sonunda özelleştirilmiş ve SETUR tarafından devralınmıştır. Temmuz 2003³³⁰ te özelleştirilen Kuşadası Limanı Ege Liman İşletmeleri A.Ş. “ *Ege Ports* “ tarafından işletilmektedir

329 Ali Ergül, Kuşadası Turizm Tarihi, a., g., m., s 26

330 Nurten Tosuner, Kuşadası Limanı Antil Scala Nova'dan Modern Ege Ports'a, İstanbul 2013, Bilgi Matbaası, s 84

(Resim 62: Kuşadası Limanı. Kaynak :Stüdyo AC Fotoğrafçılık arşivi.)

Kuşadası Limanı, kuruluşu tamamlanan 1618 yılında kervansarayın denize bakan kapısının hemen önünde tahta bir iskele olarak inşa edildi. 1630-1640 yılları arasında kentin büyümesi ve ticaret limanı olarak İzmir’le rekabete başlamasından dolayı, yaklaşık 200-300m. ileride bugünkü Toros ve Kazım Usta lokantalarının olduğu yere taş iskele yapıldı. Bu taş iskele, daha sonraları uzatılarak ve genişletilerek, Kuşadası liman iskelesi haline geldi. Bu iskelenin etrafına 17. yüzyılın sonlarına doğru, liman için gerekli tüm binalar inşa edildi ve gümrük eklendi. Cumhuriyetin kurulmasından sonra 1937 yılından itibaren Kuşadası iskelesi, hayvan ticareti yapılan bir iskele oldu ve bu canlı hayvan ithalatı genellikle koyun ve keçi olmak üzere küçükbaş hayvan ticaretiydi. Bu hayvanlar genellikle Aydın, Söke ve Nazilli’den getirilerek ihraç edilirdi. Bu ticarete Hasan Reis³³¹ (Denizel ve oğulları) oldukça etkilidir. 1957 yılında, bugünkü modern iskelenin yapılmasından sonra da bu ticaret 1961-62 ye kadar devam etti, ancak Kuşadası’nın Özer Türk

331 Nezahat Belen, 1900-1973 Yılları Arası Kuşadası’nın Sosyal Kültürel ve Ekonomik Tarihi, a., g., e., s 236

döneminde turizmin ilk amiral gemisi olma yolunda girişimleri sonucunda, Kuşadası iskelesi sadece transit veya günü birlik yolcu gemilerinin uğradığı “*transit liman*” olmasıyla sona erdi.

1960’lı yıllarda inşa edilen bugün kullanımda olan Kuşadası Limanı, 2003 yılında özelleştirilmiş ve bu tarihten itibaren *Ege Liman İşletmeleri A.Ş. (Ege Ports)* tarafından işletilmeye başlanmıştır. Kuşadası Limanı’nın da içinde bulunduğu 1/1000 ölçekli uygulama imar planı İller Bankası’nca hazırlanmış olup 10.12.1984 ve 04.06.1985 tarihinde Belediye Meclisince uygun görülerek 20.06.1985 tarihinde Bayındırlık ve İskân Bakanlığı’nca onaylanmıştır. Limanın 1. iskelesinin yapımı 1960’lı yıllarda Denizcilik İşletmeleri Genel Müdürlüğü’nce gerçekleştirilmiş ve 1973 yılından itibaren hizmete açılmıştır. Kuşadası, kruvaziyer gemilerinin ülkemizde en çok uğradığı destinasyonlardan birisidir. Zaten hem gelen gemi sayısı ile ilgili hem de yolcu sayısı ile ilgili istatistiki veriler de bunu açıkça göstermektedir.³³² Aşağıdaki Tabloda, Kuşadası Limanı’na gelen kruvaziyer gemi ve yolcu sayısı istatistikleri gösterilmektedir.

Kuşadası Limanı İstatistikleri		
Yıl	Kruvaziyer Gemisi	Yolcu Sayısı
2003	337	225.330
2004	348	221.417
2005	441	301.105
2006	471	368.696
2007	613	466.677
2008	601	518.872
2009	506	462.746
2010	517	493.911
2011	568	662.456

332 İbrahim Sezer, Kruvaziyer Turizmde Dikkat Çeken Bir Nokta Kuşadası Limanı, Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi, Erzurum 2015, Cilt 19, sayı 32 , s 69-70

2012	464	564.317
2013	428	577.686
2014	448	556.745
2015	506	567.315
2016	271	349.781
2017	126	119.884
2018	146	121.821
2019	197	181.193
2020	3	1.642
2021	27	9.057
2022	465	496.211
2023	531	779.434

Kaynak: <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/kruvaziyer-istatistikleri>

Aydın ili, Kuşadası ilçesinde bulunan Kuşadası Liman'ında Kuşadası Kadastro Müdürlüğünce 01.02.2000 tarihinde mahallinde yapılan kadastro tespit çalışmaları neticesinde hazırlanan kadastro paftasında Maliye hazinesi adına tapuda tescilli olan Camikebir Mahallesi, 48 ada, 1 parsel 12.587 metrekare olup, 6.609,34 metrekarelik bölümü kullanılmaktadır. Ayrıca limanın kullanımında tescilsiz 12.884,24 metrekarelik dolgu alanı bulunmaktadır. Böylelikle toplam liman sahası 19.593,58 metrekaredir. Limanda mendirek ve Liman geri sahasında kapalı ambar ve sintine arıtma tesisi bulunmamaktadır. Yeni rıhtımda 3 adet ve eski rıhtımda 2 adet su vanası olup kapasitesi 25 ve 20 ton/saattir. Aşağıda Kuşadası rıhtım sayıları ve toplam uzunlukları verilmektedir.

Toplam Rıhtım Uzunluğu(m)	Ortalama Derinlik(m)	Elleçleme Kapasitesi(Ton/Yıl)	Gemi Kabul Kapasitesi (Adet/Yıl)	Depolama Kapasitesi(Ton/Yıl)
1346	10	-	2400	-

Rıhtım No ve Adı	Boy(m)	Derinliği(m)
1 No'lu	262	9
2 No'lu	225	9
4 No'lu	158	10
5 No'lu	235	10
6 No'lu	258	12
7 No'lu	208	12

(Kaynak: Kuşadası Ticaret Odası, Dünyada ve Türkiye’de Kuşadası Kruvaziyer Turizmi ve Kuşadası Limanı Raporu)

Kuşadası Limanı’nda, resmi gemilere ve her türlü tekneler, her türlü kılavuzluk hizmetleri verilmektedir. Kılavuz hizmetleri, 500 Groston üzerindeki tankerler için zorunlu olup, 24 saat süre ile sağlanmaktadır. Varışlarda, kılavuzluk hizmeti için 1 saat önceden bildirimde bulunulması gerekmektedir. Kalkış için, teknelerin tahmini kalkış saatinde 1 saat önce bildirimde bulunmak gereklidir. Kuşadası Limanı, Uluslararası Gemi ve Liman Tesisleri Güvenlik Kodu (ISPS Code, International Ship and Port Facility Security Code) ile uyum sağlayan ilk limandır.

(Resim 63: Kuşadası Limanı Kaynak : Kuşadası Ticaret Odası arşivi)

Kuşadası Ticaret Odasının Kuruluşu; Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyıl ortalarına kadar ticari hayat ve örgütlenmeleri üzerinde devletin yoğun bir denetim ve müdahalesi vardı . Osmanlı ekonomik zihniyeti temel ilkelerine göre gerçekleşen bu denetim ve müdahalenin ana amacı, öncelikle temel ihtiyaç maddelerinin devlet tarafından kolay ve ucuz elde etmektir. Bu amaçla devlet mallara narh koyar, üretimin nitelik ve niceliğini belirler yani bugünkü anlamda kotalar koyar, bazı temel maddelerin ihracatını yasaklar ve sık sık yapılan denetimlerle ürün kalitesini denetim altında tutardı. Tarım alanında geçerli olan devlet denetimi ve müdahalesi, ticaret alanında dolaylı olarak loncalar tarafından yapıldı. Ticari hayat içinde olan esnaf ve zanaatkâr mutlak surette kendi meslek guruplarının içerisinde olmak zorundaydılar. Osmanlı Devleti’nde modern anlamda kurulan ilk yerli ticaret odası 9 Ocak 1880’de kurulan “*Der saadet Ticaret Odası*” dır. Ancak Der saadet Ticaret Odasından önce, Avrupalılar tarafından kurulmuş olan ticaret odaları faaliyete geçmişti. 1870’de kurulduğu belirtilen Avusturya-Macaristan Ticaret Odasını, Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya ve Yunanistan Ticaret Odaları izledi. Der saadet Ticaret Odasının ilk toplantısı 14 Ocak 1882’de gerçekleşti. Nizamnameye göre Oda 24 üyeden teşekkül ediyor ve üye seçilmek için 25 yaşında olmak, en az 5 yıl ticaret yapmak ve sabıkasız

olma şartları aranmıyordu.

Kuşadası’nda Ticaret Odasının kuruluşu, Türkiye’de ki benzer odaların kuruluş tarihi ile aynı zamana rastlamaktadır. 1880

(Resim 60: Kuşadası Ticaret Odası Eski Binası.
Kaynak -Kuşadası Ticaret Odası arşivi.)

yılında Kuşadası'nda Ziraat ve Ticaret Cemiyetinin var olduğu bilinmektedir. “*Reis Hasan Tahsin Bey, Azalar Mehmet Salim Efendi, İbrahim Ağa ve Yorgi Ağa*” idi. 1884’de Ziraat ve Ticaret Cemiyeti’nin “*Reis’i Ali Bey, azaları; Ali Efendi, Süleyman Ağa, Yenako Efendi, Manolakis Efendi, Arakel Efendi*” idi. 1899 yılında mevcut cemiyetin Ziraat ve Ticaret Odası adını aldığını, Aydın İli Salnamelerinden öğrenmekteyiz. Bu dönemde; “*Reis Hasan Bey (Mütemayız), Azalar; Hacı İbrahim Ağa, Yenako Efendi, Yorgaki Efendi*” idi. 1901’de, “*Reis Mustafa Efendi, Azalar; Hasan Efendi, Hüsnü Efendi, Kazım Efendi, Estelyo Efendi*” oldu.

Genellikle Ticaret ve Ziraat Odası Başkanı ziraat ile uğraşan Müslüman Türklerden, azaları ise ticaretle aktif olarak uğraşan Rum ve Yahudilerden seçilmekte idi. Bu durum ülke genelinde olduğu gibi Kuşadası’nda da ticaretin ağırlıklı olarak Yahudi ve Rumlar tarafından yapıldığının, ziraatın ise Müslüman Türklerin tekelinde olduğunun göstergesi idi. Kurtuluş savaşından sonra ticaret ile uğraşan Rum, Ermeni ve Yahudilerin bölgeyi terk etmesi üzerine, pek çok kurum gibi Kuşadası Ticaret Odası da kapanmıştır. Ülkemizde Cumhuriyet döneminde Ticaret odalarının örgütsel gelişimi, 25 Eylül 1925 tarih ve 655 sayılı Ticaret ve Sanayii Odaları Yasası ile yeniden sağlanmıştır. Bu yeni düzenleme sonrasında 1926 yılında Kuşadası Ticaret Odası yeniden faaliyete geçmiştir. Nizamnamenin 68. maddesine göre odalar kendi kongrelerini yaptılar ve daha sonra da 11-14 Eylül 1926 tarihleri arasında İzmir Mıntıkası Ticaret Müdüriyeti tarafından düzenlenen Odalar Kongresine davet edildiler. Bu mıntika kongresine, İzmir bölgesinde yer olan şu ticaret odaları temsilciler göndererek katıldılar. “İzmir, Karaburun, Kuşadası, Bayındır, Tire, Ödemiş, Menemen, Aydın, Çine, Bozdoğan, Nazilli, Denizli, Sarayköy, Tavas, Manisa, Akhisar, Kasaba, Salihli, Kula ve Uşak”. Bu kongrede alınan 50 adet karar İzmir Ticaret ve Sanayi Mecmuasının Eylül 26 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

1929 yılında Ege bölgesinde 51 Ticaret Odası ve 6 Borsa mevcuttu. Bu odalardan 11'i İzmir'de, 10'u Manisa'da, 9'u Balıkesir'de, 7'si Denizli'de, 6'sı Aydın'da, 3'ü Kütahya'da, 1'i Burdur'da faaliyet gösteriyordu. Kuşadası Ticaret Odası temsilcileri Cumhuriyetin kuruluş yıllarında bölgelerinde yapılan tüm toplantılara katılarak yöre iktisadi hayatının gelişmesine katkı sağlamışlardır. 1929 yılında İzmir'de yapılan bölgenin ticari ve iktisadi durumunun değerlendirildiği toplantıya Kuşadası Ticaret Odası Başkanı "*Ahmet Hamdi Bey*" başkanlığında katılan Kuşadası Ticaret Odası heyetinin vermiş olduğu rapordan Kuşadası'nın o günlerdeki iktisadi durumu hakkında bilgi sahibi oluyoruz. 1929 yılında Kuşadası Ticaret Odasının 4 sınıfta topladığı üyelerinin sayısı 115'tir. 1926 yılında kurulan ticaret odasında toplam 115 üye mevcut idi. Bu üyelerin bağlı olduğu dereceler ise şöyleydi.

<u>Üye Sınıfları</u>	<u>Üye Sayısı</u>
1. Sınıf:	5 Üye
2. Sınıf:	14 üye
3. Sınıf:	15 üye
4. Sınıf:	74 üye
İdare Heyeti	7 üye
TOPLAM	115 üye

Kesin olarak tespit edilememekle birlikte muhtemelen üye sayısının azlığı nedeniyle 1932 yılında Kuşadası Ticaret Odası, İzmir Ticaret Odasına bağlı Ticaret Ajanlığına dönüştürüldü. Kuşadası'nın 1957 yılında Aydın iline bağlanmasıyla Kuşadası Ticaret Ajanlığı kapatılarak kayıtlı üyeler Aydın Ticaret Odası'na devredildi. 1974 yılında Söke'de Ticaret Odası'nın kurulması ile Kuşadası tüccarları bu sefer Söke Ticaret Odası bünyesine katıldı.

Kuşadası Ticaret Odası'nın Açılması (1992); Kuşadası'nın turizme yönelik artan ticari potansiyeli dolayısıyla Ticaret Odası kurulması çalışmalarına 1990'lı yılların başında yeniden başlandı. Önce Kaymakam Şemsettin Ulusoy zamanında ön çalışmalar yapıldı, ancak netice alınamadı. Daha sonra dönemin Kuşadası Belediye Başkanı Lütfi Suyolcu'nun gayretleri, Kuşadası Otelciler Derneği (KOMPLİD) yönetiminin desteğiyle 706 kayıtlı üye adına Süleyman Koraş Haziran 1992'de ve A. Mustafa Oğuzkaan birbirlerinden habersiz ayrı ayrı Sanyai ve Ticaret Bakanlığı'na Odanın kurulması için müracaat ettiler. Temmuz 1992'de iki kişiye ayrı ayrı oda kurma izni verildi. Zamanın Kaymakamı İsmail Üstüner meslek komitelerini belirleme grubunu Süleyman Koraş başkanlığında oluşturdu. Ancak Ekim-Kasım 1992'de yapılan seçimlerde Meclis Başkanlığına Ali Aclan Hekimoğlu ve Yönetim Kurulu Başkanlığına ise Ali Ergül seçildi. Kuruluşundan 2022 yılına kadar Kuşadası Ticaret Odası Meclis ve Yönetim Kurulu Başkanları şöyledir.

Kuruluşundan Günümüze Kadar Kuşadası Ticaret Odası Meclis Başkanları

Ali Aclan Hekimoğlu	: 1992 - 1993
Mehmet Güler	: 1993 - 1999
Ahmet Kireç	: 1999 - 2003
Mehmet Akal İmre	: 2003 - 2005
M. Oğuz Kabaçam	: 2005 - 2009 / 2009 - 2013
Mahmut Öztaş	: 2013 - 2018
Ahmet Miraç Şengel	: 2018 - 2020
Tolga Erdem	: 2020 - 2021
Bülent İlbahar	: 2021 - 2022 / 2022...

Kuruluşundan Günümüze Kadar Kuşadası Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanları

Ali Ergül	: 1992-1993 / 1994-1999 / 1999-2005
Süleyman Koraş	: 1993-1994
Serdar Akdoğan	: 2005-2009 / 2009-2013 / 2013-2018 / 2018- 2022 / 2022-.... (devam ediyor)

Kuşadası Ticaret Odası ve Kente Katkısı; 1992 yılında bir pasajda kurulan ve o yıllarda sadece 3 personel ile çalışmalarına başlayan Kuşadası Ticaret Odası, gelişimini yenilikçi olarak devam ettiren bir meslek örgütü olarak, üyelerine yönelik hizmetlerini bugün modern hizmet binasında kesintisiz olarak sürdürmektedir. *Çağdaş ve yenilikçi bir yönetim anlayışı ile üyeleriyle arasında güçlü bağ kuran Kuşadası Ticaret Odası, kamu kurumları ile ortak çalışmalar yürüterek ilçenin dinamiklerine de yön vermektedir.*

(Resim 64: Kuşadası Ticaret Odası (2022-2026) Komite, Meclis ve Yönetim Kurulu Üyeleri.)

1992 yılında ilk kurulduğu tarihlerde bir iş hanının ikinci katında üyelerine hizmet veren Kuşadası Ticaret Odası, bugün kendi hizmet binasına ve otoparkına sahiptir. Hizmet binasının toplam 4500 m² kullanım alanında 30 kişilik dersane, sergi salonu, ofisler, hizmet katı, 300 kişilik konferans salonu, 75 kişilik meclis salonu ve restoran bulunmaktadır, Kuşadası Ticaret Odası üyelerinin ve Kuşadası'nın uzun yıllar

(Resim 65: Kuşadası Ticaret Odası Modern Binası .)

ihtiyacını karşılayacak şekilde inşa edilmiştir. Hizmet binasında bulunan diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla da (İŞKUR, Kadastro Müdürlüğü, Kuşadası Otelciler ve Yatırımcılar Birliği Derneği (KODER), Aydın Turist Rehberleri Odası,

Mimarlar Odası, Cosmos vize) Kuşadası'na hizmet etmektedir.

Kuşadası Ticaret Odası, bölgenin tanıtımında ve sürdürülebilir kalkınmasında etkin bir rol almakta ve bu konuda yoğun çalışmalar sürdürmektedir. En büyük ekonomik girdisi turizmden olan ilçenin tanıtımı için kuruluşundan günümüze; yurtiçi ve yurt dışı turizm fuarları, farklı dillerde baskılı materyaller, fotoğraf yarışmaları, yazılı ve görsel basın çalışmaları, üyelerin kullanımına yönelik fotoğraf arşivi, tanıtım filmleri vb. pek çok faaliyette bulunan Kuşadası Ticaret Odası, en büyük tanıtım atağını ise 2015 yılında başlattığı sosyal medya tanıtım çalışmalarıyla oluşturmuştur.

(Resim 66: Kuşadası Güvercin Facebook Sayfası)

İlk olarak Facebook’da “Kuşadası Güvercin” ismiyle açılan sayfa, 2024 yılı itibariyle 1 Milyon 310 Bin takipçisi ile Türkiye genelinde ilk sıralarda yer almaktadır. Sosyal medya tanıtımlarına, güncel gelişmeler takip edilerek instagram, youtube gibi farklı kanallardan da devam edilmektedir. Bu kanallarda yayınlanmak üzere genel ve pek çok farklı konuda tematik olarak videolar hazırlanmıştır ve bu videolar, hem üyelerin, hem de diğer kurum ve kuruluşların katıldıkları fuarlarda ve tanıtımlarında kullanımına sunulmuştur.

Her zaman ilklere imza atan bir kurum olan Kuşadası Ticaret Odası, yapımı aylar süren ve nakış gibi işlenen Kuşadası İllüstrasyon Haritası ile tüm Kuşadası’nda büyük ses getirmiştir, harita üyeler ve diğer kurum ve kuruluşlar tarafından kullanılmaktadır. Aynı zamanda Kuşadası maskotu ve logosu çalışmalarına da imza atmış ve bu çalışmalar üniversite tezlerine konu olmuş, Kuşadası’nın tanıtımına önemli katkılarda bulunmuştur. Kuruluşundan günümüze Kuşadası’nın tarihi ve kültürü ile ilgili çeşitli kitapların basılmasını sağlamış ve destek olmuştur.

Hizmet binasının fiziki avantajından üyeleri ve tüm Kuşadası halkını yarandıran Kuşadası Ticaret Odası, çeşitli sergi, imza günü gibi sosyal faaliyetlere de olanak sağlamıştır. Kuşadası Ticaret Odası, kuruluşun-

dan günümüze Kuşadası’nı ve üyelerini her platformda temsil etmektedir. Yönetim Kurulu Başkanı, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’n-

(Resim 67: Kuşadası İllüstrasyon Haritası)

de Dış İlişkiler Komisyonu ve Ticaret Odaları Konseyinde Kuşadası'nı temsil etmiştir/etmektedir.

Lobi gücü sayesinde, üyelerine yönelik çeşitli anlaşmalar, işbirlikleri, indirim protokolleri yapan Kuşadası Ticaret Odası, üyelerinin sorunlarını bölge milletvekillerine, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'ne, ilgili kurum ve kuruluşlara aktarmakta ve çözüm arayışında bulunmaktadır. Kanuni görevlerinin yanı sıra üyelerinin gelişimine yönelik çalışmalar yürüten Kuşadası Ticaret Odası, bu doğrultuda sertifikalı, sertifikasız pek çok eğitim düzenlemiş/düzenlemektedir, bu eğitimlerden hem Oda üyeleri hem de tüm Kuşadası halkı yararlanmaktadır. Aynı zamanda kişisel gelişim, sektörel eğitimler, güncel konularda bilgilendirme toplantıları, seminer ve paneller düzenlemiş/düzenlemektedir.

KUTO Ar-Ge Birimi tarafından ilçenin sorunlarını ortaya koymak ve ilgili kurum ve kuruluşlara iletilmek üzere çeşitli sektörel raporlar hazırlanmakta, analizler yapılmaktadır. Kuşadası'nın ekonomik ve ticari hayatını ilgilendiren konularda yapılan araştırma, yayım ve raporlar Kuşadası Ticaret Odası'nın resmi web sayfasında (<https://kuto.org.tr/tr/raporlar/>) yayınlanmaktadır.

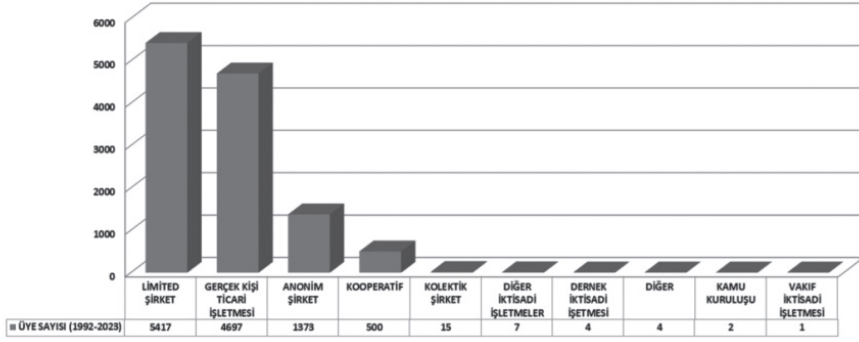
(Resim 68: Kuşadası Ticari Envanteri -2023)

Türkiye’de ilk kez yapılan ve başka bir örneği olmayan, “**Kuşadası Ticari Envanteri**” çalışması ilk kez 2011 yılında yapılmaya başlanmıştır ve güncellenerek devam edilmektedir. Söz konusu çalışma ile Kuşadası’nda faaliyet gösteren tüm sektörler istatistiksel olarak ele alınmakta, böylelikle Kuşadası ekonomisinin seyri, girişimcilere, yatırımcılara ve karar alıcılara yol göstermektedir. Önceliği, kaliteli hizmet olan Kuşadası Ticaret Odası’na, kuruluşundan bugüne 12.500 işletme/firma/tacir üye olmuştur. 11 Meslek Grubu bulunmaktadır. Bu meslek komitelerinin isimleri aşağıda sunulmuştur.

MESLEK GRUPLARI	AÇIKLAMA
01. MESLEK GRUBU	OTELLER
02. MESLEK GRUBU	SEYAHAT ACENTELERİ
03. MESLEK GRUBU	RESTAURANT, KAFE, BAR, EĞLENCE YERLERİ
04. MESLEK GRUBU	BEYAZ EŞYA, MOBİLYA TİCARETİ, BİLİŞİM
05. MESLEK GRUBU	İNŞAAT
06. MESLEK GRUBU	SAĞLIK, SİGORTA, BANKA, FİNANS, EĞİTİM
07. MESLEK GRUBU	GIDACILAR
08. MESLEK GRUBU	KUYUMCULAR, HALICILAR, ÇİÇEKÇİLER, KUAFÖRLER
09. MESLEK GRUBU	TEKSTİL
10. MESLEK GRUBU	TAŞIMACILAR
11. MESLEK GRUBU	EMLAK, İNŞAAT MALZEMECİLERİ

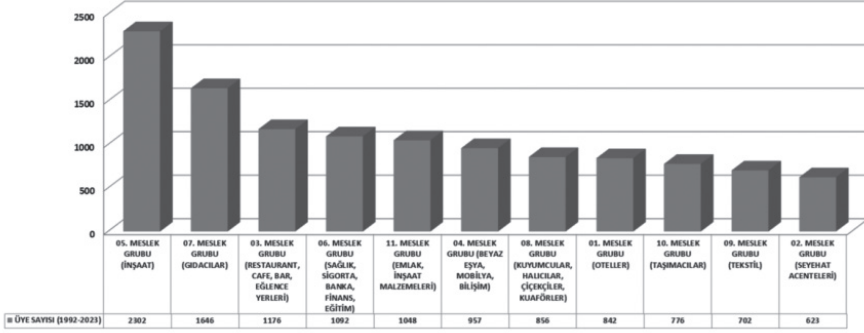
Kuşadası Ticaret Odası verilerine göre, 1992-2023 yılları arasında üye olan firmalardan 5417’si Limited Şirket, 4697’si Gerçek Kişi Ticari İşletmesi, 1373’ü Anonim Şirket, 500’ü Kooperatif, 15’i Kolektif Şirket, 7’si Diğer İktisadi işletmesi, 4’ü Dernek İktisadi İşletmesi, 4’ü Diğer, 2’si Kamu Kuruluşu ve 1’i Vakıf İktisadi İşletmesi’dir.

FİRMA TÜRLERİNE GÖRE ÜYE SAYISI (1992-2023)

Aşağıdaki grafikte, 1992-2023 yılları arasında Kuşadası Ticaret Odası'na kayıt yaptırmış üyelerin Meslek Gruplarına göre dağılımı gösterilmiştir. Söz konusu grafiğe göre, birinci sırada “inşaat”, ikinci sırada “gıdacılar”, üçüncü sırada “restoran, cafe, bar, eğlence yerleri” gelmektedir.

MESLEK GRUPLARINA GÖRE ÜYE SAYISI (1992-2023)

Kuşadası Ticaret Odası'nın resmi web sitesi (<https://kuto.org.tr>) adresinden üyeler, Ticaret Sicil ve Oda Sicil ile ilgili yapacağı işlemler ile ilgili bilgi ve evraklara çevrimiçi ulaşabilmektedirler. Kuşadası Ticaret Odası tarafından SMS, e-mail, sosyal medya (*facebook, instagram, linkedin, x*) hesapları, haftalık hazırlanan KUTO Bülten ve web sitesi üzerinden sektörel ve genel duyurular paylaşılmakta, bilgilendirmeler yapılmaktadır.

Tanıtıma yönelik sosyal medya sayfalarıyla aynı adı taşıyan Kuşadası Güvercin Dergisi'nin ilk sayısı Kasım-Aralık 2009 tarihinde yayımlanmış ve Oda'dan haberlerin yanı sıra genel ve aktüel konularla da bölgede nabızı tutmuştur. KOSGEB Kuşadası Temsilciliği, ATA Karnesi, iş makinesi tescili, kapasite raporu, expertiz raporu, Dış Ticaret İstihbarat Birim, ticari konularda hukuk danışmanlığı, Kuşadası Ticaret Odası'nın sunduğu hizmetlerden birkaçıdır. Her yıl ihtiyaç sahiplerine eğitim ve gıda yardımı yapılmakta, lise ve üniversite öğrencilerine burs verilmektedir. Aynı zamanda girişimciliğe çok önem veren Kuşadası Ticaret Odası, bu konuda özellikle kadın ve gençlere yönelik yoğun bir çalışma yürütmekte, girişimcilerin iş ağlarını geliştirmelerine yönelik projeler ve etkinlikler gerçekleştirmektedir.

(Resim 69: Kuşadası Ticaret Odası (2022-2026) Meclis ve Yönetim Kurulu Üyeleri.)

Yeşil bir gelecek ve daha sonraki nesillere temiz bir dünya bırakmak için temiz enerjiyi destekleyen Kuşadası Ticaret Odası, GES ile hizmet binasının elektrik ihtiyacının tamamını kendi karşılamaktadır ve enerjinin fazlasını ise satarak öğrencilere verilen burs fonuna aktarım sağlamayı hedeflemiştir.

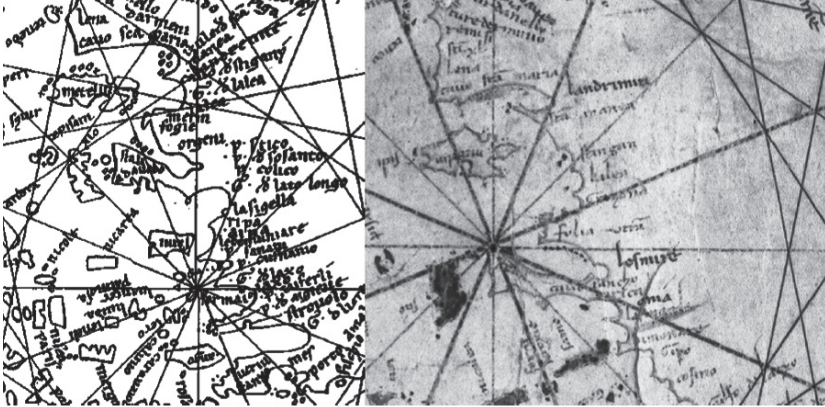
EK BELGELER.

A-Ceneviz Portalan Haritaları

Ceneviz Portolanlarında Kuşadası ve Selçuk

Phygela ve Anaia...

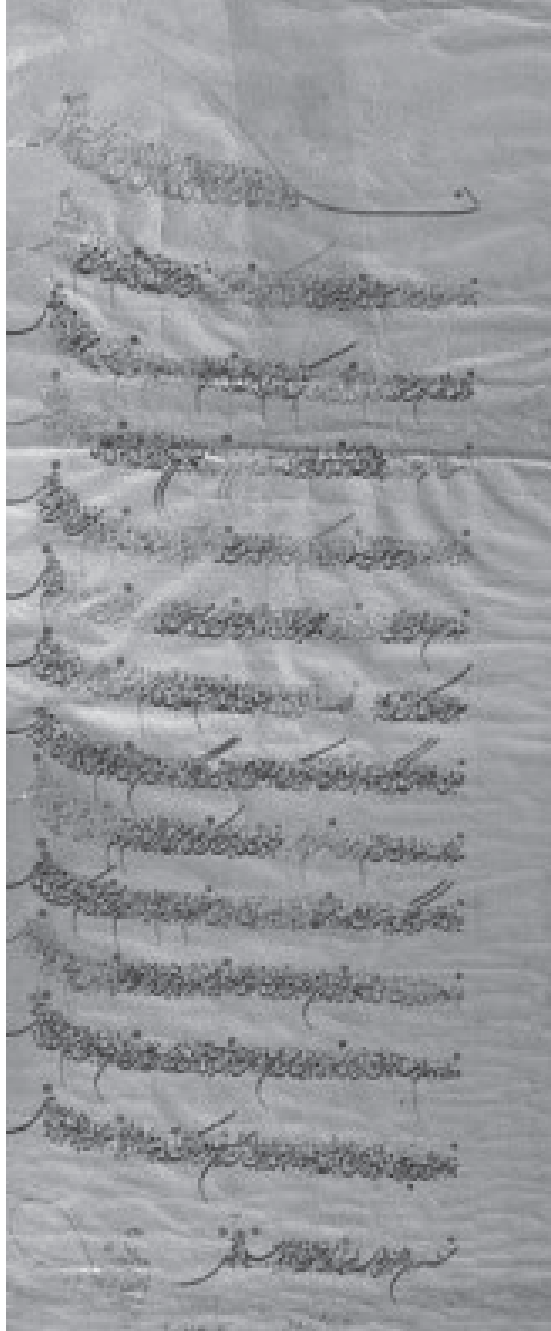

Ceneviz Portolanlarında Phygela (kuştur) ve Anaia(Kadı Kalesi)

Vesconte Atlas	Pietro Vesconte Museo Civico Correr Venedik	1318	Ania, Dimoniare
Laurentian Kütüphanesinden Bir Harita	Biblioteca Medicea Laurenziana Floransa	15. yy	Atologo, Figeulla, Annia, Demoniara
Atlante Nautico	Museo Civico Correr Env. Nr. 21 Venedik	16. yy	Altologo, Figuela, Annia, Demoniara
Portolano	Museo Civico Correr Env. Nr. 5 Venedik	1536	Altologo, Figuelo, Ania, Demoniare
Portolano	Mattheus Prunes Museo Civico Correr Env. Nr. 39 Venedik	16. yy	Altologo, Figella, Antipia, Demoniara,
Portolano	Biblioteca Riccardiana Env. Nr. 31 391 Floransa	16. yy	Demoniara,
Portolano	Giacomo Maggiolo Palazzo Bianco Cenova	1561	Demoniara
Natoliae Quae Olim Asia Minor, Nova Descriptio	Abraham Ortelius Le musée Platin Moretus Anvers	1572/73	Altobosso, Figena, Demonare
Turcici Imperii Descriptio	Abraham Ortelius Theatrum Orbis Terrarum Anvers	1579	Altobosso, Figena
Natolia Sive Asia Minor	Gerard Mercator I.E. Cloppenburgh Amsterdam	1632	Altobosco, Epheso, Demonare
Portolano	Francesco Mormo Universitätsbibliothek Cenova	1633	Domoniare
Portolano	Placidus Caloiro et Oliva Archives de Merode Brüksel	1640	Scalanuova
Portolano	Placidus Caloiro et Oliva Museo Civico Correr Env. Nr. 141 Venedik	1650	Scalanuova, Figena, Demoniare, Annie
Natolia, quae olim Asia Minor	Joan Janssonius Amsterdam	1640-43	Efoso, Figelle, Demonare
Accuratissima et Maxima Totius Turcici Imperii Tabula	Justus Danckerts Atlantes Neerlandici Amsterdam	1680	Efesi

Ceneviz Portolan Haritaları Listesi

B-Osmanlı Arşiv Belgeleri Örnekleri : Osmanlı Dönemi
Kuşadası Tapusu

Yeryüzünü kaplayan yüce padişaha ait nişan ve Allah'ın yardımıyla yeryüzünü hamiyeti altına alan tuğra ve düzen koruyucusu, iyilikleri oluşturanın hükmü (padişahın) şudur : Yüce yolları kaldıran ve yüce Allah için yardımcı olan Yüce lütfundan nimetleri budur. Halen Darüssade ağası makamında bulunan, Haremeyn-i Şerif (Mekke ve Medine) Vakıflarının nazırı, padişahın yararlarını çoğaltan, unvan koyan, yakınlarda olanların ve halkın arasında iftihar yüzünü gösteren, yeryüzüne izzet ve şan koyan padişahların gücüyle yapan Devletin yardımcısı, sultanın takdirine mazhar olmuş ulu melik Süleyman Ağa'nın yüceliği çok olsun. Allah onların gelecekte kabirlerini de nurlandırsın. Babüssade kapısından divana geldiğinde Harem'deki mutluluğu daim olsun. Süleyman ağa sadakat ve liyakat ile her şekilde hizmetinde özen gösteren sadık bir kuldur. Daha önce vezir-i azam (başbakan) lık yapmış Halep eyaletinde mutasarrıf (sancak beyi) iken vefat eden vezir Mehmet paşa İne kazasında bulunan Kuşadası olarak bilinen mahalde (yerde) cennetmekân Sultan Ahmet han tarafından kendisine temlik edilen (geçimlik olarak verilen) Kuşadası'nda kale, han, bazı dükkânlar ve gelir getirici yerler yaptırmıştır. Kuşadası'ndaki bahsedilen yerler ile o bölgede kendi parası ile yaptırdığı diğer han, dükkânlar ve gelir getiren tüm mülklere vefat eylediğinden padişah adına devlet hazinesine kayıt edilmek için el konulmuştu. Vezir Mehmet Paşa'nın tarafımızdan tespit edilen hizmetleri ve gayretleri Neticesinde bir kıta padişah fermanı (mülknâme) ile adı geçen Darüssade (harem) ağası olan Süleyman Ağa'ya yukarıda belirtilen merhum vezir Mehmet Paşa'nın temlik ve inşa yoluyla bıraktığı kale, han, dükkânlar ve gelir getirici diğer mülklerin tamamı bu ağaya temlik ve ihsan olarak verilmiştir. Sonradan şunların yapılmasını isterim; bundan sonra Kuşadası'nda merhum vezir Mehmet Paşa'nın inşa eylediği Kale, han, dükkânlar ve diğer gelir getirici mülkler, Kuşadası sınırları içinde ve dışında vergiye tabi olan Balat, Çanlı ve Ayasuluk iskelelerinde alınan resim vergisi de dahil tüm gümrük gelirlerini de Süleyman Ağa tarafından toplanması hakkı da verilmiştir.

Devamlı olarak bu vergilerin toplanma ve harcama hakkı varislerine de verilsin. Süleyman ağa bunları vakfetsin. Bu konuda ulu vezirler, beylerbeyiler ve hürmet sahibi amirler Valiler, hakimler, namlı kadılar, defterdarlar ve hiçbir kişi Süleyman ağaya temlik, hizmet, vakıf konularına karışmasın, işlerini bozmasın, güçlük çıkarmasın, her ne şekilde olursa olsun engel olmasınlar. 1-10 Rebiü'l Ahir sene hicri 1031 / 13-22 Şubat-Mart 1622

Ödemiş Karaağaç, Karacasu, Bergama, Denizli, Foça, Tavas, Men-teşe ve Kuşadası'nda tütün ziraatının miktarı, reji ve kaçakçılara kaç-satıldığına dair, bilgilerle Saray Kazasında tütün ekiminin yasaklandı-ğına dâir bilgileri beyan eden arizalar ve Buldan kaymakamının yazı-sına dâir.

Ma'rûz-ı Çâkeri Kemîneleridir ki

Şeref-vârid olan Fî 22 Mârt Sene [1]313 târîh ve 'umûm kırk yedi numrolu emir-nâme-i 'âlî-i hidiv-i a'zâmîlerinde kazâ dâhilinde beher dönümden kaç okkadan kaç okkaya kadar tütün hâsıl olur ve bu mahsûl a'lâ evsat ednâ ve dûn a'lâ ve dûn evsat olarak üç veyâhûd beş sınıf i'ti-bâr olunsa beher sınıfı kaç gurûşa satılır ve her sene tütünlerin takrîbân ne mikdâr ihrâc olunmak üzere tüccâra ve ne kadarı rejiye bey' olunur ve zirâ'dan ba'zısı sunûf-ı mezkûreden birini ya'ni a'lâ evsat veyâ ednâ nev'inden bir nev'i kaçakaçda satacak olsa kaç gurûşdan satabilir oldu-ğunun bi't-tazyîk 'arz ve inhâsî irâde ve fermân buyrulmuş ve Kuşadası kazâsı dâhilinde mevrû' tütün mahsûlâtının beher dönümünden seksen-den doksana kadar cedîd kıyye tütün hâsıl olmakda olub a'lâ evsat ednâ olarak üç cinse tefrîk ise de ancak iki cins i'tibârıyla ednâsı üç ve a'lâsı on beş gurûşa kadar mecidiye yigirmi üç gurûş i'tibârıyla tüccârâna fûrûht edilmekde olduğu gibi kaçak sûretiyle sarf ve istihlâk olunanlar ednâ nev'inden olub bunlar dahi üç gurûşdan sekiz gurûşa kadar satıl-makda olduğu lede't-tahkîk anlaşılmış olmağla ol-bâbda emr-ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 9 Zi'l-Hicce Sene [1] 314 ve Fî 29 Şa'bân Sene [1]313

11 Mayıs 1897 ve 14 Şubat 1896

Kuşadası Kazâsı Kâ'imakâmı

Huzûr-ı sâmi-i hazret-i sadâretpenâhîye

Hülâsa: Kuşadası Fransa konsolos memurluğu

Mâruz-ı çâkerleridir ki

Kuşadası Fransa konsolos me'murunun vefâtına mebnî işbu memuriyete konsolsohâne tercümanı teb'â-yı devlet-i aliyyeden Sarı Yani'nin asâlete tâyin kılındığı mukaddemâ sefaretten ifâde edilmesi üzerine mumâileyhin teb'â-yı devlet-i aliyyeden olmasına ve bu gibi konsolosluklara teb'â-yı devlet-i aliyyeden bulunanların tayini câiz olmayacağına mebnî evsâf-ı lâzıme-yi hâiz birinin tayini cevaben sefârete bildirilmiş idi. Bu kere ahz olunan ve surete lef'en takdîm kılınan takrir-i cevâbîde işbu konsolos memurluğunu Kuşadasında bihak ifâ edebilecek emniyetli ve muktedir hiçbir ecnebi bulunmadığına ve bu gibi ahvâl-i fevkalâdede teb'â-yı devlet-i aliyyeden bulunanların konsolos sıfatıyla istihdamlarına konsolosluk nizamnâmesinde cevaz gösterildiğine binâen mumâileyhin mezkur konsolos memurluğuna iğrâz edilerek tasdik-i memuriyetini hâvî berat-ı âlînin asdârı bildirilmektedir. Mâlum-ı sâmi-i fehimâneleri olduğu veçhile teb'â-yı devlet-i aliyyeden ecnebi konsolosluklarda istihdâm olunacak kesâtın kabul-ü memuriyetlerine mahzur olmasa bile emsâline sirâyet mahzuru münker olmayıp konsolosluk nizamnâmesinde ise yerliden hiçbir kimsenin ecnebi bir devletin konsolos ve konsolos vekili ve memuru olunamayarak mâlumat-ı ticaretten neş'et eden bazı esbâb-ı mücrîbeye mebni bir mahalde konsolosluk başkasına verilemeyerek mutlaka teb'a-yı devlet-i aliyyeden birine tevcih olunmak lazım görüldüğü halde böyle bir hal-i istisnânın ... tarafından musaddak lüzum-ı hakîki üzerine muvakkaten kabul olunacağı ve şu istisnâyı müstelzem olan hâl bertaraf olduğu gibi konsolosluğa tayin edilmiş olan yerlinin tebdiline mübadelet edileceği mecbur bulunmasına göre evvel emirde muktezâsının halli? Zımnında dîvân-ı hümayun kalemine emr ve havâle keyfiyet buyurulması vâyeste-i irâde-i sadâretpenâhîleri-ne ol bâbda emr-u fermân hazret-i veliyy'ül-emrindir.

8 Cemâziyy'el-âhir 1332/ 21 Nisan 1330 /25 Mayıs 1912

Aydın vilayeti dahilinde Kuşadası kazasının Çerkence karyesinde kain zımpara madeni imtiyazı hakkında. (Ticaret ve ziraat 4)

Aydın vilâyetindeki Kuşadası kazâsı müzâfâtından Çirkince [Yeni adı ile Şirince] karyesinde zımpara ma'deni taharrîsi hakkındaki Bedrus Simonyan'a Verilen ruhsat-nâmenin îsâli ve ma'den-i mezkûrun Mehmed Pâşâ ve vereseşi 'uhdesinde ibkâsı iktizâsı zât-ı mâliye ve nâfi'a dâ'iresinin Fî 7 Eylûl Sene [1]337 târîhli mazbatasına zeyl.

Akliyet: Reşîd Safvet Beğ

Mâliye ve nâfi'a dâ'iresinin işbû mazbatası hey'at-ı 'umûmiyede kırâ'et olundu.

Îcâbı lede't-te'emmül bir zât-ı cânibinden Arnest Abut tarafından bi't-taharrî zâhire çıkarılan işbû ma'den-i mumâ-ileyhin ta'kîb-i mu'âmele etmemesinden nâşî hakk-ı nizâmîsi sâkıt olduğu ve bundan sonra Bedrus Balyan ve Bedrus Simonyan nâmındaki şahıslara kable't-te-dkîk ruhsat-nâme verilmemek lâzım-gelir iken vilâyetce her nasılsa ruhsat-nâme verildiği anlaşılab bir taraftan me'mûrîn-i 'Osmâniye'nin mugâyir-i nizâm ruhsat-nâmeler vermesine diğer taraftan ecânibin hukûk-ı gayr-i musarrahalarına mebnî ecnebîlerin 'alâkadâr olduğu ma'âdin ihâle mesâ'ilelerinin sulhün 'akdine kadar te'hîri muvâfık-ı hâl ve maslahat olacağı beyân kılındı ise de metn-i mazbatada muharrer esbâba binâ'en dâ'irece müttehiz karâr-ı ekseriyetle musîb görüldüğünden ona göre îfây-ı muktezâsının ticâret ve zirâ'at nezâretine teblîği tezekkür kılındı ol-bâbda.

(Aşağı tarafda imzâlar mevcûddur.)

18 Mayıs 1337 / 18 Mayıs 1921

خارجی نظارت

امور تجارت و صنایع و معادن و عثمانيه

ایرون کارخانه شکر

عددی

۷۵۸۴۴-۶۶۱

آبیه ولایت

تلفظ

شماره

ج ۱۰ و ۱۱ کاغذ اول
 ما در ضمیمه شرکت طرفه قوسه آلمانه بیا به کوی اخراج اچو بیاید و طبایع
 و صریح نظارت جلیله فی کیفیت اخراج حقده وضع اولانه شرائط شرکت و کلیه
 تطبیق اولمندی شرائط موضوعی تماماً قبل ایلدیکلی شرکت و کلیه بیا به ایلدیکلی
 به خصوصه شرکتک صلاحیتاً آردی طرفه مدلی و کتاب عدلی مدد و طرفه نامه
 طبقه اولدی طرفه نامه از میرده اعضا و تنظیم ممکنه اولدیکلی مجله و کلی از میرده
 عذمت ایتمک هدف طرفه نامه ابراز اولمندی بویکوبه آمریقا ضارتنه آلمان طرفه
 طرفه نامه از میرده پو شیه ویرلیدیک بیا به اولموند و رودند و صریح نظارت
 بالمخبره نتیجی محار فیلده حقده اخراج امانت خواجه نظری
 خلیه

59
130

OSMANLI ARŞIVI		
DH.ŞFR		
59	130	

DH.ŞFR. 59.130, 1

Hariciye Nezareti'nden "Kuşadası'ndan meyân kökü ihracı için talepte bulunan Mac Andrews and Forbes Şirketi vekilince İzmir'den gönderilen ve Harbiye Nezareti'nce belirlenen ihraç keyfiyeti hususundaki şartların kabulünü ifade eden teahhütnamenin vürudu hakkında bilgi verilmesi" şeklinde Aydın Vilayeti'ne çekilen cevabi telgraf.

Bâb-ı 'Âlî Hâriciye Nezâreti

Umûr-ı Ticâret ve Şehbender ve Hukûk-ı Muhtelit (...) 'Umûmiyesi
Umûr-ı Ticâriyye Şu'besi

'Aded 261-75834 Telgrâf-Nâme ifre

Aydın Vilâyeti'ne

C. Fî 12 ve Fî 14 Kânûn-ı Evvel Sene [1]331/ 28 Aralık 1915

Mak Foris şirketi tarafından Kuşadası'ndan meyân kökü ihrâcî için müsâ'ade taleb edilmiş ve harbiye nezâret-i celîlesince keyfiyet ihrâc hakkında vaz'olunan şerâ'it-i şirket vekîline tebliğ olunmudu. Şerâ'it-i mevzû'ayı tamâmân kabûl eylemediğini şirket vekîli beyân eylemiş ise de bu husûsda şirketin salâhiyetdâr adamı tarafından mu'tâ ve kâti-b-i 'adelce musaddak ta'ahhüd-nâme taleb olundu ta'ahhüd-nâmenin İzmir'de ihzâr ve tanzîmi mümkün olduğundan bahisle vekîl İzmir'e 'azîmet etmişti. Henüz ta'ahhüd-nâme ibrâz olunmadı. Bugün Amerika sefâretinden alınan muhtırada ta'ahhüd-nâmenin İzmir'den postaya verildiği beyân olunuyor. Vürûdunda harbiye nezâretiyle bi'l-muhâbere netîce iş'âr kılınacaktır. Fî 15 Kânûn-ı Evvel Sene [1]331

Hâriciye Nâzırı

Halîl

Evrâkın numarası: 8947

Evrâkın hususi numarası: 56

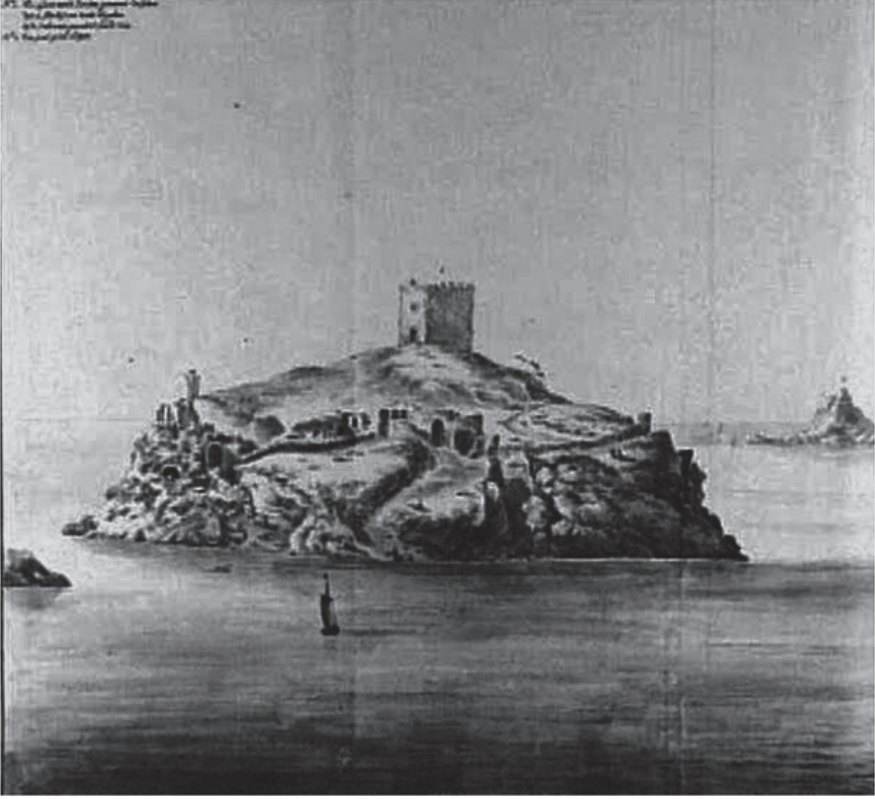
Evrâkın tarihi: 16 Nisan 1340 / 16 Nisan 1924

Ticâret vekâletine

Kuşadasında bir ta'sirhane idâre etmekte olan İtalyan Sisya ticâret şirketinin kimya için lâzım gelen şerâit-i kânuniyyeyi îfâ etmiş olduğu halde nihâyet otuz nisana kadar kapatılması için emir verildiği Mösyö Mutanya tarafından bildirilmiş ikâmet hukukunun beşinci maddesine mugâyir olan bu kararın geri alınması iltimas olunmuştur.

İmkân-ı kânûni mevcut bulunduğu takdirde mürâcaat-ı hâzıra ... getirilmesi muvafık-ı telakkî edilmekte bulunduğundan icrâ-yı muktezâsı ve muamelât îtâsı mercûdur efendim.

C) GRAVÜRLER VE ESKİ RESİMLER

1658-1679 - KUŞADASI'NIN ADASI, Seger de Vries or Frederik de Moucheron
Vienna, Österreichische Nationalbibliothek

1702 yılı Kuşadası Gravürü-Tournefort

1777 yılı Kuşadası Gravürü-Kammetzser

D) SÖZLÜK

Acem	Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde İran'da yaşayanlar
Ahi	Anadolu'da kurulan esnaf sistemine üye olan esnaf
Ahidname	Orta çağda Avrupalı devletlerle yapılan ticaret anlaşması
Akçe	Osmanlı devleti gümüş para birimi
Amfora	Antik Çağda zeytinyağı ve şarap taşınan topraktan pişmiş kap
Avarız	Olağanüstü dönemlerde halktan alınan ayni, bedeni, mali vergiler
Ayan	Devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kişi
Bedesten	kumaş, mücevher ve eşyaların alınıp –satıldığı kapalı çarşı
Burç	Selçuklu ve Osmanlılarda kale yapısı, bölümü
Boğdan	Bugünkü Moldova ve Kuzeydoğu Romanya bölgeleri
Cizye	İslam devletlerinde Müslüman olmayan halktan alınan vergi
Debbağ	Selçuk ve Osmanlı derici esnafı
Dendan	Kale surlarında askerlerin konuşlandığı mazgal delikli siper
Derbent	Osmanlı'da kervanların güvenliğini sağlayan örgüt
Derebeyi	Devlet memuruyken sonra isyan eden nüfuzlu ve asi , voyvoda
Dersiam	Medreselerde ders verme yetkisine sahip kişi, öğretmen

Dirlik	Savaşlarda başarılı askerlere maaş karşılığı verilen toprak
Dizdar	kale komutanı
Duka	Altın Venedik devleti parası
Emperion	Bizans devletinde ticaret merkezi olan şehirlere verilen sıfat
Enderun	Osmanlı hükümdarlık akademisi
Fevkani	Osmanlı konaklarında üst kata verilen isim
Gedik	Osmanlı lonca sisteminde bir kişiye verilen yaptığı iş imtiyazı
Has	Yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan Osmanlı arazileri
Hinterland	Bir limanın arkasında veya etrafındaki iç bölgeler
İltizam	Yıllık bir bedel karşılığında şahsın devlet vergilerini toplaması
İmaret	Osmanlı'da yoksullara yardım edilen hayır kurumları
Kaime	Kağıt para, banknot veya senet
Karye	Köy, en küçük yerleşim yeri
Kethüda	Yardımcı görevlileri, özel kalem müdürü, kahya
Lonca	Selçuklu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı
Matbah	Yemek pişirilen yer, büyük ocaklı mutfak
Miriman	Osmanlı eyaleti yöneticisi,
Mukaata	Devlete ait arazilerin belirli bir süre ücretle kiraya verilmesi

Paşmaklık	Osmanlı hanedan üyesi hanımlara verilen geçimlik araziler
Sahtiyan	Dayanıklılığı yüksek keçi derisi
Suhte	Osmanlı üniversite öğrencisi,
Tahtani	Osmanlı konaklarında ahşaptan veya taştan yapılan alt kat
Tımar	Osmanlı’da 480 yıl uygulanan toprak işleme sistemi
Zimmi	Osmanlı devletinde Hristiyanlara ve Musevilere verilen unvan

KAYNAKÇA

A-OSMANLI ARŞİV BELGELERİ

BOA (1064. ŞD 3 s.45 . Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .

BOA (1130, Zilhicce Evasıt).. A.DVN SMHM 127s 266/1128 . Akara: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri .

BOA. (1189, Muharrem 29). . CBLD 00112 05594. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .

BOA. (1213, Eylül 1). C. ADL 15 968 001 001 . Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri. BOA (1228, Şaban 11). HAT 0016807091 0001 . Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri . m. BOA (1230, Safer 29). C. İKTS. 29 1426 . Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .

BOA. (1233, Safer 29). C. İKTS 31 1543 001. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri . BOA. (1236, Zilkade 15). HAT 933/40407. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .

BOA (1238, Zilkade 29). C.AS 00738 30982 001 001 . Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .

BOA. (1240, Muharrem 28). HAT 915/39924. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı

Arşivleri .

BOA (1255, Zilkade 29). C.ZB 84 4152. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .

BOA (1264). A. MKT MHM 6/66 . Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .

- BOA. (1267, Recep 13). A. MKT. MVI 40 46. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri . Anonim. BOA (1281, Safer 26). HR. MKT 00617 00031 001 002. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .
- BOA (1288, Temmuz 12). HR. MKT 0075 0004 002 001. Ankara.
- BOA (1324, Şevval 20). CEV 00294 219239 002-001. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı
- BOA (1340, Nisan 16). DK. C. G02 8947 001. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .
- BOA (1850, Nisan 4). A. MKT. NZD. 6/64. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .
- BOA. (1904, Şubat 13) P. PRK. HH. 25/27. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .
- BOA (19041, 001 002). Af AMST III 00240. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .
- BOA (1906, Mart 18). Y. MTV 284/98. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .
- BOA (1909, Temmuz 1). ŞD 341/8. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .
- BOA. (1024, Cemaziye'levvel 24). A. DVNS SMHM. *d 80-1266*. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri .

B-KAYNAK KİTAPLAR

- Adak, M. (2022). *Çakabey ve Emirliği* . İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- A. Torun, G. K. (2019). 1848-1910 Tapu Dönemi ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivindeki Tapu Kayıtları. M. Ö. M. Akif Erdoğan içinde, *Kuşadası'nın Banisi Öküz Mehmet Paşa* (s. 199-222). İzmir: Tibyan Matbaacılık.
- Ak, M. (2019). Osmanlı Eyaletinin Gücünün ve Adaletinin Baş Temsilcilerinden Öküz Mehmet Paşa. M. Ö. M. Akif Erdoğan içinde, *Kuşadası'nın Banisi Öküz Mehmet Paşa* (s. 11). İzmir: Tibyan Yayıncılık .
- Akdağ, M. (1995). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 2*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akurgal, E. (1995). *Anadolu Uygarlıkları* . İstanbul : Net Yayınları .
- Akyıldız, A. (1996). *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüşüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo Ekonomik Etkileri* . İstanbul : Eren Yayıncılık.
- Alpkaya, F. (2021). *Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu* . İstanbul : İletişim Yayınları .
- Alptekin, C. (1987). *İzmir Türk Beyliği (Çaka Beyliği)* . Ankara: Sanat Kitabevi.
- Anonim. (2002). Atatürk ve Sonrası . Anonim içinde, *Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü Ders Notları* (s. 71). Ankara: Hacettepe Üniversitesi .
- Apak, R. (1990). *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*. Ankara : Türk tarih Kurumu Yayınları.
- Arı, K. (2012). *Büyük Mübadeleler Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*. İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları .
- Arıkan, Z. (1991). *Osmanlı İmparatorluğunda İhracı yasak Mallar Memnu Meta*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Basımevi.

- Berktaş, L. P. (1996). *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğunda hükümranlık ve Kadınlar*. İstanbul: İslık Yayınları .
- Beydilli, K. (1994). *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi Cilt 1*. İstanbul : İRCİCA Yayınları.
- Boran, B. (1945). *Toplumsal Yapı Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cansever, T. (2010). *Osmanlı Şehri* . İstanbul: Timaş Yayıncılık.
- Cansever, T. (2010). *Osmanlı Şehri* . İstanbul: Timaş Yayıncılık.
- Cavid, İ. (2010). *Salname-i Vilayeti Aydın 1308*. Ankara: Türk Tarih Kurumu .
- Cavid, İ. (2021). *Salname-i Vilayet-i Aydın* . İstanbul : İSAM Yayınları.
- Cihan duru, K. T. (1982). *Atatürk Dönemi Maliye Politikası 1*. Ankara : TİSA Yayınları
- Çarkçıyan, G. (2006). *Türk Devlet Hizmetinde Ermeniler*. İstanbul : Kesit Yayınları.
- Dağlı, Y. (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt 9*. İstanbul : Yapı Kredi Yayınları .
- Daniel Goffman Çeviren Ayşen Anadol, N. K. (1995). *İzmir ve Lavanten Dünya (1550-1650)*. İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dankoff, S. A. (1985). *Evliya çelebi Seyahatnamesi Cilt 9-10*. İstanbul: Üç Dal Neşriyat.
- Demir, T. (2015). *Denizlerdeki Osmanlı* . İzmir: Yakın Kitabevi
- Efendi, A. L. (1990). *Lütfü Tarihi Matbaa-yı Amire Cilt 1*. İstanbul : Yapı Kredi Yayınları
- Emecen, F. M. (2019). 17. Yüzyıl Değişim ve Dönüşüm Çağının Bir Devlet Adamı Damat Mehmet Paşa. M. Ökçesiz. M. Akif Erdoğan

- içinde, *Kuşadası'nın Banisi Öküze Mehmet Paşa* (s. 83). İzmir: Tıbyan Yayıncılık
- Ercan, T. (1991). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Cilt 2*. Ankara : Genelkurmay Basımevi.
- Erdoğru, M. A. (2016). *Kuşadası Tarihine Dair Bir Belge Öküze Mehmet Paşa Vakfiyesi Tıpkı Basım*. İzmir: Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi yayınları
- Ergül, A. (2006). *Kuşadası ; İlk Çağlardan Cumhuriyet Dönemine Kadar Siyasal ve Sosyal Yaşam* . İzmir: Yeni Yol Matbaası
- Ferlal Öz, E. S. (2002). *19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi* . İzmir : Grafmat Basım Sanayi Ltd.
- Genç, M (2018). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* . İstanbul : Ötüken Neşriyat
- Göney, S. (1995). *Şehir Coğrafyası 1*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Yayınları
- Günnur Aydoğdu, h. A. (2023). *Hurufat Defterleri Işığında 18-19 Yüzyıl Kuşadası Panoraması*. Ankara: Astana Yayınları
- Güven, R. K. (1994). *Doğu Akdeniz de Liman Kentleri 1800-1914*. İstanbul : Tarih Yurt Vakfı Yayınları
- Halıcı, Ş. (2009). *Millî Mücadelede Kuşadası ve Söke*. İzmir: Yeni Yol Matbaası
- Halıcı, Ş. (2009). *Yeni Türkiye Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt*. Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- Hasancan Eralaca, M. Ö. (2020). *Osmanlı belgeleri Işığında Kuşadası Tarihinden Kesitler*. İzmir: Metro Yayıncılık
- Hut, D. (2011). *Buharlı gemiler Çağında Osmanlı Deniz ve Nehir Yolu Ulaşımı* . İstanbul : Çamlıca Basın yayın

- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1*. İstanbul : Türkiye İş Bankası Yayınları
- Issawi, C. (1988). *The Fertile Crescent 1800-1914*. Oxford: Oxford University Press.
- Kahraman, S. A. (2023). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi .
- Kalaycıoğlu, S. F. (1994). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Karpat, K. (2010). *Etnik Yapılanma ve Göçler*. İstanbul : Timaş Yayınları
- Kenanoğlu, M. M. (2005). *Ticaret Kanunnamesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku 1. Baskı*. Antalya: Lotus Yayınevi.
- Kılıçbay, F. B. (1989). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası cilt 2*. İstanbul : Eren Yayınları .
- Köstüklü, N. (1990). *Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları* . Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları .
- Kuran, E. (1995). *19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Deniz Ulaşımı : İdare-i Mahsusanın Kuruluşu ve Faaliyeti*. İstanbul : IRCICA Yayınları .
- Kurmuş, O. (1982). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. Ankara : Savaş Yayınları .
- Kutay, C. (1999). *Yazılmamış Tarihimizden Seçmeler 1* . İstanbul : Aksoy yayıncılık .
- Kütükoğlu, B. (1962). *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri* . İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları .
- Kütükoğlu, M. S. (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri* . İstanbul : Enderun Kitabevi

- Odabaşıoğlu, C. (1995). Trabzon-İran Transit Nakliyesi . M. k. Ekmeleddin İhsanoğlu içinde, *Çağını Yakalayan Osmanlı Devletinde Modern Haberleşme ve Ulaşım Teknikleri* (s. 450). İstanbul : IRCICA Yayınları
- Ortaylı, İ. (2019). *Osmanlı İmparatorluğunun En Uzun Yüzyılı* . İstanbul : Kronik Kitap
- Öndeş, O. (2010). *Asıl Efendiler Levantenler*. İzmir: Şenocak Kitabevi
- Özbilgen, E. (2004). *Bütün Yönleriyle Osmanlı Adabı Osmaniye*. İstanbul : İz Yayıncılık.
- Özdemir, A. U. (2017). *Anılarda batı Anadolu Kuva-i Milliyesi* . İstanbul : Tarihçi Kitabevi Yayınları
- Pakalın, M. Z. (1972). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları .
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı Türkiye İktisadi tarihi 1500-1914* 4. Baskı. İstanbul : İletişim Yayınları .
- Prousis, T. C. (2005). *Risky Business ; Russian Trade in Ottoman Empire in Early Nineteenth Century*. London : Mediterrenean Historical Review Press.
- Rıfat, H. (1997). İzmir 1914. E. Serçe içinde, *İzmir* (s. 24). İzmir: Akademi Yayınevi
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasi Anlaşmaları* . Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Şavkay, M. (2015). *Tarihi Belgeleri ve Görünümüyle Kuşadası* . İzmir:Kanyılmaz Matbaacılık
- Şentürk, R. (2014). *Açık Medeniyet* . İstanbul : İz Yayıncılık
- Lionel Casson, Ç. G. (2002). *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*. İstanbul: Homer yayınları

- Taş, H. (2006). *17. Yüzyılda Ankara*. Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Tavernier, J. B. (1980). *17 Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat* . çeviren Ertuğrul Gültekin . İstanbul : Tercüman Yayınları
- Topal, N. (2020). Kuşadası ve Çevresinin İtalyan Tarafından İşgali . M. Y.-K. Haykıran içinde, *Çakabey'den Günümüze Kuşadası ve Çevresi Türk Tarihi* (s. 172-189). Aydın : Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları .
- Toprak, Z. (1995). *Milli İktisat, Milli Burjuvazi*. İstanbul : Kaynak Yayınları.
- Tosuner, N. (2013). *Kuşadası Limanı Antik Scala Nova'dan Ege Ports'a*. İstanbul: Bilgi Matbaası.
- Türkoğlu, S. (1999). *Efes'in Öyküsü*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tütüncü, G. (2020). *19. Yüzyılda Doğu Avrupa Ticaretinde İzmir'in Yeri Geçmişin Peşinde Bir Kent* . İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi
- Ülker, N. (1991). *16. ve 17. yüzyıllar İpek Ticaretinde İzmir'in Rolü*. İstanbul: İÜEF Tarih Araştırma Merkezi
- W.J.Shaw. (1972). *Greek and Roman Harbours Works*. London : Oxford University Press
- Yarçı, G. (2006). *Osmanlı Gümrük Kayıtlarında Meyve ve Meyve Kitabı* . İstanbul : Kitabevi Yayınları
- Yılmaz, A. (2016). *Ermeni ve Rum Kültür Varlıklarıyla Kayseri* . İstanbul : Hırant Dink Vakfı Yayınları .
- Yılmaz, C. (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri* . İstanbul : İsam Yayınları.
- Zacharidou, E. (1983). *Trade and Crusade : Venetian Crete and Emirates of Monteshe and Aydin* . Venice: İnstituto Ellenico Di Studi e Post Bizanti

C-DERGİLER

- A. Çalışkan, Ü. M. (2021). 19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Galata Bankerlerinin Rolü Baltazzi ailesi Örneği . *Nevşehir Hacı Bektaşî Veli Üniversitesi SBE Dergisi Cilt 11 Sayı 2*, 971.
- Abdullah Turan, K. S. (2015 Cilt 8 Sayı 41). Türk Dünyasında Sosyal Kültür Dayanışma ve Birlik Köprüsü Olarak Ahilik Teşkilatı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 598-599.
- Akar, T. (2009). Osmanlı Kentinde Ticari Mekanlar : Bedesten, Han, Arasta, Çarşı Mekanları Literatür Değerlendirmesi . *Bilim v Sanat vakfı Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi cilt 7 sayı 13*, 267-292.
- Akduru, H. E. (2022). Antik Çağda Ticaret : Karia Bölgesinde Bir Araştırma. *Academic Knowledge Dergisi*, 156-157.
- Arı, B. (2003). İstanbul'daki İlk Hollanda Elçisi : Camelis Haga ve 1612 tarihli Hollanda Kapitülasyonları . *Divan ilmi Araştırmaları Dergisi sayı 15*, 215-220.
- Arıkan, Z. (1990). 14. ve 15. Yüzyıllarda Ayasuluk . *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi cilt 54 sayı 209*, 121-128.
- Arslan, E. (2023 Cilt 34 Sayı 3). Kuşadası Turizminin Gelişimi Tarihsel Bir Değerlendirme. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi* , 11.
- Arslan, H. (2016 Cilt 5 Sayı 2). Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* , 210.
- Aslan, R. (2017 Cilt 12 Sayı 19). Türkiye'nin Turizm Politikası . *Turkish Studies Dergisi* , 1-16.
- Aydın, M. N. (2022 Cilt 12 sayı 3). 18. Yüzyılda doğu Akdeniz de Ticaret Dimyat Limanı Örneği. *Hacı Bektaşî Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 1749.

- Aysun Sarıbey haykıran, C. Ö. (2012). Osmanlı İmparatorluğunun Son Zamanlarında Eşkıyanın Gölgesinde Bir Kaza, Kuşadası. *International Journal of History Cilt 4 sayı 4*, 272-292.
- Barkan, Ö. L. (1941 cilt 7 sayı 1). İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller 2. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* , 165.
- Batır, B. (1999). Cumhuriyetin Oluşumunda Atatürk ve Sonrası. *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi Cilt 15 Sayı 43*, 348-353.
- Baykal, F. (1973). Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hareketinde Kullanılmaları . *Vakıflar Dergisi Sayı 10* , 350.
- Bostan, İ. (2003 sayı 38). Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin Kuruluşu. *Tarih Dergisi*, 61-78.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2014 Yıl 18 sayı 3). Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları . *Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi* , 10.
- Bulut, M. (2012 yaz dönemi sayı 62). Osmanlı Ekonomi Politikğine Yeniden Bir Bakış. *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 65.
- Cahit Telci, İ. K. (2002 Cilt 37 Sayı 2). Anadolu’da Eramine-i Acemi Haritalandırmak : Yollar, Hanlar, Mallar ve Gümüş. *Ege Üniversitesi Edebiyat fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 690.
- Coşkun, T. H. (2017). Kuşadası Kadı Kalesi Anaia Bizans Cam Bileziklerin Yapımına İlişkin Gözlemler. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 147.
- Çötel, M. G. (2016). İslam Kentinde Vakıfların Ticaret Bölgesinin Oluşumu Üzerine Etkisi. Vakıf-Hayat İlişkisinin Döngüsel Doğası . *Vakıflar Dergisi sayı 45*, 10.

- Doğan, B. B. (2010). Ticaret Borsacılığının Dünyada ve Türkiye’deki Gelişim Süreçlerine Genel Bir Bakış . *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Dergisi Cilt 24 sayı 1*, 43.
- Doğtekin, A. (2021 sayı 13). Söke’nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri . *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* , 143.
- Dokuyan, S. (2014 Sayı 15-2). Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 24.
- Durukan, A. (2014 Cilt 9 sayı 10). Beylikler Dönemi Türklük Ortamından Bir Kesit. *Turkish Studies Journal* , 391-502.
- Ekinci, İ. (2006). 19. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler. *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi Cilt 21 sayı 2*, 35-76.
- Erbaş, F. (2016). 19. Yüzyıl Doğu Akdeniz Mücadelesinde Öne Çıkan Devletler ve Faktörler. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi sayı 8*, 139.
- Ercilasun, A. B. (1999). Tarihten Geleceğe Türk Dili . *Türk Dili Dergisi Mayıs sayı 569*, 355-362.
- Ercivan, A. (2022). Şehir Tarihçiliği ve Türkiye’deki Yansımaları . *Dokuz Eylül Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Dergisi*, 117.
- Ergül, A (2018). Dünya Lideri Atatürk Kuşadası’nda . *Kuşadası Yerel Tarih Dergisi Şubat Sayısı* , 31.
- Ergül, A. (2009). Mora Tarihi ve Moralı Kuşadalılar . *Kuşadası yerel Tarih Dergisi*, 8.
- Ergül, A. (2012 Sayı 41). Kuşadası Turizm Tarihi . *Kuşadası Yerel Tarih Dergisi*, 23.
- Eroğlu, E. (2014). Ege Göçleri ve MÖ 1. Binde Anadolu. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44.

- Erön, A. (2022 Aralık sayısı). Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı Yüzey Araştırmaları Projesi. *Lycus Dergisi*, 127-154.
- Fındık, E. F. (2013). 2012 Yılı Efes, Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazıları Depo Çalışmalarından İlk Gözlemle, Ayasuluk'ta Cam Atölyesi. *İstanbul Seleucia Dergisi* , 35.
- Gezgin, T. (2008). Bin Yıllık Gelenek : Venedik camcılığı. *Eskişehir Anadolu ve Tasarım Dergisi*, 61-62.
- Güneş, G. (2018 sayı 37). Savaş Ekonomisi Uygulamaları İçinde 2. Dünya Savaşı Yıllarında Aydın Varlık Vergisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 650.
- Güven, T. (2016). Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik. *Türkiye İslam İktisadi Dergisi Cilt 3 Sayı 1*, 65.
- Halaçoğlu, Y. (1981 sayı 2). Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 123-132.
- İnalçık, H. (2013). İzmir'i Fetheden, Bizans'ı Titreten Türk Emiri Çakan . *NTV Tarih Dergisi* , 151-157.
- Karademir, Z. (2022 Aralık Sayı1). 16. Yüzyılda Osmanlı Padişahlarının Politik, Ekonomik Ve Manevi Güç Kaynağı Olarak Hanedana Yönelik Temlikleri. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 47.
- Kars, R. (2019). Osmanlı'da Ticari Yol Sistemi ve Taşımacılık Konya Örneği . *Journal of University History Studies Dergisi*, 296-307.
- Kayhan, H. (2009 cilt 4 sayı 8). Aydınöğlu Hızır Bey . *Turkish Studies Journal* , 1682-1683.
- Kişi, Ş. S. (2005 Yıl 1 Sayı 1). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikası ve Değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 98-99.

- Levent, Z. (2020 Sayı 11). Kuva-i Milliye'nin batı Cephesinde Uyguladığı Gayr-i Nizami Harp Stratejileri. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 335-375.
- Madran, R. (1998). 17 Yüzyılın İkinci Yarsında Doğu Akdeniz'de Ticaret : Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafileleri. *Türk tarih Kurumu Belleten Dergisi Cilt 52 sayı 203*, 685-696.
- Mine Çağır, İ. C. (2017). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri . *Avrasya Sosyal Araştırmaları Dergisi cilt 4 Sayı 11*, 37-50.
- Mutlucağ, H. (1967). Duyun-u Umumiye ve Reji Soygunu . *Türk Tarih Dergisi sayı 2* , 32-37.
- Olca P. Yapucu, C. Ö. (2011 Sayı 10). Batı Anadolu'nun Yol Ağı, Kuşadası Limanı ve Kervan Yolları . *Ege Üniversitesi Tarih Okulu Dergisi*, 65.
- Onar, S. (2010). Aziz Yorgo Katedrali. *Kuşadası Yerel Tarih Dergisi*, 12.
- Örenç, A. F. (2011 Sayı 11). Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri . *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi* , 5-32.
- Öz, M. (2005 cilt 3). Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri. *Türkiye Literatür Dergisi Türk Şehir Tarihi Sayısı* , 59.
- Öz, M. (2019). Geleneksel Osmanlı Islahat Düşüncesinde Temlikler ve Vakıflar . *Vakıflar Dergisi 80. Yıl Özel Sayısı*, 107-108.
- Özgen, M. (2007 sayı 78). Osmanlı Çarşıları . *Popüler Tarih Dergisi* , 88.
- Öztürk, R. H. (2023 sayı 21). Osmanlı Dış Borçları. Türün ve Reji İdaresinin Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmaları Dergisi* , 57-71.
- Robert Madran Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay, E. Ö. (1986). 17. Yüzyılın İkinci Yarsında İstanbul. *Kurumsal İktisadi Toplumsal Tarih Dergisi* , 586-614.

- Sağlam, H. (2022 sayı 2). Unesco Dünya Geçici Mirası Bağlamında Kuşadası Eleştirisi ve Var Olmamış Ceneviz Kolonisi Scala Nova . *Kent Akademisi Dergisi* , 461-462.
- Sak, İ. (2006). Osmanlı Sarayının İki Aylık meyve ve Çiçek Masrafı . *Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt 25 Sayı 40* , 141-176.
- Sargın, S. (2005 cilt 10 sayı 14). Isparta’da Kentsel Koruma . *Doğu Coğrafya Dergisi* , 251-281.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2004). Yunan İhtilali ve 2. Mahmut’un Politikaları . *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 49-56.
- Sezer, İ. (2015 Cilt 19 Sayı 32). Kurvaziyer Turizmine Dikkat çeken Bir Nokta : Kuşadası Limanı. *Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi* , 69-70.
- Şevket Pamuk, K. K. (2009). Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapım Evrimi. Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma. *Toplumsal Tarih Dergisi sayı 191* , 26-33.
- Şeyhanlıoğlu, H. (202 Cilt 6 Sayı 4). Demokrat parti Döneminde Türkiye’de Kültürel Faaliyetler. *Tarih ve Gelecek Dergisi* , 1369.
- Tayfur, K. (2003). İstanbul Karayolları . *Atlas Dergisi Sayı 127* , 163.
- Tekin, K. H. (2013). Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Help Şehrindeki Ticari Yapılanma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt6 sayı 8* , 681-698.
- Tekin, Ü. (2022 sayı 3). Osmanlı İmparatorluğunda Ulaşım ve İletişim Örgütlenmesi . *Kadim Osmanlı Araştırmaları Dergisi* , 39.
- Telci, C. (1997). Hicri 1135 tarihli Kuşadası Gümrük Defteri . *Ege Üniversitesi tarih İncelemeleri Dergisi Cilt 12* , 113-154.
- Telci, C. (1997). Hicri 115 Miladî 1723 Tarihli Kuşadası Gümrük Defteri. *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi* , 51-54.
- Tepealtı, F. (2019 sayı 39). Lozan Nüfus Mübadelesi Göçleri ve Türk Mübadillerin İskanı . *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi* , 89-98.

- Uygun, S. (2015 sayı 37). Batıların Gözdesi meydan Kökü ve Üzerine Yaşanan Emperyalist Rekabet. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları Dergisi* , 337-373.
- Ünal, A. A. (2002 Cilt 1 Sayı 12). 16. ve 17. yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid Ya Ds Kaptanpaşa Eyaleti . *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 251-261.
- Üstündağ, N. (2005 Bahar Sayısı). Osmanlı'da Şehir ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar : Vidin ve Rusçuk Örneği 18. Yüzyıl. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 156.
- Yaşar, H. (2014). Kamalı Zeybek Mustafa Çetesi ve Faaliyetleri . *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi* sayı 2, 1-16.
- Yereli, B. (1994). İslam Vergi Hukukunda Dış Ticaret Vergileri ve Osmanlı Devletinde Gümrük Vergileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt 9 sayı 1*, 79-104.
- Yıldırım, S. (2012 sayı 16). Balkan Savaşları ve Sonrasında Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri . *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 77.
- Yücel, E. (2023). Osmanlı Dış Ticaretinin Analizi ve Osmanlı İktisat Anlayışındaki Değişim. Dış Ticaret Politikalarına Yansımaları . *Bilgi ve Ekonomi Yönetimi Dergisi Cilt 18 Sayı 1*, 33.

D-ANSİKLOPEDİLER

- Aydın, B. (2009 Cilt 36). Salname. *TD Vakfı İlam Ansiklopedisi*, s. 51-54.
- Baykara, T. (1999, Cilt 5). Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir. *Osmanlı Ansiklopedisi*, s. 29.
- Beydilli, K. (2003 Cilt 27). 2. Mahmut. *TD Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 352-357.
- Cengiz Orhonlu, N. G. (1997 Cilt 16). Has. *TD Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 268-271.
- Çobanoğlu, A. 5. (2007 Cilt 34). Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı . *TD Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 26.
- İnalçık, H. (1995 İstanbul Cilt 11). Eyalet . *TD Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 548-550.
- Mert, Ö. (1991). Ayan. *TD Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 4*, s. 195-198.
- Öden, Z. G. (2002, Cilt 6). Aydınöğlu Beyliğı . *Türkler Ansiklopedisi*, s. 793-796.
- Öztürk, M. (2002). Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi . *Türkler Ansiklopedisi Cilt 10*, s. 802.
- Öztürk, N. (2014, Cilt 10). Osmanlı Devletinde Vakıflar . *Türkler Ansiklopedisi*, s. 434.
- Raymond, A. (2010 Cilt 38). Şehir. *TD Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 449-451.
- Yılmaz, F. (2012 cilt 42). Tütün. *TD İslam Ansiklopedisi*, s. 2.

E-DOKTORA/YÜKSEK LİSANS TEZLERİ

- Aslan, E. (2017). *Mısır'dan Osmanlı Sarayına Zahire Sevkiyatı* . Denizli : Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi .
- Babalık, B. B. (2015). *Osmanlı Kuyumculuğunda Ermeniler ve Bir Ermeni Ailesi örneği Arslanyanlar*. Aydın : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi.
- Belen, N. (2004). *1900-1973 Yılları Arası Kuşadası'nın Sosyal Kültürel ve Ekonomik Tarihi* . İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti ABD Doktora Tezi .
- Bilgin, A. (2000). *Osmanlı Sarayının İaşesi 1489-1650* . İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Tezi .
- Coşkun, T. H. (2017). *Kuşadası Kadı Kalesi /Anaia Kazısı Cam Buluntuları Yoluyla Bizans Camcılığı*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bizans Sanatı ABD Doktora Tezi.
- Elalmış, A. (2016). *Bizans Anaia'sı ve Çevresinin Tarihsel ve Kültürel Coğrafyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bizans Tarih ABD Doktora Tezi .
- Gürkan, B. S. (2022). *Batı Anadolu Kaleleri ve Cenevizliler*. İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi Türk İslam Arkeoloji Bölümü ABD Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Kartal, Z. S. (2017). *14. Yüzyılda Balkanlar ve Anadolu'da Katalanlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi .
- Namdar, M. (2023). *Beylikler Döneminde Menderes Havzasının Üretim ve Ticaret Tarihi* . Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi .

- Özgün, C. (2006). *Tanzimat'tan Cumhuriyet Aydın İlinde Değişim* . İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi .
- Sönmez, E. (2017). *571 Nolu Evkaf Defterine Göre Aydın Vakıfları* . Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi .
- Şahin, A. (2008). *1. ve 16. Yüzyıllarda Aydın Sancağının Demografik Yapısı*. Aydın : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi.
- Tufanoğlu, H. E. (2017). *Antik Çağda Batı Anadolu'da Deniz Ticareti ve Limanlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya ABD doktora Tezi .
- Uzuntepe, G. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda ilk Demiryolu İzmir, Aydın, Kasaba*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi
- Yapucu, O. P. (2006). *Aydın sancağı 1845-1914 Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durum* . İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Tezi .
- Yüksel, N. (2023). *Aydın sancağında Bir Liman Kenti Kuşadası Kazası 1650-1750*. Aydın : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Doktora Tezi.

F-KONGRELER/SEMPOZYUMLAR/ÇALIŞTAYLAR

- Atakan, Ş. (2007). Ramon Muntaner Kroniğinde Türk İmgesi . 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (s. 327-331). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Baykara, T. (2009). Kuşadası'nın Tarih Sahnesine Çıkışı ve Ekonomik Etkenler. *1. Deniz Ticareti Sempozyumu* (s. 34-35). İzmir: İzmir Deniz Ticaret Odası.
- Baykara, T. (2010). 17. Yüzyıl Başlarında Kuşadası-İzmir Rekabeti . *2. Türk Deniz Ticaret Tarihi Sempozyumu* (s. 39). İzmir: İzmir Deniz Ticaret Odası.
- Çelebi, M. (2001). Kuşadası'nda İtalyan İşgali. *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 1* (s. 277-284). İzmir: Meta Basım.
- Deniz, A. (2018). Osmanlı Devletinin 18. Yüzyıla Kadar Liman Kentleri. *4. Uluslararası Kafkasya ve Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi* (s. 1147). Aydın : Adnan Menderes Üniversitesi .
- Ersoy, İ. K. (2001). Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayının Tarihlendirilmesi ve Bazı Mimari Ayrıntıların Değerlendirilmesi . *Geçmişten geleceğe Kuşadası Sempozyumu 1* (s. 179). İzmir: Meta Basım Ltd.
- Günver Güneş, M. G. (2008). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kuşadası'nda Ekonomik ve Ticari Yaşam. *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu* (s. 294). İzmir: Siyah Grafik Matbaacılık.
- Karatosun, M. B. (2008). 19. Yüzyılda Kuşadası Limanının Ticari Örgütlenmedeki Rolü. *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 2* (s. 197-208). İzmir: Siyah Grafik Matbaacılık

- Kutbay, E. Y. (2008). İngiliz Ticaret Raporlarında Kuşadası . *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 2* (s. 197-208). İzmir : Siyah Grafik Matbaacılık
- Mercangöz, Z. (2010). Emperion ve Kommerkion Olarak Anaia'nın Değişken Tarihsel Yazgısı. *Koç Üniversitesi 1. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu* (s. 282-285). İstanbul : Koç Üniversitesi.
- Müslime Güneş, G. G. (2008). Kuşadası'nda Yunan İşgali . *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 2* (s. 291-292). İzmir: Siyah Grafik Matbaacılık .
- Süleymanov, S. (2011). Günümüz Dünyasında Karailerin Dağılımı . *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu* (s. 112). Bilecik : Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları .
- Şensoy, F. (2013). Mukataalarda Muhasebe Kayıtları ve 17. Yüzyıl Başlarında Bursa Mukataası Örneği . 3. *Balkanlar ve Ortadoğu Ülkeleri Muhasebe ve Muhasebe Tarihi Sempozyumu* (s. 201). İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- Tabak, S. (2001). Doğu Akdeniz Ticaretinde Kuşadası'nın yeri . *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 1* (s. 203-211). İzmir: Meta Basım
- Taş, Ş. P. (2016). Aydınöğullarının Liman Kenti Ayasuluk'ta İtalyanlar. *12-15. yüzyıllarda Anadolu'da İtalyanlar Sempozyumu* (s. 167). İstanbul : Koç Üniversitesi
- Telci, C. (2001). 15.17. yüzyıllarda Anaia karyesinden Kuşadası Kazasına . *Geçmişten Geleceğe 1. Kuşadası Sempozyumu* (s. 223). İzmir: Meta Basım.

5. Onar, Z. M. (2012). Kuşadası Kadı Kalesi (Anaia)Kazısında Orta-ya Çıkarılan İşlenmiş Kemik Kalıntıları. 28. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (s. 31-42). Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yapucu, O. P. (2010). Kapitalistlerin Rekabetine Batı Anadolu'dan Bir örnek ; Meyan Kökü Ticareti . 1. *İktisat Kongresi* (s. 187). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası .
- Yeneroğlu, E. (2001). Aydın Vilayet Salnamelerinde Kuşadası Kazası. *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu 1* (s. 219-224). İzmir : Meta Basım .
- Yılmaz, Ö. (2016). Türk Deniz Ticaretinin Kaynağı Olarak Konsolos Raporları . 8. *Türk Deniz Ticareti Sempozyumu* (s. 314). İstanbul : Marmara Üniversitesi .
- Yorulmaz, Ş. (2000). 20. Yüzyıl Başlarında Türkiye'de Milli İktisat Politikasının Sonlarında İzmir'den Bir Örnek : İngiliz Edwards Ailesi ve Uzun Ada. 14. *CEIPO Uluslararası Tarih İncelemeleri* Dokuz Eylül Üniversitesi

G-İTERNET SİTELERİ

Altınkaynak, E. (2008 , Kasım). *Türklüğün Kırım'daki En Görkemli Miraslarından Biri Çift kale*. Mayıs 22, 2024 tarihinde Ufuk Ötesi : www.ufukotesi.com adresinden alındı

Anonim. (tarih yok). *Lozan Anlaşmasının Üzerinden 98 yıl Geçti*. Temmuz 10, 2024 tarihinde Anadolu Ajansı: www.aa.com.tr adresinden alındı

Çelik, M. M. (2023, Mart 13). *Tütün Kaçakçılığı*. Haziran 9, 2024 tarihinde Independent Türkçe: www.indyturk adresinden alındı

Erdoğan, N. (tarih yok). *Günümüz Küresel kentlerin Öncüleri Osmanlı Dönemi Levanten Liman Kentleri*. Şubat 2, 2024 tarihinde Yapı Dergisi: yapidergisi.com adresinden alındı

Güngör, T. (2014, Ekim 30). *Cumhuriyet Döneminin İlk 15 Yılı Atatürk Dönemidir*. Temmuz 10, 2024 tarihinde Dünya Gazetesi : www.dunya.com adresinden alındı

Kolbaşı, A. (tarih yok). *19. Yüzyılın Sonlarında Kayseri Ermenileri*. Haziran 10, 2024 tarihinde Türk Tarih Kurumu: www.ttk.gov.tr adresinden alındı

Samir, B. (tarih yok). *Hırka-i Şerif'in İstanbul'a Geliş Serüveni* . Mayıs 20, 2020 tarihinde Hırkai-Şerif Vakfı : www.hirkaiserifvakfi.com adresinden alındı

H-ARAŞTIRMA RAPORLARI

Anonim. (2010). *Dünyada ve Türkiye’de Kuşadası Kurvaziyer Turizmi ve Limanı Raporu*. Kuşadası: Kuşadası Ticaret Odası .

